

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ПРЕЗИДЕНТИ ХУЗУРИДАГИ
ДАВЛАТ СИЁСАТИ ВА
БОШҚАРУВИ АКАДЕМИЯСИ

ISSN 2181-7340

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Общество и управление / Society and Administration

2025/2(108)

Давлат бошқарувининг ҳуқуқий асослари
Инновацион технологиялар ва глобаллашув
Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлида
Фуқаролик жамияти масалалари
Давлат бошқаруви тарихи: кеча ва бугун
Ташқи сиёсат масалалари ва хориж тажрибаси

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Общество и управление / Society and Administration

2025
2 (108)

1997 йилдан нашр этилади

Тошкент – 2025

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Бош муҳаррир:

Салихов Ж.Ш.

Таҳрир ҳайъати:

Умаров А.Ю.
Сатторов С.А.
Хамроходжаев Н.Я.
Хусанов О.Т.
Бекмуродов М.Б.
Раҳимова Д.Н.
Жалилов А.Т.
Юлдашев А.Э.
Хамидулин М.Б.
Асадов Ш.Ғ.
Холов А.Х.

Таҳририят:

Масъул муҳаррир:
Боймуродова Ш.Ш.

Муҳаррирлар:

Кабулова Д.Б.
Абдуллаева Г.Л.
Рахимов Д.Ғ. (инг.)

Мусахҳих:

Шорихсиева А.Ғ.

Бадий муҳаррир:

Бобожонов Б.С.

Таҳририят манзили:

100066, Тошкент,
Ислом Каримов кўчаси, 45.
e-mail: jurnal95@mail.ru
ISSN 2181-7340

Журнал Ўзбекистон
Республикаси Матбуот
ва ахборот агентлиги
томонидан 2013 йил
10 апрелда 0201-сон
билан рўйхатга олинган.

Мақолалардаги
маълумотлар тўғрилиги
учун муаллиф жавобгар.

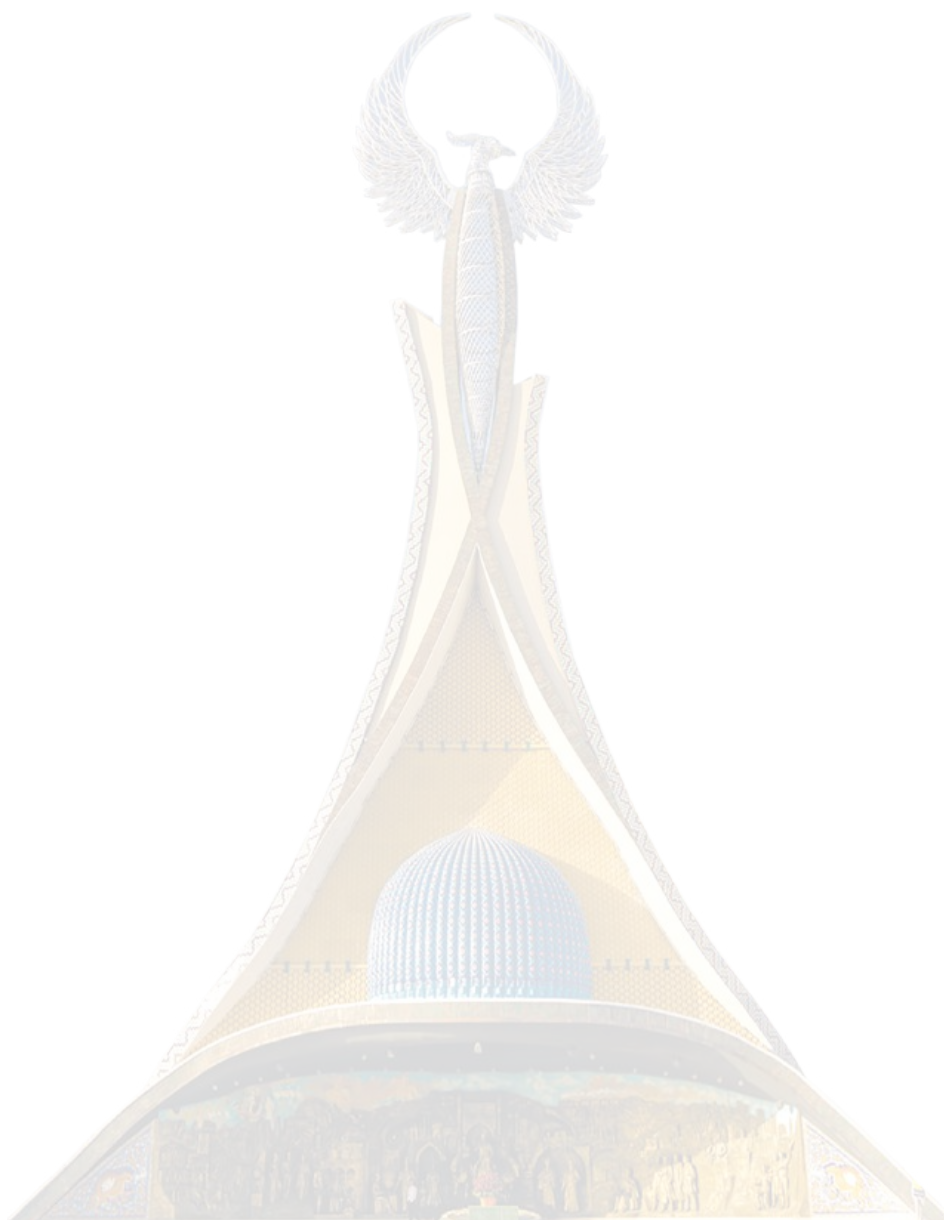
Бичими 60x84 $\frac{1}{8}$.
Нашр босма табағи 13,25.
Адади 70 нусха.
Ўзбекистон Республикаси
Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва
бошқаруви академияси
босмахонаси.

**Гувоҳнома № 10-3723.
21.06.2016 й.**

Муассис:

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси

*Журнал Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар
вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан
ижтимоий-иқтисодий фанлар йўналиши бўйича олиб борилаётган
тадқиқотларнинг натижалари асосида ёзиладиган илмий
мақолаларни нашр этишга тавсия этилган оммавий ахборот
воситалари жумласига киритилган.*

МУНДАРИЖА

Давлат бошқарувининг ҳуқуқий асослари

- 4 Озод Хусанов. **Маҳаллий давлат ҳокимияти тизимидаги ислоҳотлар ва уларнинг натижалари**
- 11 Акмал Раҳманов. **Янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида инсон ва фуқаролар конституциявий ҳуқуқ ва эркинлигини таъминлаш механизмлари: ҳуқуқий асосларни ривожлантириш тенденциялари таҳлили**
- 25 Иса Хамедов. **Экспертное мнение о некоторых концептуальных вопросах реформирования местного управления в Республике Узбекистан**
- 33 Шавкат Асадов. **Давлат бошқаруви тизимида маҳалланинг ижтимоий ва ҳуқуқий мақомини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари**
- 46 Элдор Туляков. **Ақл марказларининг давлат бошқарувига таъсирини тартибга солувчи миллий ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар**
- 53 Суннатилло Нурматов. **Ўзбекистонда маҳалла институтининг келиб чиқиши, ҳуқуқий ривожланиши ва уни давлат сиёсати ҳамда бошқаруви билан интеграциялашуви масалалари**

Инновацион технологиялар ва глобаллашув

- 64 Алишер Умаров, Дилфуза Раҳимова. **Рақамли технологиялар ва давлат бошқаруви**
- 73 Икромжон Насруллаев. **Замонавий сиёсий технологияларни давлат фуқаролик хизмати самарадорлигини оширишда қўллаш имкониятлари**
- 84 Элдор Туляков. **Таҳлилий марказлар ва уларнинг давлат бошқарувидаги ўрни**
- 92 Ақтам Холов. **Стратегик қарорлар қабул қилишда рискларни баҳолаш**

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлида

- 100 Бобур Алихонов. **Ўзбекистонда ахборот-медиа муҳитини такомиллаштиришда давлат бошқаруви: стратегик ёндашув ва тизимли ислоҳотлар**
- 111 Асқар Мингбоев. **Нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси ва тактикаси**
- 120 Динора Юсуббоева. **Худудий иқтисодиётда инсон капиталининг ривожланиш стратегиялари ва ҳуқуқий асослари**
- 129 Шахриёр Нуруллоев. **Жамиятда ижтимоий-сиёсий фаолликни оширишда ёшлар проактивлигининг ўрни**

Фуқаролик жамияти масалалари

- 136 Аслиддин Султонов. **Давлат идораларида одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш – коррупциянинг олдини олиш омили**
- 145 Жавоҳира Хайдарова. **Раҳбар аёллар бошқарув компетенцияларини ривожлантиришнинг социологик жиҳатлари**
- 156 Ўлмасхон Бозорова. **Ижтимоий капитал давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш омили сифатида**

Давлат бошқаруви тарихи: кеча ва бугун

- 164 Алишер Умаров, Мансур Юнусов. **Беҳбудий: раҳбарлик ва лидерлик коди маърифатпарвар меросида яширинган моҳият**
- 169 Мансур Бекмуродов, Райхона Адилова. **Ибн Синонинг “Сиёсат” рисоласи бошқарув маҳорати соҳасидаги муҳим тадқиқот**

Ташқи сиёсат масалалари ва хориж тажрибаси

- 175 Анвар Юлдашев. **Ўзбекистон ва Марказий Осиё давлатларининг халқаро муносабатлар тизими трансформациялашуви шароитидаги аҳамиятининг айрим жиҳатлари**

МАҲАЛЛИЙ ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ТИЗИМИДАГИ ИСЛОҲОТЛАР ВА УЛАРНИНГ НАТИЖАЛАРИ

Озод ҲУСАНОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
профессори, юридик фанлар доктори

Аннотация: ушбу мақолада Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти тизимида амалга оширилаётган институционал ислоҳотлар таҳлил қилинган. Жумладан, янги таҳрирдаги Конституция асосида маҳаллий Кенгашлар ва ҳокимларнинг ўзаро муносабатлари қайта шакллантирилгани, уларнинг ваколатлари аниқ ажратилгани кўрсатилади. “Кучли Кенгаш, ҳисобдор ва ташаббускор ҳоким” тамойили асосида Кенгашларнинг назорат функциялари мустаҳкамланиб, “Кенгаш сўрови” ва “Кенгаш текшируви” каби янги институтлар жорий этилгани, шунингдек, мазкур ислоҳотларнинг ҳуқуқий асослари, мақсадлари ва амалий аҳамияти кенг ёритилган.

Калит сўзлар: маҳаллий давлат ҳокимияти, маҳаллий Кенгаш, ҳоким, ваколатлар тақсими, назорат институтлари, Кенгаш сўрови, Кенгаш текшируви, конституцион ислоҳот.

Реформы системы местной государственной власти и их результаты

Озод Хусанов,

профессор Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан, доктор юридических наук

Аннотация: в данной статье анализируются институциональные реформы, осуществляемые в системе местной государственной власти Узбекистана. В частности, показывается, что на основе новой редакции Конституции были переосмыслены взаимоотношения между местными Кенгашами и хокимами, четко разграничены их полномочия. На основе принципа “Сильный Кенгаш, подотчетный и инициативный хоким” были укреплены контрольные функции Кенгашей, внедрены новые институты, такие как “запрос Кенгаша” и “проверка Кенгаша”. В статье также подробно освещаются правовые основы, цели и практическое значение этих реформ.

Ключевые слова: местная государственная власть, местный Кенгаш, хоким, распределение полномочий, контрольные институты, запрос Кенгаша, проверка Кенгаша, конституционная реформа.

Reforms in the local government system and their results

Ozod Khusanov,

Professor of the Academy of Public Policy and Administration under the
President of the Republic of Uzbekistan, DSc (in Law)

Abstract: this article analyzes the institutional reforms being implemented in the system of local state governance in Uzbekistan. In particular, it demonstrates how the relationships between local Councils (Kengashes) and hokims have been redefined based on the new edition of the Constitution, with their respective powers clearly delineated. Under the principle of “Strong Council,

accountable and proactive hokims” the oversight functions of the Councils have been strengthened, and new mechanisms such as the “Council inquiry” and “Council inspection” have been introduced. The article also thoroughly discusses the legal foundations, objectives, and practical significance of these reforms.

Keywords: *local state governance, local Council, hokim, division of powers, oversight institutions, Council inquiry, Council inspection, constitutional reform.*

Янги таҳрирдаги Конституцияда ҳокимларнинг вакиллик ҳокимиятига бошчилик қилишига барҳам берилди [1]. Бу бир кичкина ўзгартиришга ўхшаса-да, аслида, маҳаллий вакиллик ва ижро этувчи ҳокимият фаолиятида салмоқли ўзгариш бўлиб, унинг натижаси маҳаллий миқёсдаги икки органнинг мустақиллигини, иш фаолияти самарадорлигини таъминловчи муҳим омил бўлди. Конституциядан сўнг қатор ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, Конституция нормаларини ҳаётга тўла татбиқ этиш чоралари белгиланди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 2 февралдаги “Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони алоҳида аҳамиятга эга [2]. Унда қайд қилинишича, Кенгаш раиси лавозимининг жорий қилиниши, ҳокимни вакиллик органига бошчилик қилишига барҳам бериши ҳокимиятлар бўлинишига оид Конституциявий принципни маҳаллий даражада ижросини таъминлашда муҳим қадам бўлди.

Ҳозирги шароит ва “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида белгиланган вазифалар, маҳаллий давлат ҳокимияти органларини халқнинг ҳақиқий “овозига” айлантириши, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятини трансформация қилиш асосида маҳаллий бошқарувни “аҳоли манфаатига хизмат қилиш” принципи асосида йўлга қўйишни тақозо этмоқда.

Фармон маҳаллий давлат ҳокимият органлари фаолиятини “Кучли Кенгаш, Ҳисобдор ташаббускор ҳоким” принципи асосида қонунчилик ҳужжатларини

такомиллаштириш бўйича” Йўл харитасини белгилаб, Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини 2030 йилга қадар ривожлантириш Концепциясини ишлаб чиқиш вазифасини қўйди.

Фармонда маҳаллий Кенгашлар фаолиятига ҳар қандай давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг аралашувига йўл қўйилмаслик, маҳаллий Кенгашлар зиммасига вазифа ҳамда функциялар фақат қонун ҳужжатлари билан юкланиш тартибининг ўрнатилиши Кенгашлар мавқеини юқори даражага кўтаради.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини такомиллаштириш, уларни Президент Фармонида кўрсатилган даражага кўтариш, уларнинг назорат функциясини кучайтириш масаласи 2024 йил 17 октябрда қабул қилинган “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонунда ўз ифодасини топди [3]. Шу асосда “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунга жиддий ўзгариш ва қўшимчалар киритилди. Натижада, қонун нормалари такомиллаштирилди ва янги нормалар вужудга келди [4].

Қонундан узоқ вақт ишламай келган, “Ҳоким депутатлар орасидан сайланади (тайинланади)” деган қоида олиб ташланиб, унинг ўрнига, “ҳоким халқ депутатлари Кенгаши депутати этиб сайланиши мумкин”, деган ва ҳоким номзоди кўриб чиқиладиган вақтда у ҳудудни ижти-

моий, иқтисодий ривожлантиришнинг истиқболига мўлжалланган дастурини тақдим этади, айтиб бериш шартлиги икки муддатдан ортиқ айтиб бериш, туман ва шаҳар ҳокими этиб тайинланиши мумкин эмас, деган қоидалар киритилди.

Қонундаги муҳим янгиликлар сифатида Кенгаш ва ҳоким қарорларини (ҳоким фармойиши) ишлаб чиқиш, келишиш ва рўйхатдан ўтказишда ягона электрон тизимдан фойдаланиш белгиланди ва Кенгаш ҳамда ҳоким қабул қилган ҳужжатлар бошқача ҳол кўрсатилмаган бўлса, электрон тизимда рўйхатдан ўтказилган пайтдан кучга кириши, ягона электрон тизимда рўйхатдан ўтказилмаган ҳужжатлар, қонунда назарда тутилган ҳоллардан ташқари юридик кучга эга бўлмаслиги белгиланди. Шунингдек, Қонунда қонуний асосда яроқсиз деб топилган мулкларни бузиб ташлаш, ер участкаларини фойдаланиш учун бериш каби Кенгаш ваколатлари аниқ белгиланди.

Тақомиллаштирилган Қонунда мутлақо янги ҳолат бу – Кенгаш раисларига тааллуқлидир. Чунки бу янги институтдир. Эндиликда, Қонунга асосан, халқ депутатлари Кенгашларининг барча бўғинига Кенгаш депутатлари орасидан, Кенгаш ваколат муддатига сайланадиган Кенгаш раиси бошчилик қилади.

2024 йил 27 октябрдаги сайлов орқали шакллантирилган халқ депутатлари Кенгашлари тизимида вилоят ва Тошкент шаҳар Кенгашларида Кенгаш раиси сайланди ва ҳозир фаолият кўрсатмоқда. Янги таҳрирдаги Конституцияни кучга киритиш тўғрисидаги қонунга мувофиқ, туман ва шаҳар Кенгашларида 2026 йилдан Кенгаш раиси сайланади [5].

Қонунга асосан, ҳоким лавозимини эгаллаб турган шахс бир вақтнинг ўзида Кенгаш раиси этиб сайланмайди, олий бир шахс сурункасига икки муддатдан ортиқ бир вилоят, туман, шаҳар Кенгаши раиси этиб сайланиши мумкин эмас

(бундай қоида ҳокимларга нисбатан ҳам ўрнатилди). Кенгаш раиси раислик вазифасини бажариш давридан сиёсий партияларга аъзоликни тўхтатиб туради. Шунингдек, доимий комиссиялар ва партиялар, партия гуруҳлари таркибига кириш мумкин эмас. Кенгаш раисининг 12 банддан иборат ваколатлари белгилаб қўйилди. Улар, асосан, халқ депутатлари Кенгашлари сессияларини чақириш, унга тайёргарлик кўриш, сессияларни ўтказиш (раислик қилиш), сессияларда қабул қилинган ҳужжатларни имзолаш, Кенгаш комиссияларининг фаолиятини мувофиқлаштириш, депутатлар фаолиятига кўмаклашишдан иборат.

Шунингдек, Кенгаш раиси Кенгаш фаолиятида очиқликни ва ошкораликни таъминлайди, Кенгаш фаолиятининг ташкилий, ахборот, моддий техника таъминотини ташкил этади. Кенгашнинг ёрдамчи органи котибият мудирини, ходимларини лавозимга тайинлайди, лавозимдан озод қилади, улар ўртасида вазифаларни тақсимлайди.

Бу билан аввал ҳокимлар қиладиган кўплаб ишлар, вазифалар Кенгаш раисига ўтказилиб, ҳокимлар ортиқча вазифалардан холи қилинди ва улар эндиликда, барча фаолиятини ҳудудни идора этишга қаратади, ижро органларига тегишли ишлар билан шуғулланади.

Юқорида қайд қилинган Президент Фармонида Кенгашларни “Халқ овозига” айлантириш масаласи қўйилганлигини айтган эдик. Бунинг учун Кенгаш шу ердаги аҳоли эҳтиёжи, муаммоларни аниқ билиши зарур. Бу мақсадни амалга ошириш учун у аҳоли билан яқиндан, доимий мулоқотда бўлиши керак. Ишнинг асосий ечими аҳолини қабул қилишни тўғри ташкил этиш ҳисобланади. Шунинг учун Кенгаш раисларига фуқароларни қабул қилишни ташкил этиш ва жисмоний ҳамда юридик шахсларни қабул қилиш, уларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш ваколати ҳам берилди.

Қонунда Кенгаш раисини муддатидан аввал лавозимидан озод этиш тартиби: янги чақириқ Кенгашлари сессиясини чақириш, ташкилий сессияни очиш, унга раислик қилиш, сессияни чақириш муддатлари белгилаб қўйилди. Аввалги қонунда “сессия заруратга қараб, лекин йилда камида 2 марта чақирилади” деган қоида ўрнига сессия заруратга қараб, лекин ҳар чоракда бир марта сессия чақирилишининг белгиланишини ижобий ҳол деб ҳисоблаш мумкин. Қонунда навбатдан ташқари сессия чақириш ташаббусига эга субъектлар ҳам кўрсатилди.

Янги таҳрирдаги Қонунда Кенгашнинг асосий маслаҳатчи, ёрдамчи органлари – доимий комиссиялар фаолияти, яъни улар қандай соҳаларда тузилиши, вазифалари, ваколатлари белгилаб қўйилди. Қонуннинг яна бир муҳим хислати – Кенгашларнинг нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан ҳамкорлиги алоҳида моддада белгилаб қўйилганидир.

Янгиланган “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунда маҳаллий ижро этувчи ҳокимиятга катта ўрин ажратилди. Унинг диққатга сазовор томонларидан бири шу вақтгача қўлланиб келинган “Ижроия ҳокимият” атамаси, янги таҳрирдаги Конституциядан келиб чиқиб, “Ижро этувчи ҳокимият” деб ўзгартирилди. Ҳокимни вилоят, туман ва шаҳарда ижро этувчи ҳокимиятга бошчилик қилиши мустақамлаб қўйилди. Ҳокимнинг ваколатлари 21-моддада 21 бандда белгиланди. 1993 йил 2 сентябрдаги Қонунда ҳокимларнинг ваколатлари 25-моддада 12 бандда белгиланган эди.

Қонунга биноан, ҳозирги шароитда асосий масала ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва халқ фаровонлигини ошириш эканидан келиб чиқиб, ҳокимларга қуйидаги қўшимча ваколатлар берилди:

- ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий, маданий ва экологик жиҳатдан ривож-

лантиришни таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш;

- вилоятларнинг вилоят бюджетларидан ва Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджетидан, туманлар ҳамда шаҳарлар бюджетидан, ҳудудий бюджет маблағларини тақсимловчиларга ажратиладиган бюджет маблағларининг чекланган миқдорини бюджет сўровини тузиш учун кўриб чиқиши ва тақсимлаш;

- халқ депутатлари Кенгашлари сессияларида иштирок этиш;

- тегишли Кенгашга ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг энг муҳим ва долзарб масалалари бўйича ҳисоботлар тақдим этиш;

- тегишли Кенгашнинг қонунчиликка зид қарорларини бекор қилиш учун Олий Мажлис Сенатига ёки Судга мурожаат қилиш;

- вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасига, навбатдаги йил учун вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетлари лойиҳаларини кўриб чиқиш ҳамда тегишли хулоса тақдим этиш учун, ўтган молия йили учун вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетларининг ижроси тўғрисидаги ҳисоботни ташқи аудитдан ўтказиш ҳамда баҳолаш учун юбориш. Булар ҳокимларнинг ваколатларини аввалги қонунчиликка нисбатан анча кўпайганини, аниқлаштирилганини кўрсатади.

Худди шунингдек, Қонунда халқ депутатлари Кенгашларининг ваколатлари ҳам аниқлаштирилди ва сезиларли даражада кўпайтирилди.

Кенгашга қўшимча;

- Президентнинг тегишли Халқ қабулхоналарининг тегишли ҳудуддаги давлат органлари ва ташкилотлар раҳбарлари фаолияти ҳамда мурожаатлар билан ишлаш ҳолати тўғрисида ахборотини ҳар чоракда эшитиш;

- ёшлар муаммоларини ўрганиш, уларни ҳал этишга кўмаклашиш, ёш авлоднинг истеъдоди ва қобилиятини ри-

вожлантириш учун қўшимча шарт-шароит яратиш чораларини кўришга қаратилган ишлар тўғрисида Ёшлар ишлари агентлиги ҳудудий раҳбарларининг ҳисоботларини ҳар 6 ойда эшитиш;

- зарурат бўлганда ижро этувчи ҳокимият бўлимлари, бошқармалари бошқа таркибий бўлинмалари раҳбарларининг ҳисоботларини, шу жумладан, қонунларга риоя этилиши, тегишли Кенгашлар қарорларининг ва доимий комиссиялар тавсияларининг бажарилиши юзасидан ҳисоботларини эшитиш;

- тегишли прокурорнинг фаолияти тўғрисидаги ахборотини эшитиш;

- Кенгаш сўровини юбориш тўғрисидаги таклифни кўриб чиқиш, Кенгаш текширувини ўтказиш, депутат сўровини юбориш ва улар юзасидан қарорлар қабул қилиш;

- ҳокимнинг халқ депутати Кенгашининг қонунчиликка зид қарорларини қайта кўриб чиқиш тўғрисидаги тақдимномасига асосан, Кенгаш қарорини ўзгартириш ёки бекор қилиш;

- ҳокимнинг ва қуйи Кенгашнинг қонунчиликка зид қарорларини бекор қилиш белгиланди.

Шунга эътибор бериш керакки, янгиланган қонунда вилоят ва Тошкент шаҳар Кенгашларигагина тааллуқли ваколатлар ҳам алоҳида белгиланди, жумладан, вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгаши;

- вилоят бюджетларидан ҳамда Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджетидан туманлар ва шаҳарлар бюджетларида ажратиладиган тартибга солувчи бюджетларaro трансфертларининг чекланган миқдорини кўриб чиқиш ҳамда тасдиқлаш;

- жисмоний ва юридик шахсларга мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш, доимий эгалик қилиш, доимий фойдаланиш, муддатли (вақтинча) фойдаланиш ёки ижара ҳуқуқи асосида тегишли бўлган ер участкаларини ёки уларнинг қисмларини компенсация-

си эвазига жамоат эҳтиёжлари учун олиб қўйиш ва олиб қўйилган ер участкаларида жойлашган кўчмас мулк объектларини қонунда белгиланган ҳолларда ва тартибда бузиб ташлаш тўғрисида қарорлар қабул қилиш;

- Омбудсман ва болалар Омбудсманининг минтақавий вакили маърузасини ҳар йили эшитиш;

- тегишли ҳудудга маҳаллий аҳамиятга молик монументал ёдгорликларни қонунчиликда белгиланган тартибда ўрнатиш, бузиш (кўчириш) тўғрисида қарорлар қабул қилиш. Шунингдек, Қонунда ҳокимларнинг йил якунлаш бўйича ҳисоботи қачон сессияда эшитилиши кераклиги, вилоятлар, Тошкент шаҳар ИИБ бошлиқларини қандай муддатда ҳисобот бериш тартиблари ҳамда бундай сессияларини ошкора этиши белгилаб қўйилди. Бу билан ички ишлар органлари фаолияти устидан ҳам вакиллик ҳокимиятини ҳамда жамоатчилик назоратининг механизмлари кучайтирилди. Қонуннинг муҳим янгиликларидан бири унда мутлақо янги “Кенгаш сўрови”, “Кенгаш текшируви” институтлари таъсис этилди.

Ўзбекистон Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида: “Айни вақтда фармонлар, қарорлар, концепция ва стратегияларда белгиланган индикаторлар ва мақсадли параметрларнинг ижроси бўйича ҳокимлар ўз ҳудудларидаги оммавий ахборот воситалари ва жамоатчиликка мунтазам ахборот бериб боришлари керак бўлади. Ишнинг самарасини ошириш мақсадида маҳаллий вакиллик органлари фаолиятида Кенгаш сўрови институтини жорий этишни таклиф қиламан”, деган сўзи Қонунда ўз ўрнини топди [6].

Қонуннинг 25⁶-моддаси “Кенгаш сўрови” деб номланган. Унга асосан, “Кенгаш сўрови” тегишли ҳудудда жойлашган давлат органлари ва ташкилотларининг мансабдор шахсларига, жавоб

бериш шарт бўлган талабидир. Қонунда сўровни шакллантириш, сўровни баён қилиш, унга жавоб бериш шакли ва муддатлари, унинг ҳуқуқий оқибати, “Кенгаш сўрови” қандай масалаларга татбиқ қилинмаслиги аниқ белгилаб қўйилди. Қисқа ва лўнда айтилса, Кенгаш сўрови, Кенгаш назорати фаолиятининг энг кучли, таъсирли механизмидир.

Ана шундай механизмлардан яна бири – Кенгаш текшируви. “Кенгаш текшируви”, Қонуннинг 25⁷-моддасига асосан, тегишли ҳудуд хавфсизлигига, барқарор ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган (тўсқинлик қилувчи), инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига, жамият ва давлат манфаатларига таҳдид соладиган фактлар ҳамда воқеаларни ўрганиш мақсадида ўтказилиши мумкин. Бу ҳақидаги қарор депутатлар умумий сонининг кўпчилиги овози билан қабул қилинади. “Кенгаш сўрови” каби “Кенгаш текшируви” қандай объектларга қаратилмаслиги ҳам Қонунда белгилаб қўйилди. “Кенгаш текшируви” Кенгаш томонидан тузилган комиссия томонидан ўтказилади. Унинг ваколатлари ҳам Қонунда аниқ белгилаб қўйилган.

Қонунда яна бир эътибор бериладиган ҳолат, бу – маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини чеклаш масаласи ҳам қонуний тарзда белгиланди. 26¹-моддага асосан, Ўзбекистон Президентининг фавқулодда ҳолат жорий этиш тўғрисидаги фармонида фавқулодда ҳолат жорий этилган ҳудудда фавқулодда ҳолатнинг амал қилиш даврида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ваколатларини тўлиқ ёки қисман тўхтатиб туриш назарда тутилиши мумкин.

Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, Янгиланган қонун, сўзсиз, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини кучайтиради, вакиллик ва ижро этувчи органлар муносабатини янгича ташкил қилиш, вакиллик ва ижро этув-

чи ҳокимиятларни ўзаро тийиб туриш механизмларини кучайтиради ва уларнинг ваколатларини кенгайтиради. Лекин иш шу билан тугамайди. Маҳаллий давлат ҳокимиятини янада ривожлантириш, уларнинг мавқеини ошириш доимий жараёнга айланиши керак. Буни Ўзбекистон Президентининг янги сайланган Парламент Сенати мажлисида айтган сўзлари ҳам тасдиқлайди. Сенат мажлисидаги сўзлаган нутқида қонун ижодкорлиги жараёнига маҳаллий Кенгашларни кенг жалб этиш, ҳар бир қонун бўйича уларнинг фикрини олиш амалиётини йўлга қўйиш, қонунларни парламент кўмиталарида кўриб чиқишга вазирлик ва идоралар вакилларини эмас, маҳаллий Кенгаш депутатларини жалб этиш, маҳаллий Кенгашлар фаолиятига ҳар томонлама кўмаклашиш Сенатнинг устувор вазифаси бўлиши кераклиги, бу йил ҳокимларнинг 33 та ваколоти Кенгашларга берилгани, яна 17 та ваколат ўтказилиши режа қилинаётганини, бу тадбирлар давлат бошқарувини қўйи бўғинга тушириш, уларни аҳолига яқинлаштириш мақсадидан келиб чиқаётгани ва бу орқага қайтмас жараён эканлигини, маҳаллий бошқарувда сифат жиҳатидан янги модель жорий этилаётган ҳозирги вақтда бу, айниқса, муҳимлигини қайд этди.

Ҳар қандай ҳуқуқий-ижтимоий муносабатларнинг ҳуқуқий асоси мукаммал бўлса, ривожланиш, тараққиёт бўлади. Шунинг учун маҳаллий давлат ҳокимиятининг ҳуқуқий асоси мукаммал бўлиши, замон талабларига, амалга оширилаётган ислохотлар мазмун-моҳиятига мос бўлиши керак.

Узоқ йиллардан бери олиб борилаётган илмий изланишлар, кузатишлар маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини тартибга солувчи қонунларни янада такомил бўлиши зарур деган, хулосага олиб келди.

Булар қуйидагилар:

- Конституциямиз маҳаллий миқёсда

икки мустақил: вакиллик ва ижро этувчи ҳокимиятни мустаҳкамлаб, уларнинг ваколатлари ва ўзаро муносабатларини белгилаган экан, маҳаллий вакиллик ва ижро этувчи органлар ҳақида алоҳида қонун бўлиши мақсадга мувофиқдир, шундай ишга киришилиб, икки орган тўғрисида алоҳида қонунлар лойиҳаси ишлаб чиқилиб, муҳокамага қўйилган эди, лекин бу иш охирига етказилмади;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 2 февралдаги “Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида маҳаллий Кенгашлар фаолиятида ўзаро ва халқаро ҳамкорликни йўлга қўйиш зарурлиги кўрсатилиб, шу Фармон асосида ишланган Концепция лойиҳасида бу масалага алоҳида эътибор берилган эди, лекин янги таҳрирдаги “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунда Кенгашлар ваколатида бу масала кўзда тутилмаган. Янги қонунларда шу масала ҳам ҳал қилиниши керак;

Қонуннинг 17-моддасида: “Кенгаш раиси фаолиятини жамоатчилик асосида олиб боради”, деб белгиланган, давлат ҳокимиятини жамоатчилик асосида

бошқарилиши самарадорликка салбий таъсир қилиш мумкин. Шу сабабдан жамоатчилик асосида бошқаришдан воз кечиш мақсадга мувофиқ. Бунда масъулият ҳам кучли бўлади. Ҳокимларнинг кўплаб вазифаларининг Кенгашга ўтказилиши, унинг аппаратининг ҳам етарли миқдорда бўлишини талаб этади.

Хулоса қилганда, сўнгги йилларда Ўзбекистонда амалга оширилган конституцион ислохотлар маҳаллий давлат ҳокимияти тизимини такомиллаштиришга қаратилган муҳим қадамлардан бири бўлди. Ислохотлар натижасида халқ вакиллик органлари – маҳаллий Кенгашларнинг ваколатлари кенгайди, ижро ҳокимиятининг ҳисобдорлик ва самарадорлик механизмлари кучайтирилди. Ҳокимлар фаолияти устидан демократик назоратнинг кучайтирилиши, уларнинг Кенгашлар олдида ҳисоб бериш мажбурияти институцион тизимда мутлақо янги ёндашувларни жорий қилди. Шундай қилиб, Ўзбекистонда маҳаллий бошқарув тизимидаги бу ислохотлар халқчилликни, очиқликни ва самарадорликни таъминлашга қаратилган демократик модернизация жараёнининг ажралмас қисми сифатида намоён бўлмоқда.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 2 февралдаги “Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-28-сонли Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 06.02.2024 й., 06/24/28/0099-сон.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 17 октябрдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-976-сонли Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 19.10.2024 й., 03/24/976/0833-сон.
4. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрдаги “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги 913-XII-сонли Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.10.2024 й., 03/24/976/0833-сон.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 1 майдаги “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғрисида”ги ЎРҚ-837-сонли Конституциявий Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (2020 йил 24 январь) // <https://pm.gov.uz/uz/lists/view/679>

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИ БАРПО ЭТИШ ШАРОИТИДА ИНСОН ВА ФУҚАРОЛАР КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИ: ҳуқуқий асосларни ривожлантириш тенденциялари таҳлили

Акмал РАХМАНОВ,

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди судьяси,
юрисконсулт фанлари номзоди

Аннотация: мақолада конституциявий ислохотлар натижасида вужудга келган замонавий конституциявий-ҳуқуқий нормаларнинг мазмун-моҳияти ёритилиб, Янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида инсон ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлашнинг ҳолати, ҳуқуқий ва амалий механизмлари таҳлил қилинган. Конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларни амалга оширишга қаратилган сўнгги йилларда қабул қилинган стратегик ҳужжатлар, қонунлар ва давлат органлари фаолияти ўртасидаги ўзаро боғлиқликда инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликлари туркумланишига ҳаракат қилинган. Асосий ҳуқуқ ва эркинликларни рўйбга чиқаришда Конституциянинг бевосита амал қилиш принципи конституциявий-ҳуқуқий баҳо берилган.

Калит сўзлар: Конституция, конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлар, инсон ҳуқуқлари, фуқаро ҳуқуқлари, ҳуқуқларни таъминлаш механизми, тўғридан-тўғри амал қилиш принципи, ҳуқуқий кафолатлар, позитив ва негатив ҳуқуқлар, ташкилий-ҳуқуқий механизм.

Механизмы обеспечения конституционных прав и свобод человека и граждан в условиях построения Нового Узбекистана: анализ тенденций развития правовых основ

Акмал Рахманов,

судья Конституционного суда Республики Узбекистан,
кандидат юридических наук

Аннотация: в статье раскрываются суть и содержание прогрессивных конституционно-правовых норм, возникших в результате проведённых конституционных реформ. Анализируются идеологические, правовые и практические механизмы обеспечения конституционных прав и свобод человека и гражданина в условиях построения Нового Узбекистана. Предпринята попытка классификации конституционных прав и свобод человека и гражданина во взаимосвязи со стратегическими документами и законами, принятыми в последние годы для их реализации, а также с деятельностью государственных органов в данном направлении. Дана конституционно-правовая оценка роли принципа прямого действия Конституции в обеспечении основных прав и свобод.

Ключевые слова: Конституция, конституционные права и свободы, права человека, права гражданина, гарантии прав, прямое действие Конституции, механизм обеспечения, организационно-правовой механизм, позитивные и негативные права.

Mechanisms for ensuring the constitutional rights and freedoms of the individual and citizens in the conditions of building a New Uzbekistan: analysis of the development trends of the legal framework

Akmal Rakhmanov,
Judge of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan,
PhD of Juridical Sciences

Abstract: *this article explores the essence and content of progressive constitutional and legal norms that have emerged as a result of recent constitutional reforms. It analyzes the ideological, legal, and practical mechanisms for ensuring the constitutional rights and freedoms of individuals and citizens in the context of building a New Uzbekistan. The article attempts to classify these rights and freedoms in relation to strategic documents and laws adopted in recent years for their implementation, as well as the activities of state institutions in this regard. A constitutional and legal assessment is provided of the role of the principle of the direct effect of the Constitution in the realization of fundamental rights and freedoms.*

Keywords: *Constitution, constitutional rights and freedoms, human rights, citizens' rights, guarantees of rights, mechanism for ensuring rights, principle of direct effect, positive and negative rights, organizational and legal mechanism.*

Бугун ҳар томонлама жадал ривожланиб бораётган Янги Ўзбекистонда инсон қадрини улуғлаш, унинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш бўйича янги таҳрирдаги Конституцияда мустаҳкамланган асосий принцип ва нормаларни ҳаётга изчил татбиқ этиш билан боғлиқ устувор йўналишларда тизимли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бунда инсон ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ҳамда эркинликларини тўлақонли таъминлаш учун: “Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун” ва “Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак”, деган муҳим тамойиллар [1] сингдирилган “Ўзбекистон – 2030” стратегияси [2] ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда [3] белгиланган дастурлар, ваколатлар ҳамда вазифалар ижросини самарали таъминлаш, шунингдек, давлат органларига замонавий бошқарув тамойиллари, рақамли технологияларни кенг жорий қилиш, раҳбар кадрлар масъулияти ва натижадорлигини ошириш, аҳоли билан ишлашда бюрократик тўсиқларни қисқартириш, давлат хизматларини соддалаштириш, очиқлик ва ошкора-лик, жамоатчилик назорати каби механизмларни натижадорликка йўналтириш олдинги ўринга чиққан.

Айниқса, 2023 йил 30 апрелда ўтказилган референдумда умумхалқ овоз бериш орқали янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши билан Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича конституциявий асослар ҳар томонлама мустаҳкамланди [4]. Янгиланган конституциявий-ҳуқуқий шароитларда ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, жамиятда адолат, қонун устуворлиги, хавфсизлик ва барқарорликни кафолатли таъминлаш учун халқ хизматидаги адолатли ва замонавий давлатни барпо этиш ижтимоий-сиёсий ва конституциявий ислохотлардан кўзланган олий мақсадларга хизмат қилади.

Конституциявий ислохотлар доирасида янги таҳрирдаги Конституцияга муҳим ғоя ва қоидаларни акс эттирувчи бир қатор асосий ўзгариш ва қўшимчалар киритилган. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият деб тан олиниб, Янги Ўзбекистонда ўзаро муносабатларнинг асоси сифатида “давлат-жамият-инсон” тамойили ўрнига “инсон-жамият-давлат” ғояси асос қилиб қўйилди. Ўз навбатида, янги таҳрирдаги Конституцияга киритилган норма-

ларнинг ярмидан кўпи инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг кафолатларини кучайтириш ва механизмларини мустаҳкамлашга қаратилган. Мамлакатни демократик янгилаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ишончли ҳимоясининг энг муҳим кафолатлари сифатида Конституция ва қонун устуворлигини таъминлашнинг конституциявий механизмлари сезиларли даражада мустаҳкамланди. Инсон ва фуқаронинг асосий шахсий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг конституциявий кафолатлари кучайтирилди.

Умуман олганда, киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар билан Асосий қонуннинг моддалари сони амалдаги 128 тадан 155 тагача, Конституция нормаларининг умумий ҳажми эса қарийб 65% га кўпайган [5], шу жумладан, аввалги 128 та модданинг 91 тасига концептуал ўзгартиришлар киритилган. Конституциянинг амалдаги 275 та нормаси 434 тага етди.

Янги таҳрирдаги Конституциянинг қабул қилиниши “Инсон қадри учун” тамойили асосида халқ фаровонлигини янада ошириш, давлат ва фуқаролик жамиятининг жадал ривожланиши учун мустаҳкам асос яратди. Ана шу маънода инсон ва фуқаронинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини тизимли шаклда таҳлил ва тадқиқ қилиш, нафақат бевосита амалий аҳамият, балки эришилган натижаларни баҳолаш ҳамда эртанги кун учун йўналишларни белгилашда илмий назарий-аҳамиятга эгадир. Бу, *биринчидан*, конституциявий ҳуқуқлар ва эркинликлар турининг хилма-хиллигига қарамай, уларнинг бирлигини, ички мазмунини, ўзаро боғлиқлигини, ижтимоий жараёнлардаги ролини, мақсадини, ҳар бир инсон ва фуқаронинг ҳаётий эҳтиёжлари ва манфаатларини қондиришдаги аҳамиятини объектив тарзда очиб бериш имконини беради. *Иккинчидан*, у ёки бу ҳуқуқ ва эркинликлар гуруҳи сунъий равишда

хаёлан бошқа бирларидан ажратиш эмас, балки ушбу ҳуқуқ ва эркинликлар воситасида эришиладиган турлари беқиёс миқдордаги неъматларнинг таҳлил қилиниши натижасида, муайян ҳуқуқ ва эркинликлар жамланмасининг юридик мустаҳкамлаш қонуниятини аниқлаш имконини яратади. *Учинчидан*, уларни тўғри таснифлаш ҳуқуқ ва эркинликларни амалга ошириш, аниқлаштириш ва юридик кафолатларни самарали таъминлаш мажбурияти юклатилган ваколатли субъектларга оид масалаларни комплекс ўрганишда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Таснифлашдаги хатолик ва бузилишлар ушбу соҳадаги тадқиқотларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Яна бир ҳолат. Инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинликлари ижтимоий-юридик имкониятларнинг бетартиб ёки ихтиёрий равишда тузиб чиқилган қуруқ рўйхати эмаслиги аксиоматик ҳақиқатдир. Умумий қаралганда, ҳуқуқ ва эркинликлар тизимини шакллантириш жамият ривожланишининг объектив ва субъектив омиллари таъсири остида, энг муҳим ички ва ташқи боғламлар доирасида асослантирилган ва қонуниятларга таянган ҳолда юзага келган.

Ҳозирги кунда унинг шаклланган аксарият конструкциялари анчагина пишиқ ҳисобланади. Улар инсон ва фуқаронинг ҳуқуқий мақомини тартибга бир қатор халқаро ҳужжатлар ва кўплаб давлатларнинг миллий қонунчилигини яратишда акс этган. Бунда, шубҳасиз, ҳуқуқ ва эркинликларнинг схематик комбинацияларида (таснифларида) ҳам ўзига хосликлар мавжуд бўлиб, бу уларнинг концепцияси позицияси, расмийларнинг дунёқараши ва бошқа фарқларида кўзга ташланади. Шу ўринда, соҳа муаммоларини тадқиқ этган ҳуқуқшунос олимлар ўринли таъкидлаганидек, бу масалада ўзаро ҳамкорлик ҳар қачонгидан зарур бўлиб, давлатнинг ички тизимлари халқаро ҳуқуқий тизим билан мувофиқлашиши, ўз навбатида, халқа-

ро тизим ҳам мунтазам ривожланишда давом этиши, дунёдаги барча мамлакатларнинг инсон ҳуқуқлари тизимларидаги янги ютуқларни ҳисобга олган ҳолда такомиллашиб бориши лозим [6].

Юқоридаги фикримизни давлат раҳбарининг қуйидаги концептуал сўзлари тасдиқлайди. Биринчиси: “Агар дунё тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, туб бурилиш даврида кўпгина давлатларда конституциявий ислохотлар амалга оширилганини кўрамыз. Шу сабабли, аввало, сенатор ва депутатларимиз, кенг жамоатчилигимиз, халқимиз билан яна бир бор маслаҳат қилиб, жаҳон конституциявий тажрибасини ўрганиб, пухта ўйлаган ҳолда бугунги ва келгуси тараққиётимизни белгилаб берадиган Асосий қонунимизни такомиллаштириш масаласини ҳам кўриб чиқишимиз керак” [7]. Иккинчиси: “Асосий қонунимизни жамиятдаги бугунги реал воқеликка, шиддатли ислохотларимиз мантиғига мослаштириш, Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси учун мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратиш муҳим объектив заруратга айланмоқда” [8]. Жумладан, янги таҳрирдаги Конституциянинг 19-моддасида: “Ўзбекистон Республикасида инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари халқаро ҳуқуқнинг умум-этироф этилган нормаларига биноан ҳамда Конституцияга мувофиқ этироф этилади ва кафолатланади”, деган норма мустаҳкамлаб қўйилган [9].

Ўрганишлар шуни кўрсатадики, инсон ҳуқуқлари мураккаб тузилишга эга: “инсон ҳуқуқлари” ва “фуқаро ҳуқуқлари”, “ҳуқуқлар” ва “эркинликлар”, “асосий (конституциявий)” ва “бошқа” ҳуқуқлар, “позитив” ва “негатив” ҳуқуқлар, “индивид ҳуқуқлари” ва “коллектив ҳуқуқлар”, “Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқлари”, “чет эл фуқароларининг ҳуқуқлари” ва “фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқлари”, “моддий” ва “процессуал” ҳуқуқлар ўртасида фарқлар мавжуд. Инсон ҳуқуқлари уларнинг пайдо бўлиш

вақтига кўра (“инсон ҳуқуқлари авлодлари”), ҳаётий фаолият соҳаларига кўра: шахсий (фуқаролик), сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқ ва эркинликлар бўйича ҳам фарқланади. Бошқа муаллифлар шахсий (фуқаролик) ҳуқуқ ва эркинликлар таркибида экологик, процессуал-муҳофаза ҳуқуқларини ҳам ажратиб кўрсатадилар. Бу ерда юқорида санаб ўтилган аксарият ҳуқуқлар кўп учрагани боис, уларни қўшимча равишда шарҳлаш талаб этилмаслиги табиий. Бизнинг фикримизча, “процессуал-муҳофаза ҳуқуқлар” деганда, асосан, одил судловни амалга ошириш билан боғлиқ муҳофаза қилиш хусусиятига эга ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқлар тушунилади. Ушбу ҳуқуқлар ижтимоий муносабатлар иштирокчиларининг низолашилаётган ёки бузилган ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ва тиклашга қаратилган бўлади.

Фикримизча, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 33-моддасида белгиланган: “Давлат Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланишни таъминлаш учун шарт-шароитлар яратади”, деган норма миллий ҳуқуқ тизимида уни ҳуқуқий англаш ва фарқлаш, амалга ошириш механизмларида очилмаган кўп қирралар борлигини кўрсатади [10]. Бу ҳам жаҳон конституциявий амалиётида ҳали кўп тарқалмаган нормалардан саналади. БМТнинг 2011 йил 3 июндаги Резолюциясига мувофиқ Интернетдан фойдаланиш ҳуқуқи инсоннинг ажралмас ҳуқуқларидан бири сифатида эътироф этилади. 2024 йил 23 февралда “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига республика ҳудудида Интернет ва алоқа қамровини кенгайтириш учун шароитларни яхшилашга қаратилган ўзгартиришлар киритиш тўғрисида”ги Қонуннинг [11] қабул қилиниши конституциявий норма ижросига қаратилган дастлабки қадам

бўлиб, республика ҳудудининг юқори тезликдаги Интернет ва сифатли алоқа билан қамраб олинишини таъминлашга, йўлдош алоқа тармоқлари, шунингдек, телекоммуникациялар соҳасидаги имкониятларни янада кенгайтиришга хизмат қилади.

Янги таҳрирдаги Конституцияга Янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида инсон ва фуқаролар конституциявий ҳуқуқ ва эркинлигини ҳамда унинг таъминлаш механизмларини мазмунан ва сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқадиган қўшимчалар киритилганини эътироф этиш лозим.

Жумладан, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳар кимга туғилганидан бошлаб тегишли бўлади (19-модда); инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилади, қонунларнинг, давлат органлари, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини белгилайди. Давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак (20-модда). Бу шуни англатадики, ушбу энг муҳим халқаро-ҳуқуқий принцип Конституциянинг ҳуқуқ ва эркинликлар тўғрисидаги қоидалари ижтимоий муносабатларга бевосита тартибга солувчи таъсир кўрсатишини англатади. Бунда қонунчилик ҳужжатлари ҳуқуқ ва эркинликларни аниқлаштириш, уларни самарали амалга ошириш қоидалари, механизмлари ва тартибларини белгилаш мақсадида қабул қилинганидан қатъи назар, ҳуқуқ ва эркинликлар бевосита амал қилади, деб тан олинади [12].

Ушбу масалага илмий-назарий жиҳатдан ёндашганда, ҳуқуқшунос олим Н.И.Матузовнинг: “Конституцияда мустаҳкамланган асосий ҳуқуқ ва эркинликларнинг энг муҳим фарқлантирувчи жиҳатлари шундан иборатки, улар

инсонга туғилишидан бошлаб тегишли бўлиб, табиий хусусиятга эга, улар энг олий ижтимоий қадрият сифатида эътироф этилади, тўғридан-тўғри амал қилади, давлат томонидан тан олинади, риоя этилади ва ҳимоя қилинади, ҳамда халқаро стандартларга мос келади” [13], деган хулосаси мазкур конституциявий норманинг негизи тўғри танланганини кўрсатади.

Конституцияда илк маротаба ҳар бир инсон ўз шахсини эркин камол топтириш ҳуқуқига эга. Ҳеч кимга унинг розилигисиз қонунчиликда белгиланмаган мажбурият юклатилиши мумкин эмаслиги мустаҳкамланди. Бунда, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари фақат қонунга мувофиқ ва фақат конституциявий тузумни, аҳолининг соғлиғини, ижтимоий ахлоқни, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, жамоат хавфсизлигини ҳамда жамоат тартибини таъминлаш мақсадида зарур бўлган доирада чекланиши мумкинлиги белгиланди (21-модда). Мазкур норма Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (29-модда) [14] ҳамда “Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги Халқаро пактда (4, 5, 12, 19, 21, 22-моддалари) [15] белгиланган инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини чеклаш шартларига доир қоидаларга мос келади.

Ўзбекистон Республикаси фуқароси Ўзбекистондан ташқарига мажбурий чиқариб юборилиши ёки бошқа давлатга бериб юборилиши мумкин эмаслиги белгиланди. Давлат хорижда яшаётган ватандошлар билан алоқаларни сақлаб қолиш ҳамда ривожлантириш тўғрисида халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ ғамхўрлик қилади (23-модда) [16]. Ушбу нормалар фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг давлат кафолатларини янада мустаҳкамлайди. Хорижда яшаётган ватандошлар билан алоқаларни ривожлантириш, халқаро майдонда Ўзбекистон Республикаси-

нинг ижобий имижини яратишга хизмат қилади.

Ҳозирда, “ҳуқуқлар” – муайян ижтимоий неъматларни олиш имкониятини англатса, “эркинликлар” – давлат томонидан ўрнатиладиган айрим чекловлардан озод бўлиш имкониятини англатади. “Эркинлик” тушунчаси шахсий танловни амалга оширишда кенг имкониятларни намоён этади, натижасига аниқ чеклов қўйилмайди: “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга” (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 33-модда), “Ҳар ким мамлакат бўйлаб эркин ҳаракатланиш, турар ва яшаш жойини танлаш ҳуқуқига эга” (32-модда), “Ҳар ким муносиб меҳнат қилиш, касб ва фаолият турини эркин танлаш (42-модда)... ҳуқуқига эга”.

Шу билан бирга, “ҳуқуқ” тушунчаси инсоннинг аниқ ҳуқуқий хатти-ҳаракатини белгилайди: жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқи (36-модда, 1-қисм), давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи (128-модда) [17].

“Ҳуқуқ” ва “эркинлик” тушунчаларини фарқлаш амалиётда катта аҳамиятга эга. Агар давлат ўз Конституциясида муайян “ҳуқуқ”ни эълон қилган бўлса, у ҳолда уни таъминлаш учун жавобгарликни ўз зиммасига олади. Агар фуқароларга “эркинлик” берилса, давлат назорат функциясини бажаради, яъни бу эркинликни бошқалар манфаатига зарар етказмайдиган шаклда амалга оширилишини таъминлайди [18].

Янги таҳрирдаги Конституцияда инсон, шу жумладан, қонунни бузган шахсларнинг ҳам ҳуқуқларини давлат органлари, мансабдор шахсларнинг ҳар қандай ўзбошимчаликларидан ҳимоя қилишнинг деярли барча замонавий усуллари ўзида мужассам этган инсон ва фуқарони ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг ишончли механизмлари мустаҳкамланди. Хусусан, инсон ҳуқуқ ва эркинлик-

ларини таъминлаш кафолатлари, шу жумладан, “хабеас корпус” ва “Миранда қоидаси” умумэътироф этилган институтларини конституциявий даражада мустаҳкамлаш орқали сезиларли кучайтирилди.

Мазкур институтларни мустаҳкамлашга қаратилган нормалар: а) шахсни ушлаш чоғида унга тушунарли тилда унинг ҳуқуқлари ва ушлаб турилиши асослари тушунтирилиши шарт; б) гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаши шарт эмас ва исталган вақтда сукут сақлаш ҳуқуқидан фойдаланиши мумкин; в) ҳибсга олишга, қамоққа олишга ва қамоқда сақлашга фақат суднинг қарорига кўра йўл қўйилади. Шахс суднинг қарорисиз қирқ саккиз соатдан ортиқ муддат ушлаб турилиши мумкин эмас; г) ҳар ким ёзишмалари, телефон орқали сўзлашувлари, почта, электрон ва бошқа хабарлари сир сақланиши ҳуқуқига эга. Ушбу ҳуқуқнинг чекланишига фақат қонунга мувофиқ ва суднинг қарорига асосан йўл қўйилади; д) ҳеч ким уй-жойга унда яшовчи шахсларнинг хоҳишига қарши кириши мумкин эмас. Уй-жойга киришга, шунингдек унда олиб қўйишни ва кўздан кечиришни ўтказишга фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда йўл қўйилади. Уй-жойда тинтув ўтказишга фақат қонунга мувофиқ ва суднинг қарорига асосан йўл қўйилади. Бу норманинг ўзига хос мазмуни шундаки, инсон ҳуқуқларининг суд ҳимояси кафолатларини таъминлаш мақсадида телефон сўзлашувларини эшитиш ва тинтув ўтказишга санкция бериш ваколати прокурордан судга ўтказилди.

Табиийки, инсон ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлашда суд ҳокимиятининг роли беқиёс. Ўзбекистон Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида ҳам суд тизими учун “Қонун устуворлиги-

ни таъминлаш, халқ хизматидаги давлат бошқарувини ташкил этиш” йўналишида 18 та аниқ вазифа белгилаб берилди [19].

Суд ислоҳоти доирасида ҳал қилувчи аҳамият касб этган яна бир муҳим ҳужжат Ўзбекистон Президентининг 2023 йил 16 январда қабул қилинган “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони ҳисобланади. Ушбу ҳужжат билан 2023-2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли стратегияси тасдиқланди. Унинг асосий вазифаси “Инсон қадри учун” ғояси асосида “Янги Ўзбекистон – янги суд” тамойили доирасида чинакам адолатли суд тизимини шакллантириш ҳамда унинг фаолиятини халқ манфаати ва инсон қадр-қимматини самарали ҳимоя этишга йўналтириш бўлиб, унда адолатли суд қарорлари қабул қилинишига эришиш орқали халқнинг, жумладан, тадбиркорларнинг суд тизимида бўлган ишончини мустаҳкамлаш, ҳар бир шахс суд ва судьялар сиймосида ўзининг ишончли ҳимоячисига эришиш бўйича 40 та вазифа белгилаб берилди [20].

Соҳанинг ҳуқуқий асослари жадал ривожланишини қўйидаги рақамларда ҳам кўришимиз мумкин. 2017-2024 йилларда Олий суд томонидан 275 та норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси, шу жумладан, 177 та қонун лойиҳаси ишлаб чиқилди. Натижада, шу даврда суд тизимида оид 60 дан ортиқ қонун, фармон ва қарорлар қабул қилинди. Судларнинг молиявий мустақиллиги кучайтирилди. Суд ҳокимияти мустақиллиги принцинга риоя қилиш, судларни моддий-техник жиҳатдан ва молиявий таъминлаш масалаларини мустақил ҳал этиш мақсадида, Олий суд ҳузуридаги Судлар фаолиятини таъминлаш департаменти ташкил қилинди [21]. Суд

ишларини юритишда янги институтлар жорий этилмоқда, мавжудлари такомиллаштирилмоқда. Судларда ишларни кўриб чиқишда адолатни, очиқлик ва шаффофликни таъминлаш учун “Электрон одил судлов” тизими татбиқ қилинди.

Давлатимиз раҳбарининг “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонида суд қарорлари қонуний, асосли ва адолатли қабул қилинганини текширишнинг фуқароларга қулай ва соддалаштирилган тартибини яратиш бўйича белгиланган топшириққа асосан, амалдаги процессуал кодексларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритишга оид қонун лойиҳалари ишлаб чиқилди.

Процессуал кодексларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги қонунлар 2023 йил 25 декабрь куни Ўзбекистон Президенти томонидан имзоланиб, 2024 йил 1 январдан амалга киритилди. Кодексларга киритилган ўзгартириш ва қўшимчаларга биноан суд қарорларининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текшириш механизмлари такомиллаштирилди. Фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини янада ошириш, уларнинг бузилган ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини янада кенг ҳимоя қилишни таъминлашга қаратилган суд қарорларини қайта кўришнинг янги тартиби жорий этилди [22].

Натижада, биринчи ва кейинги инстанцияларда кўрилган ишлар вилоят тафтиш инстанциясида кўриб чиқилиши туфайли Олий судга шикоят билан келувчи фуқаролар сони кескин камайди. Хусусан, 2023 йилнинг 9 ойида Олий судга процессуал тартибда келиб тушган шикоятлар сони 24 мингдан зиёдроқни ташкил этган бўлса, 2024 йилнинг шу даврида айти кўрсаткич 10 мингта-

дан кўпроққа камайган, яъни 13 минг 624 тани ташкил этган [23].

“Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари” ва “фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликлари”га бўлинишидан ташқари, яна бир энг кенг тарқалган классификация уларни негатив ва позитив ҳуқуқларга ажратиш усулидир. Мазкур классификациянинг асосида эркинликнинг негатив ва позитив томонларини урғулаб белгилаш ётади. Яъни негатив маънода эркинлик – индивидга нисбатан ортиқча мажбурият ёки чекловларнинг йўқлигини англатса, позитив маънода эса, – танлаш эркинлигининг мавжудлиги, бунда, энг муҳими, инсонга ўз мақсадларига эришиш учун имконияти сифатида тушунилади.

Шу ўринда Президент Шавкат Мирзиёев Конституцияда мустаҳкамланган барча қоида ва тамойилларни амалга ошириш, жамиятда Конституция ва қонун устунлигини таъминлаш, давлат органлари фаолиятини янгича конституциявий-ҳуқуқий шароитга мос ҳолда йўлга қўйиш учун тизимли ёндашиш ҳамда амалдаги қонунларни янги конституциявий нормалар билан уйғунлаштириш бўйича ишларни жадаллаштиришга эътибор қаратди. Хусусан, инсон қадр-қиммати ва манфаатларини таъминлаш бўйича бошланган ислохотларни янги конституциявий маконда янада қатъий давом эттириш учун Конституцияни жамият ҳаётининг барча жабҳаларида тўғридан-тўғри ва бевосита қўллаш амалиётига ўтишимиз зарур, барча давлат идоралари, жумладан, судлар фаолиятида конституциявий нормаларни тўғридан-тўғри қўллашни жорий этиш бўйича амалий чоралар кўрилади, деган концептуал фикр ва мулоҳазалари янгиланган Асосий қонуннинг ҳаётбахш кучи ва таъсирини билдиради, деб таъкидлаган.

Шу боис мамлакатимиз конституциявий амалиётида илк бор Конституциянинг 15-моддаси иккинчи қисмида:

“Ўзбекистон Республикаси Конституцияси мамлакатнинг бутун ҳудудида олий юридик кучга эга, тўғридан-тўғри амал қилади ва ягона ҳуқуқий маконнинг асосини ташкил этади”, деган муҳим норманинг мустаҳкамланиши улкан аҳамиятга эга бўлди. Авваллари Конституция нормаларидан бевосита баҳраманд бўлишнинг имкониятлари чекланган эди. Камида, Конституция нормасини аниқлаштирувчи ва ижросини таъминлаш механизмлари акс этган қонуннинг қабул қилинишини кутиш керак эди. Қонунлар ҳам кўпроқ тўғридан-тўғри ишламаганлиги боис, яна бошқа қонуности ҳужжати қабул қилиниши талаб этилар эди. Масалан, олдинги таҳрирдаги Конституциянинг 39-моддасида: “Пенсиялар, нафақалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг миқдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам миқдордан оз бўлиши мумкин эмас”[24]лиги белгиланган эди. Бундай бир нечта норма фақат Конституция асосида тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг қабул қилиниши натижасида амалга киритилган. Бу ўзига хос конституциявий-ҳуқуқий муаммоларни келтириб чиқарган эди.

Ҳуқуқшунос олим Ихтиёр Беков Конституцияни мамлакатнинг бутун ҳудудида олий юридик кучга эга эканлиги, уни тўғридан-тўғри амал қилишини таҳлил қилар экан, бошқа омиллар қаторида, унинг жорий этилиши “жамиятда ҳуқуқий маданиятни мустаҳкамлашга ҳисса қўшиши мумкин”лигига эътибор қаратади. Чунки фуқаролар ўзларининг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини кўпроқ билишга интилади ва уларни ҳимоя қилишга ҳаракат қилишади. Конституция нормаларининг тўғридан-тўғри қўлланилиши қонун устуворлигининг асосий белгиларидан бири ҳисобланади, деб тўғри таъкидлайди [25].

Шу боис, ушбу тарихий бир шароитда жадал давом эттирилаётган кенг қамровли ислохотлар доирасида янгиланган Конституциямизнинг халқчил норма ва принципларини ҳаётга изчил татбиқ этиш бўйича тизимли тадбирлар амалга оширилди. Жамият ва давлатни Конституцияга мувофиқ, ҳуқуқий модернизация қилиш, сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий ҳаётимизнинг барча жабҳаларини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш, мамлакатда конституциявий қонунийликни янада мустаҳкамлаш бўйича ишлар фаол давом эттирилди.

Тўғридан-тўғри амал қиладиган Конституциянинг қабул қилиниши билан иш тўхтаб қолмади, қуйидаги муҳим ҳужжатларни қабул қилиниши натижа-сида, Конституцияни тўлақонли амалга ошириш, инсон ва фуқаронинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилиш механизмларини такомиллашувига замин яратди. Улар қуйидаги йўналишларни қамраб олган:

биринчиси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-67-сонли Фармонининг қабул қилиниши, унда 89 та банддан иборат чора-тадбирлар дастури тасдиқланиши, Конституциянинг устувор ғояларини рўёбга чиқариш ва нормаларини ҳаётга татбиқ этиш бўйича Давлат комиссияси ҳамда суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат принципларини амалга ошириш бўйича 5 та экспертлик кенгашлари тузилгани Конституция норма ва принципларини рўёбга чиқаришда тизимли ёндашув таъминланганлигини кўрсатади [26];

иккинчиси, 2024 йил давомида янгиланган Конституция асосида жорий этилган ҳокимиятларнинг бўлиниши принципи ҳамда ўзаро тийиб туриш ва

манфаатлар мувозанати тизимининг замонавий янги концепциясидан келиб чиқиб, бир қатор давлат органлари, хусусан, Конституциявий суд, Олий Мажлис палаталари, Вазирлар Маҳкамаси ҳамда маҳаллий органлар фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари Конституцияга мувофиқлаштирилиб, уларнинг фаолияти янгича конституциявий-ҳуқуқий шароитларда йўлга қўйилди.

Агар бу йўналишни, инсон ва фуқароларнинг бузилган ҳуқуқ ҳамда манфаатлари тикланишида муҳим ўрин тутадиган ҳокимият тармоғи мисолида қараб чиқадиган бўлсак, одил судловни таъминлашга доир қуйидаги муҳим жиҳатларни кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқ. Хусусан, мамлакатимизда инсон манфаатлари йўлидаги кенг қамровли янгиланишларнинг муҳим йўналиши ҳисобланган суд-ҳуқуқ тизимидаги стратегик ислохотлар самарасини таъминлашда янги таҳрирдаги Конституция норма ва принциплари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлмоқда. Ўзбекистон Президентининг суд органлари тизимида одил судловни таъминлаш борасидаги ишларнинг аҳволи, муаммолар ва истиқболдаги вазифаларига бағишланган йиғилишдаги: “Асосий мақсадимиз фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш орқали халқимизнинг суд тизимига бўлган ишончини қатъий мустаҳкамлаш, судни том маънода “адолат қўрғони”га айлантиришдан иборатдир”, деган концептуал фикри мазкур соҳадаги ислохотларнинг асосий мазмунини акс эттиради [27].

Мана шундай улуғвор ислохотлар пойдеворини, шубҳасиз, Бош қонуни-мизда белгиланган принцип ва нормалар ташкил этади. Янги таҳрирдаги Конституцияда суд ҳокимиятига бағишланган алоҳида XXIII боб мавжуд бўлиши ва унинг 130-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасида қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятдан, сиёсий

партиялардан, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларидан мустақил ҳолда иш юритадиган суд ҳокимиятининг Конституция даражасида институционал механизмларини белгилаб беради. Конституциямизнинг 11-моддасидаги: “Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими – ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципига асосланади”, деган принцип амалда бўлишини таъминлайди.

Янги таҳрирдаги Конституциянинг суд ҳокимиятига бағишланган бобидаги 11 та моддада одил судлов фақат суд томонидан амалга оширилиши, суд ҳокимиятининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, суд қарорлари барча учун мажбурийлиги, судья ва оила аъзоларининг хавфсизлигини таъминлаш, судьянинг муайян ишни кўришдаги ваколатлари ҳамда судлар фаолиятини молиялаштириш каби 30 дан зиёд муҳим конституциявий нормалар мустаҳкамланди [28]. Буларнинг барчаси судьялар мустақиллиги, одил судлов тизимини демократлаштиришнинг конституциявий асослари қонун устуворлигини таъминлашнинг муҳим шартлари сифатида сезиларли даражада мустаҳкамланишига хизмат қилмоқда;

учинчиси, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматига бевоcита дахлдор ҳужжатлар қаторида, 2024 йил 20 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-963-сонли Қонуни билан Конституциянинг 20, 26-28-моддаларида мустаҳкамланган ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва қадр-қиммати дахлсизлиги, шахснинг судланганлиги унинг қариндошлари ҳуқуқларини чеклаш учун асос бўлиши мумкин эмаслигига оид кафолатлар кучайтирилди. Хусусан, қариндошининг судланганлиги ва бундан келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар давлат фуқаролик хизма-

тига қабул қилиш ва уни ўташ чоғида ҳуқуқларни чеклаш учун асос бўлмаслиги белгиланди [29];

тўртинчиси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 10 майдаги “Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган шахсларга ижтимоий хизматлар кўрсатишни такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-175-сонли қарори [30] хотин-қизларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларни тазйиқ ва зўравонликдан муҳофаза қилиш тизими такомиллаштирилди. Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган ёки жабрланиш хавфи остида бўлган хотин-қизларга ҳимоя ордери талаб этмаган ҳолда ижтимоий, психологик ва юридик хизмат кўрсатиш тартиби жорий этилди;

бешинчиси, 2024 йил 21 октябрдаги “Оилавий (маиший) зўравонликдан ҳимоя қилиш чоралари кучайтирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар ва қўшимча киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-978-сон билан болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларга нисбатан оилавий зўравонлик содир этганлик учун жавобгарликнинг кучайтирилиши [31], шунингдек, 2024 йил 14 ноябрдаги “Болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎРҚ-996-сон Қонуннинг [32] қабул қилиниши ҳам Конституциянинг 78-моддасида белгиланган боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш бўйича давлатнинг зиммасидаги мажбуриятини таъминлайди;

олтинчиси, 2024 йил 15 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида”ги ЎРҚ-1002-сонли Қонуни [33] билан Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) ваколатлари кенгайтирилди, хусусан, у огоҳлантириш, хулоса, илтимоснома, тақдимнома ва даъво

аризаси каби беш турдаги таъсир ҳужжатларини қўллаш ҳуқуқига эга бўлди;

еттинчиси, Конституциянинг 43-моддасида мустақамланган давлатнинг камбағалликни қисқартириш чораларини кўриш бўйича мажбурияти доирасида комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, Президентимизнинг 2024 йил 23 сентябрдаги ПФ-143-сон Фармони ва ПҚ-330-сон қарори ҳамда 2024 йил 4 октябрдаги ПҚ-347-сон қарори билан ҳар бир фуқарони ўзи ва фарзандлари келажаги учун масъулият билан ёндашишга ундайдиган ва салоҳиятини рўёбга чиқариш учун имконият яратишга қаратилган “Камбағалликдан фаровонлик сари” дастури амалга оширилмоқда [34]. Камбағал оилалар реестрига киритилган оила аъзоси учун ижтимоий солиқнинг 3 йил 1 фоиз ставкада тўланиши белгиланганди.

Тадқиқотчи Акмал Содиқов, ҳақли равишда, жамиятдаги ҳуқуқий муносабатларнинг тартибга солиниши ҳамда ҳар бир соҳанинг тизимли ривожини учун энг муҳим бўлган омиллардан бири – бундай муносабатларни тартибга солишда ҳуқуқнинг асосий принциплари ва қоидалари асосида самарали йўналтирувчи нормаларнинг ишлаб чиқирилиши билан чамбарчас боғлиқ эканлигига эътибор қаратади. Хусусан, “Бунда ҳуқуқ нормасининг соҳада тўпланиб қолган муаммоларни тўлиқ бартараф этиш, қонунчилик базасини тизимлаштириш, тўғридан-тўғри амал қилиш механизмларига эга бўлиши муҳим аҳамият касб этади”, деб таъкидлайди [35];

саккизинчиси, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55-моддасида ҳар кимга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органларининг ҳамда бошқа ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларининг қонунга хилоф қарорлари, ҳаракатлари ва ҳаракатсизлиги устидан судга шикоят қилиш, бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини тиклаш учун

унинг иши қонунда белгиланган муддатларда ваколатли, мустақил ҳамда ҳолис суд томонидан кўриб чиқирилиши ҳуқуқи кафолатланган [36]. Шундан келиб чиқиб, умумий юрисдикция судлари томонидан Конституцияни тўғридан-тўғри қўллаш амалиётининг кенг йўлга қўйилишига Олий суд Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Одил судловни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини тўғридан-тўғри қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги қарорининг қабул қилиниши муҳим шароит яратганлигини таъкидлаш лозим [37].

Мазкур қарорда Конституциянинг олий юридик кучга эгаллиги ҳақидаги қоида унинг нормалари барча қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан устун туришини англатади, деган, шунга кўра, судлар кўриб чиқилаётган ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг мазмунини баҳолаши ва Конституция нормаларини тўғридан-тўғри амал қилувчи олий юридик кучга эга норматив-ҳуқуқий асос сифатида қўллаш лозимлиги белгиланди. Судлар Конституция нормасини тегишли қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинмаганлиги важи билан қўллашни рад этишга йўл қуйилмаслигига эътибор қаратишлари кераклиги кўрсатилди.

Жумладан, Олий суд Пленумининг мазкур қарорига мувофиқ, 2023 йил 1 майдан жорий йилнинг 1 ноябига қадар судлар томонидан: 34 минг 626 та жиноят иши ва материалида, маъмурий ҳуқуқбузарликка оид 63 минг 328 та иш ва материалда, 34 минг 429 та фуқаролик ишида, 39 минг 448 та иқтисодий ишда, шунингдек, оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган 10 минг 388 та маъмурий ишда – жами 182 минг 219 та иш ва материалда янгиланган Конституция тўғридан-тўғри қўлланилган [38].

Юқоридагиларни умумлаштириб айтганда, бу каби ишларнинг негизда давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган “Инсон қадри учун” ғояси-ни ҳамда ҳозирги ислохотларимизнинг бош тамойили бўлган “Инсон – жамият – давлат” деган ёндашувни Конституция-мизнинг мазмунига чуқур сингдириб, амалий ҳаётимизда бош қадриятга ай-лантиришимиз зарур. Яъни инсоннинг қадр-қиммати, шаъни ва ғурури бундан буён барча соҳаларда биринчи ўринда туриши керак”, – деган кўрсатмалар оғишмай рўёбга чиқаётганини кўриши-миз мумкин. Бу каби стратегик режа асосидаги тизимли саъйи ҳаракатлар натижасида сўнгги йилларда иқтисодиё-тимиз салмоғининг икки карра ўсгани, аҳоли жон бошига тўғри келадиган да-ромаднинг уч минг долларга етгани, камбағаллик даражаси 23 фоиздан 11 фоизгача пасайгани, мактабгача таълимда қамров 74 фоиздан, олий таълимда эса, 40 фоиздан оширишга эришганимиз, ҳеч шубҳасиз, меҳнаткаш, олижаноб ва бағрикенг халқимизнинг Президентимиз бошчилигида эришган тарихий натижаларидир.

Президент Ш.М.Мирзиёев Ўзбекис-тон Республикаси Конституцияси қа-бул қилинганлигининг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимда: “Соҳибқирон Амир Темурнинг “Давлат қонунлар асосида қурилмас экан, ундай салтанатнинг шукуҳи, қудрати ва тарки-би йўқолади”, деган фикридан иқтибос-ни бежизга келтирмаган деб ўйлаймиз.

Чунки Конституция ва қонун устуворли-гини таъминлаш демократик ҳуқуқий давлатнинг бош мезони ҳисобланади, ҳар қандай демократик ислохотлар самараси, тинчлик ва тараққиёт ҳам Конституция ва қонун устуворлигининг таъминланишига бевосита боғлиқдир. Лўнда қилиб айтганда, Конституция – бу қонунлар қонуни, давлатнинг олий қонунидир.

Мухтасар айтганда, жамиятнинг бар-ча қатламлари манфаатлари инобатга олинган янги таҳрирдаги Конституция-миз мамлакатимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали таъминлаш масъулиятини, давлатнинг ҳам халқ ол-дидаги мажбуриятини бир неча баравар оширди. Давлатимиз раҳбари энг муҳим вазифалар сифатида белгилаб берган, халқимиз кутаётган адолатли қарор-лар қабул қилишга ҳар томонлама қо-дир, иродаси мустаҳкам, юксак касб ва маънавий фазилатларга эга давлат хиз-матчилари таркибини шакллантириш ва фаолиятини таъминлашдир. Бош мақсадимиз халқимизни давлатдан рози қилишдир. Шунинг учун халқимиз тақдири ва эртанги кунини белгилаб берган бош ҳужжатимиз – Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг нор-ма ва принципларини оғишмай рўёб-га чиқариш, Янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида инсон ва фуқаролар конституциявий ҳуқуқ ҳамда эркинли-гини таъминлашнинг энг муҳим омили ҳисобланади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 10 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз тўрт йиллик байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида”ги ПҚ-222-сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
4. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. [Матн] Расмий нашр. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2023. – 80 б.
5. Саидов А.Х. Янги Ўзбекистон Конституцияси: дарслик-хрестоматия. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Давлат ва ҳуқуқ институти. – 2024. – 230 б.
6. Права человека в России: история, теория и практика: автор и отв.ред. Д.Т. Карама-нукян [и др.]. – Омск, 2015. – С. 88-89.
7. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз // Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис па-латалари қўшма мажлисидаги нутқи (06.11.2021).
8. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2022. – 116 б.
9. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. [Матн] Расмий нашр. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2023. – 80 б.
10. Ўша манба.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 23 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси-нинг айрим қонун ҳужжатларига республика ҳудудида Интернет ва алоқа қамровини кен-гайтириш учун шароитларни яхшилашга қаратилган ўзгартиришлар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-912-сонли Қонуни.
12. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. [Матн] Расмий нашр. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2023. – 80 б.
13. Матузов Н.И. Теория и практика прав человека в России // Правоведение. 1998. № 4. – С. 25-26.
14. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул ва эълон қилинган.
15. “Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги Халқаро пакти.
16. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. [Матн] Расмий нашр. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2023. – 80 б.
17. Ўша манба.
18. Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Права и свободы человека. Трактровка свободы как важнейшего принципа права // Адвокат. 2006. № 7. – С. 26-31.
19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони.
20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16.01.2023 йилдаги “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оши-ришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-11-сонли Фармони.
21. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг жорий архиви материаллари, 2024 йил.
22. Ўзбекистон Республикасининг 25.12.2023 йилдаги “Суд қарорларининг қонунийли-ги, асослилиги ва адолатлилигини текшириш тартиби такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига ўзгартириш ва қў-шимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-887-сонли Қонуни.
23. Исломов Б. Инсон қадри улуғланган Янги Ўзбекистоннинг мустаҳкам ҳуқуқий пой-девори. // Янги Ўзбекистон. Ижтимоий-сиёсий газета. № 244 (1305), 2024 йил 30 ноябрь.

24. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Ушбу ҳужжат Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғрисида”ги Конституциявий Қонунига асосан, янги таҳрирда қабул қилинган.

25. Беков И.Р. Прямое применение Конституции – основа единого правового пространства на всей территории страны. Общество и инновации, 2023. 4(7/S). – С. 136-139.

26. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.05.2023 йилдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-67-сонли Фармони.

27. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг суд органлари тизимида одил судловни таъминлаш борасидаги ишларнинг аҳволи, муаммолар ва истиқболдаги вазифаларига бағишланган йиғилишдаги нутқи.

28. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. [Матн] Расмий нашр. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2023. – 80 б.

29. Ўзбекистон Республикасининг 20.09.2024 йилдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-963-сонли Қонуни.

30. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 10.05.2024 йилдаги “Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган шахсларга ижтимоий хизматлар кўрсатишни такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-175-сонли қарори.

31. Ўзбекистон Республикасининг 21.10.2024 йилдаги “Оилавий (маиший) зўравонликдан ҳимоя қилиш чоралари кучайтирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар ва қўшимча киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-978-сонли Қонуни.

32. Ўзбекистон Республикасининг 14.11.2024 йилдаги “Болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎРҚ-996-сонли Қонуни.

33. Ўзбекистон Республикасининг 15.11.2024 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида”ги ЎРҚ-1002-сонли Қонуни.

34. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

35. Содиқов А.Ш. Норма ижодкорлиги жараёнини ахборот билан таъминлаш: илмий-амалий масалалар. // Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали. 54-сон. – 33 б.

36. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. [Матн] Расмий нашр. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2023. – 80 б.

37. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 23.06.2023 йилдаги “Одил судловни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини тўғридан-тўғри қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 16-сонли қарори.

38. Исломов Б. Инсон қадрли улуғланган Янги Ўзбекистоннинг мустақкам ҳуқуқий пойдевори. // Янги Ўзбекистон. Ижтимоий-сиёсий газета. № 244 (1305), 2024 йил 30 ноябрь.

ЭКСПЕРТНОЕ МНЕНИЕ О НЕКОТОРЫХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ВОПРОСАХ РЕФОРМИРОВАНИЯ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Иса ХАМЕДОВ,

Руководитель Центра государственного строительства и
публичного права УМЭД д.ю.н., профессор

Аннотация: в статье анализируются ключевые концептуальные вопросы реформы местного управления в Республике Узбекистан в контексте новой редакции Конституции и Стратегии “Узбекистан – 2030”. Особое внимание уделено разделению представительной и исполнительной ветвей власти на местном уровне, перспективам трансформации местных Кенгашей и института хокима, а также выбору оптимальной модели управления – англосаксонской, континентальной или иных. Рассматриваются различия между государственным управлением на местах и местным самоуправлением, роль муниципальной автономии и значение зарубежного опыта

Ключевые слова: реформа местного управления, местное самоуправление, государственное управление на местах, местные кенгаши, институт хокима, разделение властей на местном уровне, конституционная реформа, Стратегия “Узбекистан – 2030”, концепция реформы, децентрализация власти, муниципальная власть, публичная автономия, административная юстиция, территориальное управление, институты демократии.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий давлат ҳокимияти тизимини ислоҳ қилишнинг айрим концептуал масалалари бўйича эксперт хулосаси

Иса Хамедов,

ЖИДУ Давлат қурилиши ва жамоат ҳуқуқи маркази раҳбари,
юримдик фанлар доктори, профессор

Аннотация: мақолада Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бошқарув тизимидаги ислохотларнинг асосий концептуал масалалари Конституциянинг янги таҳрири ва “Ўзбекистон – 2030” стратегияси доирасида таҳлил қилинади. Маҳаллий даражада ҳокимиятнинг вакиллик ва ижро этувчи тармоқларини ажратиш, маҳаллий Кенгашлар ва ҳокимлик институтини трансформация қилиш истиқболлари, шунингдек, бошқарувнинг оптимал моделини – англо-саксон, континентал ёки бошқа моделларни танлашга алоҳида эътибор қаратилган. Жойлардаги давлат бошқаруви ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ўртасидаги фарқлар, муниципал мухториятнинг ўрни ва хорижий тажрибанинг аҳамияти кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: маҳаллий бошқарувни ислоҳ қилиш, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш, жойлардаги давлат бошқаруви, маҳаллий Кенгашлар, ҳокимлик институти, маҳаллий даражада ҳокимиятларнинг тақсимланиши, конституциявий ислохот, “Ўзбекистон – 2030” стратегияси, ислохотлар концепцияси, ҳокимиятни номарказлаштириш, муниципал ҳокимият, оммавий мухторият, маъмурий адлия, ҳудудий бошқарув, демократия институтлари.

**Expert opinion on some conceptual issues of local government reform
in the Republic of Uzbekistan**

Isa Khamedov,

Head of the UMED Center for State Construction and Public Law, Doctor of Law, Professor

Abstract: *the article analyzes the key conceptual issues of local governance reform in the Republic of Uzbekistan in the context of the new edition of the Constitution and the “Uzbekistan – 2030” Strategy. Special attention is paid to the separation of representative and executive branches of power at the local level, the prospects for the transformation of local Kengashes and the institution of the khokim, as well as the choice of an optimal governance model—be it Anglo-Saxon, continental, or other models. It examines the differences between state administration at the local level and local self-government, the role of municipal autonomy, and the significance of foreign experience.*

Keywords: *local governance reform, local self-government, state administration at the local level, local Kengashes, institution of the khokim, separation of powers at the local level, constitutional reform, Uzbekistan – 2030 Strategy, reform concept, decentralization of power, municipal authority, public autonomy, administrative justice, territorial administration, institutions of democracy.*

Новая редакция Конституции Республики Узбекистан внесла коренное изменение в систему государственной власти на местах, устранив сращивание представительной и исполнительной ветвей власти, которое в течение трех десятилетий имело место в институте хокима, тем самым произведя строгое разделение властей на местном уровне. Это конституционное изменение предопределило кардинальную реформу всей системы местного управления в нашей стране.

Стратегия “Узбекистан – 2030” определила перспективные цели трансформации системы государственной власти на местах[1]. Местные Кенгаши должны превратиться в настоящий голос народа, представительная и исполнительная ветви власти на местах должны быть функционально и организационно разделены, территориальное управление должно быть выстроено в духе служения интересам населения соответствующих территорий. Указом Президента № УП-28 “О мерах по повышению эффективности деятельности органов государственной власти на местах” от 02.02.2024 г. сформулирован девиз предстоящей реформы: “Сильный Кенгаш, подотчетный и инициативный хоким”, а также определены основные направления развития деятельности представительных органов государственной власти на местах[2].

Пунктом 3 данного Указа Сенату Олий Мажлиса Республики Узбекистан было рекомендовано разработать совместно с Кабинетом Министров Концепцию развития деятельности представительных органов государственной власти на местах в Узбекистане до 2030 года. С этой целью постановлением Кенгаша Сената №ПК-705-IV от 04.04.2024 г. была образована Межведомственная комиссия, а также рабочие группы по каждому направлению разработки Концепции[3]. 17.10.2024 г. был также принят Закон “О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан, направленных на совершенствование деятельности органов государственной власти на местах в связи с принятием Конституции Республики Узбекистан в новой редакции”[4], которым внесены изменения в действующее законодательство, направленные на реформирование органов государственной власти на местах, согласно требованиям новой редакции Конституции. Впереди ожидаются еще более глубокие и масштабные преобразования в данной сфере.

Первые шаги в этом направлении уже сделаны. Подготовленные Комиссией проекты концепции и дорожной карты были утверждены Указом Президента Республики Узбекистан [5]. Данный документ заложил правовую основу для предстоящих изменений, признав на-

личие ряда системных проблем. В их числе: несоответствие действующего статуса кенгашей принципу разделения властей, недостаточная роль депутатов в формировании и контроле местного бюджета, а также отсутствие у них действенных рычагов влияния на деятельность территориальных подразделений исполнительной власти. В ответ на эти вызовы Концепция определила ключевые векторы реформы, направленные на реальное усиление роли и полномочий местных кенгашей. В частности, вводится институт **“часа кенгаша”** для заслушивания отчетов хокимов, а часть доходов от государственных пошлин и штрафов будет перераспределяться в пользу местных бюджетов. Кенгашам предоставляются новые полномочия, включая участие в утверждении кандидатур заместителей хокимов и право инициировать расходы при формировании бюджета.

Особое внимание уделяется укреплению институционального потенциала и открытости представительных органов. Предусматривается создание при кенгашах Молодёжных и консультативных групп с участием гражданского общества, введение независимой системы финансирования их секретариатов и повышение правовых гарантий для депутатов. Для вовлечения граждан в процесс принятия решений внедряется механизм обязательного рассмотрения электронных петиций, набравших установленное количество голосов, что должно способствовать превращению кенгашей в подлинный “голос народа”. Эти нововведения создают фундамент для кардинальной трансформации системы местного управления, актуализируя вопросы о выборе её дальнейшей концептуальной модели.

Отдавая должное проделанной работе, считаем необходимым напомнить о важности научной обоснованности организационно-правовых решений, ко-

торые принимаются в рамках реформы местного управления. Концептуальная ясность в ключевых вопросах проводимой реформы, научная обоснованность ее Концепции и программы – залог успеха и лучшая гарантия от рисков непредвиденных неконтролируемых сценариев ее развития.

В первую очередь необходимо прояснить предмет обсуждаемой реформы. В науке конституционного права принято различать понятия “местное управление” и “местное самоуправление”. При всей схожести терминов это разные институты, и их необходимо верно понимать и соотносить. В специальной литературе местное управление нередко упрощенно определяют как управление на местах, осуществляемое *назначаемыми* представителями центральной власти, а местное самоуправление – как деятельность органов, *избираемых* населением соответствующей территории. [6] Однако более содержательным и точным, на наш взгляд, является представление о местном управлении как о системе публичного управления на местном уровне, охватывающей как государственное управление на местах, так и местное самоуправление. [7] Такое понимание позволяет, с одной стороны, выделить местное самоуправление в отдельный конституционно-правовой институт, а, с другой, – рассматривать его в контексте единой государственной власти, не в отрыве, а во взаимосвязи с государственным управлением на местах.

При постановке задач реформы местного управления, изучении зарубежного опыта и подготовке предложений для реформы следует иметь в виду, что государственное управление на местах и местное самоуправление имеют принципиально разную природу и публичное назначение в современном государстве. [8] Государственное управление на местах – это управление, осу-

ществляемое *государством* на местном уровне. Его сущность – осуществление государственной власти. Его назначение – проведение единой государственной политики на соответствующей территории. Смысл государственного управления на местах состоит в том, что, во-первых, объективно невозможно эффективно управлять из центра на всей территории страны [9], а, во-вторых, единая государственная политика будет более эффективной, если ее осуществлять с учетом специфики местных условий. Местное самоуправление – это самоуправление граждан, имеющее не государственную природу. Его сущность – автономия местных общин, или территориальных коллективов, которая широко признается в мире как конституционная ценность и неотъемлемая черта современной демократии. [10] Назначение института местного самоуправления – в обеспечении интересов местных общин и их конституционного права на самостоятельное развитие в рамках единого публично-правового пространства государства. Таким образом, местное самоуправление представляет собой самостоятельный вид публичной власти, существующий под покровительством государственной власти современного демократического государства. Этот вид публичной власти в науке конституционного права называют муниципальной властью. Справедливы суждения о том, что муниципальная власть возможна лишь в пределах, в которых государственная власть признает автономию местных общин, определяя ее границы в Конституции и законах. Однако это вовсе не означает, что публичная власть местных общин производна от государства. Скорее современное демократическое государство соглашается с естественным правом местных общин на относительно автономное решение вопросов местного значения, расширяя тем самым

пространство свободы гражданского общества и ставя разумные пределы государственному вмешательству в частную жизнь граждан. Именно такая идея реализована, например, в Европейской хартии местного самоуправления 1985 г. Таким образом, местное самоуправление, дополняя и расширяя сферу гражданской свободы, играет роль “подушки безопасности” между гражданами и государственной властью. Вот почему местное самоуправление рассматривается как важная предпосылка реализации народовластия и неотъемлемый элемент современной демократии. [11] В то же время, надо понимать, что считать местное самоуправление проявлением народовластия некорректно, поскольку народовластие присуще лишь народу в целом, и не может приписываться населению отдельной территориальной единицы.

Теперь с учетом важных концептуальных разъяснений можно отчетливее представить себе задачи реформы. Когда мы ставим задачу превратить местные Кенгаши в “настоящий голос народа” имеем ли мы в виду, что местные представительные органы *государственной* власти должны превратиться в органы местного *самоуправления* или мы намерены только усилить в них начала самоуправления, сохранив при этом за ними статус органов *государственной* власти на местах? Как уже ясно из вышеизложенного, в зависимости от ответа на этот вопрос разница в подходах к реформе будет весьма существенной. В случае превращения местных Кенгашей в органы местного самоуправления они должны утратить государственную природу, т.е. перестать считаться “органами государственной власти” и стать представительными органами местных общин и территориальных коллективов: примерно так же как сейчас махалли, только на большей территории. При таком подходе местные Кенгаши действи-

тельно будут решать вопросы местного значения в интересах местного населения, а не заниматься выполнением общегосударственных задач, т.е. на них в принципе нельзя возлагать задачи проведения государственной политики на соответствующей территории. Следует иметь в виду, что в большинстве случаев зарубежные примеры местных представительных органов воплощают именно этот подход: местные советы в Великобритании, в США или во Франции, равно как и во всех странах Европейского Союза - это именно органы *местного самоуправления*, а не органы государственной власти на местах. [12] Хотя органы местного самоуправления могут выполнять некоторые государственные функции, делегированные им государством, государственное управление не становится основой их компетенции. Альтернативный подход – сохранение государственной природы местных Кенгашей при усилении в них начал местного самоуправления. При таком подходе местные Кенгаши будут по-прежнему отвечать за выполнение общегосударственных задач, исполнение решений центральной власти на своей территории, но при более эффективном учете местной специфики, нужд и предпочтений местного населения. Иными словами, в таком подходе местный Кенгаш не выступает органом местного самоуправления, не служит интересам местной автономии, но становится выразителем и проводником этих интересов в сферу общегосударственной политики. Тогда задача реформы решается за счет создания механизмов выявления запросов населения на местах и обеспечения их учета при выполнении задач государственной политики на соответствующей территории. Но в этом случае следует понимать, что местный Кенгаш останется фактически административным механизмом решения задач государственного управления на местах и

не снискает себе высокой роли, которая придается местному самоуправлению в современных демократиях. К тому же разработчикам реформы придется отложить в сторону большую часть зарубежного опыта местного самоуправления, просто потому, что он воплощает принципиально иной подход к управлению публичными делами на местах.

Разделение властей на местном уровне открывает кардинально новые возможности для реформы, но одновременно ставит перед разработчиками принципиально новые концептуальные вопросы. Пока хоким был главой местного Кенгаша, не возникало даже мысли о том, что местный Кенгаш может утратить государственный статус и превратиться в орган местного самоуправления. Однако теперь в новых условиях возникает вопрос о дальнейшей трансформации представительных и исполнительных органов на местах. И надо иметь в виду, что трансформация этих органов не обязательно должна идти по одной и той же траектории. Сравнительный анализ зарубежных моделей местного управления убеждает нас в том, что местный Кенгаш и хоким в перспективе могут разойтись в противоположных направлениях: первый – к местному самоуправлению, а последний – к государственному управлению на местах.

Как известно, в современной науке сравнительного конституционного права различают три основные модели местного управления (самоуправления). [13] **Англосаксонская модель** подразумевает существование автономных органов самоуправления, действующих в рамках компетенции, определенной законом, при отсутствии административного контроля со стороны центральной власти. Англосаксонская модель всегда отличалась отсутствием иерархии в местном управлении: представительные органы местного самоуп-

правления не находятся в подчинении у органов самоуправления более высокого территориального уровня. Контроль государства над местным самоуправлением обеспечивается за счет законодательного и ведомственного регулирования, а также посредством судебного контроля. Таким образом, англосаксонская модель местного управления подразумевает только местное самоуправление при полном отсутствии государственного управления на местах. [14] **Континентальная (французская) модель** отличается тем, что органы местного самоуправления на соответствующих территориях действуют под административным контролем представителя центральной власти (префекта). [15] В этой модели местного управления сочетаются начала централизованного управления на местах и местного самоуправления. Так, во Франции префект выступает полномочным представителем государства на соответствующей территории, координирует деятельность территориальных органов административных ведомств и осуществляет контроль законности деятельности органов местного самоуправления. В прежние времена контроль префекта носил характер административной опеки, но после реформ по децентрализации власти в 80-х годах прошлого века и в последующие десятилетия контроль теперь сводится к праву опротестования спорных решений органа местного самоуправления в Государственном совете. Континентальная модель в принципе допускает иерархическую подчиненность органов самоуправления на разных уровнях местного управления. Однако с 2003 г. во Франции на конституционном уровне запрещено подчинение одних органов самоуправления другим. Поэтому можно заключить, что в аспекте защиты автономии местных общин англосаксонская и континентальная модели се-

годня сближаются. Наконец, **советская модель**, действующая сегодня только в социалистических странах (КНР, Вьетнам, Куба, КНДР), но сохраняющая свое влияние и некоторые характерные черты в постсоветских странах, предполагает полное подчинение нижестоящих советов вышестоящим, подотчетность всех остальных государственных органов советам (что подразумевает отрицание принципа разделения властей!) и неукоснительном проведении в жизнь решений центральных органов власти на местах. [16] Помимо основных моделей в специальной литературе выделяют еще иберийскую и скандинавскую модели местного управления. [17] Конечно, все это концептуальные модели. Практика государственного строительства может порождать гибриды, но все же смешение черт разных моделей должно быть тщательно продуманным и научно обоснованным.

Нетрудно заметить, что отечественная система государственной власти на местах до недавнего времени носила черты преимущественно советской модели, хотя и с некоторыми отступлениями от принципов демократического централизма и полновластия Советов. Но разделение властей на местах, произведенное новой редакцией Конституции, а теперь и измененным Законом “О государственной власти на местах” открывает перспективу решительного отхода от советской модели. Но какая концептуальная модель будет положена в основу реформы, все еще остается неопределенным.

Заострим внимание на ключевых концептуальных вопросах реформы. В деятельности местных Кенгашей, согласно Стратегии “Узбекистан – 2030”, должны быть усилены начала самоуправления, но до какой степени: до превращения их в органы муниципальной автономии или все-таки при сохране-

нии ими роли органов государственной власти? Вот этот вопрос является концептуально важным. Именно на такие вопросы должна дать ответ Концепция реформы. В свете сказанного необходимо заметить, что руководствоваться принципом жесткой вертикали в организации представительной власти на местах (“районный Кенгаш – областной Кенгаш – Сенат”) – значит, на корню отрицать право самоуправления. Такая вертикаль даже для континентальной модели выглядит чересчур жесткой. Пожалуй, только советская модель могла бы оправдать подобный подход. Напомним, усиление начал самоуправления в деятельности Кенгашей, согласно требованиям Стратегии, подразумевает, помимо прочего, укрепление их публичной автономии. А, значит, жесткая вертикаль подотчетности (субординации или даже реординации) тут не подходит. Вместо этого следовало бы четко законодательно разграничить предметную компетенцию представительных органов на разных уровнях местного управления и обеспечить защиту их прав инструментами административной юстиции. Если же сохранять государственную природу власти Кенгашей, то иерархия вполне оправдана, но лишь в вопросах реализации общегосударственной политики. Начала самоуправления все же требуют признания автономии местных представительных органов в решении вопросов местного значения.

Соответственно, и роль хокима в новой системе должна быть четко определена: станет ли хоким выборным должностным лицом местного самоуправления как мэр в Великобритании или США или он, напротив, должен сосредоточиться на роли представителя центральной власти на местах, подобно префекту во Франции? В последнем случае при усилении начал самоуправления в деятельности Кенгашей, в ста-

туса хокима для институционального баланса должны быть усилены начала централизованного государственного управления. Но тогда не получится усилить подотчетность хокимов Кенгашам: “хоким-префект” должен быть подотчетен Правительству, а местный Кенгаш может ожидать подотчетности только от своих исполнительных органов. Наоборот, у хокимов могут появиться важные задачи государственного контроля или даже опеки над Кенгашами, подобно функциям префекта во Франции до реформы 1982 г. Кроме того, хокимы должны решать проблемы, с которыми местные представительные органы могут сталкиваться во взаимодействии с территориальными органами центральных административных ведомств. Если институт хокима будет трансформироваться по континентальной модели, то нет большого смысла в предоставлении Кенгашам права обращения к республиканским органам исполнительной власти, как предлагается некоторыми специалистами. Эти вопросы должен будет решать хоким как представитель центральной власти на данной территории. С другой стороны, следует помнить о том, что муниципальные органы за рубежом имеют право судебного оспаривания неправомερных решений и действий государственных органов, что особенно характерно для англосаксонской модели. Заметим, что право обращения в суд признается за органами самоуправления статьей 11 Европейской хартии местного самоуправления 1985 г. [18] А значит, и право административной жалобы в республиканский орган исполнительной власти само собой разумеется как неотъемлемый элемент права самоуправления. Необходимо иметь в виду возможность дифференциации статуса хокима на разных уровнях местного управления.

Таким образом, для выстраивания

стратегии реформы местного управления необходимо определиться с базовой моделью, которая будет положена в её основу. Каждая модель имеет свою институциональную логику и закономерности развития. При необдуманном

смешении черт разных моделей может получиться нежизнеспособная система, которая может стать причиной кризиса местного управления, либо в лучшем случае просто не даст ожидаемого результата.

Список использованных источников

1. См. цели 75,76.
2. Указ Президента Республики Узбекистан №УП-28 от 02.02.2024 г. "О мерах по повышению эффективности деятельности органов государственной власти на местах."
3. Постановление Кенгаша Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан №ПК-705-IV от 04.04.2024 г. "О разработке концепции развития деятельности представительных органов местной государственной власти в Узбекистане до 2030 года."
4. Закон Республики Узбекистан, от 17.10.2024 г. № ЗРУ-976 "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан, направленных на совершенствование деятельности органов государственной власти на местах в связи с принятием Конституции Республики Узбекистан в новой редакции."
5. Указ Президента Республики Узбекистан, от 23.06.2025 г. № УП-98 "Об утверждении Концепции деятельности представительных органов государственной власти на местах в Республике Узбекистан до 2030 года."
6. См. например, Е.С. Хозикова, "Современные подходы к местному управлению и самоуправлению в зарубежных странах," Закон и право, № 9 (2018): 48-49.
7. А.В. Лангинен, "О соотношении понятий "местное управление", "местное самоуправление", "муниципальное управление", Ars Administrandi, № 1 (2009): 113-14.
8. А.П. Мельников, "К вопросу о соотношении понятий "местное управление" и "местное самоуправление", Вестник БГУ, 2012, 82; Е.С. Хозикова, "Современные подходы к местному управлению и самоуправлению в зарубежных странах," 48-49; А.В. Лангинен, "О соотношении понятий "местное управление", "местное самоуправление", "муниципальное управление", Ars Administrandi, № 1 (2009): 113.
9. Ролан Драго, Административная наука, пер. В.Л. Энтина (Москва: Прогресс, 1982), 133.
10. Stephen Bailey and Mark Elliot, "Taking Local Government Seriously: Democracy, Autonomy and the Constitution," The Cambridge Law Journal, 2009, 437-39.
11. Radoslav Kaminski, "The State and Local Self-Government," Polish Political Science Yearbook, 2019, 545.
12. Angel-Manuel Moreno, ed., Local Government in the Member States of the European Union: A Comparative Legal Perspective (Madrid: INAP, 2012).
13. В.Е. Чиркин, Ю.А. Юдин, А.И. Ковлер Сравнительное конституционное право (Москва: Манускрипт, 1996), 676.
14. Chris Himsworth, "Local Government in the United Kingdom," in Local Government in the Member States of the European Union: A Comparative Legal Perspective (Madrid: INAP, 2012).
15. Robert Hertzog, "Local Government in France," in Local Government in the Member States of the European Union: A Comparative Legal Perspective (Madrid: INAP, 2012).
16. В.Е. Чиркин, Ю.А. Юдин, А.И. Ковлер, Сравнительное конституционное право, 678-79.
17. А.П. Мельников, "К вопросу о соотношении понятий "местное управление" и "местное самоуправление", 85.
18. "Европейская хартия местного самоуправления."

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ТИЗИМИДА МАҲАЛЛАНИНГ ИЖТИМОЙ ВА ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Шавкат АСАДОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси профессори, ю.ф.д.

Аннотация: ушбу мақолада маҳалла институтининг давлат бошқарувидаги роли, жамиятни демократлаштириш, инсон қадрини юксалтириш ва маҳаллий ҳокимият ваколатларида мустаҳкамлашдаги аҳамияти таҳлил этилган. Мақолада маҳалла – нафақат бошқарув тузилмаси, балки халқ билан давлат ўртасидаги “ишонч кўприги” сифатида тавсифланади. Маҳалланинг ўзини ўзи бошқариш салоҳияти фуқароларни жамият ҳаётига жалб қилиш, миллий қадриятлар асосида бирдамликни таъминлаш ва ижтимоий адолатни қарор топтиришда муҳим ўрин тутди. Шунингдек, мақолада ушбу органларнинг давлат бошқаруви тизимидаги ўрнини кучайтириш, уларни тўлиқ оммавий-сиёсий ҳокимиятнинг бир қисми сифатида тан олиш зарурлиги таъкид қилинади.

Калит сўзлар: фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳалла, давлат бошқарувини номарказлаштириш, оммавий бошқарув, кадрлар танлаш, жамоа-давлатчилик.

Приоритетные направления совершенствования социального и правового статуса махалли в системе государственного управления

Шавкат Асадов,

профессор Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан, доктор юридических наук

Аннотация: в данной статье проанализирована роль института махалли в системе государственного управления, его значение в демократизации общества, повышении ценности человеческой личности и укреплении полномочий местной власти. В статье махалля описывается не только как структура управления, но и как “мост доверия” между государством и народом. Способность махалли к самоуправлению играет важную роль в вовлечении граждан в общественную жизнь, обеспечении единства на основе национальных ценностей и утверждении социальной справедливости. В статье выдвигается предложение усилить роль этого органа в системе государственного управления и признать её полноценной частью общественно-политической власти.

Ключевые слова: органы самоуправления граждан, махалля, децентрализация государственного управления, публичное управление, подбор персонала, сообщество-государство.

Priority areas for improving social and legal status of mahalla in the system of state administration

Shavkat Asadov,

Professor of the Academy of Public Policy and Administration under the
President of the Republic of Uzbekistan, DSc (in Law)

Abstract: *this article provides an in-depth analysis of the role of the mahalla institution in the system of public administration, its significance in the democratization of society, the enhancement of human dignity, and the strengthening of local government authority. The mahalla is described not only as a governance structure but also as a "bridge of trust" between the state and the people. Its capacity for self-governance plays a crucial role in engaging citizens in public life, fostering unity based on national values, and establishing social justice. The article proposes to strengthen the role of these bodies in the system of public administration and to recognize them as a full-fledged part of socio-political authority.*

Keywords: *citizens' self-government bodies, mahalla, decentralisation of public administration, public administration, recruitment, community-government.*

Давлат бошқарувини номарказлаштириш. Децентрализация (**devolution**) деганда, марказий ҳокимият маҳаллий ҳокимиятга идора ишлари ҳамда ваколатларини тақсимлаб бериши ва ўтказиши тушунилади. Децентрализация маҳаллий ҳокимият талабига мувофиқ ёки ҳукуматнинг ўз ташаббуси билан қарор қабул қилиш орқали амалга оширилади. Бундай ҳолда самарадорлик ва хизмат кўрсатиш сифати нуқтаи назаридан ҳуқуқий ваколатларни кенгайтириш даражаси аниқланиши керак. Марказий ҳокимият децентрализацияни қанчалик кўп амалга оширса, маҳаллий ҳокимиятнинг ўзини ўзи бошқариш ваколати шунчалик яхшиланади. Марказий ҳокимиятнинг айрим ваколатлари маҳаллий ҳокимиятга ўтказилиб, маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатлари кенгайтирилади.

Аммо, маҳаллий ҳокимиятнинг ўзини ўзи бошқаришга оид ваколатларини чексиз кенгайтириб бўлмайди. Марказий ва маҳаллий ҳокимиятнинг ўзаро муносабатларини қай бирига кўпроқ эътибор қаратилиши керак? Ушбу танлов билан боғлиқ асосларни иккига: марказий ва маҳаллий ҳокимият ўртасидаги муносабатларни интеграцион моделига урғу берадиган ва маҳаллий ҳокимиятнинг эркинлигини кучайтирадиган аргументларга бўлиш мумкин.

Марказий ва маҳаллий ҳокимиятнинг ўзини ўзи бошқариш ваколатларини кенгайтириш демократик жиҳатдан маъқул кўрилса-да, давлатнинг мақ-

садларига самарали эришишни қийинлаштиради. Марказлашган бошқарув:

биринчидан, давлат ва ижтимоий хизматларни бутун мамлакат бўйлаб минимал даражада таъминлаш учун,

иккинчидан, минтақавий номуносабатликларни бартараф этиш,

учинчидан, бошқарувнинг умумийлиги, профессионалиги ва самарадорлиги учун зарурдир.

Марказлаштириш тенгликка йўналтирилган тамойилларни амалга оширади ҳамда бошқарув профессионалиги ва самарадорлиги учун ҳам зарурдир.

Маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатларини кенгайтиришда марказлаштиришга асосланган самарадорлик ёки децентрализацияга асосланган натижадорлик ҳамда демократиядан қай бирига кўпроқ эътибор қаратиш кераклигини танлаш лозим.

Шуни таъкидлаш жоизки, давлат бошқарувини ислоҳ қилишга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар мамлакатимизда ҳанузгача изчил амалга оширилмоқда. Ушбу ислохотлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги ПФ-5185-сонли "Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги Фармони асосида тасдиқланган Концепция доирасида олиб борилмоқда.

Мазкур Концепция давлат бошқарувини ислоҳ қилиш ва уни бозор муносабатларидан келиб чиқадиган замонавий талаблар асосида мослаштиришга

қаратилган комплекс чора-тадбирларни ўз ичига олади. Ушбу чора-тадбирлар ичида давлат бошқарувини марказсизлаштириш, яъни айрим функцияларни марказий даражадан ҳудудий даражага ўтказиш масаласи алоҳида ўрин тутади [1].

Давлат раҳбари давлат бошқаруви соҳасида номарказлаштириш зарурлигини таъкидлаб, қуйидагича фикр билдирган: **“Энг оғир муаммоларимиздан бири бу – давлат функциялари ва ваколатларининг ортиқча даражада марказлашганлигидир”** [2].

Масаланинг долзарблиги шундаки, бу ваколатлар марказий ҳокимият томонидан бажарилганда самаралироқ бўладими ёки ҳудудий ҳокимият органлари томониданми – бу масалага тўғри ечим топиш зарур. Чунки давлат ваколатларининг марказда асоссиз тўпланиб қолиши, бир томондан, фуқаролар учун бюрократик тўсиқларни кучайтиради, иккинчи томондан эса, органларнинг ортиқча кенгайиб кетишига, асосий масалалардан чалғишига ва ташаббускорликнинг пасайишига олиб келади [3].

Шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг – хусусан, ҳокимларнинг – кадрлар танлаш ва жойлаштириш, кредит ва молиявий ресурсларни тақсимлаш, муҳим қарорларни қабул қилишдаги ваколатларини кенгайтириш эҳтиёжи мавжуд.

Ўзбекистон бошқарувни номарказлаштириш борасида ўзининг “ижобий ва салбий” тажрибасини тўплаган. Ушбу тажриба ушбу давлатнинг сиёсий, тарихий, ҳуқуқий ва маданий хусусиятлари билан бевосита боғлиқ бўлган ўзига хос жиҳатларга эга. Шунингдек, номарказлаштириш тамойилини деярли ҳар қандай бошқарув тизимига хос бўлган умумий қонуният сифатида баҳолаш мумкинлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга [4].

Либераллаштириш жараёнида давлат ҳокимияти ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг уйғунлиги барча даврларда ҳам эътироф этиб келинган. Ушбу уйғунлик марказий ва маҳаллий ҳокимиятлар ваколатини ажратиш заруриятини талаб қилади, ўзини ўзи бошқариш ташкилий жиҳатдан жамоа-давлатчилик (**дуалистик**) мақомига эга [5]. Шунинг учун фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти давлат бошқарувини таъминлашда ўз ўрнига эга, деган фикрдамиз.

Кучли фуқаролик жамиятига эга бўлиш давлатнинг ички сиёсатида кучли фуқаролик позициясига эга бўлган фуқаролар қатламининг кўпайишига, сиёсий онг ва маданиятнинг юқори даражада бўлишига, жамиятда бефарқлик иллатининг камайишига олиб келади. Бу эса давлат ривожини таъминлашнинг муҳим ички имкониятлари ҳисобланади.

Замонавий шароитларда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви аҳолининг горизонтал иқтисодий алоқасини таъминлашда ва геосиёсий вазифаларни ҳал қилишга ҳам ёрдам беради.

Фуқаролик жамиятининг таркибий қисми бўлган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада жадаллаштиришга Ўзбекистонда катта эътибор қаратилиб, соҳада тизимли ислохотлар ўтказилмоқда. Қатор хорижий мамлакатлар экспертлари ҳам **“маҳалла”** мақоми бўйича илиқ фикрлар билдиришмоқда.

АҚШ Вакиллар палатаси конгрессмени **Дана Рорабахер** маҳаллага аҳоли кундалик ҳаётида анъанавий тарзда муҳим ўрин эгаллаган ва эгаллаб келатган ижтимоий ўзини ўзи бошқариш институти сифатида таъриф берди. Шу маънода, маҳалла институти салоҳиятидан самарали фойдаланиш аҳоли фаровонлигини юксалтириш ва мамлакатда миллатлараро ҳамжиҳатликни таъминлашнинг муҳим омилларидан бири сифатида хизмат қилади.

Нью-Йорк давлат университети профессори **Парвиз Морвиж**нинг фикрича, **“ўзбек маҳалласи”** ноёб ҳисобланади, чунки у алоҳида шахслар, оилалар, жамоалар ва халқларни жамиятга бирлаштиради. Маҳалла – алоҳида инсон, жамият ва давлат ўртасидаги боғловчи бўғин, улар бирдамлигининг воситасидир.

“Жанубий Осиё демократик форуми” таҳлил маркази ижрочи директори **П.Касака** Ўзбекистонда барча миллатлар ва диний конфессиялар вакиллари ўртасидаги ўзаро муносабатларда мувозанат яратилганини алоҳида таъкидлайди. Маҳалла жамиятнинг асоси сифатида фуқароларнинг қадрият ҳамда анъаналарини ҳисобга олади, шунингдек, уларнинг уйғун ривожланишига кўмаклашади. Экспертнинг фикрича, бу тажриба турли миллат ва конфессиялар ўртасида бағрикенглик муносабатла-

рининг ўрнатилиши нуқтаи назаридан бошқа мамлакатлар учун ҳам фойдалидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши – фуқароларнинг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек, миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш борасидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган мустақил фаолиятидир.

Оммавий-сиёсий ҳокимиятни мустаҳкамлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг роли. Ўзбекистон қонунчилигида **“оммавий-сиёсий ҳокимият”** тушунчасининг мавжуд эмаслиги, давлат ва маҳаллий ҳокимиятларнинг бир-биридан ажратилмагани, ўзини ўзи бошқариш органларининг жамоат ташкилотлари сифатида эътироф этилиши ҳудудлаштиришнинг назарий ва амалий жиҳатларини мураккаблаштиради [6]. Ваҳоланки, номарказлаштириш, маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини демократлаштиришнинг ўзи ҳудудлар ривожланиши учун етарли эмас.

Табиий ҳуқуқларга эга бўлган жамоа, ўзини ўзи бошқарувчи кичик аҳоли пунктлари, кенг сайлов ҳуқуқи, императив мандат ва маҳаллий амалдорларнинг сайланиши билан боғлиқ бўлган ўзини ўзи бошқариш назариялари демократик давлатлар, вакиллик бошқаруви шакллари ва парламентаризмнинг шаклланиши ҳамда ривожланишида илғор роль ўйнади.

XX асрнинг иккинчи ярмида маҳаллий бошқарув ва ўзини ўзи бошқариш соҳасида амалга оширилган ислохотлар давлат бошқаруви механизмида маҳал-

лий ҳокимиятнинг мавқеини сезиларли даражада кучайтирди [7].

Сўнгги икки аср мобайнида асосланиб ва ривожланиб келаётган замонавий муниципал ҳуқуқ илмида маҳаллий ўзини ўзи бошқариш институтининг моҳияти ва унинг давлат билан ўзаро муносабатларини турлича талқин қилувчи бир нечта концепциялар шаклланиган [8].

Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг табиатига икки томонлама ёндашиш мумкин – юридик (ҳуқуқий) ва эволюцион (тарихий) нуқтаи назардан.

Муниципал ҳуқуқ назариясида бугунги кунда маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ҳуқуқий табиати масаласи торттишувли бўлиб қолмоқда. Бу, аввало, олимлар орасида маҳаллий бошқарувнинг асосини нима ташкил этиши – оммавий (публик) ёки хусусий (шахсий) ҳуқуқ эканлиги юзасидан ягона фикр мавжуд эмаслиги билан боғлиқ.

Аслида, баҳслар маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг дуал (иккала томонлама) табиати ҳақида кечади. Масалан, айрим олимлар маҳаллий бошқарувда давлат ва жамоат бошқаруви элементлари уйғунлашган деб ҳисоблайдилар [9].

Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш муносабатлари ўзида турли ҳуқуқ соҳаларининг тартибга солиниши предметлари, яъни ҳам оммавий-давлат, ҳам хусусий доирага кирувчи муносабатлар белгиларини ифода этади. Бу билан боғлиқ равишда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши оммавий-давлат ёки ижтимоий соҳаларга тааллуқлилиги тўғрисидаги масалани ҳал қилиш лозимлиги келиб чиқади [10].

Р.Т. Жўраевнинг фикрича, ўзбекистонлик тадқиқотчилар томонидан мавжуд ҳолат атрофлича ўрганилиб, мамлакатимизда “оммавий”, “давлат” ва “маҳаллий” ҳокимиятлар тушунчалари илмий мулоқотга киритилган бўлса-да,

оммавий-сиёсий ҳокимиятни давлат, ижтимоий ва аралаш ҳокимиятларга таснифлашга қўшилиб бўлмайди.

Биз ҳам бу фикрни тўла қўллаб-қувватлаймиз. Чунки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ижтимоий ёки аралаш ҳокимият эмас, балки мустақил маҳаллий ҳокимиятни амалга ошириши кўпчилик хориж олимлари томонидан ҳам эътироф этилган.

“Худудий бирликлар маҳаллий ҳокимиятга эга бўлиб, у қандай шаклларда амалга оширилмасин, унинг мақсад ва мазмунини аҳоли ҳамда барча манфаатдор гуруҳларнинг бошқарувдаги фаол иштирокини таъминлаш ташкил этади. Бундан фуқаролар ва манфаатдор гуруҳларнинг иштирокини маҳаллий ҳокимиятни амалга ошириш ва такомиллаштириш мезони сифатида белгилаш мақсадга мувофиқлиги аён бўлади” [11].

Муайян ҳудудда халқ ҳокимиятини ифода этадиган бўлинмас оммавий ҳокимият давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан амалга оширилади [11]. Ўзбекистонда ҳам оммавий-сиёсий ҳокимиятни ҳудуд манфаатларига хизмат қилувчи маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан иборатлигини эътироф этиш вақти келди деб ўйлаймиз. Бироқ ҳозирги кунда айрим тадқиқотчилар, жумладан, ҳуқуқшунос Г.Маликова фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини оммавий ҳокимият эмас, балки ижтимоий ҳокимият органи сифатида эътироф этади [12].

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг **7-моддасида**: “Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир”, **8-моддасида**: “Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади”, **36-моддасида** эса: “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали

иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар”, – деб белгиланган [13]. Мазкур нормалар умумэътироф этилган меъёрларни мустақамлаб, “**давлат ҳоқимияти**” ва “**маҳаллий ҳоқимият**” тушунчаларини ажратиш, “**оммавий-сиёсий ҳоқимият**” тушунчасини ижтимоий мулоқотга киритиш учун асос бўлади. Мазкур тушунчаларни амалдаги қонунчиликка киритилиши учун объектив омил бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг оммавий-сиёсий ҳоқимият таркибий қисми сифатида эътироф этилиши уларни нодавлат нотижорат ташкилотларидан табиатан мутлақо фарқ қилишини кўрсатади. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маъмурий ҳудудий бирликлар негизида ҳудудийлик принципига таянган ҳолда ташкил этилади. Нодавлат нотижорат ташкилотлари каби фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида аъзолик тартиби ўрнатилмайди. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг **19-моддасига** кўра, “фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг ўз ваколатлари доирасида қабул қилган қарорлари, тегишли ҳудудда яшовчи фуқаролар, тегишли ҳудудда жойлашган юридик шахслар, шунингдек уларнинг мансабдор шахслари томонидан ижро этилиши учун мажбурийдир”.

Ўзбекистон шароитида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари кўп қатламли давлат ҳоқимияти тизимини яратишда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу тизимнинг ажралмас қисмига айланиши мумкин. Бунинг учун фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига давлат ҳоқимияти ваколатларини босқичма-босқич бериш ва давлат ҳоқимияти вакиллик функцияларини амалга оширувчи органлар тизимига айлантириш лозим. Бунда ҳар бир ҳоқимият

қатлами ўзининг функционал вазифаларига эга бўлади. Ҳудудларда оммавий ҳоқимиятнинг таркибий қисми ҳисобланган маҳаллий вакиллик ҳоқимияти ва маҳалла ҳоқимиятининг фаолияти, асосан, оммавий назоратни амалга ошириш ҳамда мустақил ҳолда ҳудуд манфаатларига тўлиқ хизмат қилиш, фуқароларнинг иқтисодий-ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга қаратилади.

Фикримизча, энг қуйи бўғинда “бошқарувдаги бўшлиқ”ни тўлдириш учун маҳалла институтидан самарали тизим мавжуд эмас. Бунинг учун ушбу органларга ўзини ўзи бошқариш мақомини қолдирган ҳолда давлат функцияларини босқичма-босқич ўтказиш ва уларни маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига айлантириш амалий ва зурурий талаб бўлмоқда.

Бу ислохот орқали Ўзбекистонда давлат ҳоқимиятидаги вертикал тизимда узвийлик ва изчиллик таъминланади. Давлат ҳоқимиятининг бир маромда ишлаши учун, фуқароларнинг манфаатларини таъминлашнинг самарали тизимини яратиш билан, давлат ҳоқимиятига ташқи ва ички таҳдидларнинг олдини олган бўламиз. Бу Ўзбекистонда давлат бошқарувининг натижадорлигини таъминлашнинг ички ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳисобланади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини реструктуризация (қайта ташкил этиш) қилиш орқали мамлакатнинг инқирозли ва таҳликали вазиятларида ўз суверенитетини сақлаб қолиши учун ўзини ўзи бошқариш органларини кучайтириш орқали давлат бошқаруви барқарорлигини таъминлаймиз.

Маҳалла – халқ билан мамлакат ўртасидаги ишонч кўприги сифатида хизмат қиладиган, инсонни жамиятнинг бир қисми бўлишга ўргатадиган, уни бағрикенглик ва халқпарварлик руҳида тарбиялайдиган макондир. Мамлакатимизда **9 435** та (www.openbudget.uz-сайти маълумотига кўра) маҳалла бўлиб,

уларнинг ўзига хос номлари бизга тарихдан сўзлайди. Чунки уларда халқимизнинг узоқ ва ишончли тарихи, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳаёти, маданий мероси акс этади.

Бугун маҳалла ижтимоий ҳаётимизнинг барча жабҳаларида фаол иштирок этапти. Тадбиркорликни ривожлантириш, бандликни таъминлаш, камбағалликни қисқартириш, ижтимоий ёрдам кўрсатиш – барча-барча масалаларда маҳалланинг иштироки катта аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Маҳалла институтини ислоҳ қилишнинг бош мақсади – **аҳолига муносиб турмуш шароитини яратиш** ва аҳолига хизмат кўрсатишни сифат даражасини оширишдир.

Маҳалла ва ундаги бошқарув – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари сиймосида бугун фақат бир жамоа ёки яшаш масканигина эмас, балки аҳолининг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий фаоллигини ошириш, ўзбек халқининг тарихан қарор топган қадриятларига бўлган ҳурмат, ўзаро муносабатларда одоб, ахлоқ, жамият олдидagi мажбуриятларни сўзсиз бажариш ва масъулликнинг ўзига хос бўлган тамойиллари асосида бошқариладиган ташкилотдир.

Ҳозирги кунда мамлакатимизнинг обрўи, нуфузи ва давлат яхлитлиги, халқнинг бирдамлигини таъминлаш бир қатор давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ваколатларини маҳалла институтига олиб бериш, аҳолини давлат бошқарувида яқинлаштириш орқали уларнинг давлатга ишончи ва умидини ошириш билан инсон қадрини улуғлаш имконини беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги Фармони билан тасдиқланган **“Ўзбекистон – 2030” стратегиясида** муҳим устувор йўналишлар қаторида халқ хизматидаги давлат ташкил этиш ва жамоатчилик бошқарувини такомиллаштириш бўйича кенг кўламли саъй-ҳаракатлар

белгилангани эътиборга молик. Унинг **74-мақсади** аҳоли фаровонлигини таъминлаш ва ҳудудларда кундалик масалаларни ҳал этишда маҳаллани жамоатчилик ҳамда давлат органлари ўртасидаги **“таянч кўприк”**ка айлантирилиши кўрсатиб ўтилди.

Ўз навбатида, молия, солиқ, бандлик каби идораларнинг камида **30 фоиз** ваколатини маҳалла даражасига тушириш, маҳаллаларда **100 дан ортиқ** давлат хизматларини **“бир қадам”**да кўрсатишни йўлга қўйиш назарда тутилди.

Янги шакллантирилган тизимнинг аҳамиятли жиҳати – **“маҳалла еттилиги”** (шу кунларда саккизликка айланди) томонидан маҳалланинг ички ресурсларини аниқлаш ҳамда уларни ижтимоий хизматлар ва ёрдам кўрсатиш учун сафарбар этишда кўмаклашилади. Маҳаллалардаги муаммоларнинг ўз вақтида ва самарали ечилишида давлат органлари ва ташкилотларининг маҳаллалардаги вакиллари саъй-ҳаракатлари бирлаштирилди.

Барча ҳудудларда **“Инсон марказлари”** очилиб, ижтимоий ходимлар томонидан бевосита маҳаллаларда аҳолига **100 дан** ортиқ ижтимоий хизматлар кўрсатиш йўлга қўйилди. Ижтимоий хизматлар тизимида ҳам катта ислохотлар амалга оширилмоқда.

Яқин истиқболда 2025 йилдан туман банклари филиалларида маҳаллабай ишлаш бўлимлари ташкил этилиб, уларга **“маҳалла банкирлари”** тайинланиши ва ҳар бир маҳаллада улар билан бирга ишлайдиган **“ёрдамчи-агентлар”** танлаб олиниши бўйича ҳозирда ишлар кетмоқда (мазмунан **маҳалла саккизликка** ўзгаради).

Ўзбекистон Республикасида маҳалла институтини ҳуқуқий тартибга солувчи **қонунчилик** тизими яратилган. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг **127-моддасида:** “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий аҳамиятга молик

масалаларни фуқароларнинг манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий ўзига хос хусусиятларидан, шунингдек миллий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда, қонунга мувофиқ мустақил равишда ҳал этишга ҳақли”, деб кўрсатилган. **2013 йил 14 апрелдаги** Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни маҳалла фаолиятини тартибга солувчи махсус қонун ҳисобланади.

Ҳозирги кунда маҳалла фаолиятини ва бошқарувини ислоҳ қилиш борасида бир қанча қонуности ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2023 йил 21 декабрдаги** “Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўлин сифатида ишлашини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида”ги **ПФ-209-сон** Фармони билан маҳалла раиси, ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, профилактика инспектори, ижтимоий ходим ва солиқ инспектори фаолият юритадиган “маҳалла еттилиги” ташкил қилинди.

2024 йил 1 январдан бошлаб, барча туман ва шаҳарларда “Маҳалла бюджети” тизими амалиётга жорий этилди. Ҳар бир маҳаллага жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиғи ва ер солиғи бўйича ундирилган маблағларнинг (нотузар жойлар бўйича ундириладиган мол-мулк солиғи ва ер солиғи бундан мустасно) **10 фоизи**; маҳалла идоралари орқали кўрсатилган давлат хизматлари учун ундирилган йиғимнинг **10 фоизи**; маҳалладаги ҳудуди **2 000 квадрат** метргача бўлган давлат кўчмас мулк объектларини ҳоким ёрдамчиси онлайн-буюртманомасига асосан, тўғридан-тўғри электрон онлайн-аукцион савдолари орқали сотишдан тушадиган маблағлар (баҳолаш ва сотиш харажатлари чегирилган ҳолда); маҳал-

ланинг мол-мулкни белгиланган тартибда ижарага беришдан олинадиган маблағлар йўналтириладиган бўлди.

Маҳаллаларнинг “ўсиш нуқталари” ва “драйвер” лойиҳаларни аниқлаш орқали аҳоли бандлигини таъминлаш ва тадбиркорликка жалб этиш, маҳалла ҳудудида давлат-хусусий шериклик асосида тадбиркорликни ривожлантириш бўлиб, маҳаллабай ишлаш тизимининг асосий мақсади бўлган камбағалликни қисқартириш ва даромадларини оширишга қаратилган. Шу боис, Президентимиз ташаббуси билан халқимиз турмушини яхшилаш йўлида жуда катта вазифаларни амалга оширишга киришилди. Жумладан яқинда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2024 йил 23 сентябрдаги** “Камбағалликни қисқартириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш борасидаги чора-тадбирларни янги босқичга олиб чиқиш тўғрисида”ги **ПФ-143-сон** Фармони ҳамда “Камбағалликдан фаровонлик сари” дастурини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-330-сон қарори Ўзбекистонда камбағалликни қисқартиришга қаратилган давлат сиёсатини янги босқичга олиб чиқди.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда маҳаллаларни ижтимоий ва иқтисодий ривожлантиришнинг Сайхунобод, Уйчи, Ёғдурон ва Зарбдор тумани **тажрибалари** ҳам аҳолини камбағалликдан чиқариш бўйича Ўзбекистоннинг ноёб миллий тажрибасидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган ҳужжатларда, аввало, фақат моддий қўллаб-қувватлаш эмас, балки комплекс иқтисодий, маънавий, ижтимоий ва тарбиявий тадбирлар эвазига мақсадга эришиш мумкинлиги мустаҳкамланмоқда. Ушбу ҳужжатларда аҳолини бозор иқтисодиёти шароитида психологик-мотивацион қўллаб-қувватлаш ме-

ханизмларнинг мавжудлиги диққатга сазовордир.

Режалаштирилаётган тадбирларнинг асосий жиҳатлари мамлакатимизда **2024-2025 йилларда** аҳолини камбағалликдан чиқаришнинг йўналишлари ва ҳудудлар кесимида мақсадли кўрсаткичлар асосида тизимли ишларни амалга ошириш бўлмоқда. Энг оғир аҳволдаги **1000 та маҳалла** негизда инфратузилмасини яхшилаш, ушбу маҳаллалардаги хонадонларнинг томорқа ерларини суғоришни яхшилаш, электр энергияси барқарорлигини сақлаш, ички йўллари таъмирлаш, интернет сифатини яхшилаш ишлари режалаштирилмоқда. **“Яшил маҳалла”** лойиҳаларини амалга ошириш ишлари бошлаб юборилди.

Камбағал оилалар ягона саволнома асосида баҳоланиши ва уларнинг **ижтимоий портрети** шакллантирилиши, ижтимоий ходим ва ҳоким ёрдамчиси томонидан ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш, соғлиқни сақлаш, уй-жой, бандлик, таълим, хулқ-атвор йўналишларини қамраб олувчи оилани камбағалликдан чиқариш бўйича **индивидуал режа** ишлаб чиқилиши ҳамда режани самарадорлиги ва **натижадорлиги мониторинг** қилиниши ишлари бошланди. Камбағал оилаларга **50** минг гектар ер майдонлари **30** йилга ижарага бериш кўзланмоқда. Ҳудудлардаги **14** мингта раҳбар ва уларнинг ўринбосарларини камбағал оилаларга бириктириш амалиёти жорий этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги **ПФ-209-сон** Фармони билан Ўзбекистон маҳаллалари уюшмаси ташкил этилди.

Уюшманинг **вазифалари** қаторига: маҳаллалардаги муаммоларнинг ўз вақтида ва самарали ечилишида давлат органлари ва ташкилотларининг маҳаллалардаги вакилларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш, мувофиқлаштириш ва йўналтириш;

маҳалланинг молиявий имконият-

ларини ошириш, камбағал оилаларга ажратилаётган бюджет маблағлари ва бошқа маблағларнинг мақсадли ва манзилли йўналтирилишини таъминлаш;

маҳаллаларнинг моддий-техника таъминотини яхшилаш, уларга ажратилган маблағларни марказлашган тарзда тақсимлаш, соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш;

маҳалла масъулларининг малакасини ошириш, уларда замонавий бошқарув кўникмалари шаклланишига кўмаклашиш киритилди.

Ўзбекистонда ўтган йилларда **3,5 миллион** нафар шахсни даромадли қилиш орқали **2023** йил якуни билан камбағаллик даражаси **11 фоизга** тушди.

Ислохотларнинг самараси ўлароқ, 2024 йилда маҳаллий туман ва шаҳар Халқ қабулхоналарининг **400 та** раҳбари ва ходимлари ўртасида олиб борилган ижтимоий сўров натижалари бўйича маҳалланинг самараси бўйича қуйидагича ижтимоий фикрлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Маҳалла тизимида фаолият олиб бораётган ходимларнинг аҳоли мурожаатлари ва муаммолар билан ишлашдаги имкониятлари нечоғли **самарали** деб ҳисоблайсиз деган саволга респондентларнинг: **4%и** – жуда юқори; **28%и** – юқори; **58%и** – ўртача; **9%и** – суст; **1%и** – жуда суст, деб жавоб беришган.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштириш концепцияси. Ўзбекистон мустақиллигининг илк йилларида бошқарувдаги йўқотишлардан бири – собиқ Иттифоқ тузумидаги энг қуйи бошқарув бўғини бўлган “қишлоқ советлари” ва “колхоз бошқаруви” тизими бекор қилиниши ва унинг ўрнига тўлақонли бошқарув тизими жорий қилинмагани бўлди.

Бу давлат ҳокимиятининг энг қуйи бўғинида **“бошқарувдаги бўшлиқ”** ҳолатининг вужудга келишига сабаб бўлди.

Мустақиллик йилларидан **2016 йилгача** бўлган даврда яратилган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига бу бўшлиқни тўлдириш компетенциялари етарлича берилмади.

Ўзбекистоннинг фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини тартибга солувчи қонунчилиги илк мартаба 1993 йилда шакллантирилди. Сўнг, 1999 йил 14 апрелда, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг янги таҳрири қабул қилинди. 2013 йил 22 апрелда эса, ушбу Қонуннинг янги таҳрири яна бир бор қабул қилинди. Бизнинг фикримизча, ислоҳ қилинган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисидаги қонунчиликнинг назарий томонлари етарлича ишлаб чиқилмаган. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мақоми бўйича бир қанча назарий масалалар очик қолмоқда. Жумладан,

биринчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фуқаролик жамияти институти сифатида ҳудудларда ташкил этиладиган нодавлат жамоат ташкилоти бўлса, ҳудудларда энг қуйи бўғиндаги маҳаллий бошқарув фаолиятини қайси орган олиб боради? Агар бу ваколатларни фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига берадиган бўлсак, маҳаллий ҳокимият функцияларини нодавлат жамоат ташкилотлари томонидан амалга оширилиши назарий жиҳатдан қанчалик тўғри?

Иккинчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари нодавлат жамоат ташкилоти бўлса, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг 19-моддасига кўра, ушбу органлар ҳудуди доирасида умуммажбурий қарорлар қабул қилиши қанчалик ўринли?

Учинчидан, Ўзбекистон Республикасида энг қуйи маъмурий-ҳудудий бирлик саналган қишлоқ ва овуллар, шу-

нингдек, шаҳарчалардаги маҳаллий ҳокимият функцияларини бажарадиган бошқарув фаолиятидаги бўшлиқни қандай тўлдириш мумкин? Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2017 йил 8 августда қабул қилинган “Ҳудудларнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида”ги 3182-сонли қарор асосида ташкил этилган секторлар фаолияти назарий жиҳатдан ҳокимиятлар бўлиниши ва функциялар тақсимооти нуқтаи назаридан юқоридаги бўшлиқни тўлдира оладими?

Тўртинчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига нодавлат жамоат ташкилоти сифатида нега тўлиқ юридик шахс мақоми берилмаган? Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг 8-моддасига кўра, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари юридик шахс ҳуқуқларидан фойдаланади холос. Масалан, уларда бухгалтерия хизмати ва давлат рўйхатидан ўтиш талаби мавжуд эмас (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаган тартибда ҳисобга олинади).

Бешинчидан, Ўзбекистон Республикасининг “**Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида**”ги **Қонунининг 15-моддасига** кўра, фуқаролар йиғинининг раиси (оқсоқоли)га ўлимни қайд этиш ва ишончномаларни тасдиқлаш ваколати берилган. Жамоат ташкилоти сифатида эътироф этиладиган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига бундай давлат ҳокимияти функцияларини бериш назарий жиҳатдан қанчалик тўғри ҳисобланади.

Маҳалла ва ундаги бошқарув – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари сиймосида бугун фақат бир жамоа ёки яшаш масканигина эмас, балки аҳолининг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий фаоллигини ошириш, ўзбек халқининг тарихан қарор топган

қадриятларига бўлган ҳурмат, ўзаро муносабатларда одоб, ахлоқ, жамият олдидаги мажбуриятларни сўзсиз бажариш ва масъулликнинг ўзига хос бўлган тамойиллари асосида бошқариладиган ташкилотдир.

Бугунги кунга келиб, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини эркин ривожлантириш, халқ манфаатларини реал таъминловчи, муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик дастурларни бажариш ҳамда давлат функцияларини амалга оширишда, ҳақиқий кўмак берувчи ташкилотга айлантириш борасида қилинган ишларимиз биз қўйган мақсад ва вазифаларимиз олдида етарли эмаслиги аён бўлмоқда.

Ҳозирги шароитда мамлакатимизда миллий давлатчиликни ривожлантиришнинг муҳим муаммоларидан бири ҳам фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институтларини ислоҳ қилиш ҳисобланади. Чунки, эндиликда, давлатга доимий марказлашган ҳокимият органи сифатида қаралмайди. Замонавий давлат каби ҳар бир ҳудудий жамоа ҳам ўзини ўзи ташкил этиши ва ривожланишини тақозо этади [5].

Таниқли тадқиқотчи Эрик В. Сиверс ўзининг илмий ишида маҳалла институтини ўзига хос ижтимоий ва маъмурий бирлик сифатида таҳлил қилган ҳолда, унинг жамиятдаги бирлаштирувчи функциясини алоҳида таъкидлайди. Унинг фикрича, “Ўзбекистоннинг ҳар бир яшаш ҳудуди фақат битта, ягона маҳаллага тегишли ҳисобланади”, бу эса ушбу институтни фуқаролар ўртасида ижтимоий мувофиқликни таъминловчи ва ўзаро қўллаб-қувватлаш тизими сифатида шакллантиришга хизмат қилади [14].

Франциялик таниқли сиёсатшунос Оливье Руа маҳалланинг хусусиятларини таҳлил қилар экан, уни фақатгина анъанавий диний муассаса сифатида эмас, балки сиёсий-ижтимоий марказ сифатида ҳам баҳолайди. Унга кўра: **“Замонавий кўп қаватли уйлардан**

иборат маҳаллалар кўпроқ масжид атрофида шаклланади ва очиқ сиёсий тусга эга бўлади” – бу эса маҳалланинг диний-ижтимоийгина эмас, балки сиёсий функцияларини ҳам кўрсатади [15].

Central Asia-Caucasus Institute томонидан тайёрланган “Silk Road Papers” тўпламида маҳалланинг давлат тузилмасидан алоҳида, мустақил институт сифатидаги ўрни таъкидланади. Унда шундай дейилади: “Конституцияда маҳалла давлат бошқаруви тизимидан ажратилган, аммо маҳаллий муҳим масалаларни ҳал қилиш ваколатига эга тизим сифатида эътироф этилиши керак” [16].

“ResearchGate” сайтида чоп этилган тадқиқотда маҳалла институтидаги **қонун, ижтимоий нормалар ва фаровонлик** ўртасидаги ўзаро боғлиқлик таҳлил қилинади. Муаллифлар таъкидлайдилар: “Маҳалла институтлари ҳуқуқий меъёрларни мувофиқлаштириш ва маҳаллий даражада ижтимоий фаровонликни таъминлашда асосий восита ҳисобланади” [17].

“The Maydan” платформасидаги мақолада маҳалла институтлари исломий қўшничилик қадриятлари ва ўзаро ёрдам мезони асосида шаклланган деб таърифланади: “Ўзбекистондаги маҳалла мусулмонларга хос бўлган қўшничилик ва ўзаро ёрдам қадриятларининг мужассам ифодасидир” [18].

Ҳуқуқшунос Г.С. Исмоилованинг таъкидлашича: “Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш институтининг ривожланишида бир қатор ҳал этилмаган муаммолар мавжудки, улар ҳозир амалда бўлган ҳуқуқий асосларнинг мукаммал эмаслиги билан изоҳланади” [5]. Охирги чорак асрда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти самарадорлигини таъминлайдиган меъёрий-ҳуқуқий база яратилган бўлса-да, бу соҳадаги қонунчиликни янада такомиллаштириш учун етарли миқдорда сабабларни кўрсатиш мумкин. Яқин

истикболда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизимини ислоҳ этишда икки йўл борлигини кўрсатиш мумкин:

биринчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини энг қуйи тизимда давлат бошқарувининг ажралмас бўғинига тўла-тўқис айлантириш;

иккинчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини моҳиятан жамоатчилик ташкилоти сифатида фуқаролик жамияти институтларининг етакчи бўғини сифатида ривожлантириш.

Бизнинг фикримизча, юқорида айтилган биринчи йўналишни қўллаб-қувватлаган ҳолда Ўзбекистонда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизими халқ билан мулоқот ва улар манфаатларни таъминлайдиган бирламчи бўғин сифатида давлат хизматларини кўрсатувчи маҳаллий ҳокимият (оммавий-сиёсий ҳокимият) органига айланиши лозим.

Яқин истиқболда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизимига қуйидаги йўналишларда давлат бошқарувининг айрим ваколатларини бериш керак бўлади:

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига тўлиқ юридик шахс мақоми бериш;

ҳуқуқий тартиботни ва фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш; ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожлантириш;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари бюджетини шакллантириш ва уни ижро этиш, маҳалла миқёсида йиғимлар белгилаш, жамғармаларни ҳосил қилиш;

ҳудудда коммунал хўжаликни таъминлаш ва назорат қилиш;

атроф-муҳитни муҳофаза қилишда иштирок этиш ва уни таъминлашни назорат қилиш;

айрим тоифадаги фуқаролик ҳолати актларини қайд этишни таъминлаш борасидаги ваколатларини кенгайтириш;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини фуқароларнинг маиший эҳтиёжларини таъминлайдиган масканга айлантириш.

Мухтасар қилиб айтганда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат ва жамият бошқарувидаги аҳамияти ва салоҳиятидан Ўзбекистонда етарлича фойдаланилмаяпти, бу эса, мамлакатда **кучли горизонтал бошқарув** тизимини яратишга тўсиқ бўлмоқда.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 8 сентябрь, ПФ-5185-сон // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 37-сон, 979-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 2018 йил 19 январь, 06/18/5304/0591-сон; 2018 йил 3 март.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 22 декабрь куни Олий Мажлисга қилган Мурожаатномаси // Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь.

3. *Umarov B., Xamdamov A. “The Role of Corporate Control in Protection of the Rights and Interests of Shareholders” // The American Journal of Political Science Law and Criminology, 2021, Vol. 3, No. 12, pp. 32-41.*

4. *Исмаилова Г.С. Особенности децентрализации управления в Узбекистане: эксперименты и реформы // Вестник Поволжского института управления. № 1. – С. 45-49.*

5. *Исмоилова Г. Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти ва ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини либераллаштиришнинг давлат ҳуқуқий йўналишлари: юрид.фан.док. ...диссертацияси. – Т., 2016. – 3, 21, 30, 33 б.*

6. *Умарова Г. Маҳалла – ижтимоий бошқарув органи.//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар, 2-3/ – 76 б.*

7. Местное самоуправление (управление) в зарубежных странах. Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки "Юриспруденция" / [А.С. Прудников и др.]; под ред. А.С. Прудникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2021. – 14 с.
8. Муниципальное право Российской Федерации. Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2021.
9. Шеремет К.Ф. Становление правовой базы местного самоуправления в Российской Федерации // Местное самоуправление: современный российский опыт. – М., 1998. – С. 49; Шугрина. С. Муниципальное право. – М. – С. 18.
10. Олломов Я. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши – халқ ҳокимиятчилигининг асоси / Монография. – Тошкент: Sharq. – 14, 16-18 б.
11. Жўраев Р.Т. Ўзбекистонда умумдавлат ва ҳудудий манфаатлар мутаносиблигига эришишнинг сиёсий жиҳатлари. – Т.: "Akademiya". – 39, 62 б.
12. Маликова Г.Р. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг айрим вазифа ва ваколатларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ўтказиш (ҳуқуқий, ташкилий масалалар): юрид.фан.номзод. ...диссертацияси. – Т. – 68 б.
13. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон.
14. Eric W. Sievers. Uzbekistan's Mahalla: From Soviet to Absolutist Residential Community Associations // Journal of International and Comparative Law. – Spring. – B. 96. <https://www.justice.gov/sites/default/files/eoir/legacy/2013/11/07/UZB42472.E.pdf>
15. Roy, O. Apartment mahalla as more mosque-centered and more overtly political, in: Eric W. <https://studentorgs.kentlaw.iit.edu/jicl/wp-content/uploads/sites/5/2014/01/JICL-Sievers-Mahalla-final-for-publication.pdf>
16. *Silk Road Papers*. (2022). Uzbekistan: Reforming Governance. Central Asia-Caucasus Institute. <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2212Uzbek.pdf>
17. ResearchGate. Law, Social Norms and Welfare as Means of Public Administration: Case Study of Mahalla Institutions in Uzbekistan. https://www.researchgate.net/publication/227640507_Law_Social_Norms_and_Welfare_as_Means_of_Public_Administration_Case_Study_of_Mahalla_Institutions_in_Uzbekistan
18. The Maydan / IMTF. (2024). Mahalla in Uzbekistan: An Embodiment of Muslim Values of Neighbourliness and Mutual Support. <https://themaydan.com/2024/03/imtf-mahalla-in-uzbekistan-an-embodiment-of-muslim-values-of-neighbourliness-and-mutual-support/>

АҚЛ МАРКАЗЛАРИНИНГ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИГА ТАЪСИРИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ МИЛЛИЙ ВА ХАЛҚАРО ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР

Элдор ТУЛЯКОВ,
“Тараққиёт стратегияси” маркази
ижрочи директори

Аннотация: мазкур мақолада ақл марказларининг давлат бошқаруви жараёнидаги иштироки, бу иштирокни тартибга солувчи миллий ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлил қилинган. Ақл марказлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш орқали уларнинг мустақиллиги ва таҳлилий салоҳиятини ошириш муҳимлиги асослаб берилган.

Калит сўзлар: ақл марказлари, давлат бошқаруви, нодавлат нотижорат ташкилоти, халқаро ҳуқуқ, очиқ ҳукумат, таҳлилий институт, қонунчилик, ислохотлар.

Национальные и международные правовые акты, регулирующие влияние аналитических центров на государственное управление

Элдор Туляков,
исполнительный директор Центра “Стратегия развития”

Аннотация: в данной статье анализируется участие аналитических центров в процессах государственного управления, а также национально-правовые и международно-правовые документы, регулирующие данное участие. Обоснована необходимость формирования правовых основ их деятельности для повышения независимости и аналитического потенциала.

Ключевые слова: аналитические центры, государственное управление, неправительственная некоммерческая организация, международное право, открытое правительство, аналитический институт, законодательство, реформы.

National and international legal instruments regulating the influence of think tanks on public administration

Eldor Tulyakov,
Executive Director of the Development Strategy Center

Abstract: this article analyses the participation of think tanks in public administration processes and the national and international legal frameworks that regulate this participation. The article underscores the importance of establishing robust legal foundations for think tanks to enhance their independence and analytical capabilities.

Keywords: think tanks, public administration, non-governmental non-profit organization, international law, open government, analytical institute, legislation, reforms.

Давлат бошқарувида замонавий ёндашувлар, айниқса, ислоҳ қилинаётган сиёсий тизимларда экспертиза ва таҳлилий салоҳиятга бўлган талабни ошироқда. Бу жараёнда ақл марказлари (инг. think tanks) – сиёсатга оид масалаларни ўрганиш ва таклифлар бериш билан шуғулланувчи таҳлилий институтлар – муҳим роль ўйнайди. Уларнинг фаолиятини тартибга солиш, ҳуқуқий мақомини аниқлаштириш ва давлат билан ҳамкорлик асосларини белгиловчи меъёрий ҳужжатлар зарурдир.

Ақл марказлари фаолиятини бевосита тартибга солувчи халқаро шартнома мавжуд бўлмаса-да, бир қатор фундаментал ҳуқуқий ҳужжатлар уларнинг фаолиятига таянади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (Universal Declaration of Human Rights, UDHR) – 1948 йил 10 декабрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган асосий халқаро ҳужжат бўлиб, унда ҳар бир инсоннинг асосий ҳуқуқлари ва эркинликлари белгилаб берилган. Декларация мажбурий бўлмаса-да, у халқаро ҳуқуқ ва кўплаб конституциявий ҳужжатлар учун пойдевор бўлиб хизмат қилган. Ушбу ҳужжатнинг 19-моддасида фикр билдириш ва уни эркин ифода этиш ҳуқуқи белгиланган бўлиб, бунда ҳар ким фикр билдириш ва уни эркин ифода этиш ҳуқуқига эгадир. Бу ҳуқуқ ўз ичига ҳеч қандай аралашувсиз ўз фикрларига эга бўлиш, шунингдек, ҳар қандай ахборот ва ғояларни ҳар қандай восита орқали, давлат чегарасидан қатъи назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини олади. Ушбу модда ақл марказлари, журналистлар, олимлар ва фуқаролик жамияти институтлари учун эркин фикр билдириш ва таҳлил эълон қилишда асосий кафолатлардан бири ҳисобланади. Кўплаб давлатлар бу модда асосида ўз конституцияларига сўз эркинлиги, матбуот эркинлиги ва ахборот олиш ҳуқуқини киритганлар. Ушбу

норма, айниқса, таҳлилий институтлар (think tanks)нинг илмий тадқиқот ўтказиш, сиёсий таҳлил қилиш ва натижаларни оммага етказиш ҳуқуқларини кафолатлайди.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт – инсон ҳуқуқлари бўйича энг муҳим халқаро ҳужжатлардан бири. У 1966 йил 16 декабрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган бўлиб, 1976 йил 23 мартдан бошлаб кучга кирган. Пакт инсоннинг асосий фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқларини, жумладан, эркин фикр, сўз, эътиқод, йиғилиш ва бирлашиш ҳуқуқларини кафолатлайди. Бу ҳужжат давлатлар зиммасига ушбу ҳуқуқларга риоя этиш ва уларни ҳимоя қилиш бўйича халқаро мажбуриятларни юклайди.

Пактнинг 19-моддаси фикр билдириш ва ифода эркинлиги ҳуқуқини мустақамловчи асосий норматив асосдир. Ушбу модда уч қисмдан иборат бўлиб, биринчи навбатда, ҳар бир инсоннинг ҳеч қандай аралашувсиз ўз фикрига эга бўлиш ҳуқуқини эътироф этади. Бу ҳуқуқ мутлақ бўлиб, ҳеч қандай ҳолатда чекланмайди.

Модданинг иккинчи қисмида ҳар кимнинг ахборот ва ғояларни излаш, олиш ва тарқатиш эркинлиги тан олинади. Бу эркинлик давлат чегарасидан қатъи назар амалга оширилиши мумкин ва уни амалга ошириш шакллари сифатида оғзаки, ёзма, босма, санъат асарлари ва бошқа воситалар кўрсатилган. Ушбу нормалар ақл марказлари, илмий ва сиёсий таҳлилчилар, журналистлар ҳамда фуқаролик жамияти институтлари учун фаолият юритиш эркинлигини ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлайди.

Учинчи қисм эса, ушбу ҳуқуқлардан фойдаланиш доирасидаги мажбуриятлар ва уларнинг қонуний чекловларини белгилайди. Яъни ушбу эркинликлардан фойдаланиш бошқа кишиларнинг ҳуқуқлари ва шаъни, миллий хавфсизлик, жамоат тартиби, соғлиқни сақлаш

ёки одоб-ахлоқни ҳимоя қилиш мақсадида, фақат қонун асосида ва демократик жамият талаблари доирасида чекланиши мумкин. Бу эса, давлатларга ушбу ҳуқуқларни мутаносиб равишда, ҳуқуқий давлат принципларига асосланиб чеклаш имконини беради.

Мазкур модда халқаро ҳуқуқий амалиётда ақл марказлари ва мустақил таҳлил институтлари учун алоҳида аҳамиятга эга. Улар ўз фаолиятини айнан шу ҳуқуқий асосга таянган ҳолда олиб борадилар. Илмий хулоса, сиёсий баҳо, статистик таҳлил, ижтимоий фикрни ўрганиш каби фаолиятлар фикр билдириш ва тарқатиш эркинлиги доирасида амалга оширилади. Айни пайтда, пактнинг 19-моддаси ақл марказлари томонидан давлат сиёсатини танқидий баҳолаш, муқобил таклифлар ишлаб чиқиш ва жамоатчилик билан эркин ахборот алмашинувини таъминлаш учун муҳим халқаро кафолатдир.

Ўзбекистон ушбу пактни 1995 йилда ратификация қилган бўлиб, Конституция ва миллий қонунчиликда пакт нормалари акс эттирилган. Жумладан, 2023 йилда янгиланган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 33-моддасида фикр, сўз ва ахборот эркинлиги тўғридан-тўғри мустаҳкамланган. Бу эса, Ўзбекистонда ақл марказлари ва таҳлилий институтлар фаолияти учун халқаро-ҳуқуқий ва конституциявий асослар мавжудлигини кўрсатади. Шундай қилиб, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, аynиқса, унинг 19-моддаси, ақл марказларининг эркин, мустақил ва самарали фаолият юритиши учун асосий халқаро-ҳуқуқий кафолатлардан бири ҳисобланади. Мазкур норма орқали давлатлар таҳлилий институтлар фаолиятига қонуний ҳимоя, фикрлар плюрализми ва демократик сиёсий муҳитни шакллантиришга хизмат қиладиган ҳуқуқий асосни таъминлайдилар.

Европа Иттифоқининг Фондамен-

тал ҳуқуқлар хартияси (Charter of Fundamental Rights of the European Union) 2000 йил 7 декабрда қабул қилинган бўлиб, 2009 йил 1 декабрдан бошлаб, Лиссабон шартномаси кучга кириши билан Европа Иттифоқининг мажбурий ҳуқуқий ҳужжатига айланган. Мазкур Хартия Европа Иттифоқи доирасида яшовчи ёки фаолият юритувчи ҳар бир шахснинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини, жумладан, фуқаролик, сиёсий, иқтисодий, маданий ва ижтимоий ҳуқуқларини мустаҳкамлайди. Хартия қамраб олган эркинликлар қаторида: фикр билдириш, ахборот олиш ва уни эркин тарқатиш ҳуқуқлари алоҳида ўрин эгаллайди. Айнан шу жиҳатлар ақл марказлари (think tanks)нинг эркин ва самарали фаолият юритишлари учун муҳим халқаро ҳуқуқий асос сифатида хизмат қилади.

Ушбу ҳуқуқ ахборот ва ғояларни излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини, расмийлар аралашувисиз амалга ошириш имконини беради. Ушбу норма ақл марказларининг ўтказган тадқиқотлари, таҳлил натижалари ва сиёсий таклифларини очиқ эълон қилиши, жамоатчиликка етказиши ва оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда фаол ишлаш ҳуқуқини кафолатлайди. Шунингдек, Хартиянинг айнан шу моддасида оммавий ахборот воситаларининг эркинлиги ва плюрализми алоҳида урғу билан қайд этилади. Бу эса, турли нуқтаи назарларнинг эркин муҳокама қилинишига, таҳлилий институтларнинг сиёсий жараёндаги иштирокига имконият яратади.

Шунингдек, Хартиянинг 12-моддаси бирлашиш эркинлигини кафолатлаб, ақл марказлари ва нодавлат таҳлилий институтларнинг ҳуқуқий шаклда ташкил этилиши ва фаолият юритишига замин яратади. 21-моддада эса, камситмаслик принципи белгиланган бўлиб, шахснинг сиёсий қарашлари ёки илмий позицияси асосида чекловларга дучор

бўлиши мумкин эмаслиги таъкидланади. Бу ҳолат, ўз навбатида, мустақил фикр билдирувчи ва баъзида ҳукумат сиёсатини танқидий таҳлил қилувчи марказлар учун муҳим ҳуқуқий ҳимояни англатади.

Хартиянинг 52-моддасида эса, барча ҳуқуқ ва эркинликларга нисбатан чекловлар фақат демократик жамиятда, қонун асосида ва мақсадга мувофиқ тарзда қўлланиши мумкинлиги белгилаб қўйилган. Бу шуни англатадики, давлатлар ақл марказларининг фаолиятини чекловчи чораларни фақат зарурат бўлса, аниқ қонуний асосда ва мутаносиблик тамойилига риоя қилган ҳолда қўллаши мумкин.

Европа Иттифоқининг Фундаментал ҳуқуқлар хартияси, айниқса, унинг 11-моддаси, ақл марказларининг эркин фикр билдириш, таҳлил олиб бориш ва натижаларни оммага эълон қилиш ҳуқуқини ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлайди. Бу эса, уларнинг давлат сиёсатини шакллантириш, ислохотларга баҳо бериш ва жамоатчилик фикрини шакллантиришдаги ролини кучайтиради. Айни вақтда, бу Хартия Европа Иттифоқи доирасида фаолият юритувчи таҳлилий институтлар учун эркинлик, хавфсизлик ва институционал мустаҳкамликнинг халқаро даражадаги кафолатидир.

ОЕСДнинг Очиқ ҳукумат тамойиллари (ОЕСД Recommendation of the Council on Open Government, 2017) – очик, ҳисобдор ва фуқарога йўналтирилган бошқарувни шакллантиришга қаратилган халқаро ҳуқуқий-меъёрий асослардан биридир. Ушбу ҳужжат 2017 йил 14 декабрда Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ОЕСД) Кенгаши томонидан қабул қилинган ва 38 та аъзо давлат, шунингдек, бир нечта ҳамкор мамлакатлар томонидан тан олинган. Мазкур тамойиллар замонавий давлат бошқарувида фуқаролик жамияти, илмий доиралар, нодавлат нотижорат ташкилотлари, хусусан, ақл марказлари

(think tanks) билан институционал ҳамкорликни мустаҳкамлашни стратегик вазифа сифатида белгилайди.

Очиқ ҳукумат концепцияси давлат органларининг қарорлар қабул қилиш жараёнида очиклик, иштирокчилик ва жавобгарлик принципларига амал қилишини назарда тутди. ОЕСД бу йўналишда аниқлаб берган тамойиллар, жумладан, норматив аниқлик, институционал барқарорлик ва ҳамкорлик маданияти орқали давлатни фуқаролар билан доимий мулоқотда бўлишга ундайди. Айниқса, “Evidence-Based Policy Making” (далилларга асосланган сиёсат юритиш) тамойили доирасида ақл марказларининг ролига алоҳида урғу берилади. Чунки айнан таҳлилий институтлар ҳукумат учун илмий асосланган, объектив, секторал чуқур таҳлилларга таянувчи сиёсий тавсияларни шакллантирувчи воситачилар ҳисобланади.

ОЕСДнинг Очиқ ҳукумат тавсияларида давлат сиёсатини ишлаб чиқишда фуқаролик жамияти институтлари билан тизимли ҳамкорликни йўлга қўйиш, жумладан:

- сиёсий қарорлар лойиҳасини муҳокамага қўйиш;

- ижтимоий таъсир ва эҳтимолий оқибатлар таҳлилини олиш;

- мониторинг ва баҳолаш механизмларини мустаҳкамлаш;

- стратегик режалаштиришда мустақил эксперт хулосаларини инобатга олиш каби йўналишлар кўзда тутилган.

Бунда ақл марказлари – уларнинг мустақиллиги, шаффофлиги ва профессионаллиги асосида – давлат бошқаруви учун муҳим ҳамкор сифатида қаралади. ОЕСД ҳужжатларида уларнинг фаолиятини рағбатлантириш, молиялаштиришда очикликни таъминлаш, давлат буюртмаларига тенг шароитда кириш имконини яратиш каби механизмлар тавсия этилади.

ОЕСД, шунингдек, очик ҳукумат ташаббусларини амалга оширишда

“multi-stakeholder approach” (кўп томонлама манфаатдор томонлар иштироки) моделини таклиф қилади. Бу эса, нафақат фуқаролар ва ННТлар, балки илмий-тадқиқот муассасалари, университетлар ва think tanks билан институционал даражада маслаҳатлашув ва ҳамкорлик платформаларини яратишни англатади. Мисол тариқасида, ОЕСДга аъзо давлатларда қабул қилинган “Open Government Partnership” (ОГП) миллий режаларида ақл марказлари кенг жалб этилади ва улар баҳоловчи, мониторинг олиб боровчи ҳамда маслаҳат берувчи субъект сифатида қатнашади.

Шу боисдан, ОЕСДнинг Очиқ ҳукумат тамойиллари нафақат бошқарувда очиқликни таъминлашни назарда тутди, балки ақл марказларининг сиёсий қарорларни шакллантиришдаги иштироки учун халқаро даражада асосланган, норматив муҳитни яратади. Ўзбекистон ОЕСДга аъзо бўлмаса-да, ушбу тамойиллар халқаро амалиётда кенг қўлланилиши, шунингдек, Ўзбекистоннинг очиқ бошқарув, коррупцияга қарши кураш ва фуқаролик иштирокини ривожлантиришдаги ислохотлари нуқтаи назаридан долзарб аҳамият касб этади.

Ақл марказларининг давлат билан очиқ ҳамкорлиги ва уларнинг сиёсий жараёнларга фикр-мулоҳазалар, таҳлилий асослар орқали таъсир кўрсатиши айнан ОЕСД тамойилларига таяниб, ҳуқуқий, институционал ва маданий асосда мустаҳкамланиши зарур. Бу эса, давлат сиёсатининг сифатини ошириш, жамоатчилик ишончини мустаҳкамлаш ва узоқ муддатли ривожланишга эришиш учун муҳим кафолат бўлиб хизмат қилади.

2017 йилда қабул қилинган “Илм ва илмий тадқиқотчилар тўғрисидаги тавсия” (Recommendation on Science and Scientific Researchers) – ЮНЕСКОнинг илм-фан ва сиёсат ўртасидаги алоқаларни кучайтиришга қаратилган асосий норматив ҳужжатларидан бири. Бу

ҳужжатда давлатлар илм-фан соҳаси ва сиёсий институтлар ўртасида доимий, тизимли ва ишончли ҳамкорлик механизмларини яратишга чақирилади. Айниқса, илмий далилларга асосланган сиёсий қарорлар қабул қилиш, илмий изланишлар натижаларини сиёсий амалиётга жорий этиш ва таҳлилий институтлар фаолиятини эркин ва мустақил тарзда қўллаб-қувватлаш устувор вазифа сифатида белгиланади.

ЮНЕСКО тавсияларида ақл марказлари сиёсатчилар, давлат хизматчилари, университетлар ва фуқаролик жамияти вакиллари ўртасидаги кўприк сифатида тасвирланади. Улар давлат сиёсатини шакллантириш жараёнига экспертиза, мониторинг, баҳолаш ва муқобил стратегиялар шаклида ўз ҳиссасини қўшиши керак. Шунингдек, илмий таҳлиллар асосида тайёрланган хулосалар жамоатчиликка очиқ ва тушунарли тарзда тақдим этилиши лозим. Бундай ҳолат сиёсий қарорларнинг легитимлигини оширади, аҳолининг давлатга бўлган ишончини мустаҳкамлайди ва ахборотга асосланган муҳокамалар муҳитини шакллантиради.

ЮНЕСКО ўзининг глобал стратегияларида сиёсий жараёнларга жалб этилган таҳлилий институтлар учун эркинлик, илмий мустақиллик ва институционал барқарорликни таъминлаш зарурлигини таъкидлайди. Илмий қарашлар эркинлиги, манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш, ахлоқий тамойилларга риоя қилиш – булар ақл марказлари фаолияти учун асосий меъёрий тамойиллар сифатида белгиланади.

Бундан ташқари, ЮНЕСКО томонидан илгари сурилган “Science for Policy” (Илм-фан сиёсат учун) ташаббусида давлатлар таҳлилий институтлар, илмий доиралар ва сиёсат ишлаб чиқувчилар ўртасида барқарор ҳамкорлик платформаларини шакллантиришга чақирилади. Бундай ҳамкорлик иқлим ўзгариши, атроф-муҳит, рақамли бошқарув,

соғлиқни сақлаш, гендер тенглиги каби мураккаб ва кўп тармоқли масалаларда илмий асосланган сиёсат ишлаб чиқиш имконини яратади.

Юқоридаги таҳлил шуни кўрсатадики, ЮНЕСКО тавсиялари илм-фан ва сиёсат ўртасидаги стратегик алоқаларни кучайтириш орқали ақл марказларининг фаолияти учун халқаро даражада ҳуқуқий ва институционал асос яратади. Таҳлилий институтлар илмий далилларга асосланган қарорларни шакллантиришда, сиёсий муҳокама-ларга маълумотли ёндашувни олиб киришда ва демократик бошқарув маданиятини чуқурлаштиришда беқиёс аҳамият касб этади. Шу боис, Ўзбекистон каби ислохотлар олиб бораётган мамлакатлар учун ЮНЕСКО тавсиялари ақл марказларини ривожлантириш, уларни сиёсий жараёнларга жалб этиш ва миллий сиёсатни замонавий илмий асосда ташкил қилишда муҳим йўналиш бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда ақл марказлари фаолияти ҳозирги кунда, асосан, умумий “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги ва “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунлар доирасида тартибга солинмоқда. Бироқ уларнинг ижтимоий ва сиёсий жараёнлардаги роли ортиб бораётган бир пайтда, бу институтларнинг ҳуқуқий мақомини, функциялари ва давлат билан ўзаро алоқаларини янада аниқ белгилаш заруратга айланган. Амалдаги қонунлар ақл марказларининг салоҳиятини тўлақонли рўйбга чиқариш учун етарлича ҳуқуқий асос яратмайди. Шу боис, уларнинг давлат сиёсатига таъсирчанлигини кучайтириш ва таҳлилий фаолиятини институционал даражада қўллаб-қувватлаш мақсадида қуйидаги таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқдир.

Биринчидан, “Ақл марказлари тўғрисида” алоҳида махсус қонун қа-

бул қилиниши зарур. Бу қонун орқали ақл марказларининг ҳуқуқий мақоми, уларнинг асосий фаолият йўналишлари, мустақиллик тамойиллари, молиялаштириш манбалари ва давлат билан ўзаро муносабатлар механизмлари аниқ белгилаб қўйилиши лозим. Махсус қонунчилик ҳужжати ақл марказларининг институционал эркинлигини таъминлаш, уларни манфаатлар тўқнашувидан ҳимоя қилиш ва фаолиятини шаффофлик принципи асосида амалга оширишга хизмат қилади.

Иккинчидан, рейтинг ва аккредитация тизимини жорий этиш орқали фаолият юритаётган таҳлилий марказларнинг самарадорлигини баҳолаш ва рағбатлантириш тизимини яратиш зарур. Ушбу тизим орқали давлат томонидан эътироф этилган, сифатли таҳлилий материаллар ишлаб чиқаётган ва жамоатчилик ишончини қозонган ақл марказлари рўйхати шакллантирилади. Бу рўйхат асосида давлат грантлари ва буюртмалари адолатли тақсимланиши, халқаро донор ташкилотлар билан ишлашда устуворлик берилиши мумкин. Рейтинг мезонлари сифатида илмий асосланганлик, оммавийлик, сиёсий нейтраллик ва институционал барқарорлик каби кўрсаткичлар қўлланилиши мумкин.

Учинчидан, Ўзбекистон ақл марказлари учун халқаро ҳамкорлик доираларини кенгайтириш стратегик аҳамиятга эга. ЮНЕСКО, ОЕСД, Horizon Europe, ГСРФ (УК), УНДП ва бошқа халқаро ҳамда минтақавий таҳлилий тармоқлар билан фаол ҳамкорлик юритилиши, ушбу институтларнинг глобал тажриба алмашинувида иштирок этишини таъминлайди. Бундай ҳамкорликлар орқали миллий ақл марказлари методологик жиҳатдан кучаяди, халқаро грантларга кириш имконияти ошади, уларнинг таҳлилий маҳсулотлари эса, трансмиллий даражада тан олинади.

Бундан ташқари, ақл марказлари-

нинг давлат бошқарувидаги иштирокини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаш – нафақат очиқ ва инклюзив сиёсат юритиш, балки амалга оширилаётган ислохотларнинг сифатини ошириш йўлида ҳам муҳим қадам ҳисобланади. Давлат сиёсатини ишлаб чиқишда фуқаролик жамияти институтлари, хусусан, мустақил таҳлилий марказлар томонидан тайёрланган тавсиялар, баҳолашлар ва мониторинг хулосалари инобатга олиниши керак. Бу, ўз навбатида, сиёсий қарорларнинг ижтимоий асосланганлигини оширади, шаффофлик ва ҳисобдорликни мустаҳкамлайди.

Хулоса қилиб айтганда, миллий қонунчиликни халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш орқали Ўзбекистонда самарали, мустақил ва профессионал ақл марказлари фаолияти учун барқарор институционал ва ҳуқуқий замин яратиш зарур. Бу эса, давлат ва жамият ўртасидаги мулоқотни мустаҳкамлаш, сиёсий ислохотлар сифатини ошириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлида муҳим стратегик қадамлардан бири бўлиб хизмат қилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (1948). Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. Qabul qilingan: 10-dekabr 1948-yil, BMT Bosh Assambleyasi. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (1966). Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt. Qabul qilingan: 16-dekabr 1966-yil, kuchga kirgan: 23-mart 1976-yil. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
3. European Union. (2000). Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Communities, 2000/C 364/01. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
4. OECD. (2017). Recommendation of the Council on Open Government. OECD Publishing, Paris. Qabul qilingan: 14-dekabr 2017-yil. <https://www.oecd.org/gov/open-government-recommendation.htm>
5. UNESCO. (2017). Recommendation on Science and Scientific Researchers. Qabul qilingan: 13-noyabr 2017-yil, UNESCO Bosh Konferensiyasining 39-sessiyasi. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263618>
6. "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son; 07.02.2024-y., 03/24/905/0106-son.
7. "Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son.

ЎЗБЕКИСТОНДА МАҲАЛЛА ИНСТИТУТИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ, ҲУҚУҚИЙ РИВОЖЛАНИШИ ВА УНИ ДАВЛАТ СИЁСАТИ ҲАМДА БОШҚАРУВИ БИЛАН ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВИ МАСАЛАЛАРИ

Суннатилло НУРМАТОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти
ҳузуридаги Давлат сиёсати ва бошқаруви
академияси таянч докторанти

Аннотация: мақолада маҳалланинг ижтимоий функциялари, масалан, ҳудудий жамоалар ўртасида бирдамликни ривожлантириш, муаммоларни жойида ҳал этиш ва давлат билан фуқаролар ўртасидаги кўприк вазифасини бажариши алоҳида таъкидланади. Шунингдек, маҳалла институтининг ҳуқуқий қадрият сифатидаги хусусиятлари, унинг ҳуқуқий ҳужжатлар билан мустаҳкамланиши ва қонунчилик тизимидаги роли ёритилади. Ушбу тадқиқот маҳалла институтининг ривож ва ижтимоий бошқарувдаги аҳамиятини янада чуқур англашга хизмат қилади.

Калит сўзлар: маҳалла, ижтимоий тузилма, ҳуқуқий қадриятлар, давлат бошқаруви, маданий мерос, жамоатчилик, маҳаллий бошқарув, тарихий ривожланиш, ижтимоий бирдамлик, ҳудудий жамоа, қонунчилик, фуқаролик ҳамжиҳатлиги, маҳалла функциялари.

Возникновение института махалли в Узбекистане, его правовое развитие и вопросы интеграции с государственной политикой и управлением

Суннатилло Нурматов,

базовый докторант Академии государственной политики и
управления при Президенте Республики Узбекистон

Аннотация: в статье подчеркиваются социальные функции махалли, такие как укрепление сплоченности сообщества, решение местных проблем и выполнение роли моста между государством и гражданами. Также рассматривается правовая ценность института махалли, его закрепление в правовых нормах и место в системе законодательства. Исследование способствует более глубокому пониманию развития и роли махалли в социальном управлении.

Ключевые слова: махалля (местное сообщество), социальная структура, правовые ценности, государственное управление, культурное наследие, сообщество, местное управление, историческое развитие, социальная сплоченность, территориальное сообщество, законодательство, гражданская солидарность, функции махалли.

The emergence of the mahalla institution in Uzbekistan, its legal development, and issues of integration with public policy and administration

Sunnatillo Nurmatov,

PhD student of the Academy of Public Policy and Administration under the
President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: the article highlights the social functions of the mahalla, such as fostering community cohesion, resolving local issues, and serving as a bridge between the state and citizens. Additionally, the article examines the legal value of the mahalla institution, its consolidation through legal norms, and its position within the framework of legislation. This research contributes to a deeper understanding of the development and role of the mahalla institution in social governance.

Keywords: mahalla (neighborhood community), social structure, legal values, public administration, cultural heritage, community, local governance, historical development, social cohesion, territorial community, legislation, civil solidarity, functions of neighborhood.

Маҳалла жамиятимизда инсонни бағрикенглик ва халқпарварлик руҳида тарбиялайдиган, уни жамиятнинг ажралмас қисмига айлантирадиган, халқ билан давлат ўртасида ишонч кўприги бўлиб хизмат қиладиган муҳим ижтимоий макондир. Юртимизда кўплаб маҳаллалар мавжуд бўлиб, уларнинг номлари тарихимизнинг узоқ ва шонли саҳифаларидан ҳикоя қилади. Ушбу маҳаллаларда халқимизнинг бой маданий мероси, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаётининг излари сақланиб келмоқда.

Давлатимиз раҳбари томонидан маҳаллаларга алоҳида эътибор қаратилаётгани ҳам бежиз эмас. Шарқ маданиятини ўзида мужассам этган ушбу қадрият масканларининг мамлакатимиз тараққиётига хизмат қилиши муҳим вазифалардан биридир.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев маҳалла институтининг аҳамиятини доимий равишда таъкидлаб келмоқда. Юртбошимиз фикрларига кўра, маҳалла жамиятимизнинг пойдевори бўлиб, тинчлик, осойишталик, аҳиллик ва маърифатни таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Давлат раҳбаримизнинг: “Маҳалла – тинчлик ва осойишталик пойдевори, аҳиллик ва ҳамжиҳатлик, маърифат ва тарбия қўرғонидир”, [1] дея таъкидлашлари маҳаллаларнинг жамиятдаги беқиёс аҳамиятини англатади.

Дарҳақиқат, бугунги кунда маҳаллалар халқнинг муаммоларига ечим топувчи ишончли маконга айланмоқда. Президент Шавкат Мирзиёевнинг маҳалла институтига бўлган эътибори

жуда катта. У маҳаллани жамиятнинг муҳим пойдевори сифатида кўриб, унинг аҳамиятини доимий равишда таъкидлаб келади. Маҳалла нафақат аҳилликни, балки тинчликни ва осойишталикни таъминлашда ҳам муҳим роль ўйнайди.

Президентимиз маҳалланинг нафақат ижтимоий, балки маданий, маърифий ва иқтисодий жиҳатдан ҳам ривожланишига алоҳида урғу бермоқда. Шу билан бирга, маҳалла тизимини модернизация қилиш, унинг фаолларини рағбатлантириш ва жамиятда ижобий ўзгаришлар яратишга қаратилган кўплаб ислохотлар амалга оширилмоқда.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлатнинг демократик бошқарув тизимидаги муҳим институтлардан бири бўлиб, маҳалла тизими ушбу механизмнинг асоси ҳисобланади. 2025 йил 14 январь куни Олий Мажлис Қонунчилик палатаси томонидан маҳалла раислари ваколат муддатини уч йилдан беш йилга узайтириш тўғрисидаги Қонуннинг бирданига уч ўқишда қабул қилиниши маҳалла институтининг мустаҳкамланиши йўлидаги долзарб ислохотлардан бири сифатида баҳоланмоқда. Ушбу мақолада мазкур ўзгаришнинг ҳуқуқий жиҳатлари ва ҳорижий тажрибалар солиштириш орқали илмий таҳлил қилинади.

Замонавий демократик тамаддун ўзининг ривожланиши ва жамият қадриятларини сақлаб қолиш ташвишидир. Давлат ва фуқаролик жамияти соҳаларида эришиладиган ижтимоий ҳамжиҳатликни таъминлаш турли ижтимоий гуруҳлар ўртасида барқарор уйғун

муносабатларга эришиш асосида амалга оширилади. Маҳалла кенг маънода, давлат бошқарувининг жойлардаги давомидир. Яъни унинг фаолияти вазифалари замирида давлат асослари мужасамлашган. Уларни парчалаш, ажратиш, узиб ташлаш ниҳоятда мушкул. Мазкур жараён давлат бошқарувининг ижтимоий-бошқарув жиҳати бўлиб, уни узвий тўлдиради ва янада чуқурлаштиради [2]. “Маҳалла” сўзи арабча “маҳаллун” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “маҳаллатун” сўзи “жойи”, “ҳудуд” маъносини англатади [3]. Ушбу атаманинг келиб чиқиши, пайдо бўлиши араблар истилосига бориб тақалади. Араблар истило қилган даврдан сўнг, аҳолининг бирлашуви натижасида ушбу термин кенг тарқала бошлаган. Мазкур атаманинг келиб чиқишига доир тарихий манбалар ва илмий нуқтаи назар шуни кўрсатадики, “маҳалла” термини қадимий илмий-адабий асарларда бир неча бор қўлланилган. Хусусан, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва Маҳмуд Қошғарий сингари улуғ мутафаккирлар ўз асарларида бу тушунчани қайд этиб, маҳаллий ижтимоий тузилма ва жамоавий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларига эътибор қаратганликлари илмий жиҳатдан эътироф этилган. Маҳалла институтининг шаклланиши нафақат ҳудудий бирлик сифатида, балки ижтимоий-иқтисодий ва касбий кооперация натижасида юзага келган мураккаб ижтимоий тузилма сифатида намоён бўлган. Дастлаб, фуқаролар маълум турдаги хўжалик фаолияти билан шуғулланиб, бир турдаги касблар бўйича ихтисослашган жамоаларга бирлашган. Тўқувчилар, ипакчилар, бўёқчилар, кулоллар, заргарлар, дурадгорлар, косиблар ва этикдўзлар сингари касб-ҳунар асосидаги махсус ихтисослашган маҳаллалар шаклланиб, уларнинг ҳуқуқий ва ташкилий негизи жамиятнинг иқтисодий ривожланишида муҳим роль ўйнаган. Ҳозирги давр-

да ҳам мазкур касб-ҳунар йўналишлари бўйича маҳаллаларнинг ихтисослашуви муайян даражада сақланиб қолган. Хусусан, Тошкент, Андижон, Наманган ва Марғилон каби йирик ҳудудларда ҳунармандчилик, ипакчилик, заргарлик ва бошқа анъанавий фаолият турлари билан шуғулланувчи маҳаллалар мавжуд бўлиб, улар маҳаллий иқтисодиётни ривожлантиришда ҳамон аҳамият касб этмоқда.

Маҳалла бошқарув тизимида оқсоқол муҳим маъмурий-ҳуқуқий фигура сифатида намоён бўлган. У махсус сайлов йўли билан тайинланиб, маҳалланинг кундалик ҳаётини бошқариш, ижтимоий низоларни ҳал этиш ва урф-одатларга мувофиқ жамоат фаолиятини йўналтириш ваколатига эга бўлган. Оқсоқол лавозимига номзодлар маҳалланинг нуфузли ва ҳурматга сазовор аъзолари томонидан илгари сурилган. Мазкур лавозим хизмат вазифаси сифатида қабул қилиниб, давлат бошқаруви билан ўзаро алоқаларда жамоат вакили сифатида фаолият юритишни ҳам ўз ичига олган. Маҳалла аёллари фаолиятини кайвони бошқариб, у аёллар ўртасида ижтимоий масалаларни мувофиқлаштириш, урф-одатлар ва анъаналар асосида жамоавий муносабатларни йўлга қўйиш каби вазифаларни амалга оширган. Ушбу ҳолат кайвонининг маъмурий эмас, балки ижтимоий-тарбиявий йўналишда муҳим роль ўйнаганлигини кўрсатади. Оқсоқолнинг давлат ҳокимияти олдидаги ваколатлари маҳаллий бошқарув институтининг ташкил этилиши ва давлат билан ўзаро ҳамкорликдаги ижтимоий вазифаларини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этган.

Ўрта Осиёда маҳалла институти анъанавий турмуш тарзининг ажралмас қисми сифатида Россия империяси босқинига қадар деярли ўзгаришсиз сақланиб келган. XIX асрнинг иккинчи ярмида Чор Россияси томонидан ҳудуд босиб олинган, маҳалланинг ўзини ўзи

бошқариш тизими сезиларли ҳуқуқий ва ташкилий ўзгаришларга дуч келди. 1917 йилда Совет ҳокимияти ўрнатилгач, янги Шўро ҳукумати жойлардаги самарали бошқарувни амалга ошириш мақсадида, Туркистон генерал-губернаторлиги даврдан қолган бошқарув амалиётини қонунийлаштирди. 1932 йилда “Маҳалла тўғрисида”ги янги Низомнинг қабул қилиниши натижасида, маҳалла фаолиятининг ҳуқуқий асоси қайта белгиланди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида маҳалла ташвиқот ва мудофаа ишларининг марказига айланди ҳамда аҳолини ҳарбий-сиёсий сафарбарликка тайёрлашда муҳим роль ўйнади. 1953-1960 йилларда коммунистик тузум шароитида маҳалла тизими давлат бошқаруви тизимига қўшимча “дастёр” орган сифатида қонунийлаштирилди. 1961 йилда ва 1983 йилда қабул қилинган низомлар орқали маҳалланинг ташкилий-ҳуқуқий мақоми қайта шакллантирилди. 1990 йил 9 апрелда “СССРда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди [4]. Мустақиллик даврида Ўзбекистонда маҳалла институти янгича ҳуқуқий асосда тикланди. Мустақиллик ва эркинлик масалаларини таҳлил қилган ҳолда, ривожланишнинг ўзига хос йўли танланди, бу эса маҳаллани ижтимоий-иқтисодий бошқарувнинг муҳим элементи сифатида мустаҳкамланди. Тарихий-ҳуқуқий ривожланиш маҳалла фаолиятида ҳамиша нодавлат асослар мавжуд бўлганини исботлади. “Замонавий илм-фанда ва жаҳон амалиётида маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг моҳияти, табиати ва вазифаларини ҳамма қабул қилган. Ҳозирча маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг давлат бошқаруви тизимидаги ўрни, аҳамияти ва функционал чегаралари расман тадқиқ этилмаган” [5]. Ўзини ўзи бошқариш органлари бир неча асрлар илгари давлатнинг қуйи маҳаллий бошқарув функцияларини бажарувчи сиёсий ташкилот сифатида

шаклланган. XX асрга келиб, улар фуқаролик жамияти институтига айланишгача бўлган узоқ тарихий ривожланиш йўлини босиб ўтган. Ғарб олимларининг фикрича, “ўзини ўзи бошқариш” тушунчаси – давлатга нисбатан фуқаролар жамоалари мустақиллигининг шаклланиши билан боғлиқ. Мазкур ўзини ўзи бошқариш институтига хос имкониятлар шу қадар кенги, у фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида фаол ҳуқуқий ва сиёсий иштироки учун шароитлар яратиб, фуқаролар ижтимоий, сиёсий ва ҳуқуқий маданиятини шакллантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Натижада, ушбу органлар фаолияти миллий ҳуқуқий ва сиёсий тизимнинг яхлитлиги ва мослашувчанлигини таъминлайди. Француз сиёсий арбоби Алексис де Токвиль қайд этганидек, “миллат жамоавий институтларсиз ҳам эркин ҳукуматни шакллантириши мумкин, лекин у эркинликнинг ҳақиқий руҳиятига эга бўла олмайди” [6]. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш (муниципал – “муниципал” – ўзини ўзи бошқариш) деб, у ёки бу маъмурий-ҳудудий бирликлардаги аҳолининг ваколатларини ифодаловчи сайланган органлар ва уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларни бошқаришга айтилади [7]. Муниципал бошқарув давлат бошқарувининг нисбатан номарказлашган шакли ҳисобланади. Шунингдек, бир вақтнинг ўзида мазкур бошқарув фуқаролик жамияти учун ҳам тегишли бўлади. Бу каби бошқарув органларининг асосий ўзига хос хусусиятлари – уларнинг сайланиши ва ўз ҳудудидаги аҳоли манфаатлари асосида маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларга раҳбарлик қилишга нисбатан мустақиллигида кўринади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлатнинг демократик бошқарув тизимидаги муҳим институтлардан бири бўлиб, маҳалла тизими ушбу механизмнинг асоси ҳисобланади. 2025

йил 11 февраль куни Ўзбекистон Республикасида маҳалла раисларининг ваколат муддатини уч йилдан беш йилга узайтириш тўғрисидаги қонун қабул қилинди [8]. Қабул қилинган қонунга мувофиқ, қуйидаги ўзгаришлар амалга оширилиши назарда тутилди:

маҳалла раисларининг ваколат муддати 3 йилдан 5 йилга узайтирилди;

муддатидан илгари ваколат тугатилган тақдирда, янги раис 5 йил муддатга сайланади;

Сенат кенгашининг маҳалла раисларини сайлаш билан боғлиқ ваколатлари ҳудудий халқ депутатлари Кенгашларига ўтказилди;

фуқаролар йиғинлари раислари сайловини ташкил этиш ва ўтказиш ваколатлари Республика комиссиясидан ҳудудий комиссияларга ўтказилди;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича кенгашларининг номи “маҳаллани қўллаб-қувватлаш кенгашлари” сифатида ўзгартирилди [8].

Ушбу қонун ўзгаришлари фуқаролар ўзини ўзи бошқариш институтини мустаҳкамлаш, маҳаллалар бошқарувининг изчиллигини таъминлаш ҳамда ижтимоий-иқтисодий барқарорликка ҳисса қўшишга қаратилган. Мазкур ислохотларни ишлаб чиқишда бир қатор мамлакатлар тажрибаси ўрганилган. Масалан, Япония, Ҳиндистон, Туркия, Хитой, Исроил, Арманистон, Тожикистон ва Қирғизистонда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари узоқ муддатли ваколатга эга бўлиб, бу уларнинг мустақил қарор қабул қилиш имкониятларини кенгайтиради. Ўзбекистон мисолида эса, ушбу ўзгариш маҳалла бошқарувининг барқарорлигини ошириш, тажрибали кадрларни сақлаб қолиш ва фуқаролар манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ваколат муддатлари мамлакатларга қараб фарқланади. Масалан,

Қирғизистонда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти Қирғизистон Республикаси Конституциясининг 92-95-моддалари билан тартибга солинади [9]. Тожикистонда ҳам, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти қонунлар билан тартибга солинади [10]. Хитой, Туркия, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари узоқ муддатли ваколатга эга бўлиб, бу уларнинг мустақил қарор қабул қилиш имкониятларини кенгайтиради.

Ўзбекистонда эса, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, хусусан, маҳалла тизими, мустақиллик йилларида шаклланиб, ривожланиб келмоқда. Янги Қонун билан ушбу муддатнинг беш йилга узайтирилиши маҳалла бошқарувининг барқарорлигини ошириш, тажрибали кадрларни сақлаб қолиш ва фуқаролар манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган.

Ўзини ўзи бошқариш органлари ўзларининг сайланиши ва маҳаллий аҳолининг вакили сифатидаги расмий мақомига кўра, вакиллик тизимининг таркибий қисмларидан саналади. Ўзини ўзи бошқариш органларининг ижтимоий-иқтисодий соҳадаги фаолияти аҳоли учун муҳим аҳамият касб этади. Ўзини ўзи бошқариш органлари давлат бошқаруви таркибига кирмагани учун мазкур органларда бюрократизм таъсири кам бўлади. Қайд этилган ушбу фазилатларнинг барчаси ўзини ўзи бошқариш органларини маҳаллий бошқарувда демократик қадриятлардан бирига айлантирди. Бинобарин, ўзини ўзи бошқариш органлари, бир томондан, маҳаллий ҳудудларда давлат бошқарувининг айрим ваколатларини амалга оширса, иккинчи томондан, уларнинг фуқаролик жамияти институти сифатида аҳоли манфаатларини ифодалайди ва ҳимоя қилади.

Ўзини ўзи бошқариш органлари ўз таркибида фуқаролар эҳтиёжларини қондира олиш воситаси ёки ўз ҳамжа-

миятида етакчилик қилишнинг қонунийлиги ва жамиятдаги ўзгаришларга мослаша олиш қобилияти ҳамда ўз ҳудудида яшовчи фуқароларнинг ўзига хос эҳтиёж ва талабларга нисбатан маҳаллий шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда таъсирланиши каби хусусиятларни мужассам этади [11].

Айрим тадқиқотчилар маҳаллани ўзини ўз бошқариш деб ҳисоблайди. Хусусан, маҳалла ва ундаги бошқарув – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари сиймосида бугун фақат бир жамоа ёки яшаш масканигина эмас, балки аҳолининг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий фаоллигини ошириш, ўзбек халқининг тарихан қарор топган қадриятларига бўлган ҳурмат, ўзаро муносабатларда одоб, ахлоқ, жамият олдидаги мажбуриятларни сўзсиз бажариш ва масъулликнинг ўзига хос бўлган тамойиллари асосида бошқариладиган ташкилотдир деб таъкидлаб ўтган [12]. Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2023 йил 11 сентябрда имзоланган Фармон билан тасдиқланган “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида давлат бошқарувини модернизация қилиш ва жамият манфаатларига хизмат қилувчи самарали бошқарув тизимини шакллантириш устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланган. Шу доирада давлат органлари ва жамоатчилик бошқаруви институтларини ривожлантириш бўйича кенг қамровли ислохотларнинг амалга оширилиши назарда тутилган. Мазкур стратегиянинг 74-мақсади аҳоли фаровонлигини оширишга йўналтирилган бўлиб, ҳудудий муаммоларни самарали ҳал этиш жараёнида маҳаллани давлат органлари ва жамоатчилик ўртасида кўприк вазифасини бажарадиган асосий институтга айлантириш масаласи долзарб аҳамият касб этади [13]. Шунингдек, молия, солиқ ва бандлик каби давлат идораларининг камида 30 фоиз ваколатларини маҳалла даражасига тушириш, шунингдек, маҳаллаларда 100

дан ортиқ давлат хизматларини “бир қадам” тамойили асосида кўрсатиш тизимини жорий этиш режалаштирилган. Ушбу чора-тадбирлар маҳалланинг институционал асосларини мустаҳкамлаш, фуқароларнинг давлат бошқарувида иштирокини кенгайтириш ҳамда маҳаллий бошқарув тизимининг самардорлигини оширишга хизмат қилади.

Бу жараёнда аҳоли, айниқса, ёш авлод салоҳиятидан самарали фойдаланиш муҳим ўрин тутди. Педагогика фанлари доктори **А.Умаров таъкидлаганидек**, бугунги кунда мамлакатимизда 30 ёшгача бўлган ёшлар сони 19 миллиондан ортиқ бўлиб, бу умумий аҳолининг 55 фоизини ташкил этади. Ҳар йили меҳнат бозорига 600 мингга яқин ёшлар кириб келмоқда ва келгуси ўн йил ичида бу рақам 1 миллионга етиши кутилмоқда. Шу боис, ёшлар сиёсати маҳаллада амалга оширилиши, уларнинг фаоллигини рағбатлантириш ва жамиятдаги иштирокини ошириш мақсадида, мутлақо янги вертикал бошқарув тизими жорий этилди. Натижада, 9 минг 400 та маҳаллага фидойи ва ташаббускор ёшлар етакчилари танлаб олинди, бу эса, маҳалланинг ижтимоий-сиёсий фаолиятида ёшларнинг таъсирини кучайтиришга хизмат қилмоқда [14].

Ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳуқуқий асослари ва фуқаролик жамиятининг шаклланишидаги ўрни ҳақида сўз юритар эканмиз, Ўзбекистон давлат мустақиллигини қўлга киритгач, миллий давлатчилик анъаналари ва умуммиллий қадриятларга мос келувчи, халқнинг хоҳиш-иродасини тўлиқ акс эттирувчи ўзини ўзи бошқариш органлари тизимини шакллантириш стратегик мақсад сифатида белгиланди. Бу жараёнда давлат асосий ислохотчи сифатида иштирок этиб, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш институтларини эркинлаштириш бўйича кенг қамровли ислохотларни амалга ошириш орқали фуқаролик

жамиятининг мустақкам пойдеворини яратди.

Демократик жамият шароитида фуқароларнинг ҳуқуқий ва сиёсий қарорлар қабул қилиш жараёнида иштирок этиши асосий конституциявий принциплар қаторига киради. Мазкур тамойилни рўёбга чиқаришда ўзини ўзи бошқариш органлари воситасида фуқароларнинг жамият ҳаётида фаол иштирок этиши муҳим аҳамият касб этади. Шу боис, давлат бошқарувининг демократик асосларини ривожлантириш ва ҳуқуқий давлат мақомига эришиш жараёни кўп жиҳатдан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш ишларида қай даражада қатнашишига боғлиқ.

Демократиянинг асосий моҳияти ҳуқуқий қарорлар қабул қилишда фуқаролар ўртасида тенг ҳуқуқлиликини таъминлаш, шу билан бирга, қарорлар қабул қилиш жараёнида озчилик ҳуқуқларини ҳимоя қилган ҳолда кўпчилик овози асосида бошқарувни амалга оширишга қаратилган. Шу нуқтаи назардан, ўзини ўзи бошқариш органлари давлат бошқаруви тизимининг ажралмас қисми бўлиб, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ижтимоий фаоллигини оширишда муҳим роль ўйнайди.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилган ўзгаришлар фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳуқуқий мақоми-ни янада аниқ белгилашга хизмат қилади. Хусусан, асосий Қонуннинг XXI боби: **“Маҳаллий давлат ҳокимияти асослари. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари”** деб номланиши ушбу институтнинг давлат бошқаруви тизимидаги алоҳида ўрнини мустақкамлади.

127-моддага мувофиқ, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти органлари тизими-га кирмайди. Улар маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни фуқароларнинг манфаатларидан, ҳудудий ривожланишнинг ўзига хос тарихий хусусият-

ларидан, миллий қадриятлар ҳамда маҳаллий урф-одат ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда, қонун доирасида мустақил ҳал этиш ҳуқуқига эга. Бу эса, ўзини ўзи бошқариш тизимини маҳаллий бошқарувнинг муҳим институционал асосларидан бири сифатида мустақкамлайди ва уни демократиянинг ажралмас элементи сифатида қараш имконини беради [15].

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари: ҳуқуқий мақоми ва жамият тараққиётидаги ўрни фуқаролик жамиятининг ривожланишини таъминловчи ҳамда маҳаллий бошқарув тизимининг мустақил институционал шакли сифатида давлат ҳокимияти билан жамият ўртасидаги муҳим боғловчи бўғин вазифасини бажаради. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, давлат фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини амалга ошириши учун зарур ҳуқуқий, ташкилий ва моддий шароитларни яратиш ҳамда уларга қонунчиликда белгиланган ваколатларини рўёбга чиқаришда кўмаклашиш мажбуриятини олади. Мазкур принцип фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизимининг давлат бошқаруви тизимидан мустақиллигини кафолатлаш билан бирга, унинг самарали фаолият юритишини таъминлашга қаратилган конституциявий нормалардан биридир.

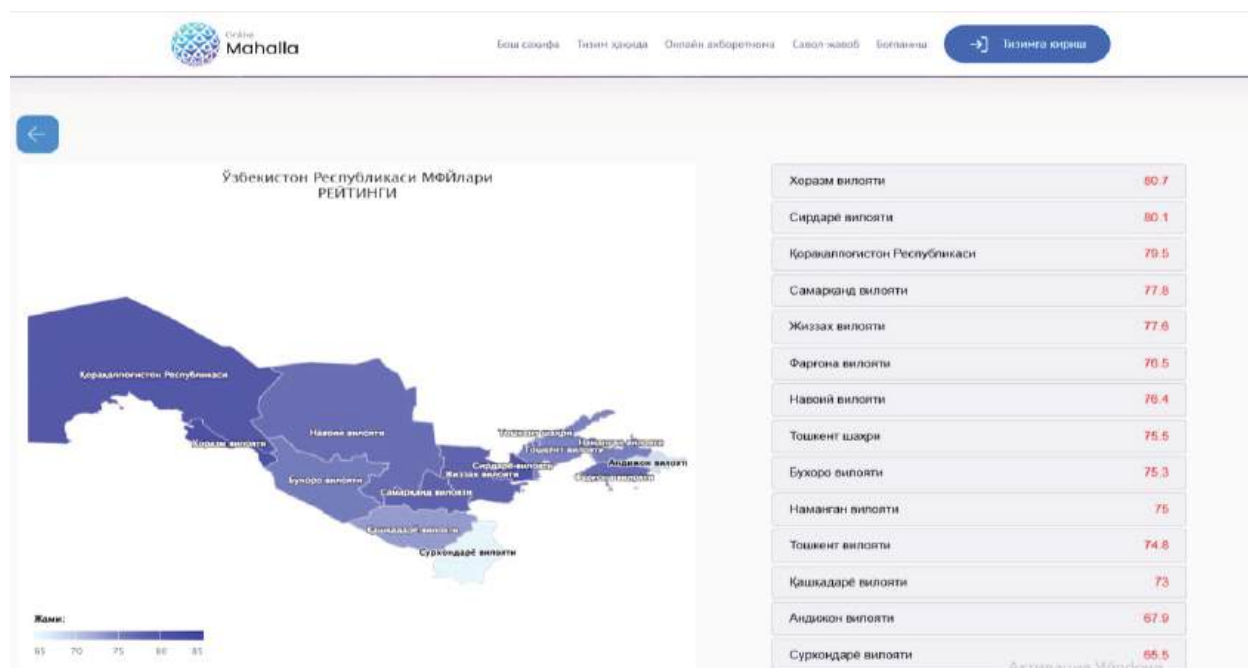
Шу нуқтаи назардан, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни фуқароларнинг манфаатларидан, ҳудудий ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, миллий ва маънавий қадриятлардан, шунингдек, маҳаллий урф-одат ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда мустақил ҳал этиш борасидаги фаолият сифатида белгиланган [16] бўлиб, ушбу фаолият Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳамда қонунлари билан кафолатланган.

Умуман олганда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳуқуқий таърифи ушбу институтнинг фуқаролик жамиятидаги ўрни ва функциясидан келиб чиқади. Мазкур органлар жамият, давлат ва фуқаролар ўртасида мустаҳкам боғловчи институт сифатида намоён бўлиб, фуқароларнинг жамият ҳамда давлат бошқарувида бевосита иштирок этишини таъминлайди. Шу боисдан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари нафақат аҳолининг ижтимоий фаоллигини оширишга хизмат қиладиган механизм, балки давлат ҳокимиятига бўлган ишончни мустаҳкамловчи ҳамда жамиятнинг демократик ривожланишига кўмаклашувчи восита сифатида ҳам эътироф этилади.

Маҳалла институти жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий тузилмасида муҳим ўрин тутиб, унинг функционал имкониятлари замонавий технологиялар ёрдамида янада кенгайиб бормоқда. Хусусан, онлайн маҳалла платформаси орқали маҳаллаларнинг ривожланиш динамикаси, уларнинг аҳолига таъсири ва ижтимоий-иқтисодий фаоллиги бўйича статистик маълумотлар таҳлил қилинмоқда.

Замонавий технологияларнинг жорий этилиши маҳаллаларни бошқаришнинг очиқлигини таъминлаб, фуқароларнинг давлат ва жамият ўртасидаги ўзаро алоқаларини кучайтиришга хизмат қилмоқда. Шу боисдан, маҳалла институтининг ҳуқуқий ривожланиши бўйича таклиф ва ташаббусларни илгари суриш, уларнинг самарадорлигини ошириш давлат сиёсатида устувор йўналишлардан бири бўлиб қолмоқда [17].

Бундан ташқари, ушбу органларнинг аҳолининг маънавий-ахлоқий тарбиясига ижобий таъсир кўрсатиши, ижтимоий ҳимоя механизмларини мустаҳкамлаши ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилувчи муҳим институт сифатида намоён бўлиши бежиз эмас. Айниқса, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий даражада осойишталикни таъминлаш, хавфсизликни мустаҳкамлаш ҳамда жамоат тартибини сақлаш борасида ҳам муҳим роль ўйнайди. Ушбу омиллар фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизимини ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг ажралмас элементи сифатида қараш имконини беради.

Ҳуқуқшунос Д.Раҳимовнинг таъкидлашича, ислохотлар шароитида маҳаллаларда давлат хизматини самарали ташкил этиш масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Шу билан бирга, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмаслиги, уларнинг мустақил фаолият юритиши ҳуқуқий жиҳатдан кафолатланган [18].

Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасига мувофиқ, фуқаролар ўз конституциявий ҳуқуқидан келиб чиқиб, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар ва шаҳарлардаги маҳаллаларда ўзини ўзи бошқариш жараёнида бевосита ёки сайланадиган вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эга. Мазкур ҳуқуқ фуқароларнинг сайлов ҳуқуқлари кафолатларига асосланган ҳолда фуқаролар йиғинлари (ёки фуқаролар вакиллари-нинг йиғилишлари) орқали амалга оширилади.

Конституциявий тамойилларга мувофиқ, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи ҳар қандай шахснинг жинси, миллати, ирқи, тили, дини, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши ёки мақомидан қатъи назар, тенг ҳуқуқлилиқ асосида таъминланади. Шу билан бирга, ушбу ҳуқуқнинг ҳар қандай шаклда чекланиши қатъиян ман этилади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мустақил фаолият юритиши лозим бўлиб, давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан уларнинг фаолиятига ҳар қандай шаклда аралашувга йўл қўйилмайди [19]. Ушбу органларнинг ҳуқуқий мақоми ва фаолияти Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни ҳамда бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Мазкур нормалар фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини

ҳуқуқий-демократик давлатнинг ажралмас институти сифатида мустаҳкамлашга хизмат қилади ҳамда уларнинг маҳаллий бошқарувдаги ўрнини белгилаб беради.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳуқуқий мақоми жиҳатидан жамоатчилик ташкилоти ҳисобланган бўлса-да, улар давлат бошқаруви жараёнида муайян даражада иштирок этиши шубҳасиздир. Маҳаллий бошқарув тизими орқали аҳолининг давлат ислохотларини бевосита ҳис қилиши ва улардан фойда кўриши таъминланиши лозим. Айниқса, давлат хизматларининг маҳалла даражасида кўрсатилишини назарда тутувчи ислохотлар шароитида ушбу масаланинг долзарблиги янада ортади.

Профессор Х.Хайитовнинг фикрича, маҳаллий бошқарув органларининг ваколатлари ҳамда жавобгарлигини ошириш, шунингдек, давлат функцияларининг муайян қисмини марказий бошқарув тизимидан ҳудудий даражага ўтказиш зарурияти бугунги ислохотларнинг устувор йўналишларидан бири сифатида намоён бўлмоқда. Бу ёндашув маҳаллий ҳокимият органларини мустаҳкамлаш билан бирга, давлат бошқарувининг самарадорлигини оширишга ҳам хизмат қилади. Шу боисдан, маҳаллий бошқарув органларининг институционал салоҳиятини ривожлантириш ва уларнинг фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан янада мустаҳкамлаш замонавий давлат бошқаруви тамойилларига мос келувчи муҳим масала сифатида баҳоланади [20].

Шу жиҳатдан, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Конституциясида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳуқуқий мақоми мустаҳкамлаш ва уларнинг самарали фаолият юритиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш бўйича янги қоидалар белгиланди. Хусусан, 127-моддага мувофиқ, давлат фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг

амалга оширилиши учун зарур ташкилий-ҳуқуқий шароитларни яратиши ва уларга қонунда белгиланган ваколатларини рўёбга чиқаришда кўмаклашиши лозим.

Мазкур конституциявий нормалар фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари жамоатчилик ташкилоти сифатида мустақил фаолият юритишини инкор этмайди. Аксинча, давлат томонидан ушбу институтни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш зарурияти ҳуқуқий кафолатлар асосида белгилаб берилган. Бу эса фуқаролик жамиятининг мустақамланишига, маҳаллий бошқарув тизимининг янада ривожланишига ва ҳудудий муаммоларни самарали ҳал этиш механизмларининг такомиллаштирилишига хизмат қилади.

Умумий хулоса қилинадиган бўлса, тарихий-ҳуқуқий ривожланиш маҳалла фаолиятида ҳамиша нодавлат асослар мавжуд бўлганини исботлади. “Замонавий илм-фанда ва жаҳон амалиётида маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг моҳияти, табиати ҳамда вазифаларини барча қабул қилган. Ҳозирча маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг давлат бошқаруви тизимидаги ўрни, аҳамияти ва функционал чегаралари расман тадқиқ этилмаган”. Ўзини ўзи бошқариш органлари бир неча йиллар илгари давлатнинг қуйи маҳаллий бошқарув функцияларини бажарувчи сиёсий ташкилоти сифатида шаклланган.

Тадқиқот давомида ишлаб чиқилган тавсиялар қуйидагиларни ўз ичига олади.

Маҳалла раисларининг ваколат муд-

дати узайтирилганда, уларнинг фаолияти учун сайлов жараёни ва мезонларини аниқловчи қонун ишлаб чиқиши лозим. Раислар ўз лавозимларида кўпроқ вақт хизмат қилишлари мумкин бўлса-да, бу сайлов жараёнларининг шаффоф ва адолатли бўлишини таъминлаш зарур. Уларни ҳар доим аҳоли орасидан сайлаш орқали ишонч ҳосил қилиш керак.

Раисларнинг ваколат муддати узайтирилганда, уларнинг фаолиятини мунтазам равишда баҳолаш тизимини яратиш муҳимдир. Бу тизимда аҳолининг фикрини билиш, раиснинг ишини баҳолаш ва унинг натижаларига кўра, унинг лавозими узайтирилиши ёки қисқартирилиши бўйича қарорлар қабул қилиш мумкин.

Маҳаллаларда эҳтиёжманд ва ижтимоий ҳимояга муҳтож фуқароларга, жумладан, ногиронлар, кам таъминланган оилалар, пенсионерлар ва вояга етмаганларга қўшимча ҳуқуқий ва молиявий ёрдам кўрсатиш тизимини яратиш зарур.

Маҳаллада ер ва мулк ҳуқуқлари бўйича аниқ ва ўз вақтида ҳуқуқий маслаҳатлар тақдим этиш, шунингдек, ер участкаларига оид масалаларда мурожаат қилиш имкониятларини кенгайтириш зарур.

Маҳалла ҳудудида жиноятчиликнинг олдини олиш ва аҳолининг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, маҳаллада ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорликни кучайтириш зарур. Бу маҳалла фаолиятига доир ҳуқуқий меъёрларни ва жиноятларни камайтиришга ёрдам беради.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. <https://president.uz/oz/lists/view/5774>
2. Маҳалла институти ривожланишининг тарихий-ҳуқуқий масалалари: илмий / Г.Маликова. – Тошкент: Янги китоб. – 2017. – 7-8 б.
3. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жафар Наршахий. Бухоро тарихи. – Т.: “Шарқ баёзи”. – 1993. – 83 б.
4. Маҳалла институти ривожланишининг тарихий-ҳуқуқий масалалари: илмий / Г.Маликова. – Тошкент: Янги китоб. – 2017. – 160 б.
5. Охотский Е.В. Теория и механизмы современного государственного управления. – М.: “Юрайт”, 2013. – С. 290.
6. Токвиль А. Старый порядок и революция. – М.: 1991. – С. 26-28.
7. Основы государственного и муниципального управления. – М.: Институт труда. 1997. – С. 13-14.
8. Ўзбекистон Республикасининг 2025 йил 11 февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-1027-сонли Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.02.2025й., 03/25/1027/0132-сон.
9. Dunyo mamlakatlarining asosiy qonun hujjatlari: uslubiy qo'llanma. Sh.Z. Zokirov. – Toshkent: Bookmany print. – 2022. – 132 b.
10. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон.
11. Konstitutsiyaviy huquq: darslik / Mualliflar jamoasi. – Т.: TDYU nashriyoti. – 2024. – 637-638 b.
12. Асадов Ш. Маҳалла институти – инсон қадрини юксалтиришнинг муҳим платформасидир // Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 32 йиллигига бағишланган “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси демократик, ҳуқуқий, ижтимоий давлатнинг кафолати” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Т.: “Akademiya”. – 2025. – 65-69 б.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.
14. Умаров А. Халқ фаровонлиги йўлида ўзаро мулоқот – асосий мезон. // “Жамият ва бошқарув”. 2023, № 2. – 40 б.
15. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон.
16. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 17-сон, 3-модда.
17. <https://online-mahalla.uz/public/pages/map> [03.04.2025].
18. Рахимов Д. Маҳаллаларда давлат хизматини ташкил этишнинг айрим масалалари. // “Жамият ва бошқарув”. 2024, № 2. – 44 б.
19. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 17-сон, 4-модда.
20. Хайитов Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – халқпарвар давлат барпо этишнинг ишончли асоси. // Қонунчилик муаммолари ахборотномаси. 2021, № 4. – 20-23 б.

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ

Алишер УМАРОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси проректори,
педагогика фанлари доктори, доцент,

Дилфуза РАХИМОВА,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси,
“Менежмент назарияси ва амалиёти” кафедраси мудири,
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Аннотация: мақолада рақамли технологияларнинг давлат бошқарувидаги ўрни, хусусан, электрон ҳукумат, катта маълумотлар ва сунъий интеллект, рақамли бошқарув муаммолари: киберхавфсизлик, махфийлик ва рақамли тенгсизлик асослаб берилган. Хулосада рақамли технологияларнинг давлат бошқарувида янги имкониятлар ва янги муаммоларни келтириб чиқиши ҳолатлари кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: технология, рақамлаштириш, электрон ҳукумат, трансформация, сунъий интеллект, катта маълумотлар, киберхавфсизлик, махфийлик, рақамли тенгсизлик.

Цифровые технологии и государственное управление

Алишер Умаров,

проректор Академии государственной политики и управления при Президенте
Республики Узбекистан, доктор педагогических наук, доцент,

Дильфуза Рахимова,

доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой
“Теории и практики менеджмента” Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в статье рассматривается роль цифровых технологий в государственном управлении, в частности электронного правительства, больших данных и искусственного интеллекта, вызовы цифрового управления: кибербезопасность, конфиденциальность и цифровое неравенство. В заключение показано, что цифровые технологии создают новые возможности и новые проблемы в государственном управлении.

Ключевые слова: технологии, цифровизация, электронное правительство, трансформация, искусственный интеллект, большие данные, кибербезопасность, конфиденциальность, цифровое неравенство.

Digital technologies and public administration

Alisher Umarov,

Vice-Rector of the Academy of Public Policy and Administration under the President
of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Dilfuza Rakhimova,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Theory and Practice
of Management, Academy of Public Policy and Administration under the President
of the Republic of Uzbekistan

Abstract: the article examines the role of digital technologies in public administration, in particular e-government, big data and artificial intelligence, and the challenges of digital governance: cybersecurity, privacy and digital inequality. In conclusion, it is shown that digital technologies create new opportunities and new challenges in public administration.

Keywords: technology, digitalization, e-government, transformation, artificial intelligence, big data, cybersecurity, privacy, digital divide.

Технологияларнинг тезкор ривожланиши бутун дунёдаги бошқарув тузилмаларида жиддий ўзгаришлар ясади. Рақамлаштириш ҳукуматлар самарадорликни ошириш, жамоат хизматларини такомиллаштириш ва фуқароларни жалб қилиш учун технологияларни ўз фаолиятига тобора кўпроқ интеграция қилмоқда.

“Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси доирасида амалга оширилаётган сиёсат мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни фаол ривожлантириш, барча тармоқлар ва соҳаларда, энг аввало, давлат бошқарувида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этишга қаратилган.

Хусусан, электрон ҳукумат тизимини такомиллаштириш, дастурий маҳсулотлар ва ахборот технологияларининг маҳаллий бозорини янада ривожлантириш, республиканинг барча ҳудудларида IT-паркларни ташкил этиш, шунингдек, соҳани малакали кадрлар билан таъминлашни кўзда тутувчи 220 дан ортиқ устувор лойиҳаларнинг амалга оширилиши натижасида ахборот тизимлари билан интеграциялашган геопортални ишга тушириш, жамоат транспорти ва коммунал инфратузилмани бошқаришнинг ахборот тизимини яратиш, ижтимоий соҳани рақамлаштириш назарда тутилган.

Ўзбекистонда “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг мақсадли кўрсаткичларидан келиб чиқиб, 2030 йилгача бўлган даврда республика бўйлаб қурилган оптик толали алоқа тармоғи узунлигини 250 минг км.га, республика ҳудудларининг юқори

тезликдаги Интернет жаҳон ахборот тармоғи билан қамров даражасини 100%га етказиш кўзда тутилган.

Электрон ҳукумат ва рақамли трансформация

Электрон ҳукумат доирасида: давлат маълумотларини бошқаришнинг ягона тизимини шакллантириш орқали давлат бошқарувида маълумотларни тўплаш ва рақамлаштириш учун керак бўлган барча ресурсларни яратиш орқали асосланган қарорларни қабул қилишни автоматик равишда шакллантириш; давлат хизматларини кўрсатиш тартиб-таомилларини оптималлаштириш, шу жумладан, маъмурий тартиботларни автоматлаштириш орқали талаб қилинган маълумотлар ва ҳужжатлар сонини қисқартириш; лицензиялар ва рухсатномалар бериш билан боғлиқ барча тартиб-таомилларни оптималлаштириш ва уларни реал вақт режимида ишловчи электрон шаклга ўтказиш; электрон ҳукумат тизими доирасида электрон давлат хизматларидан аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари учун шахсни масофадан тасдиқлашнинг қўшимча шакл ва усуллари жорий этилишини назарда тутувчи рақамли идентификациялашни ривожлантириш; аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг давлат органлари ва ташкилотларига мурожаатларини кўриб чиқиш ҳолатини онлайн режимида кузатишнинг самарали тизимларини (“трекинг”) жорий этиш; давлат органларининг фаолиятига рақамли технологияларни жорий этиш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш тизимини жорий этиш;

давлат органлари ва бошқа субъектларнинг барча хизматлари учун божлар, йиғимлар ва бошқа тўловларни онлайн тўлаш ва навбатларни автоматлаштириш ахборот тизимлари комплексларини яратиш назарда тутилган.

Электрон ҳукумат, асосан, интернетдан фойдаланган ҳолда жамоат хизматларини тақдим этиш, фуқаролар билан мулоқот қилиш ва ҳукуматнинг ички фаолиятини яхшилаш учун рақамли технологиялардан фойдаланишни англатади. Давлат секторидаги рақамли трансформация фақат хизматларни онлайнга ўтказишдан иборат эмас; у ҳукуматлар қандай ишлайди, сиёсатлар қандай амалга оширилади ва жамоат хизматлари қандай тақдим этилади, деган саволларга қайтадан ёндашишни талаб қилади.

“Электрон ҳукумат”нинг якуний мақсади интерактив хизматларни тақдим этишнинг имкониятларини янада яхшилашга қодир бўлган мукаммал электрон давлат бошқарув аппаратини яратишдан иборат.

Албатта, содир бўладиган ўзгаришлар сайлов тизими, қонунчилик фаолияти, барча даражадаги ҳокимиятларнинг фуқаролар олдидаги масъуллиги

назоратини амалга ошириш тизимлари, уларнинг бирлашмалари ва тадбиркорлик фаолиятини қамраб олиши лозим. Қисқача айтганда, ушбу жараёни жамият ҳаёти асосини аниқловчи уч муҳим субъектнинг ўзаро муносабатлари кўринишида тасаввур қилиш мумкин. Улар: давлат, мамлакат фуқаролари ва бизнес субъектлардир. Бунда фуқаролар биргаликда фуқаролик жамиятини ташкил этса, бизнес субъектлари эса, мамлакатнинг иқтисодиётини аниқлайди, давлат эса, ўзаро муносабатларни бирлаштирувчи ёки интеграцияловчи тизим ҳисобланади.

Қуйидаги 1-расмда Ўзбекистонда электрон ҳукуматнинг ривожланиши (E-Government) акс этган. Ўзбекистондаги рақамли трансформацияни ифодаловчи график яратиш учун қуйидаги кўрсаткичларни қамраб олишим мумкин:

1. Интернетнинг тарқалиш даражаси: интернетдан фойдаланувчи аҳоли улуши.

2. Электрон ҳукумат ривожланиш индекси (EGDI): мамлакатнинг электрон ҳукуматга тайёрлигини баҳолайдиган ўлчов бўлиб, у онлайн хизматлар, телекоммуникация инфратузилмаси ва инсон капитали каби омилларни ўз ичига олади.

1-расм. Ўзбекистонда электрон ҳукумат ривожланиши

3. Мобил телефондан фойдаланиш даражаси: мобил телефонлардан фойдаланувчи аҳоли улуши.

4. Рақамли молиявий хизматлардан фойдаланиш: рақамли банк хизматлари ёки молиявий хизматлардан фойдаланиш.

5. Электрон савдодан фойдаланиш: интернет орқали харид қилиш ёки рақамли бизнесдан фойдаланишнинг ўсиши.

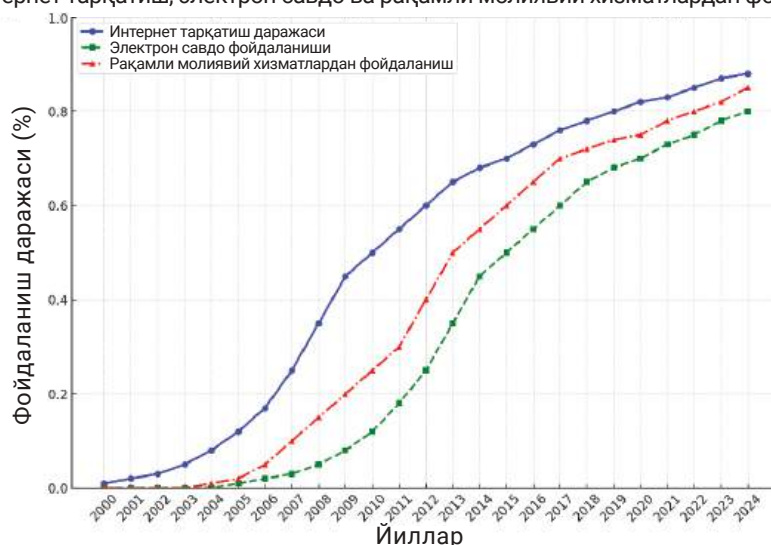
Электрон ҳукуматнинг ривожланиши фуқароларнинг давлат билан ўзаро муносабатини тубдан ўзгартирди. Кўпинча, секин ва самарасиз деб ҳисобланган анъанавий бюрократик жараёнлар рақамли тизимлар билан алмаштирилди ёки яхшиланди, бу фуқароларга куннинг исталган вақтида хизматлардан фойдаланиш, онлайн ҳужжатларни юбориш, солиқларни тўлаш ва интернет платформалари орқали жамоат муҳокамасида иштирок этиш имконини берди. Масалан, кўплаб давлатлар ҳозирда фуқароларга бир жойдан жамоат хизматларидан фойдаланиш имконини берадиган электрон порталларни таклиф қилади, бу ўзаро муносабатларни енгиллаштиради ва шахсан ташриф буюриш заруратини камайтиради.

Рақамли технологиялар бошқарув соҳасини чуқур ўзгартирди. Бутун дунё

бўйлаб давлатлар самарадорликни ошириш, хизмат кўрсатишни яхшилаш ва фуқароларни кенг жалб қилиш учун янги воситалар ва платформаларни қўлламоқда. Бу трансформация электрон ҳукумат деб аталади ва ҳукумат жараёнларига рақамли технологияларни интеграция қилишни ўз ичига олади. Ушбу тизимлар ҳукуматларнинг жавобгарлиги, шаффофлиги ва дастурларнинг барча фуқаролар учун очиқлигини таъминлашни мақсад қилади. Электрон ҳукумат фақат хизматларни интернет орқали тақдим қилишдан иборат эмас, балки давлат бошқаруви қандай ишлайди ва ҳукуматнинг фуқаролар билан ўзаро муносабатлари қандай йўлга қўйилиши ҳақида қайта ўйлаб кўришни талаб қилади. Солиқ тўловларини онлайн тарзда тўлаш, лицензияларни янгилаш ва интернет орқали жамоатчилик фикрини ўрганиш жараёнларни енгиллаштириб, вақт ва ресурсларни тежайди. Фуқаролар ҳукумат хизматларидан куннинг исталган вақтида фойдаланишлари, кутиш навбатлари ва шахсан ҳукумат идораларига ташриф буюриш заруратидан қутилишлари мумкин.

Қуйидаги 2-расмда 2000 йилдан 2024 йилгача Ўзбекистонда интернет тарқа-

Ўзбекистонда интернет тарқатиш, электрон савдо ва рақамли молиявий хизматлардан фойдаланиш ривожланиши

2-расм. Ўзбекистонда 2000-2024 йилларда интернет тарқалиши даражаси

лиши даражаси, электрон савдодан фойдаланиш ва рақамли молиявий хизматлардан фойдаланишнинг ривожланишини кўрсатувчи тахминий график берилган. Графикдаги ҳар бир чизиқ Ўзбекистонда турли соҳаларда рақамли трансформацияни ифодалайди.

Ушбу расмдан кўриниб турибдики, 2016 йилда Ўзбекистонда интернет тарқалиши даражаси барқарор ўсишни кўрсатади, бу мамлакат бўйлаб интернетга кириш имконияти кенгайганини акс эттиради. Электрон савдодан фойдаланиш кейинроқ бошланди, лекин онлайн харидлар ҳам сезиларли ўсишга эга. Шунингдек, рақамли молиявий хизматлардан фойдаланиш ҳам катта ўсишни кўрсатади, бу рақамли банк ва молиявий хизматлардан фойдаланишнинг ортиб бораётганини кўрсатади.

Рақамли трансформация ҳукуматларнинг ички фаолиятига ҳам таъсир кўрсатди, бу эса маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш имкониятини ошириб, ресурсларни тақсимлашни яхшилади. Булутли ҳисоблаш, автоматлаштириш ва маълумотлар таҳлили каби технологиялар ҳукуматларга маълумотларни самарали бошқариш ва хизматларни янада яхши тақдим этиш имкониятини яратмоқда. Масалан, кўп-лаб ҳукуматлар бюджетлар, инфратузилма лойиҳалари ва сиёсат натижаларига оид жамоат маълумотларини очиқ ҳолда эълон қилиш платформаларини ишлаб чиқдилар. Бу саъй-ҳаракатлар фуқароларга ҳукумат фаолиятини назорат қилиш ва уни ҳисобдор қилиш имконини бериш билан бир қаторда, шаффофликни ҳам рағбатлантиради. Шу билан бирга, рақамли трансформация ҳукуматлардан ўз аҳолисининг тез ўзгараётган эҳтиёжларига тезроқ жавоб беришни талаб қилмоқда. Бу рақамли ташибусларнинг муваффақияти эса, ҳукуматларнинг инфратузилма, рақамли саводхонлик ва инклюзивлик муаммо-

ларини ҳал қилиш қобилиятига боғлиқ. Рақамли тенгсизлик, барча фуқаролар ушбу инновациялардан фойдаланиш учун етарли даражада технологияларга эга эмасликлари сабабли, жиддий тўсиқ бўлиб қолмоқда.

Катта маълумотлар ва сунъий интеллект

Рақамли трансформациянинг олдинги қаторида катта маълумотлар (Big Data), сунъий интеллект (AI¹) ва машина ўрганиш каби технологиялар турибди. Бу технологиялар ҳукуматларга улкан ҳажмдаги маълумотларни бошқариш ва таҳлил қилишнинг янги усуллари тақдим этиб, қарорлар қабул қилиш ва жамоат хизматларини тақдим этишни яхшилаш имкониятини яратмоқда. Катта маълумотлар турли манбалардан, жумладан, ҳукумат маълумотлари базалари, ижтимоий медиа ва сенсор тармоқларидан олинган улкан ҳажмдаги маълумотларни ўз ичига олади. Ҳукуматлар катта маълумотлардан трендларни кузатиш, келгуси воқеаларни башорат қилиш ва маълумотларга асосланган сиёсат қарорларини қабул қилиш учун фойдаланмоқда. Масалан, COVID-19 пандемияси давомида катта маълумотлар инфекция даражаларини кузатиш, юқори хавфли ҳудудларни аниқлаш ва соғлиқни сақлаш ресурсларини бошқаришда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ҳукуматлар реал вақтдаги маълумотларни таҳлил қилиш орқали фавқулодда ҳолатларга тез ва самарали жавоб берадилар, ресурсларни янада самарали тақсимлайдилар ва мавжуд эҳтиёжларга мос сиёсатларни амалга оширадилар.

Сунъий интеллект ва машина ўрганиш эса, маълумотларни таҳлил қилиш ва прогнозлар ёки тавсиялар бериш учун алгоритмлардан фойдаланишни ўз ичига олади. AI аризаларни қайта ишлаш, жамоат ёзувларини бошқариш

¹ Artificial Intelligence.

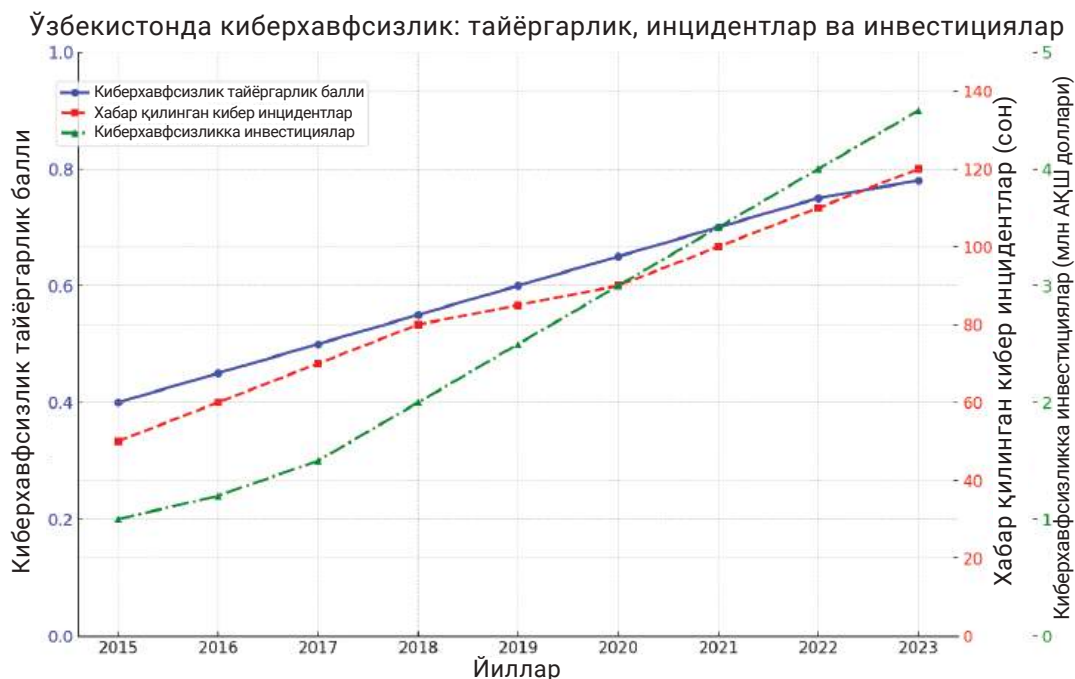
ва фуқаролар сўровларига жавоб бериш каби вазифаларни автоматлаштириш учун қўлланилади. Бу давлат ходимларининг иш юкини камайтиради ва фуқаролар эҳтиёжларига тезроқ жавоб бериш орқали хизмат кўрсатиш самарадорлигини яхшилайдди. Машина ўрганиши ва тажрибага асосланиб, ўз самарадорлигини ошириш қобилиятига эга бўлган технология сифатида, жамоат бошқарувида прогнозли таҳлиллар учун жуда фойдали ҳисобланади. Ҳукуматлар машина ўрганишидан жиноятчилик трендларини прогноз қилиш, ресурсларни тақсимлашни оптималлаштириш ёки жамоат хизматларидаги самарасизликларни аниқлаш учун фойдаланишлари мумкин. Бу технологиялар ҳукуматларни жамоат эҳтиёжларига самарали жавоб беришда янада фаол қилади.

AI ва машина ўрганиши давлат бошқарувида трансформация салоҳиятига эга бўлса-да, улардан фойдаланиш билан боғлиқ этик муаммолар мавжуд. AI тизимлари улар ўрганаётган маълумотларнинг сифатига боғлиқ бўлиб, агар ушбу маълумотларда холислик мавжуд бўлса, алгоритмлар бу хато ёки носозликларни кучайтириши мумкин. Бу холислик билан боғлиқ хавотирларни, айниқса, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, ижтимоий таъминот ёки миграция каби соҳаларда қарорлар қабул қилиш жараёнларида AIдан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган баҳсларни кучайтирмоқда. Шунингдек, AIга автоматик қарорлар қабул қилишда кўпроқ таяниш инсон назоратининг камайишига олиб келади, бу эса ҳисобдорлик ва ахлоқий масалалар бўйича саволларни уйғотади. Фуқаролар бу технологиялар этик жиҳатдан тўғри қўлланилаётганига ва улардан нотўғри фойдаланишнинг олдини олиш учун тегишли чоралар кўрилаётганига ишонч ҳосил қилишлари керак.

Рақамли бошқарув муаммолари: киберхавфсизлик, махфийлик ва рақамли тенгсизлик

Ҳукуматлар рақамли трансформацияни қўллаб-қувватлар экан, улар киберхавфсизлик, махфийлик ва рақамли тенгсизлик каби муҳим муаммоларга дуч келмоқдалар. Киберхавфсизлик рақамли бошқарувдаги энг долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Ҳукумат хизматлари онлайн тартибида кўпайиб, шахсий маълумотлар рақамли форматда сақланар экан, ҳукуматлар киберхужумлар учун асосий нишонга айланади. Хакерлик, маълумотлар бузилиши ва киришга тўсқинлик қилиш каби киберхавфлар ҳукумат операцияларига путур етказиши, муҳим инфратузилмаларни издан чиқариши ва фуқароларнинг шахсий маълумотларини ошкор қилиши мумкин. Масалан, ҳукуматнинг соғлиқни сақлаш тизимига қилинган киберхужум тиббий маълумотларнинг ўғирланишига олиб келиши, солиқ тизимидаги бузилишлар эса, молиявий маълумотларнинг ошкор қилинишига олиб келиши мумкин. Бундай хавфларга қарши ҳукуматлар кучли киберхавфсизлик чораларига, жумладан, маълумотларни шифрлаш, кўп омилли аутентификация ва мунтазам хавфсизлик аудитига сармоя киритишлари керак. Шунингдек, давлат ходимлари учун киберхавфсизлик бўйича тренинглار ўтказиш керак, чунки инсон хатоси рақамли тизимлардаги энг кўп тарқалган заифликлардан биридир. 3-расмда 2015 йилдан 2024 йилгача Ўзбекистондаги киберхавфсизлик бўйича кўрсаткичлар берилган (таҳминий маълумотлар).

Киберхавфсизлик тайёргарлик бўйича (кўк чизиқ) ўсиш тенденциясини кўрсатмоқда, бу киберхавфсизлик бўйича тайёргарлик даражаси яхшиланганини англатади. Хабар қилинган кибер инцидентлар (қизил чизиқ) ўсган, бу эътироф этилган кибер таҳдидларнинг ошганини акс эттиради. Киберхавфсизликка

3-расм. 2015-2024 йилларда киберхавфсизлик кўрсаткичлари

инвестициялар (яшил чизик) ҳам ошган, бу киберхавфсизлик ҳимояларини кучайтириш учун кўпроқ ресурслар ажратилганини кўрсатади. Ҳар бир кўрсаткич Ўзбекистоннинг киберхавфсизлик муаммоларини ҳал қилишдаги ютуқларини кўрсатади.

Юқоридаги график Ўзбекистоннинг киберхавфсизликка тайёргарлик тенденциялари, хавфсизликка бўлган эътиборнинг ортиб бораётганини кўрсатмоқда, бунга киберхавфсизлик тайёргарлиги балларининг ўсиши, кибер инцидентларнинг кўпроқ хабар қилиниши ва киберхавфсизлик инфратузилмасига сарфланадиган инвестициялар миқдорининг сезиларли даражада ортиши далилдир. Қуйида ҳар бир асосий тенденциянинг таҳлили келтирилган:

1. Киберхавфсизлик тайёргарлиги балли: 2015 йилдан 2024 йилгача тайёргарлик балларининг барқарор ўсиши киберхавфсизлик сиёсати, амалиётлари ва инфратузилмасининг яхшиланиб бораётганини кўрсатади. Бу ўсиш тенденцияси, эҳтимол, ҳукумат ва ташкилотлар томонидан энг яхши амалиётларни қўллаш, ишчи кучи тайёргарлиги ва мус-

таҳкам хавфсизлик чораларини жорий этиш каби ҳаракатларни акс эттиради. Тайёргарлик балларининг ўсиши, одатда, ресурсларнинг тўғри тақсимланиши, институционал мустаҳкамлик ва халқаро киберхавфсизлик стандартларига юқори даражада мослашув билан боғлиқ.

2. Хабар қилинган кибер инцидентлар: уларнинг ортиши кибер таҳдид фаоллигининг ошганини ёки хабар бериш механизмларининг яхшиланишини англатади. Киберхавфсизлик тизимлари мустаҳкамланган сари кўпроқ инцидентлар аниқланади ва ҳужжатланади, бу эса, Ўзбекистонга эҳтимолий таҳдидларга самарали жавоб бериш имконини беради. Инцидентларнинг ортиши, шунингдек, рақамли хизматлар, хусусан, рақамли молиявий хизматлар, электрон савдо ва давлат хизматлари кенгайиши билан кибер таҳдидларга дуч келиш эҳтимолининг ортишига ҳам боғлиқ бўлиши мумкин.

3. Киберхавфсизликка инвестициялар: киберхавфсизликка сармояларнинг кўпайиши тайёргарликни ошириш учун жуда муҳим. Инвестицияларнинг ортиши ривожланган хавфсизлик тех-

нологиялари, ишчи кучи тайёргарлиги ва хабардорлик дастурларига маблағ йўналтиришни англатади. Бундай сармоялар ташқи ва ички таҳдидларни бартараф этиш учун зарур бўлиб, Ўзбекистонга кенг қўламли кибер хавфларга нисбатан чидамлиликини шакллантириш имконини беради.

Ўзбекистонда киберхавфсизликка тайёргарлик трендларининг қисқача таърифи:

- киберхавфсизлик тайёргарлик балларининг яхшиланиши умумий киберхавфсизлик доираларини қабул қилишда сезиларли ютуқларни кўрсатмоқда;

- хабар қилинган инцидентларнинг ортиши кибер фаолликнинг ўсгани ва аниқлаш қобилиятининг яхшиланганини акс эттиради;

- инвестициялар ўсиши киберхавфсизлик инфратузилмасини мустаҳкамлашга бўлган кучли институционал саъй-ҳаракатларни англатади ва бу рақамли хавфларга қарши узоқ муддатли чидамлиликини таъминлаш учун жуда муҳимдир.

Бу тенденциялар Ўзбекистоннинг рақамли трансформациясини хавфсиз сақлашдаги фаол ёндашувини кўрсатади. Инвестиция ва тайёргарликка эътиборни давом эттириш рақамли таҳдидлар ривожланаётган сари муҳим аҳамият касб этади.

Махфийлик фуқароларнинг шахсий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ яна бир жиддий муаммодир. Ҳукуматлар катта ҳажмдаги маълумотларни тўплаб, қайта ишлар экан, фуқароларнинг шахсий ҳуқуқларига зарар етказилиши хавфи бор. Кузатув технологияларидан ва сунъий интеллект билан таҳлилдан фойдаланиш ортиб борар экан, шахсий маълумотларнинг қандай сақланиши ва қўлланилишига оид саволлар кўпаймоқда. Фуқаролар уларнинг маълумотлари масъулият билан қўлланилаётганига ва шахсий ҳуқуқла-

ри ҳимоя қилинаётганига ишонч ҳосил қилишлари керак. Европа Иттифоқининг Шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш умумий регламенти (GDPR) каби қонунлар шахсий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш учун рамкалар яратади, бироқ ҳукуматлар бу ҳимоя чоралар амалга оширилишини таъминлашлари зарур. Маълумотларни тўплаш ва қўллаш борасида шаффофлик, шунингдек, фуқароларга ўз маълумотларини киритиш ва тўғрилаш имконияти бериш механизмлари жамоат ишончини сақлашда жуда муҳимдир.

Рақамли бошқарувнинг муваффақиятига таъсир қилувчи яна бир муҳим муаммо бу рақамли тенгсизликдир. Рақамли трансформация кўплаб имкониятларни яратса-да, барча фуқаролар бу хизматлардан фойдаланиш учун керакли технологияларга эга эмас. Рақамли тенгсизлик деганда, интернет ва смартфонлар каби замонавий рақамли воситалардан фойдаланиш имкониятига эга бўлганлар ва ундан фойдалана олмайдиганлар ўртасидаги тафовут тушунилади. Бу тафовут қишлоқ ҳудудлари, камбағал аҳоли ва кекса ёшли кишилар ўртасида яққол кўриниб турибди, чунки улар рақамли кўникмалар ёки ресурсларга етарли даражада эга эмаслар. Ҳукуматлар рақамли бошқарувни инклюзив қилиш учун инфратузилмага, масалан, хизматлардан фойдаланиш имконияти чекланган жамоаларда интернетдан кенг фойдаланиш имкониятини оширишга сармоя киритишлари ва фуқароларга онлайн хизматлардан фойдаланишга ёрдам бериш учун рақамли саводхонлик дастурларини тарғиб қилишлари керак. Шунингдек, рақамли платформаларни барча фуқаролар учун, жумладан, ногиронлиги бўлган кишилар учун ҳам осон фойдаланиш имкониятига эга тарзда ишлаб чиқиш зарур, шунда ҳеч ким рақамли трансформациядан четда қолмайди.

Хулоса қилиб айтганда, рақамли технологиялар давлат бошқарувида янги

имкониятлар ва янги муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Рақамли технологиялар давлат бошқарувини жуда кескин ўзгартирди, электрон ҳукумат, катта маълумотлар, сунъий интеллект ва машина ўрганишдан фойдаланиш орқали жамоат хизматларини такомиллаштириш, фуқароларни жалб қилиш ва қарорлар қабул қилиш жараёнини яхшилаш учун янги имкониятларни тақдим этади. Электрон ҳукумат ва рақамли трансформация ҳукуматларнинг ишлаш усулини ўзгартириб, жамоат хизматларини самарали ва осон қилади. Катта маълумотлар, сунъий интеллект ва машина ўрганиш ҳукуматларга қарорлар қабул қилишда ва жамоат бошқарувини такомиллаштиришда ёрдам беради.

Бироқ, бу инновациялар рақамли бошқарувнинг муваффақиятини таъминлаш учун ҳал қилиниши керак бўлган муҳим муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда, жумладан, киберхавфсизлик, шахсий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ва рақамли тенгсизлик. Ушбу киберхавфсизлик, махфийлик ва рақамли тенгсизлик каби муаммолар ҳал қилиниши керак, шунингдек, рақамли бошқарувнинг хавфсиз, адолатли ва инклюзив бўлиши таъминланиши лозим.

Ҳукуматлар рақамли трансформацияни қўллаб-қувватлашда давом этар

экан, технологик ютуқлардан олинadиган фойдаларни жамоат ишончини мустаҳкамлаш, шахсий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ва барча фуқаролар рақамли бошқарув жараёнида иштирок этишлари ва унинг имкониятларидан фойдаланишларини таъминлаш мажбурияти билан мувозанатлаштиришлари керак. Бу муаммоларга самарали ечим топиш орқали ҳукуматлар XXI асрнинг талабларига мос келувчи самарали, шаффоф ва инклюзив бошқарув тизимларини яратишлари мумкин.

Ўзбекистонда электрон давлат хизматлари кўрсатишни такомиллаштириб бориш йўллари: давлат органларининг ортиқча маъмурий тартиб-таомилларини бартараф этиш ва (ёки) бирлаштириш ҳамда келишиб олинadиган вазифалари сонини камайтириш; ариза берувчилар томонидан тақдим этиладиган ҳужжатлар сонини қисқартириш; идоралараро электрон ҳамкорлик қилишни мақбуллаштириш; электрон давлат хизматлари кўрсатиш муддатларини қисқартиришдан иборат. Электрон давлат хизматлари кўрсатувчи давлат органлари электрон давлат хизматлари кўрсатиш тартибини мунтазам такомиллаштириб боришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиши ва амалга ошириши шарт.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6079-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/5030957>
2. Rosenbloom, D. H., Kravchuk, R. S., & Clerkin, R. M. (2022). *Public administration: Understanding management, politics, and law in the public sector*. Routledge.
3. Shafritz, J. M., Russell, E. W., Borick, C. P., & Hyde, A. C. (2022). *Introducing public administration*. Routledge.
4. Singh, G., & Slack, N. J. (2022). New public management and customer perceptions of service quality—a mixed-methods study. *International Journal of Public Administration*, 45(3), 242-256.
5. Tan, E., Mahula, S., & Cromptvoets, J. (2022). Blockchain governance in the public sector: A conceptual framework for public management. *Government Information Quarterly*, 39(1), 101625.
6. Tompkins, Jonathan R. *Organization theory and public management*. Waveland Press, 2023.
7. Torfing, J., Andersen, L. B., Greve, C., & Klausen, K. K. (2020). *Public governance paradigms: Competing and co-existing*. Edward Elgar Publishing.

ЗАМОНАВИЙ СИЁСИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ҚўЛЛАШ ИМКОНИАТЛАРИ

Икромжон НАСРУЛЛАЕВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
“Менежмент назарияси ва амалиёти” кафедраси
катта ўқитувчиси

Аннотация: мамлакатимизда давлат бошқарувининг кенг қамровли трансформация жараёнлари жадал суръатларда олиб борилмоқда. Мазкур трансформация жараёнларини тизимли ислохотлар орқали илмий ҳамжамият салоҳиятини ишга солган ҳолда амалга ошириш русумга кириб бораётгани эса таҳсинга сазовордир. Мақолада давлат фуқаролик хизмати самарадорлигини ошириш механизмларини янги сиёсий ва бошқарув технологияларини қўллаш имкониятларига оид таҳлил амалга оширилган.

Калит сўзлар: давлат хизмати, сиёсий технология, бошқарув технологиялари, реинжиниринг, оптималлаштириш, оммавий таъсир, “Zoom-call outreach”, ижтимоий портрет, ижтимоий реклама, “Телефон банкинг”, “Скриптларни бошқариш”, ижтимоий сўров, Полит-ТехноФобия, тизимли муаммо, информизм, халқаро рейтинг, суб-индикатор.

Возможности использования современных политических технологий в повышении эффективности государственной гражданской службы

Икромжон Насруллаев,

старший преподаватель кафедры “Теория и практика менеджмента”
Академии государственной политики и управления при Президенте
Республики Узбекистан

Аннотация: в нашей стране быстрыми темпами осуществляется широкомасштабная трансформация государственного управления. Реализация этих трансформационных процессов осуществляется посредством системных реформ с использованием потенциала научного сообщества. В статье анализируются механизмы повышения эффективности государственной гражданской службы за счет использования новых политических технологий.

Ключевые слова: госслужба, политические технологии, управленческие технологии, реинжиниринг, оптимизация, массовое влияние, “Zoom-call outreach”, социальный портрет, социальная реклама, “Телефонный банкинг”, “Скриптовое управление”, социальный опрос, политтехнофобия, системная проблема, информатизм, международный рейтинг, суб-индикатор.

Possibilities of using modern political technologies in increasing the efficiency of the state civil service

Ikromjon Nasrullaev,

Senior Lecturer, Department of Economics and Finance, Academy of Public Policy and
Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: in our country, a large-scale transformation of public administration is being carried out at a rapid pace. It is commendable that the implementation of these transformation processes, carried out through systemic reforms, using the potential of the scientific community. The article analyzes the mechanisms for increasing the efficiency of the state civil service through the use of new political technologies.

Keywords: public service, political technology, management technology, reengineering, optimization, mass influence, "Zoom-call outreach", social portrait, social advertising, "Telephone banking", "Script management", social survey, polittechnophobia, system problem, informism, international rating, sub-indicator.

Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг янги босқичида "замонавий талабларга жавоб берадиган ихчам давлат бошқаруви тизимини шакллантириш" [1] ҳамда давлат органлари фаолиятини натижадорликка йўналтириш мамлакатимизда амалга оширилаётган маъмурий ислохотларнинг устувор йўналишларидан биридир. Шунингдек, "Халқпарвар давлат барпо этиш" [2] вазифаси ҳам давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгилаб олинган. Мазкур устувор йўналишлар ислохотларини муваффақиятли амалга ошириш учун "...профессионал, адолатли, юқори натижадорликка хизмат қиладиган давлат бошқаруви тизимини жорий қилиш" [3] ҳамда "давлат бошқаруви тизимида маъмурий аппаратни ихчамлаштириш ва иш жараёнларини мақбуллаштириш" [3] стратегик мақсад қилиб қўйилган.

Илмий тадқиқотларимизнинг дастлабки натижалари мазкур стратегик мақсадга эришишда, хусусан, давлат фуқаролик хизмати самарадорлигини ошириш механизмларини такомиллаштириш лойиҳаларини амалга оширишда замонавий сиёсий ва бошқарув технологияларни қўллаш муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатмоқда.

Фаолият самарадорлигини ошириш механизмларини такомиллаштириш лойиҳасининг муваффақияти эса, унинг қуйидаги учта таркибий иш бирликларининг қай даражада самарали амалга оширилишига бевосита боғлиқдир: дав-

лат фуқаролик хизматидаги тизимли хатоликларни **халқаро рейтинг ва индекслар** орқали аниқлаб олиш, аниқланган – тизимли хатоликлари мавжуд бўлган маъмурий жараёнларни **оптималлаштириш** ҳамда **сиёсий технологияларни** қўллаган ҳолда ҳам, давлат фуқаролик хизматчиларининг ҳам мурожаатчиларнинг тасаввур ва онгига сингиб кетган салбий стереотипларни ўзгартириш. Бу қадар содда ва мантиқий ёндашув дунёдаги ривожланган мамлакатлар барчасининг одатий бошқарув маданияти меъёрига айланиб улгурганлигини мазкур мамлакатларнинг давлат сиёсатини юритиш ва бошқарув соҳасидаги натижаларда намоён бўлмоқда.

Бугунги кунда ривожланган мамлакатлар давлат бошқарув органлари фаолияти самарадорлигини таъминлаш механизмлари таъсирчанлиги уларда замонавий бошқарув ва сиёсий технологиялар кенг қўлланилиши билан ифодаланишини кўришимиз мумкин.

Дарҳақиқат, бошқарув инструментларидаги технологик тараққиёт сиёсий бошқарув жараёнларини сезиларли даражада ўзгартириб юборгани ривожланган мамлакатларнинг қуйидаги натижаларида:

- жамоатчилик назоратини амалга оширишда давлат хизматлари истеъмолчиларининг деярли барча қатлами тўла жалб қилингани, яъни фуқароларнинг жамоатчилик назоратини амалга оширишда иштирок этиш фаоллигининг юқорилиги;

- ҳукумат томонидан илгари сурилаган давлат сиёсатини ташвиқот қилиш стратегиясининг натижадорлиги;

- сиёсий тадбирлар ёки ислохот лойиҳаларини бошқаришга олдиндан ишлаб чиқилган сценарийлар бўйича оммавий таъсир қила олиш қобилиятига эга эканлигида намоён бўлаётганини кўришимиз мумкин.

Хусусан, асли келиб чиқиши ҳиндистонлик бўлган АҚШнинг 49-вице-президенти Камала Харриснинг тарафдорлари оутрич (англ. outreach) – ўзаро манфаатли ҳамкорликка жалб этиш учун салоҳиятли тарафдорларни аниқлаш ва улар билан узвий алоқаларни ўрнатиш мақсадида, сиёсий технологияларнинг энг самаралиларидан бири бўлган **“Zoom-call outreach”** усулидан фойдаланган ҳолда жуда кенг аудитория учун онлайн видео-қўнғироқларни амалга оширишади ва 200 000 дан ортиқ тарафдорларни жалб қилиш ҳамда улардан сайлов харажатлари учун зарур бўлган 310 миллион доллар маблағнинг 20 миллион доллар миқдордаги қисмидан иборат сармояни жамғаришга эришишади [4].

Замонавий сиёсий технологиялардан яна бири – **“Сунъий интеллект ёрдамида ижтимоий портретни яратиш”** усули. Бу технология катта ҳажмдаги маълумотларни сунъий интеллект ёрдамида таҳлил қилиш орқали мақсадли аудиториянинг ижтимоий портретини шакллантириб беради ва сиёсий бошқарув субъекти мазкур аниқланиш соҳасига тегишли аудитория билан мақсадли тадбирларини амалга ошириши мумкин бўлади.

“Resonate” компанияси Бош директори Б.Гернерт (Bryan Gernert)нинг фикрига кўра, “Катта ҳажмдаги ахборотларни “Resonate”нинг 2300дан ортиқ мезон, индикатор ва суб-индикаторлари асосида сунъий интеллект орқали таҳлил қилиш натижасида саралаб олинган сиёсий маълумотлар бирликлари

компанияларга ҳал қилувчи рақобат устунлигини бера олади” [5]. Бу сиёсий технология “Resonate” [5] платформаси орқали АҚШдаги 2024 йилги президентлик сайлови кампанияси стратегиясини ишлаб чиқиш учун сайловчиларнинг 10 та асосий сегменти бўйича электорал ландшафти ва тарафдорларнинг ижтимоий портретларини аниқлаб чиқишда қўлланилган.

Мазкур технология асосида 250 миллион реал фуқаронинг ижтимоий тармоқлардаги профилларининг конфиденциаллик доираси ёриб ўтилган ҳолда 10 000дан ортиқ маълумотлар бирликлари мавжуд бўлган манбалардаги ахборотларини таҳлил қилиб чиқа олган [6].

Ижтимоий тармоқлар орқали **“Махсус мақсадли реклама”**, яъни таргет реклама роликларини тарқатиш ҳам сиёсий технологиялардан бири саналади. Массачусетс технологик институти ўз тадқиқотлари натижаларига асосланган ҳолда “муайян соҳага тегишли сиёсий реклама мазкур соҳа фаолиятида амалга оширилаётган ислохотлардан 70% самаралироқдир” [7], деган илмий хулосани илгари суради.

Умуман олганда, ривожланган мамлакатларда сиёсий технологиялар нафақат сайловолди кампанияларда, балки мамлакатнинг сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча соҳа ва тармоқларида олиб бориладиган давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишда кенг қўлланилади. Бунда, асосан, телевидение, радио, кино-театр, даврий нашрлар, ижтимоий тармоқлар, телефон қўнғироқлари, видеоқўнғироқлар, масофадан зум йиғилишлари ўтказиш сингари мақсадли аудиторияга муайян фикр-ғоя асосида таъсир ўтказиш мумкин бўлган барча усулларни қўллаш орқали оммавий тарзда қўлланилади.

Одатда, абонентлар ўзлари яшаётган ҳудуддан бошқа шаҳар ва минтақалар коди билан келган қўнғироқларга хаво-

тир билан қарашади ва бундай қўнғироқларни кўтаришмайди. Аммо, сиёсий технологиялар инструментларидан бири бўлган CallHub сингари механизмлар мақсадли аудитория таркибига кирувчи барча абонентлар қўнғироқни кўтариши учун турли вариациядаги ҳаракатлар билан бундан охиригача урда олиш қобилиятига эга.

Булардан ташқари, “Телефон банкинг”, “Скриптларни бошқариш”, “Хонадондан хонадонга ижтимоий сўров” (GOTV, Get Out The Vote) технологияси, “Газонни ўриш” (Turf cutting), “GPS-мониторинг”, “MiniVAN”, “Walk_Ecnavasser” сингари сиёсий технологияларнинг механизм ва иловалари муайян ҳудуддаги мақсадли аудиториянинг сўнги вакилигача муносабатга киришиб, ўз миссияси ва сайловолди дастуридан бохабар қилишда кенг қўлланилади.

Шу билан бирга, ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши баробарида, мижозлар ва/ёки мақсадли аудитория билан муносабатларни бошқариш (CRM, Customer Relationship Management) технологиялари мақсадли аудиториянинг фикри ва тафаккурига таъсир ўтказиш имкониятларини аниқ мақсадли ва янада оммавий тарзда амалга ошириш имкониятларини кенгайтириб юборди. “Aristotle” компаниясининг “Campaign Manager”, “Qomon” компаниясининг “Action CRM” сингари тизимлари бугунги кундаги сиёсий технологияларнинг таъсирчан инструментларидан саналади.

Сиёсий технологияларда қўлланилаётган энг замонавий инструментлар, албатта, сунъий интеллект тизимлари билан бевосита боғлиқ. Бундай тизимлар бугунги кунда сиёсий бошқарув объекти бўлган мақсадли аудиторияга таъсир этиши лозим бўлган мавзу доирасида контент яратиш, мақсадли аудиториянинг ижтимоий тармоқдаги манзилларини топиш, медиаматериални юбориш, объект билан муҳокамалар

ўтказиш ва ҳатто уни олдиндан буюрилган фикрга ишонтириш қобилиятига ҳам эга бўлган энг мукамал технологиялар ҳисобланади.

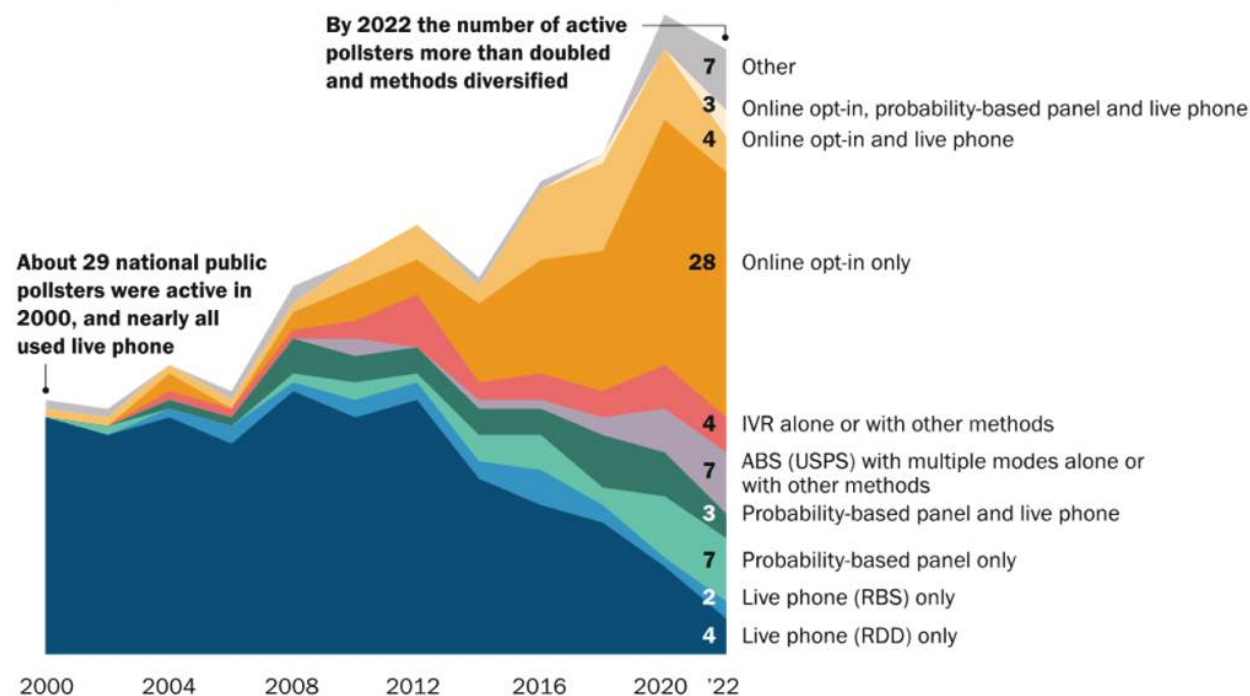
Мисол учун Catalist ахборот тизими машиналар томонидан ўқитиш ва сунъий интеллект асосида сайловчиларга оид катта ҳажмдаги маълумотлар бирликларини юқори тезликда таҳлил қилиб бериш қобилиятига эга. 2006 йилдан бери ривожланган мамлакатларнинг йирик компаниялари ва касба уюшмалари мана шу тизимдан кенг фойдаланиб келмоқда. Мазкур тизим ҳаттоки сайловчиларнинг кайфиятидаги ўзгаришларни ҳам мониторинг қила олади ва энг оптимал сонияларда сиёсий субъект мақсадларига мутаносиб контентни дипломатик ва психологик профессионализм даражасида яратиш, мақсадли аудиторияга юбора олади.

“Pew Research” компаниясининг маълумотларига кўра, 2022 йилда 33% сайловчилар у ёки бу партиянинг дастури, унинг номзодлари, электоратнинг жорий даврда ким томон эканлиги ҳақидаги сўровнома хусусиятидаги саволномалар, сайлов учун хайрия қилишга даъват қилувчи маълумотларни **“Мақсадли овозли хабар”** форматида қабул қилиб олган. Бугунги кунда ижтимоий сўровлар ўтказишда сиёсий технологиялар инструментлари кенг қўлланилмоқда.

Америкада сайловлар учун хайрия йиғиш амалиёти тарихдан, 1776 йилдан анъанага кирган. Бугунга келиб, хайрия қилиш объекти доирасини кенгайтириш, салоҳиятли хайрия қилувчи электорат вакилларини топишнинг аниқлик даражасини ошириш, хайрия маблағларини ўтказиш жараёнларини содда-лаштириш, оптималлаштириш ва автоматлаштириш ҳисобига АҚШ сиёсий кампаниялари 2023 йил январь ойидан 2024 йил апрель ойига қадар, яъни 15 ой ичида 8,6 млрд доллар маблағ йиғишга эриша олган [9].

Polling has entered a period of unprecedented diversity in methods

Number of national public pollsters in the U.S. using method(s)

Note: Figures represent the number of active national public pollsters in each year and the method(s) that they used. IVR refers to interactive voice response, also known as robo-polling. ABS refers to address-based sampling. RBS refers to voter registration-based sampling. RDD refers to random-digit-dial sampling.

Source: Pew Research Center analysis of external data. See Methodology for details.
"How Public Polling Has Changed in the 21st Century"

PEW RESEARCH CENTER

1-расм. 2000-2022 йиллар мобайнида ижтимоий сўровлар учун қўлланилган усул ва технологияларнинг дифференциациялашув динамикаси [8]

Кўриб турганимиздек, ривожланган мамлакатлар бугунги кунда мақсадли аудиторияни оммавий ишонтириш, сайловчиларни сафарбар қилишнинг ҳозирча сайловда иштирок этиш истаги йўқ бўлган сайловчиларни топиш учун ихтисослашган иловалардан фойдаланиш сингари инновацион усулларини қўллаш, шунингдек, "катта ҳажмдаги маълумотлар" ёрдамида сайловолди ташвиқотининг пухта ўрганилган таъсир этиш усулларини ишлаб чиқиш сингари сиёсий технологиялардан кенг фойдаланиш бўйича илғор тажрибага эга.

Аммо бу сиёсий технологиялар нафақат сайлов кампаниялари учун балки ҳар бир мамлакатда долзарб бўлган, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий масалаларни самарали ҳал этиш учун

ҳам бирдек қўлланилиши мумкин. Яъни ҳар бир мамлакат мана шундай турдош сиёсий технологияларни ўзларининг қисқа, ўрта ва узоқ муддатли стратегик ривожланиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда бугунги кунда ўзлари учун долзарб бўлиб турган ижтимоий-иқтисодий ҳамда сиёсий-ҳуқуқий масалаларни самарали ҳал этишда, жамият ва давлат имкониятларини уюштириш учун бевосита қўллаши мумкин.

Бугунги кунда бир қатор энди ривожланиб келаётган мамлакатлар қатори поссовет мамлакатларида ҳам нафақат давлат хизматчилари ёки оддий фуқаролар, балки аксарият тадқиқотчи экспертларда ҳам "сиёсий технология" деганда, ижтимоий тармоқлардаги вирусли мемлар орқали бузғунчи лойиҳа-

ларни илгари сурувчи амалиёт инструменти деган стереотип шаклланиб қолган. Бунга, асосан, XX аср сўнгида бир қатор мамлакатларда бўлиб ўтган рангли революцияларда турдош амалиётлар қўлланилгани асосий сабаблардан бири деб хулоса қилишимиз мумкин. Шунинг учун, энди ривожланиб келаётган постсовет мамлакатларда “ПолитТехноФобия” синдроми юзага келиб қолган деб хулоса қилиш мумкин.

Аслида, бугунги “Информизм” [10] шароитида нафақат сиёсий технологиялар, балки сиёсий бошқарувнинг ҳар қандай инструментларини “яхши” ёки “ёмон” мақсадли субъектлар томонидан ўзларининг “бузғунчи” ёки “бунёдкор” ғоялари йўлида ишлатишларини чеклаш имконсиздир. Шунинг учун ҳам, ўзининг олдига “Янги Ўзбекистон” ва “Учинчи Ренессанс” пойдеворини қуришни стратегик бунёдкор мақсад қилиб олган мамлакатимиз давлат фуқаролик хизматчиларида сиёсий бошқарувнинг самарали ва таъсирчан инструментларини моҳирона қўллаш билим, малака ва кўникмаларига эга бўлиши лозим деб ҳисоблаймиз.

Аслида, мамлакатимизда давлат аппаратини ва уни тасарруф этиш учун сарфланаётган харажатларни қисқартириш учун давлат бошқарув органлари штатларини даврий равишда қисқартириб туриш амалиёти анъанага айланган. Яқинда оммавий ахборот воситаларида тарқалган давлат хизматчилари ойлик маошларини унификация қилиш ҳам мана шу йўналишдаги янги ечим сифатида қаралмоқда ва бу кенг жамоатчиликда, айниқса, давлат хизматига алоқадор фуқаролар орасида кенг муҳокамаларга сабаб бўлмоқда. Бу эса, ўз ўрнида давлат фуқаролик хизматининг самарадорлиги, натижадорлиги ва маҳсулдорлиги масаласи бугун ҳукумат учун долзарб даражага кўтарилганидан далолат беради. *Ўз ўрнида самарадорлик, натижадорлик ва маҳсулдорлик у*

ёки бу натижани унга сарфланган ресурслар сарфига нисбати билан баҳоланади.

Ушбу масаланинг ечими сифатида **давлат фуқаролик хизматининг фақат сон эмас, балки сифат кўрсаткичини оширишни назарда тутувчи ечимларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш, яъни бир сўз билан айтганда, профессионал давлат фуқаролик хизматчилари даври келиб бўлди.**

Юқорида қайд этилган юксак стратегик мақсадларга эришиш бугунги кунда мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий ҳаётида долзарб бўлиб турган тизимли муаммоларни аниқлаш, уларни бартараф этиш лойиҳа, дастур ва портфелларини ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга жорий этиш орқали аҳоли фаровонлигини ошириш асосий вазифаси бўлган давлат фуқаролик хизматчилари фаолияти самарадорлигини ошириш механизмларини такомиллаштиришни тақозо этади.

Мазкур залворли ва масъулиятли, аммо шарафли вазифани зиммасига олган юрт фидойилари олдидаги дастлабки масала, юқорида айтганимиздек, мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий ҳаётида долзарб бўлиб турган **тизимли муаммоларни аниқлашдан** иборат. Навбатдаги босқичда эса, аниқланган тизимли муаммоларни бартараф этиш учун катта ҳажмдаги маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш, уларни бартараф этиш лойиҳалари, йўл хариталарини ишлаб чиқиш, уларни лойиҳавий бошқарувнинг халқаро стандартлари талаблари асосида амалга ошириш керак бўлади. Албатта, бу лойиҳаларни амалга ошириш жараёнларини самарали мониторинг ва назорат қилиб бориш, мувофиқлаштириш ва албатта, эришилган натижаларга катта ҳисса қўшган давлат хизматчиларини адолатли рағбатлантириш ёки бу стратегик ислохотларни амалга оширишга ўзининг қобилиятсизлиги, билимсизлиги, шижоат ва иродасизлиги

сабабли, ёки шахсий манфаатлари олдида иммунитетни сусти бўлганларни ҳам адолатли “жазолаш” катта аҳамиятга эга.

Энди мана шу вазифалар доирасидаги ислохотлар атрофида жамиятнинг аксарият мақсадли аудиториясини уюштириш, бу лойиҳа ва дастурлар портфелларидаги вазифаларни амалга ошириш доирасида жуда ҳам катта ҳажмдаги муносабатларни бошқариш, катта ҳажмдаги маълумотлар оқимларини бошқариш, катта ҳажмдаги ахборот бирликларини қайта ишлаш сингари катта таъсир кучига эга бўлган, “катта ҳажмдаги “майда” ишлар”нинг муваффақиятли бажарилишини ташкил этиш керак бўлади.

Айнан мана шу ўринда кишилик жамиятининг ибтидоий жамоа, қулдорлик, феодализм, капитализм сингари даврларидан ўтиб, тадқиқотларимизнинг дастлабки хулосалари асосида биз “Информизм” деб муаллифлик таърифимизни берган бугунги кундаги шартшароитларида, сиёсий технологияларни, уларнинг бошқарув инструментлари ва механизмларини билиш, уларни қўллаш малакаси ва тажрибасига эга бўлишимиз энг асосий шартлардан бири сифатида ўзини намоён этмоқда.

Демак, катта ҳажмдаги маълумотларни сиёсий технологиялар орқали бошқариш учун биз, авваламбор, катта ҳажмдаги маълумотлар манбаларини аниқлашимиз ва уларни тизимли таҳлил қилиш асосида ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳуқуқий соҳадаги ҳал этилиши ўта долзарб бўлган тизимли муаммоларимизни аниқлаб олишимиз лозим, деб бир неча бор қайд этдик. Албатта, бу юқори малакали мутахассислардан иборат кўп сонли инсон ресурслари, бундай лойиҳаларни амалга ошириш учун молиявий, моддий техник ва технологик ресурслар билан таъминлашни тақозо этади.

Аммо кишилик жамиятини “Инфор-

мизм асри” деб атаганимиз – бугунги кунда ўзини, ҳақиқатдан ҳам, ислох қилиш учун сиёсий ирода топа олган мамлакатлар ўз фаолиятидаги реал ва объектив тизимли хатоликларни аниқлаб чиқишлари учун бундай кенг тармоқли ва катта ҳажмдаги ресурсларни сарфлашларининг ҳолати қолмади. Чунки бу вазифани ўз стратегик ривожланиш дастурларини муваффақиятли амалга ошириш иштиёқидаги барча мамлакатлар учун “Халқаро рейтинг ва индекслар тизими” беғараз етказиб турибди.

Халқаро рейтинг ва индекслар тизими – бу жаҳон ҳамжамиятидаги мамлакатлар, уларни ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан ривожланганлик даражасини баҳоловчи рейтинг агентликлари, шунингдек, сиёсий ва бошқарув қарорларини қабул қилишда мазкур агентликларнинг хизматларидан фойдаланувчи давлатлар, халқаро ташкилотлар, фирма ва компаниялар сингари, муайян қонуниятлар асосида ўзаро муносабатга киришувчи субъектлар жамланмаси.

Халқаро рейтинг ва индексларда мамлакатимиз кўрсаткичларининг яхши ва аъло бўлиши халқаро молия институтлари, хорижий компаниялар, халқаро ташкилот ва ривожланган мамлакатларнинг давлатимизга нисбатан ишончини ошириб, юртимиз инвестицион жозибадорлиги учун энг аҳамиятли ва ҳал қилувчи омиллардан бири саналади. Шу ўринда: “Биз рейтинг балли олиш учун эмас, биринчи ўринда халқимиз учун ҳаракат қилишимиз керак” ёки “Халқаро рейтинглар мамлакатимизга сиёсий босим ўтказиш қуроли” деган популистик фикрларни байроқ қилиб олган, масаланинг моҳиятини тўлиқ англаб етмаган “экспертлар”га гап таъсисчилари ва молиявий манбалари мавҳум бўлган шубҳали халқаро рейтинг агентликлари ҳақида эмас, балки Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг фармонлари билан

мамлакатимиз учун устувор деб қабул қилинган халқаро рейтинг ва индекслар фаолияти ҳақида кетаётганини қайд этмоқчимиз.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 19 июндаги “Халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлаш тизимини такомиллаштириш ҳамда ушбу соҳада парламент назоратини кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-91-сон Фармони билан 15 та халқаро рейтинг ва индекслар мамлакатимиз учун устувор [11] халқаро рейтинг субъектлари сифатида қайд этилган.

Мазкур халқаро рейтинг ва индекслар агентликлари ўз баҳолаш методикаларига эга бўлиб, дунё мамлакатларини муайян турли соҳа ва тармоқларини 127 дан ортиқ мезон, уларнинг таркибига кирувчи 350 га яқин индикатор ва 1250 га яқин суб-индикаторлар асосида ўзларининг амалий тадқиқотларини мунтазам олиб борадилар ва ўртача 1-2 йилда бир маротаба ўз глобал ҳисоботларини эълон қилиб борадилар. Амин бўлганимиздек, мамлакатларни тегишли соҳа ва тармоқлар бўйича фаолият самарадорлигини баҳолаш мезон, индикатор ва суб-индикаторлари, яъни “Ўйин қоидалари” ҳамма учун бир хил.

Йирик сармоядорлар, халқаро молия институтлари ҳамда халқаро ташкилотлар жаҳон ҳамжамиятида ўзига ишончли ҳамкор танлашда мамлакатларининг мазкур халқаро рейтинг ва индекслардаги кўрсаткичларини, биринчи навбатда, қиёсий таҳлил қиладилар ҳамда истиқболли ва стратегик қарорлар қабул қилишда, албатта, мазкур кўрсаткичларга таянадилар. Чунки халқаро рейтинг агентликларининг мамлакатларнинг тегишли соҳа ва тармоқларини баҳолаш методикалари барча мамлакатларнинг бир хил мезон ва талаблар асосида амалга ошириладиган кенг кўламли илмий-амалий тадқиқотларига асосланади.

Мазкур халқаро рейтинг агентлари баҳолаш методикаларининг таркибий мезонлари, индикатор ва суб-индикаторларининг ўзиёқ ушбу тадқиқотларни аниқ ўлчанадиган параметрлар асосида ишлаб чиқишига шубҳа қолдирмайди.

Икки ва кўп томонлама ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар доирасида амалга ошириладиган расмий тадбирлар билан бирга, бизнес форумлар ҳам ўтказилиши ўзбек дипломатиясининг янгича амалиёти сифатида анъанага айланди. Агар биз таклиф этаётган мамлакатимизнинг халқаро рейтинг ва индекслардаги кўрсаткичларининг динамик ўсиб бориши ва эришилган натижаларнинг барқарор сақланиб қолишини таъминлай оладиган модель жорий этилса, мазкур бизнес форумлардан сўнг Ўзбекистон томони тақдимот қилган инвестицион лойиҳаларга қизиқиш уйғотган хорижий инвестиция компаниялари оқими янада ортади, лойиҳаолди тадқиқотларидан сўнг лойиҳани давом эттириш иштиёқи сўнган инвесторлар сони эса, камаяди деб ишонч билан таъкидлай оламиз.

Халқаро рейтинг агентликлари томонидан ўз баҳолаш методикалари асосида, муайян соҳа ва тармоқларга оид мезонлар бўйича тизимли равишда олиб бориладиган қиёсий таҳлиллар дунё мамлакатлари давлат бошқарув органлари фаолиятининг умумий самарадорлигини кўрсатувчи манба деб қабул қилишимиз мумкин.

Мазкур 15 та халқаро рейтинг агентликларининг йиллик ҳисобот докладларидаги кўрсаткичларнинг ўртача арифметик ҳисоб бўйича мамлакатимиз 169 та давлат ичида 92-ўринда эканлиги мамлакатимизни халқаро рейтинг тизимида олиш мумкин бўлган максимал 100 фоизлик имкониятдан 47 фоизлик балл билан баҳоланганлигини кўрсатади.

Бу эса Ўзбекистон учун устувор деб белгилаб олинган халқаро рейтинг агентликларини баҳолаш методикаларидаги 127 та мезон, 350 та индикатор ва 1250 та суб-индикаторга масъул этиб бириктирилган **давлат бошқарув органлари фаолиятининг устувор йўналишлари** халқаро рейтинг ҳисоботларида паст кўрсаткичли деб баҳоланган суб-индикаторлар бўйича белгилаш амалиётини жорий этиш мақсадга мувофиқлигини кўрсатади.

Яъни давлат бошқарув органлари фаолиятининг самарадорлигини халқаро рейтинг ва индексларнинг тегишли мезон, индикатор ва суб-индикаторлари билан ифодалаш тартиби жорий этилиши лозим. Умуман, Ўзбекистон Республикасининг, хусусан, давлат ҳокимият органлари, улар таркибидаги вазирлик ва идоралар марказий аппаратлари, уларнинг таркибий тузилмалари стратегик ривожланиш дастурлари айнан халқаро рейтинглардаги тегишли паст кўрсаткичли индикаторлар бўйича мамлакатимиздаги ҳолатни яхшилашга қаратилган лойиҳалардан иборат бўлиши шарт, деган талаб қўйилиши мақсадга мувофиқдир.

Давлат дастурларимизни ишлаб чиқиш тартиботи, биз таклиф этаётган халқаро рейтинглардаги тегишли паст кўрсаткичли индикаторлар бўйича мамлакатимиздаги тегишли соҳа-тармоқдаги ҳолатни яхшилашга қаратилган лойиҳалар асосида ишлаб чиқишни назарда тутган ҳолда ўзгартирилди ҳам дейлик. Бунда яна иккита муҳим масаланинг ечимини ҳам тўғри йўлга қўйиш керак бўлади.

Биринчиси, давлат дастурига киритиладиган ҳар бир банд, ҳозиргидек бир қаторга жойлаштирилган чора-тадбир номи, ижро учун масъул, муддати билан чекланмасдан, ҳар бир лойиҳани амалга ошириш низоми “Лойиҳавий бошқарувнинг халқаро стандартлари” асосида

ишлаб чиқилган ҳолда тақдим этилиши лозим, деган тартиботни жорий этиш.

Иккинчиси эса, давлат фуқаролик хизматчиларининг ҳам, давлат хизматларидан фойдаланувчи юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳам, мамлакатнинг стратегик ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш, мазкур стратегик мақсадга эришишини кафолатловчи лойиҳа ва дастурлар портфелларини ишлаб чиқиш, уларни амалга ошириш тартиботлари ҳақидаги мустабид совет даврининг салбий таъсирида қотиб қолган тафаккур ва тасаввурларини сиёсий технологияларни қўллаган ҳолда тозалаш, янгилаш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан илгари сурилаётган “Учинчи Ренессанс” ва “Янги Ўзбекистон” пойдеворини бунёд этиш ғоялари, шунингдек, мазкур залворли мақсадлар йўналишида кенг кўламда амалга оширилаётган ислохотлар муваффақияти, шак-шубҳасиз, давлат фуқаролик хизмати фаолиятининг самарадорлигига бевосита боғлиқ.

Шу муносабат билан ҳам, мамлакатимизни стратегик ривожлантириш мақсадларига эришишни қийинлаштираётган тизимли муаммоларни аниқлаш, уларни бартараф этиш лойиҳаларини халқаро стандартлар ва замонавий бошқарув технологиялари асосида амалга ошириш, бунинг учун эса барча манфаатдор томонларнинг давлат фуқаролик хизмати ва уни амалга ошириш тартиботлари тўғрисидаги тасаввурларини замонавий бунёдкор сиёсий ва бошқарув технологиялари асосида жадал суръатларда янгилаш катта аҳамиятга эга.

Юқорида қайд этилган тезис ва аргументлардан келиб чиққан ҳолда илмий тадқиқотимизнинг дастлабки натижалари сифатида қуйидагиларни хулоса қилишимиз мумкин:

- Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг янги босқичида замонавий

талабларга жавоб берадиган ихчам, натижадорликка йўналтирилган ва самарали давлат бошқаруви тизимини шакллантириш давлат сиёсати даражасидаги долзарб масалалар қаторига кўтарилган устувор йўналишлардан биридир.

- Бугунги кунда ривожланган мамлакатлар замонавий бошқарув ва сиёсий технологияларни кенг қўллаш орқали давлат бошқарув органлари фаолияти самарадорлигини ошириш механизмларини такомиллаштириш ва таъсирчанлигини янада кучайтиришга эришмоқдалар.

- Замонавий ахборот-коммуникация технологиялари, электрон оммавий ахборот воситалари ва сунъий интеллект билан боғлиқ механизмлар бошқарув жараёнлари самарадорлигини оширишнинг асосий механизмлари ва усуллари натижадорлигини ошириб, кам харажат билан катта натижаларга эришиш имкониятини тақдим этмоқда.

- Сиёсий технологиялар нафақат сайловолди кампанияларида, балки мамлакатнинг сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг барча соҳа ва тармоқларида олиб бориладиган давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишда кенг қўлланилиши мумкин.

- Постсовет мамлакатларда “сиёсий технология”ларга нисбатан “бузғунчи лойиҳаларни илгари сурувчи амалиёт

инструменти” деган стереотип шаклланиб қолган.

- Мамлакатимизда давлат хизматининг фақат сон эмас, балки сифат кўрсаткичини оширишни назарда тутувчи ечимларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш орқали профессионал давлат фуқаролик хизматчилари таркибини такомиллаштириш даври келди.

- Давлат бошқарув органлари фаолиятидаги тизимли муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш чора-тадбирларини давлат дастурларига киритиш тартиботларини такомиллаштириш лозим. Жумладан, мамлакатимиз учун устувор бўлган 15 та халқаро рейтинг ва индексларнинг даврий ҳисоботларида қайд этиб келинаётган паст кўрсаткичли индикаторлар бўйича натижа ва кўрсаткичларни яхшилашга қаратилган лойиҳаларни, тегишли давлат бошқарув органлари томонидан, лойиҳавий бошқарувнинг PMI PMBOK халқаро стандарти асосида ишлаб чиқиш ҳамда давлат дастурларига киритиш амалиётини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Мазкур мураккаб, аммо шарафли вазифани жадал суръатларда, тўғри амалга ошира олишимиз бугун юртбошимиз кўрсатиб бераётган улкан марраларга эришиш мақсадида олдимизга қўяётган вазифаларни амалга ошириш муваффақиятини кафолатловчи омил бўлиб хизмат қилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-269-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/6324756>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
4. <https://www.washingtonpost.com/elections/interactive/2024/zoom-calls-kamala-harris/>
5. <https://www.resonate.com/newsroom/resonate-unveils-2024-voter-landscape-report-highlighting-10-key-voter-segments-for-presidential-election-strategies/>
6. <https://callhub.io/blog/>
7. “Quantifying the potential persuasive returns to political microtargeting”, Contributors: Ben M. Tappin, Chloe Wittenberg, Luke B. Hewitt, David G. Rand. June 12, 2023. <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2216261120>, ORCID.org/ 0000-0002-8091-8107
8. How Public Polling Has Changed in the 21st Century. Courtney Kennedy, Dana Popky and Scott Keeter. <https://www.pewresearch.org/methods/2023/04/19/how-public-polling-has-changed-in-the-21st-century/>
9. <https://callhub.io/blog/political-campaign>
10. Modern requirements for management optimization in the conditions of new socio-economic formation of human society/ Asian Journal of Research № 7-9, 2020 / ISSN 2433-202x/ Nasrullaev Ikromjon Erkinovich, Deputy head of the Department for international ratings and indices of the Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan /DOI 10.37057/2433-202x / SJIF 6,1 www.journalofresearch.asia IFS 3,7
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 июндаги ПФ-6003-сон Фармони билан 24 та халқаро рейтинг ва индекс Ўзбекистон учун устувор халқаро рейтинглар сифатида эътироф этилган эди. 2024 йилда уларнинг сони 9 тага қисқартирилди.

ТАҲЛИЛИЙ МАРКАЗЛАР ВА УЛАРНИНГ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИДАГИ ЎРНИ

Элдор ТУЛЯКОВ,
“Тараққиёт стратегияси” маркази
ижрочи директори

Аннотация: мазкур мақолада таҳлилий марказларнинг замонавий сиёсат ишлаб чиқиш ва амалга оширишдаги институционал ўрни, асосий функциялари ҳамда таъсир механизмлари тизимли таҳлил этилган. Таҳлилий марказларнинг илмий-тадқиқот фаолияти, сиёсий кун тартибини шакллантириш (Agenda-Setting), норматив-аналитик ёндашувлар ишлаб чиқиш, салоҳиятли кадрлар тайёрлаш, шунингдек, давлат сиёсатини мониторинг ва баҳолаш орқали қарорлар сифатини оширишдаги роли асослаб берилади. Мақолада халқаро амалиёт (Brookings Institution, Chatham House, ECFR каби) ва Ўзбекистон таҳлилий марказларнинг самарадорлик омиллари ва уларнинг дуч келаётган институционал, молиявий ва ахборотга оид муаммолари таҳлил қилиниб, аниқ амалий тавсиялар илгари сурилади.

Калит сўзлар: таҳлилий марказ, сиёсат таҳлили, давлат бошқаруви, ислохотлар, очиқлик, далилга асосланган ёндашув, демократик бошқарув.

Аналитические центры и их роль в государственном управлении

Элдор Туляков,
исполнительный директор Центра “Стратегия развития”

Аннотация: в данной статье проведён системный анализ институциональной роли, ключевых функций и механизмов влияния аналитических центров в процессе разработки и реализации современной государственной политики. Обоснована значимость научно-исследовательской деятельности аналитических центров, их участие в формировании политической повестки (agenda setting), разработке нормативно-аналитических подходов, подготовке квалифицированных кадров, а также в осуществлении мониторинга и оценки государственной политики с целью повышения качества принимаемых решений. На основе анализа международного опыта (Brookings Institution, Chatham House, ECFR и др.) и примера Узбекистана рассматриваются факторы эффективности деятельности аналитических центров, а также институциональные, финансовые и информационные вызовы, с которыми они сталкиваются, также представлены практические рекомендации по совершенствованию их работы.

Ключевые слова: аналитический центр, политический анализ, государственное управление, реформы, открытость, доказательный подход, демократическое управление.

Think tanks and their role in public administration

Eldor Tulyakov,
Executive Director of the Development Strategy Centre

Abstract: this article provides a systematic analysis of the institutional role, core functions, and mechanisms of influence of think tanks in the development and implementation of modern

public policy. It substantiates the importance of think tanks' research activities, their involvement in shaping the political agenda (Agenda-Setting), development of normative-analytical approaches, training of qualified personnel, as well as their role in the monitoring and evaluation of public policy to enhance the quality of decision-making. Drawing on international practice (e.g., Brookings Institution, Chatham House, ECFR) and the case of Uzbekistan, the article examines the factors contributing to the effectiveness of think tanks, alongside the institutional, financial and informational challenges they face, and practical recommendations for improving the performance of these institutions.

Keywords: *think tank, policy analysis, public administration, reforms, transparency, evidence-based approach, democratic governance.*

Бугунги глобаллашув, технологик ўзгаришлар ва жамият олдида ҳисобдорлик талаблари ортиб бораётган шароитда таҳлилий марказлар (think tank) давлат сиёсатини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этмоқда. Улар илмий асосланган таҳлиллар, эмпирик тадқиқотлар ва жамоатчилик иштирокига таянган ҳолда далилга асосланган қарорлар ишлаб чиқишлигини таъминламоқда. Айниқса, институционал ислохотлар олиб борилаётган мамлакатларда таҳлилий марказлар бюрократик тузилмалар доирасидан ташқаридаги мураккаб муаммоларга жавоб топишда муҳим воситага айланмоқда.

Ушбу институтлар: сиёсий кун тартибини шакллантириш, стратегик ҳужжатлар ишлаб чиқиш, мониторинг ва баҳолаш, шунингдек, фуқаролар билан мулоқотни ривожлантириш каби функцияларни бажаради. Улар сиёсий тизимда илмий асос, ижтимоий дискурс ва мобилизацияни шакллантирувчи актор сифатида фаолият юритади.

Мазкур мақолада таҳлилий марказларнинг сиёсат ишлаб чиқишдаги институционал ва функционал роли, халқаро ва Ўзбекистон тажрибасида уларнинг ривожланиш босқичлари таҳлил қилинган ҳамда самарадорликни оширишга қаратилган таклифлар илгари сурилган.

Таҳлилий марказлар – бу давлат ва жамият ривожига оид долзарб масалалар юзасидан илмий тадқиқотлар олиб боровчи, чуқур таҳлилларга асосланган сиёсий таклифлар ишлаб чиқадиган

ҳамда сиёсатчилар ва жамоатчилик учун ишончли ахборот манбаига айланган мустақил ёки институционал ташкилотлардир. Улар сиёсатни шакллантириш жараёнида далил ва илмий асосга таянган ҳолда қарорлар қабул қилинишини таъминлашга хизмат қилади.

Таҳлилий марказларнинг асосий хусусиятларини қуйидагича умумлаштириш мумкин:

1. Тадқиқотга асосланган фаолият: улар эмпирик маълумотлар, статистик таҳлиллар, халқаро тажриба ва моделлаштириш асосида сиёсий муаммоларни ўрганади. Масалан, иқлим ўзгариши бўйича таҳлилий марказлар глобал ҳарорат кўрсаткичларини таҳлил қилиб, давлат учун мос бўлган яшил энергетика стратегиясини ишлаб чиқади.

2. Тавсиялар ишлаб чиқиш: олиб борилган таҳлиллар натижасида сиёсий қарор қабул қилувчилар учун амалий тавсиялар, стратегик ҳужжатлар, концепциялар ва “оқ қоғозлар” тайёрланади. Масалан, солиқ сиёсатини ислоҳ қилиш бўйича таҳлилий марказлар тақдим этган тавсиялар асосида ҳукумат кичик бизнес учун солиқ имтиёзларини жорий этади.

3. Жамоатчилик билан мулоқот: таҳлилий марказлар илмий ахборотни кенг жамоатчиликка тушунарли тилда етказди, сиёсий саводхонликни оширади ва фуқаролик иштирокини рағбатлантиради. Масалан, улар ижтимоий тармоқларда инфографикалар, подкастлар ёки жамоавий муҳокамалар орқали аҳо-

лига конституциявий ислохотларнинг мазмунини содда тилда тушунтиради.

4. Платформа вазифасини бажариш: улар сиёсатчилар, олимлар, фуқаролик жамияти ва оммавий ахборот воситалари ўртасида мулоқотни таъминлайди, бу эса сиёсий жараёнларнинг очиқлигини кучайтиради. Масалан, таҳлилий марказ томонидан ўтказилган “давралар суҳбати”да депутатлар, журналистлар ва ҳокимият ташкилотлари вакиллари биргаликда саломатликка оид қонунчилик бўйича очиқ муҳокама қилинади.

Таҳлилий марказларнинг шакли, молиявий манбалари, сиёсий қарашлари ва ташкилот тузилмаси турлича бўлиши мумкин. Уларнинг баъзилари университетлар таркибида фаолият юритса, бошқалари нотижорат ёки ҳукуматга яқин ташкилотлар сифатида ишлайди. Бундан ташқари, хусусий сектор ҳомийлигида фаолият юритувчи корпоратив таҳлилий марказлар ҳам мавжуд.

Жеймс МакГанн таклиф қилган таснифга кўра, таҳлилий марказлар тўрт асосий турга бўлинади:

1. Университетга оид марказлар – академик муҳитда илмий изланиш олиб боровчи институтлар.

2. Мустақил/нотижорат таҳлилий марказлар – давлат ва сиёсий тузилмалар таъсиридан холи, кўпинча, хайрия маблағлари ҳисобидан ишлайди.

3. Ҳукуматга алоқадор марказлар – давлат идоралари ёки уларнинг ҳузурида фаолият юритади, таҳлилий ёрдам кўрсатади.

4. Хусусий сектор ҳомийлигидаги марказлар – корпорациялар манфаатлари доирасида фаолият юритади, иқтисодий ва тартибга солувчи сиёсатни ўрганади.

Ҳар бир тур ўзининг йўналиши, манфаатдор томонлари ва сиёсий таъсир кучига эга. Уларнинг роли жамиятдаги сиёсий маданият, демократик институтларнинг ривожланганлик даражаси

ва очиқлик сиёсати билан чамбарчас боғлиқ.

Бугунги кунда таҳлилий марказлар сиёсий қарорлар қабул қилишда ахборотга асосланган ёндашувларни кенгайтириш, сиёсий рақобатга ғоявий пойдевор яратиш ва ислохотларни асослашда беқийс ўринга эга. Шу жиҳатдан, улар замонавий бошқарувнинг ажралмас институционал механизмига айланган.

Таҳлилий марказлар сиёсий қарорларни шакллантиришда бевосита ва билвосита йўллар билан таъсир кўрсатади. Уларнинг сиёсатга таъсири қуйидаги йўналишларда намоён бўлади.

Таҳлилий марказлар жамоат ҳаётидаги долзарб муаммоларни аниқлаш, уларни таҳлил қилиш ва муҳокама қилиш орқали сиёсий кун тартибига олиб чиқади. Улар, кўпинча, янги ғояларни илгари сурувчи “фикр етакчилари” сифатида ҳаракат қиладилар. Масалан, иқлим ўзгариши, рақамли трансформация ёки гендер тенглиги каби мавзуларни жамоатчилик ва сиёсатчилар эътиборига олиб чиқиш айнан таҳлилий марказлар томонидан амалга оширилган.

Таҳлилий марказлар эмпирик маълумотларга, халқаро тажрибага ва комплекс таҳлилга таянган ҳолда сиёсий қарор қабул қилувчилар учун аниқ тавсиялар ишлаб чиқади. Улар ишлаб чиққан “оқ қоғозлар” (white papers), сиёсати брифлари ва стратегик концепциялар ҳукумат қарорларига бевосита кириб бориши мумкин. Баъзи ҳолларда, улар бутун ислохот стратегияларини ишлаб чиқишда асосий роль ўйнайди.

Таҳлилий марказлар сиёсатчилар, фуқаролик жамияти, тадбиркорлар ва жамоатчилик ўртасида мулоқот майдонини яратади. Форумлар, давралар-суҳбатлари, конференциялар ва очиқ мулоқотлар орқали улар манфаатдор томонлар орасида фикр алмашинувини ташкил этади, бу эса, инклюзив сиёсий қарорларни қабул қилишга ёрдам беради.

Мустақил мониторинг ва баҳолаш

фаолияти орқали таҳлилий марказлар мавжуд сиёсат ва дастурлар натижадорлигини таҳлил қилади. Уларнинг мустақил таҳлиллари сиёсий жавобгарликни оширади, коррупцияга қарши курашда механизм бўлиб хизмат қилади ҳамда сиёсатни такомиллаштиришга туртки беради.

ОАВ билан фаол ишловчи таҳлилий марказлар оммавий ахборот орқали кенг жамоатчиликни маълумот билан таъминлайди, сиёсий онг ва иштирокни кучайтиради. Айниқса, мақолалар, подкастлар, инфографикалар ва видеороликлар орқали улар мураккаб сиёсий масалаларни содда ва тушунарли шаклда ёритади.

Жаҳондаги тадқиқот марказлари рейтинги “Global Go To Think Tank Index Report” маълумотларига кўра, АҚШда 2 203 та таҳлилий марказ фаолият юритади. Бу эса, Шимолий Америкадаги жами 2 397 та марказ ичида энг кўпини ташкил қилади.

Дунёдаги етакчи таълим муассасалари ва олимларнинг таъсир даражасини баҳолашга ихтисослашган AcademicInfluence.com портали томонидан эълон қилинган маълумотларга кўра, жаҳондаги энг нуфузли 50 та “ақл маркази” рўйхати шакллантирилган. Унга мувофиқ, топ-15таликка кирган барча марказлар АҚШда жойлашган бўлиб, улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Brookings Institution – экспертлари таркибида БМТдаги собиқ АҚШ элчиси Сюзан Райс фаолият юритган;

- The Heritage Foundation – таркибида “Форбес” журнали президенти ва бош муҳаррири Стив Форбс бор;

- Council on Foreign Relations (CFR) – аъзолари орасида АҚШнинг аввалги президенти Жо Байден, 42-президент Билл Клинтон ва собиқ СССР раҳбари Михаил Горбачёв каби таниқли шахслар мавжуд;

- Cato Institute – бу марказда Нобель мукофоти совриндорлари бўлган иқти-

содчилар: Жеймс М. Бюкенен, Фридрих Хаек ва Вернон Л. Смит фаолият олиб борган.

Шунингдек, мазкур рейтингга Буюк Британиянинг 10 та, Бельгиянинг 2 та, шунингдек, Германия, Канада, Ҳиндистон, Австралия ва Франциядан биттадан “ақл маркази” киритилган.

Улардан айримларининг фаолият йўналишини таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги асосий маълумотлар билан танишиш мумкин:

Brookings Institution (АҚШ):

Brookings Institution (“Броокингс”) нафақат АҚШдаги, балки бутун дунёдаги энг нуфузли таҳлилий марказ ҳисобланади. “Броокингс” ўзини сиёсий жиҳатдан “бетараф” ва “марказий” позициядаги ташкилот деб таърифласа-да, унинг олимлари ва ходимлари томонидан берилган сиёсий хайрияларнинг 90 фоиздан ортиғи Демократик партия номзодларига йўналтирилган. “Броокингс” бугунги кунда дунё бўйлаб иқтисодий тараққиёт масалалари билан фаол шуғулланмоқда. Асосий йўналишлари: иқтисодиёт, ташқи сиёсат, глобал ривожланиш, бошқарув ва урбанистика (шаҳар сиёсати). Марказда 300дан ортиқ халқаро экспертлар фаолият юритади.

Chatham House (Буюк Британия):

1920 йилда ташкил этилган, Лондон шаҳрида жойлашган нодавлат ва нотижорат ташкилот. Асосий эътиборини халқаро муносабатлар, жамоат сиёсати ва долзарб глобал масалаларга қаратади. Фаолият соҳалари: киберхавфсизлик, миграция ва қочқинлар, гендер ва ирқий тенгсизлик ҳамда брексит.

Брейгель (институт, Европа Иттифоқи):

2005 йилда Брюсселда ташкил этилган. Асосан, Европа Иттифоқи доирасидаги халқаро иқтисодий сиёсат масалаларини ўрганади. Жаҳон миқёсидаги энг яхши иқтисодий таҳлилий марказлардан бири сифатида эътироф этилади.

European Council on Foreign Relations (ЭСФР):

Европа Ташқи муносабатлар кенгаши – бу пан-Европа миқёсидаги таҳлилий марказ бўлиб, бош офиси Берлинда жойлашган. Шунингдек, у Лондон, Париж, Мадрид, Рим, Варшава ва София шаҳарларида ҳам ўз ваколатхоналарига эга. 2007 йилда британиялик сиёсатшунос Марк Леонард томонидан ташкил этилган. Асосий йўналишлари: Европа Иттифоқининг ташқи сиёсати ва хавфсизлик масалалари.

Кўплаб таҳлилий марказлар давлат хизматчилари, ёш таҳлилчилар ва илмий ходимлар учун ўқув дастурлари ишлаб чиқади. Бу жараён орқали улар нафақат сиёсий таҳлил маданиятини шакллантиради, балки малакали мутахассислар захирасини яратади. Масалан, Brookings Institution ва Chatham House каби етакчи таҳлилий марказлар мунтазам равишда ёш таҳлилчилар, давлат хизматчилари ва докторантлар учун “fellowship program” (тадқиқотчи), “leadership development” (“Етакчилиқни ривожлантириш”) дастурларини йўлга қўйган. Хусусан, Brookings’ Global Policy Internship Program орқали ҳар йили ўнлаб талабалар ва янги мутахассислар сиёсий таҳлил, халқаро муносабатлар ва иқтисодий ислохотлар бўйича амалий кўникмалар олади. Бу нафақат таҳлилий салоҳиятни оширади, балки давлат бошқаруви учун тайёр кадрлар базасини кенгайтиради. Шу каби дастурлар орқали таҳлилий марказлар сиёсий таҳлил маданиятини ривожлантириб, сиёсий қарорлар қабул қилиш жараёнига чуқур таҳлил ва мустақил фикрлашни олиб киради.

Ўзбекистонда 2016 йил охирида бошланган ислохотлар жараёни мамлакатда сиёсий очиқликни кучайтириш, инновацион ёндашувларни жорий этиш ва институционал янгиланишни жадаллаштиришга хизмат қилди. Натижада, таҳлилий марказлар фаолияти

сезиларли даражада фаоллашди ҳамда улар сиёсий қарорлар қабул қилиш ва уларни асослаш жараёнининг муҳим ва фаол иштирокчисига айланди.

Хусусан, турли соҳаларда чуқурлаштирилган таҳлиллар олиб бориш, стратегик ҳужжатлар ва норматив-ҳуқуқий лойиҳаларни ишлаб чиқишда иштирок этиш, халқаро тажрибани ўрганиш ва маҳаллий шароитга мос тавсиялар ишлаб чиқиш бўйича таҳлилий марказлар вазифаси кенгайди. Шу билан бирга, улар давлат ва фуқаролик жамияти ўртасида интеллектуал кўприк бўлиб хизмат қилмоқда – жамоатчилик муҳокамаларини ташкил этиш, ижтимоий фикрни шакллантириш ва ислохотларга нисбатан очиқ мулоқот муҳитини яратиш бунга мисол бўла олади.

Бундай шароитда таҳлилий марказларнинг роли нафақат илмий-тадқиқот институти сифатида, балки сиёсий жараёнларга конструктив таъсир кўрсатадиган муҳим институт сифатида тобора ошиб бормоқда.

2017 йилда ташкил этилган “Тараққиёт стратегияси” маркази мамлакатдаги фаол ва эътироф этилган таҳлилий марказлардан биридир. Марказ Ўзбекистон Президенти Фармони билан қабул қилинган ислохотларни таҳлилини амалга оширади, уларни оммага тушунтиради ҳамда “Ўзбекистон – 2030” стратегияси каби йирик концептуал ҳужжатларни ишлаб чиқишда иштирок этади.

Президент Администрацияси ҳузуридаги Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази макроиқтисодий таҳлил, фискал сиёсат, экспорт-импорт жараёнлари ва иқтисодий ислохотларнинг мониторинги билан шуғулланади. Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази томонидан эълон қилинган таҳлилий материаллар парламент ва ҳукумат қарорларига асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик ва минтақалар-

аро тадқиқотлар институтига 1992 йилда асос солинган бўлиб, унинг асосий миссияси Ўзбекистон Республикаси Президентини ахборот-таҳлилий материаллар билан таъминлаш ҳисобланади.

Юқорида номи тилга олинган ташкилотлар ўз фаолияти доирасида турли тадқиқот йўналишлари бўйича халқаро анжуманлар, мавзули давра суҳбатлари ва илмий-амалий семинарлар ташкил этадилар. Улар мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатига оид долзарб масалалар юзасидан таҳлилий таклифлар ишлаб чиқиб, уларни сиёсий кун тартибига илгари суради. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг минтақавий ва халқаро ҳамкорлик истиқболларига доир қўшма тадқиқотлар олиб борилиб, ички ва ташқи сиёсатга оид давлат дастурлари, концептуал ҳужжатлар ва қонун лойиҳаларини ишлаб чиқишда фаол иштирок этади.

Мазкур ташкилотлар давлат ҳокимияти органлари, илмий-тадқиқот ва таҳлилий институтлар, шунингдек, олий таълим муассасалари билан яқин ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйган. Бундан ташқари, улар Ўзбекистонда аккредитациядан ўтган хорижий дипломатик ваколатхоналар, халқаро ташкилотлар ва хорижий таҳлилий ҳамда тадқиқот марказлари билан ҳамкорлик муносабатларини фаол ривожлантириб бормоқда.

Умуман олганда, Ўзбекистондаги таҳлилий марказлар фаолияти қуйидаги асосий йўналишларда яққол намоён бўлмоқда:

Илмий тадқиқотлар ва концептуал ҳужжатлар ишлаб чиқиш: ислохот стратегиялари, давлат хизматларини рақамлаштириш, демографик сиёсат, ижтимоий ҳимоя ва барқарор ривожланиш каби устувор соҳаларда илмий асосланган таҳлиллар ва концепциялар тайёрлаш орқали сиёсий қарорлар ишлаб чиқишга кўмаклашилади.

Жамоатчилик билан самарали му-

лоқот олиб бориш: очиқ форумлар, матбуот анжуманлари, давра суҳбатлари ва ижтимоий сўровлар орқали фуқаролик жамияти вакиллари ва кенг жамоатчиликнинг фикр ва таклифларини сиёсий кун тартибига олиб чиқиш имконияти яратилади.

Давлат органлари билан ҳамкорликни кучайтириш: таҳлилий марказлар сиёсий қарорлар қабул қилиш жараёнида маслаҳатлар, эксперт хулосалари ва ҳужжат лойиҳалари ишлаб чиқишда давлат идоралари билан яқин ҳамкорлик қилади.

Мониторинг ва баҳолаш фаолиятини амалга ошириш: ислохотларнинг бажарилиш даражаси, уларнинг самарадорлиги ва ижтимоий таъсирини ўрганиш асосида тизимли ҳисоботлар тайёрланади ҳамда такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилади.

Шу муносабат билан, глобаллашув, мураккаб инқирозлар ва кескин сиёсий-ижтимоий ўзгаришлар билан тавсифланаётган бугунги даврда таҳлилий марказлар (think tanks) давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш жараёнида илмий асосланган ёндашувларни илгари сурувчи муҳим институционал восита сифатида майдонга чиқмоқда. Ушбу марказлар сиёсий қарорлар қабул қилиш жараёнини соддалаштириш эмас, балки унинг сифатини тубдан яхшилашга хизмат қиладиган билим ишлаб чиқарувчи субъектлар бўлиб шаклланмоқда.

Таҳлилий марказлар замонавий бошқарувнинг концептуал асосларини белгилаш, эмпирик далилларга асосланган сиёсий таклифларни ишлаб чиқиш ҳамда қарор қабул қилишда очиқлик ва ҳисобдорлик тамойилларини илгари суришда муҳим ўрин тутмоқда. Улар жамият ва давлат ўртасида интеллектуал кўприк бўлиб хизмат қилиб келмоқда, сиёсий жараёнларнинг узвийлиги ва изчиллигини таъминлаши ва далилга асосланган ёндашувлар орқали демо-

кратик бошқарувни мустаҳкамловчи ижтимоий-сиёсий институт сифатида шакллланган.

Шунингдек, таҳлилий марказларнинг сиёсатга таъсири қуйидаги асосий йўналишларда яққол намоён бўлади:

1. Норматив-аналитик таъсир – долзарб ижтимоий муаммоларни аниқлаб, уларни сиёсий кун тартибига олиб чиқиш (agenda setting).

2. Тавсиянома асосидаги таъсир – “оқ қоғозлар”, сиёсий брифлар ва стратегик ҳужжатлар орқали ҳукумат қарорларига бевосита таъсир кўрсатиш.

3. Тармоқлараро мулоқот платформаси – сиёсатчилар, олимлар, фуқаролик жамияти ва ОАВ ўртасида самарали мулоқотни ташкил этиш.

4. Мониторинг ва баҳолаш механизми – сиёсат самарадорлигини мустақил равишда ўлчаш орқали шаффофлик ва жавобгарликни кучайтириш.

5. Кадрлар салоҳиятини ривожлантириш – сиёсат таҳлили ва давлат бошқаруви йўналишларида мутахассислар тайёрлаш ҳамда уларни амалиётга жалб этиш.

Халқаро тажрибада – Brookings Institution, Chatham House, Брейгель каби етакчи таҳлилий марказлар сиёсатга илмий ёндашувни татбиқ этишда намуна бўлиб хизмат қилмоқда. Ўзбекистонда эса, сўнгги йилларда бундай институтларнинг институционал салоҳияти сезиларли даражада ошди. Жумладан, “Тараққиёт стратегияси” маркази, Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази, Стратегик ва минтақалараро тадқиқотлар институти каби ташкилотлар нафақат сиёсий ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқишда, балки уларнинг мониторинги, баҳоланиши ва жамоатчиликка етказилишида ҳам фаол роль ўйнамоқда.

Таҳлилий марказларнинг самарали фаолият юритиши қуйидаги муҳим омилларга боғлиқ.

1. Ҳуқуқий мақомнинг аниқлиги –

уларнинг мустақиллигини ва фаолиятининг қонуний асосланганлигини кафолатлайди.

2. Молиявий барқарорлик – грантлар, хайрия маблағлари ва давлат буюртмалари орқали фаолиятни мунтазам давом эттириш имконини яратади.

3. Ахборот ресурсларига эркин кириш – таҳлил ва тавсияларнинг илмий ишончлилигини таъминлайди.

4. Кадрлар салоҳияти – малакали тадқиқотчилар, сиёсатшунослар ва иқтисодчиларни жалб этиш орқали интеллектуал маҳсулотларнинг сифати ортади.

5. Жамоатчилик билан интеграция – таҳлилий натижаларни содда ва тушунарли шаклда аҳолига етказиш орқали фуқаролик иштирокини кучайтиради.

Умуман олганда, таҳлилий марказлар Ўзбекистонда сиёсий ислохотларни чуқурлаштириш, давлат бошқаруви самарадорлигини ошириш ва демократик жараёнларни мустаҳкамлаш йўлида муҳим стратегик восита бўлиб бормоқда.

Хулоса ўрнида, таҳлилий марказларнинг замонавий сиёсат ишлаб чиқишдаги роли ва уларнинг самарали фаолият юритиши учун қулай институционал муҳит яратилишининг долзарблигини инобатга олган ҳолда қуйидаги тавсияларни илгари суриш мақсадга мувофиқ:

– таҳлилий марказлар учун мустақил ҳуқуқий мақомни қонуний асосда белгилаш лозим. Бу уларнинг институционал мустақиллигини таъминлаб, сиёсий босим ва манфаатлар тўқнашувларидан холи фаолият юритишларига имкон яратади;

– молиявий барқарорликни таъминлаш мақсадида давлат ва нодавлат грант механизмларини кенгайтириш, халқаро донор ташкилотлар билан барқарор ҳамкорликни йўлга қўйиш зарур;

– таҳлилий марказлар ва олий таъ-

лим муассасалари ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш илмий салоҳиятни ривожлантириш, таҳлил маданиятини шакллантириш ва илмий кадрлардан самарали фойдаланиш имконини беради;

– эмпирик тадқиқотларни ривожлантириш учун ахборотга эркин киришни таъминловчи “очиқ маълумотлар” сиёсатини кенгайтириш лозим. Бу шаффофликни ошириш билан бирга, таҳлилнинг аниқлигини таъминлайди;

– таҳлилий марказларнинг илмий маҳсулотларини жамоатчиликка етказиш мақсадида оммавий коммуникация стратегиясини ишлаб чиқиш муҳим. Айниқса, подкастлар, инфографикалар, видео-таҳлиллар каби замонавий воси-

талар орқали кенг аудиторияни қамраб олиш мумкин.

Умуман олганда, мазкур тавсиялар таҳлилий марказларнинг нафақат илмий-назарий, балки амалий ва сиёсий жиҳатдан ҳам ўзгарувчан муҳитда самарали фаолият юритишини таъминлашга хизмат қилади. Бу институтлар демократик бошқарувни мустақамловчи, далилга асосланган сиёсатни илгари сурувчи ва жамиятнинг интеллектуал ресурсларини сафарбар этувчи муҳим акторлар сифатида эътироф этилиши лозим. Шу боис, уларнинг салоҳиятини қўллаб-қувватлаш Ўзбекистоннинг сиёсий модернизацияси ва чуқурлашаётган ислохотлар жараёнидаги устувор йўналишлардан бири бўлиб қолади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Brookings Institution. (2023). *Publications and research reports*. <https://www.brookings.edu>
2. Institute for Public Policy & Administration (IPPA). (2023). *Training and research programs*. <https://ucentralasia.org>
3. John Smith Trust. (2024). *Uzbekistan think tank initiatives*. <https://johnsmithtrust.org>
4. McGann, J. G. (2020). *2020 Global Go To Think Tank Index Report*. University of Pennsylvania. https://repository.upenn.edu/think_tanks
5. Modern Diplomacy. (2023). *Think tank developments in Uzbekistan*. <https://moderndiplomacy.eu>
6. Strategy.uz. (2022). *Development Strategy Centre activities*. <https://strategy.uz>
7. The Diplomat. (2023). *Uzbekistan's policy research landscape*. <https://thediplomat.com>
8. UNDP. (2023). *The state of think tanks in Central Asia*. <https://www.undp.org>
9. University of Central Asia. (2023). *Governance training and research*. <https://ucentralasia.org>
10. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu>
11. Chatham House <https://www.chathamhouse.org/>
12. Bruegel <https://www.bruegel.org/>
13. Ramya Sriram "5 Think Tanks That Have Successfully Impacted Public Policy". 2018. <https://www.kolabtree.com/blog/5-think-tanks-that-have-successfully-impacted-public-policy/>

СТРАТЕГИК ҚАРОРЛАР ҚАБУЛ ҚИЛИШДА РИСКЛАРНИ БАҲОЛАШ

Актам ХОЛОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
кафедра мудири

Аннотация: ушбу мақолада глобаллашув шароитида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолаш масаласи, ташкилотда рискларни баҳолашга ёндашувлар таҳлил қилинган. Электрон тизим орқали маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан қарор лойиҳаларини ишлаб чиқиш, келишиш ва имзолаш тизимини такомиллаштириш масалалари ёритилган. Шунингдек, Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорларини қабул қилишда риск омилларини ҳисобга олишга доир таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: бошқарув қарорлари, рискларни баҳолаш, рискларни бошқариш, бошқарув фаолияти, риск омиллари.

Оценка рисков при принятии стратегических решений

Актам Холов,

заведующий кафедрой Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье исследуется вопрос оценки рисков при принятии управленческих решений в условиях глобализации. Проанализированы подходы к оценке рисков в организациях. Освещены вопросы совершенствования системы разработки, согласования и подписания проектов решений местными исполнительными органами власти через электронную систему. Также разработаны предложения и рекомендации по учету факторов риска при принятии управленческих решений в органах местной государственной власти в Узбекистане.

Ключевые слова: управленческие решения, оценка рисков, управление рисками, управленческая деятельность, факторы риска.

Risk assessment in strategic decision-making

Aktam Kholov,

Head of Department at the Academy of Public Policy and Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: this article explores the issue of risk assessment in managerial decision-making in the context of globalization. It analyzes approaches to risk assessment within organizations. The article highlights the improvement of the system for developing, coordinating, and signing draft decisions by local executive authorities through an electronic system. Furthermore, proposals and recommendations have been developed for considering risk factors in decision-making processes within local government bodies in Uzbekistan.

Keywords: management decisions, risk assessment, risk management, management activity, risk factors.

Кириш. Давлат бошқарувидаги трансформацион жараёнлар ва ўзгаришлар маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятига ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Жумладан, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш билан боғлиқ статистик маълумотларнинг етишмаслиги оптимал қарорлар қабул қилиш имкониятини чеклайди ва мазкур ҳолат бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолашни тақозо этади. Дунё ҳамжамиятида бўладиган ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги кескин ўзгаришлар аҳолининг турмуш даражаси ва ҳаёт сифати таъсир кўрсатмоқда. Шунинг учун ҳам маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинаётган қарорлар натижадорликка ва самарадорликка йўналтирилган бўлиши керак.

Давлат бошқарувининг барча бўғинларида қабул қилинаётган стратегик қарорлар ижтимоий-иқтисодий, ташкилий-ҳуқуқий ва экологик жиҳатдан муҳим натижаларга олиб келиши мумкин. Стратегик қарорлар қабул қилишда рисклар ҳисобга олинмаса, давлат ва жамиятнинг барқарор ривожланишига таъсир қилиши мумкин. Барча соҳаларда (молия, энергетика, фармацевтика ва ҳоказо) хавфларни баҳоламаслик юридик жавобгарликка олиб келиши мумкин.

Бугунги кунда давлат бошқарувининг барча бўғинларида қабул қилинаётган қарорлар натижадорлиги ва самарадорлиги баҳоланиб бориши тизими жорий этилмоқда. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида қабул қилинаётган қарор натижалари тегишли вазирлик ва идоралар томонидан маълум бир индикаторлар асосида баҳоланмоқда. Бироқ қабул қилинаётган қарорлар оқибати, уларда мавжуд рискларни баҳолашнинг замонавий усул ва услублари ҳали тўлиқ жорий этилгани йўқ. Масалан: “2024 йилда маҳаллий ҳокимликлар қарорларини маъмурий судлар томонидан

ҳақиқий эмас деб топиш бўйича 2720 та иш кўриб чиқилган бўлиб, шундан қонунчиликка мос келмайдиган ҳамда фуқаролар ёки юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқладиган манфаатларини бузадиган жами 933 та иш қаноатлантирилган ва қарорлар бекор қилинган.

Энг кўп ноқонуний қарорлар Тошкент вилояти ҳокимликларига тегишли бўлиб, ҳудудда амалдорларнинг 426 та қарорига нисбатан шикоят тушган. Судлар томонидан қарорларнинг 143 таси ноқонуний деб топилиб, бекор қилинган. Шунингдек, Самарқанд (128 та) ва Жиззах (113 та) вилоятлари ҳокимликлари кучли учликдан жой эгаллаган.

Қайд этиш лозим, 2023 йилда судлар томонидан маҳаллий ҳокимликларнинг 1371 та қарори бекор қилинган” [1]. Мазкур ҳолат давлат идоралари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинаётган бошқарув қарорлари riskини баҳолаш, уларнинг оқибатларини тизимли таҳлил қилишни тақозо этади.

2019 йил 28 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат бошқарувида илғор давлат менежменти ва “ақлли” бошқарув принципларини босқичма-босқич жорий этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 959-сон қарори қабул қилинди. Қарорда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясига: “бошқарув кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ўқув дастурларига илғор давлат менежменти, шу жумладан стратегик менежмент, risk менежменти ҳамда “ақлли” бошқарув принципларининг замонавий усуллариини ўргатиш бўйича ўқув курсларини ташкил этиш” [2] вазифаси юклатилган. Шу нуқтаи назардан ҳам глобаллашув шароитида маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолаш

тизимини танқидий таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили.

Ҳозирги замонавий менежмент фанида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолашга доир турли қарашлар ва ёндашувлар мавжуд. Жумладан, и.ф.д., проф. Ш.Д. Эргашходжаева ўз дарслик ва ўқув қўлланмаларида: “Рискларни мантиқий шкала ёки баллар тизимидан фойдаланиб баҳолаш мумкин. Рискларни баҳолаш бўйича кўпчилик услубиятлар айнан балли тизим бўйича ташкил этилади: эксперт рисклар гуруҳидан ҳар бири бўйича ёки алоҳида гуруҳдан ҳар бир риск бўйича белгиланган миқдорда баллар қўяди, сўнгра рисклар ўлчанади ва лойиҳа рискининг умумий баҳоси чиқарилади. Ушбу баҳо асосида лойиҳанинг риск гуруҳи ҳақида ва уни молиялаштиришнинг мақсадга мувофиқлиги ҳақида хулоса чиқарилади. Лойиҳа рискининг баҳоси лойиҳа бўйича ҳисоб-китобларда акс эттирилиши шарт: лойиҳанинг барча кўрсаткичлари рискни ҳисобга олган ҳолда тузатиш киритиб ҳисоблаб чиқилган бўлиши лозим” [3], деб таъкидлайди.

Иқтисодчи олимлар Н.Ғ.Каримов ва Р.Х.Хожиматовлар фикрига асосан, “Рискни баҳолаш – бу рискни турлари билан боғлиқ, қайсики рискни бошқаришни биринчи босқичида аниқланган сонли харажатларни аниқлашдир. Рискни аниқлаш ва уни баҳолаш босқичлари рискнинг таҳлили, деб ҳам аталади. Бунда рискни аниқлаш сифат таҳлилига, рискни баҳолаш миқдор таҳлилига кирди” [4] деган фикрни илгари суришади.

Ёш тадқиқотчи З.У. Хамидова: “Рискларни баҳолаш рискларнинг хилма-хиллиги ва омилларини кузатиш ҳамда уларнинг миқдорий баҳоланиши бўйича тизимли иш фаолиятидир, яъни рискларни баҳолаш тамойили иккита, кўрсаткичнинг миқдор ва сифат кўрсаткичлари ўртасидаги ўзаро боғлиқликни

назарда тутати”, деган ўз қарашларини илгари суради [5].

Иқтисод фанлари номзоди, доцент М.Ҳайдаров: “Рискларни баҳолаш жараёни бешта қадамдан иборатлигини таъкидлайди, яъни 1-қадам: риск категорияларини аниқлаш; 2-қадам: қандай рисклар баҳоланишини белгилаш (риск омилларини аниқлаш); 3-қадам: риск мезонларини аниқлаш; 4-қадам: рискнинг муҳим омиллари ва мезонларига балл бериш (сифат жиҳатдан баҳолаш); 5-қадам: турлича аҳамиятли рискларни баҳолаш натижаларини таснифлашдан иборат” [6].

Тула давлат университети профессор-ўқитувчилари Т.А. Елисеева, Е.В. Плехотникова ва С.И. Соловьёвлар бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолашда эксперт усулидан фойдаланиш масалаларини тадқиқ этиб, бошқарув қарорларини қабул қилишда “таваккалга йўналтирилган фикрлаш” (ISO 9000: 2015 “Сифат менежменти тизимлари”) каби замонвий усулларни қўллашни тавсия этишади [7]. Ушбу стандартлар асосида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолаш ISO 9000:2015 серияли стандартлари талабларига мувофиқ сифат менежменти тизимларидан фойдаланишни тақозо этади.

Замонавий менежмент фани қонуниятларига кўра, рискларни баҳолашда эксперт баҳолаш усулидан фойдаланиш самарали ҳисобланади. Лекин вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолиятида оператив қарорлар қабул қилишда рискларни баҳолашда эксперт баҳолаш усулидан самарали фойдаланиш вақт нуқтаи назардан чекланган, шу нуқтаи назардан ҳам маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолашга кўмаклашувчи дастурий таъминотлар (ЭХМ дастурлари) яратиш мақсадга мувофиқ.

Россия Федерацияси Ташқи ишлар вазирлигининг Москва давлат халқаро муносабатлар университети профессори А.В. Тебекин риск шароитида бошқарув қарорларини қабул қилиш масалаларини монографик таҳлил қилиб, бошқарув қарорларини қабул қилишда ташқи ва ички муҳит таъсирини баҳолаш, шунингдек, ноаниқлик ва таваккалчилик шароитида бошқарув қарорларини қабул қилиш шакллари ва усуллари хусусида фикр юритган [8]. Мазкур қарашлар ва ёндашувлар глобаллашув шароитида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қарор қабул қилиш жараёнида эътибор қаратилиши лозим бўлган жиҳатларни ўзида акс эттиради.

Чехиялик тадқиқотчилар Р.Мышкова ва В.Доупалова қарор қабул қилишда кичик бизнесда рискларни бошқариш ва баҳолаш масаласини ўрганиб, бошқарув қарорларини қабул қилишда хавфнинг юзага келиш эҳтимоли ва таъсир ҳажми жиҳатидан баҳолаш усуллари тавсия этишган [10]. Шунингдек, ташкилот ва корхоналарда бошқарув қарорларини қабул қилишда эҳтимоли мавжуд рисклар рўйхатини шакллантиришни таклиф этишган (1-жадвал).

этиш; 4) рискларни баҳолаш; 5) қарор қабул қилиш.

Россиялик иқтисодчи олимлар М.А. Бетилгириев ва Х.Г. Косумова инвестицион қарорлар қабул қилишда рискларни баҳолаш масаласини тадқиқ этиб, мазкур соҳада бошқарув қарорларини қабул қилишда “макроиқтисодий кўрсаткичлар”, “микроиқтисодий кўрсаткичлар” ва “институционал кўрсаткичлар”ни ҳисобга олиш кераклигини, инвестицион қарорлар қабул қилишда динамик ва статик рискларни алоҳида баҳолашни таклиф этишади. Бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолашда статистик таҳлил, харажатларнинг мақсадга мувофиқлигини таҳлил қилиш, эксперт баҳолаш, аналогия ва тизимли таҳлил усулларида фойдаланиш самарали эканлигини таъкидлашади [9].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотнинг методологик асосини менежмент фанининг фундаментал қонуниятлари, бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолаш тизимлари, шунингдек, бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолаш ва бошқаришга доир тадқиқот олиб бор-

1-жадвал

Ташкилот (корхона)да рискларни баҳолашга ёндашувлар

	Хавфнинг юқори эҳтимоли	Хавфнинг паст эҳтимоли
Таъсирнинг юқори даражаси	Хавфдан қочиш, камайтириш	Суғурта қилиш
Таъсирнинг паст даражаси	Камайтириш ёки тўхтатиб туриш	Рискларни тўхтатиб туриш

Швециялик олим Пер Нэсман рискларни таҳлил қилишни қарор қабул қилишнинг инструменти сифатида ўрганган [11]. Ўз изланиш ва қарашларида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни таҳлил қилишнинг бешта асосий босқичини кўрсатиб ўтишади: 1) рискни аниқлаш; 2) рискларни ҳисобга олиш (белгилаш); 3) рискларни идрок

ган хориж ва ўзбекистонлик олимлар, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг маъруза ва нутқлари ташкил қилади. Мазкур тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, институционал таҳлил, контент таҳлил, функционал таҳлил, қиёсий таҳлил, анализ ва синтез каби илмий тадқиқот усулларида фойдаланилди.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, улардан маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолаш, бошқарув қарорлари натижадорлиги ва самарадорлигини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг назарий аҳамияти шундаки, мақолада илгари сурилган таклиф ва тавсиялардан “Стратегик менежменти”, “Тизимли таҳлил”, “Маҳаллий бошқарув”, “Бошқарув қарорларини қабул қилиш технологиялари” каби фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Таҳлил ва натижалар. Глобаллашув шароитида маҳаллий давлат ҳокимияти органларида қабул қилинаётган бошқарув қарорлари рискларини баҳолаш, рискларнинг хилма-хиллиги ва омилларини кузатиш ҳамда уларнинг миқдорий баҳоланиши бўйича тизимли иш фаолиятини ташкил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Давлат бошқаруви бўғинидаги барча органларда қабул қилинаётган қарорлар инсон манфаатларига хизмат қилиши керак, шунинг учун қабул қилинаётган қарорлар салбий оқибатларини олдини олиш учун ундаги рисклар баҳоланиши лозим. Замонавий менежмент фанида рискларни баҳолаш бўйича кўплаб усуллар ишлаб чиқилган ва илмий асослаб берилган. Ушбу усулларни қуйидаги иккита гуруҳга ажратишимиз мумкин: 1) Рискларни баҳолашнинг статистик методлари: даромадлиликнинг стандарт четланиши (σ); Value at Risk методи; CVaR методи; 2) Рискларни баҳолашнинг эксперт методлари: рейтинг методлари; баллик методлар; Дельфи методи [12].

Илғор хориж амалиётининг таҳлили натижасида шуни таъкидлаш мумкинки, бугунги кунда стратегик қарорлар қабул қилишда хавфларни баҳолаш соҳасида қуйидаги тенденциялар кузатилмоқда:

- интеграциялашган рисклар бошқаруви (Enterprise Risk Management – ERM)

орқали барча бўлим ва жараёнларда рискларни ягона тизим орқали баҳолаш ва бошқаришга эътибор қаратилмоқда. Бошқарув қарорини қабул қилишда хавфлар таҳлилининг амалга ошириш бўйича махсус экспертлар гуруҳлари ташкил этилмоқда;

- технологик (кибер) хавфларни баҳолаш тизимининг йўлга қўйиш стратегик қарорлар натижасида юзага келиши мумкин бўлган киберҳужумлар, маълумотлар хавфсизлиги, рақамлаштириш хавфларини баҳолаш ва олдини олиш имконининг беради. Шунинг учун аксарият давлатларда рақамли трансформация жараёнларига алоҳида эътибор қаратилмоқда;

- иқлим ўзгариши ва ESG (Environmental, Social, Governance) хавфларини баҳолаш бўлиши мумкин бўлган табиий офатлар олдини олиш имконининг беришмоқда. Давлатнинг экологик сиёсати орқали ижтимоий таъсирларни баҳолаш орқали стратегик қарорлар қабул қилиш репутацион ва молиявий йўқотишларнинг олдини олмақда;

- стратегик қарорлар қабул қилишда сунъий интеллект (AI) ва катта маълумотлар (Big Data)га асосланган таҳлиллардан самарали фойдаланиш рискларни оптимал баҳолаш имконининг беришмоқда. Big Data технологиялари хавфларни тезкор ва аниқ баҳолашда қўлланилмоқда.

Дунё миқёсидаги тенденциялар шуни кўрсатмоқдаки, ривожланган компаниялар стратегик қарорларни қабул қилишда хавфларни аниқлаш ва уларни минималлаштириш бўйича мукамал тизимларга эга бўлиб бормоқда.

Ўзбекистонда ҳам стратегик қарорлар қабул қилишда раҳбар кадрлар масъулиятини ошириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 14 апрелдаги “Маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан қабул қилинадиган қарорларни ишлаб чиқиш, келишиш ва рўйхатдан ўтказишнинг ягона электрон

тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 218-сон қарори қабул қилинган бўлиб, ундан кўзланган мақсад маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг қарорларни қабул қилиш жараёнларини соддалаштириш, очиқлик ва шаффофлигини таъминланмагани ҳамда ушбу соҳага ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этишдан иборат [13]. Мазкур қарорга кўра, 2021 йил 1 январдан бошлаб, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг қарорларини ишлаб чиқиш, келишиш ва рўйхатдан ўтказишнинг ягона электрон – “Е-қарор” тизими ишга туширилган.

Маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг қарорларини ишлаб чиқиш, келишиш ва рўйхатдан ўтказишнинг ягона электрон – “Е-қарор” тизимининг ишга туширилиши мазкур соҳани рақамлаштиришга қўйилган муҳим қадамлардан бири ҳисобланади. Лекин мазкур тизимга қарор лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш босқичида рискларни баҳолаш инструментларини ҳам жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бугунги дунёда кечаётган глобаллашув шароитида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинаётган қарорлар натижадорлиги ва самарадорлигини таъминлашнинг ягона манбаи бу қарор лойиҳасини тайёрлаш учун зарур бўлган ахборотнинг тўлиқлиги, ишончлилиги, ўз вақтидалиги ва мавжуд рискларнинг баҳоланганига боғлиқ.

Бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни бошқариш ва баҳолаш жараёнида давлат фуқаролик хизматчилари қуйидаги тамойилларга амал қилиши муҳим:

- риск категориясини тўғри белгилаш;
- риск турларини тўғри англаш;
- рискнинг таъсир кўламини тўғри баҳолаш;
- рискни вужудга келтирувчи омилларни таҳлил қилиш;
- рискларни баҳолашда комплекс ёндашув;

- риск даражасини рентабеллик даражаси билан таққослаш;

- қарорнинг ташкилот стратегияси (мақсадлари)га мувофиқлигини текшириш;

- риск даражаси ва таъсирини ташкилотнинг молиявий, иқтисодий, ижтимоий ва ташкилий имкониятлари билан таққослаш.

Бугунги ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги туб ўзгаришлар “Ўзбекистон – 2030” стратегияси мақсадли кўрсаткичлари бўйича амалга оширилаётган ислохотлар билан боғлиқ. Лекин баъзи ҳудудларда ижро ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинаётган қарорлар ижроси таъминланмаётгани ёки амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга зид равишда қабул қилинаётганлигини кўришимиз мумкин. Шу нуқтаи назардан ҳар бир қабул қилинаётган қарор танқидий таҳлил асосида амалга оширилиши лозим. Шунинг учун Президентимиз Ш.Мирзиёев марказдаги раҳбарлар қарорлар қабул қилишда ҳокимларнинг умумий ҳисоботлари билан кифояланиб қолаётганини танқид қилиб, бундан буён ҳудудларга оид ҳар бир масалани аниқ туман, қишлоқ, маҳалла, соҳа ва корхона кесимида, муаммонинг энг қуйидаги илдизигача тушиб, уни ҳал қилиш зарурлигини таъкидлади. Дастурлар ишлаб чиқишни ҳар бир қишлоқдан бошлаш, қайси қишлоқда қайси йўналишни ривожлантириш, бунга қанча маблағ ажратиш кераклигини аниқ кўрсатиш талабини қўйди [14].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 27 ноябрдаги “Коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тизими самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-200-сон Фармонига кўра, Олий суд томонидан ҳар чорак якуни билан кейинги ойнинг 15-санасига қадар судлар томонидан давлат

органлари ва ташкилотлари, уларнинг мансабдор шахсларининг ноқонуний чиқарилганлиги учун бекор қилинган қарорлари тўғрисидаги маълумотларни расмий веб-сайтда очиқ эълон қилиб бориш вазифаси юклатилган.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари бошқарув қарорлари лойиҳаларини муҳокамага қўйиш ва улардаги рискларни баҳолаш тизимини жорий этишда стратегик қарорларнинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик оқибатларини таҳлил қилиш учун тизимли ёндашувни жорий этиш учун рискларни аниқлаш, баҳолаш ва уларни камайтириш чораларини ишлаб чиқиш, қабул қилинган қарорларнинг амалга оширилишини кузатиш ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш тизимини яратиш лозим.

Хулоса ва таклифлар. Таҳлиллар асосида шуни таъкидлаш лозимки, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари нафақат глобал шароитда, балки бутун фаолияти давомида бошқарув қарорлари лойиҳаларини ҳокимлик сайтига муҳокамага қўйиш орқали улардаги рискларни баҳолаш тизимини жорий этишда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

1. Қабул қилинаётган қарорлар механизмларини ишлаб чиқишда риск омилларини ҳисобга олиш, мазкур жараёнга мутахассис экспертларни жалб этиш мақсадга мувофиқ.

2. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларнинг ретроспектив таҳлилини амалга ошириш, истиқболда вужудга келиши мумкин бўлган салбий оқибатларининг олдини олиш имкониятини беради.

3. Давлат бошқарувининг барча бўғинида бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни комплекс (иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ташкилий, ҳуқуқий, экологик, молиявий ва ҳоказо) баҳолаш мақсадга мувофиқ.

4. Бошқарув қарорлари қабул қилишда рискларни баҳолашга кўмаклашувчи дастурий таъминотлар (RA2 art of risk, vsRisk, CRAMM, RiskWatch, Proteus)ни жорий этиш ва ишлаб чиқиш лозим.

5. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида фаолият юритувчи ходимлар учун қисқа муддатли рискларни баҳолаш усули ("Зарарсизлик нуқтасини аниқлаш усули", DEA (Data Envelope Analysis), CAMEL (Capital, Assets, Management quality, Earnings and Liquidity), "Лойиҳа барқарорлигини текшириш усули", "Монте-Карло" усули, "Рискларни ҳисобга олувчи фоиз ставкалар усули" ва ҳоказо)лари бўйича ўқув курслари ташкил этиш.

6. Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимлари томонидан қарорлар қабул қилишда турли даражада ўзаро боғланган ва ички жиҳатдан кетма-кет бўлган маълум вазифаларга тегишли рискларни идентификациялаш ҳамда таҳлил қилиш.

7. Бошқарув қарорларини қабул қилишда риск манбаларини аниқлаш ва гуруҳлаш, ҳар бир рискнинг бошқарув қарорларига таъсир кўрсатиш эҳтимоли, табиати, риск соҳасини баҳолаш, рискнинг пайдо бўлиш вақтини, давомийлиги ва амал қилиш даврийлигини белгилаш, рискларни камайтириш чораларини белгилашга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

8. Вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда бўладиган ўзгаришларни олдиндан таҳлил қилиб боришлари, истиқболда қабул қилинадиган қарорлар рискни баҳолаш имкониятини беради.

9. Бошқарув қарорларини қабул қилишда рискларни баҳолашга таъсир этувчи омиллардан бири қарор лойиҳасини ишлаб чиқиш жараёнида ахборотларнинг тўлиқлиги ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан ҳам вилоят, шаҳар ва туман ҳокимликлари ягона ахборот алмашинув тизими орқали тезкор ва сифатли ахборотлар олиш имкониятига эга бўлиши лозим.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ҳокимларнинг 2024 йилда мингга яқин қарори суд томонидан бекор қилинди. // <https://daryo.uz/k/2025/01/23/>
2. <https://lex.uz/docs/4621111>
3. Эргашходжаева Ш.Д. Инновацион маркетинг. Дарслик. – Т.: ТДИУ, Иқтисодиёт. – 2014. – 69 б.
4. Каримов Н.Ғ., Хожиматов Р.Х. Инвестицияни ташкил этиш ва молиялаштириш: Дарслик. – Т.: ТДИУ. – 2011. – 699 б.
5. Хамидова З.У. Бюджет ташкилотларида ички аудит хизмати фаолиятида рискларни бошқариш. // “Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар” мавзусидаги республика 12-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 июнь, 2020 йил. – Т.: Tadqiqot. – 2020. – 77 б.
6. Ҳайдаров М. Бюджет ташкилотларида ички аудитни ташкил қилишда рискларни баҳолаш моҳияти. // Иқтисод ва молия / Экономика и финансы. № 2. – 2013. – 62 б.
7. Елисеева Т.А., Плахотникова Е.В., Соловьёв С.И. Анализ рисков принятия управленческих решений при использовании экспертных методов оценки надежности. // Инженерный вестник Дона, №3 (2016)/ ivdon.ru/ru/magazine/archive/n3y2016/3681
8. Тебекин А.В. Принятие управленческих решений в условиях риска: монография / А.В. Тебекин. – Москва: РУСАЙНС, 2018. – С. 110.
9. Оценка рисков в процессе принятия инвестиционных решений // Экономический вестник Ростовского государственного университета 2010 Том 8 № 1 (часть 3) – С. 82.
10. Renáta Myšková, Veronika Doupalová. Approach to Risk Management Decision-Making in the Small Business. // Procedia Economics and Finance 34 (2015) 329-336/ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115016378>
11. Risk analysis a tool in decision-making. University dissertation from Stockholm: KTH. Author: Per Näsman; [2005] // <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:14614/FULLTEXT01.pdf>
12. Зокиржонов М.Р. Корхоналарда молиявий рискларни баҳолаш методлари. // “Халқаро молия ва ҳисоб” электрон журнали. № 3, декабрь, 2016 йил.
13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 14 апрелдаги “Маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан қабул қилинадиган қарорларни ишлаб чиқиш, келишиш ва рўйхатдан ўтказишнинг ягона электрон тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 218-сон қарори. / <https://lex.uz/ru/docs/4787645>
14. Худудлар иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари кўрсатиб ўтилди // <https://president.uz/uz/lists/view/3554>

ЎЗБЕКИСТОНДА АХБОРОТ-МЕДИА МУҲИТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ: СТРАТЕГИК ЁНДАШУВ ВА ТИЗИМЛИ ИСЛОҲОТЛАР

Бобур АЛИХОНОВ,

Турон Фанлар академияси академиги,
Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар
университети профессори

Аннотация: ушбу мақола Ўзбекистон Республикасида ахборот ва оммавий ахборот воситалари соҳасини ислоҳ қилиш, институционал ва ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, рақамли трансформация шароитида давлат ва жамият ўртасида самарали ахборот алмаши-нувини таъминлашда давлат бошқарувининг долзарб масалаларига бағишланган. Муаллиф миллий медиамуҳитини такомиллаштириш бўйича стратегик йўл харитасини таклиф этади, хорижий тажриба таҳлил қилинади ва амалий таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: ахборот сиёсати, давлат бошқаруви, медиаислохотлар, рақамли журна-листика, медиасаводхонлик, блогосфера, фактчекинг, ҳуқуқий база, институционал тизим.

Государственное управление в совершенствовании информационно-медиа среды в Узбекистане: стратегический подход и системные реформы

Бобур Алиханов,

Академик Академии наук Турана, Профессор Ташкентского государственного университета
журналистики и массовых коммуникаций

Аннотация: данная статья посвящена актуальным вопросам государственного управления в Республике Узбекистан по реформированию сферы информации и средств массовой инфор-мации, укреплению институциональных и правовых основ, обеспечению эффективного обмена информацией между государством и обществом в условиях цифровой трансформации. Автор предлагает стратегическую дорожную карту по совершенствованию национальной медиа-среды, анализируется зарубежный опыт и выдвигаются практические предложения.

Ключевые слова: информационная политика, государственное управление, медиа-реформы, цифровая журналистика, медиа-грамотность, блогосфера, проверка фактов, правовая база, институциональная система.

Public administration in improving the information and media environment in Uzbekistan: strategic approach and systemic reforms

Bobur Alikhanov,

Academician of the Academy of Sciences of Turan, Professor at Tashkent State University of
Journalism and Mass Communications

Abstract: this article is devoted to topical issues of public administration in the Republic of Uzbekistan on reforming the sphere of information and mass media, strengthening institutional and legal foundations, ensuring effective information exchange between the state and society in the context of digital transformation. The author offers a strategic roadmap for improving the national media environment, analyzes foreign experience and puts forward practical proposals.

Keywords: information policy, public administration, media reforms, digital journalism, media literacy, blogosphere, fact checking, legal framework, institutional system.

Кириш. Ахборот глобал ресурс сифатида XXI асрда жамият ривожининг асосий омилига айланди. Бугунги рақамлаштирилган жаҳон медиа муҳити жамиятдаги танқидий фикр, очиқ мулоқот, сиёсий ва фуқаровий фаоллик, шаффоф бошқарув ҳамда ижтимоий ҳамжиҳатликнинг негизи саналади. Сўнгги ўн йилликда эса, ахборот глобал геосиёсий курашнинг стратегик воситасига ҳам айланиб улгурди. Ахборот хатарлари, кибер таҳдидлар ва фейк контент оқими одамлар онги ва давлат барқарорлигига бевосита таъсир кўрсатаётган даврда, ҳар бир давлатнинг миллий ахборот сиёсати бугунга келиб, “миллий хавфсизлик” тушунчасининг ажралмас қисми сифатида қаралмоқда.

Ўз навбатида, ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожига ва рақамли медиамуҳитнинг кенгайиши давлат бошқаруви тизимидан янги, инновацион ва тизимли ёндашувларни талаб этмоқда. Айниқса, Янги Ўзбекистон ислохотлар даврида ахборот соҳаси стратегик салоҳиятга эга йўналиш сифатида қаралаётган бир пайтда, давлатнинг бу соҳадаги роли фақатгина назоратчи ёки тартибга солувчи эмас, балки тўлақонли ҳамкор, ривожлантирувчи ва кафолатловчи субъект сифатида қайта шаклланимоқда.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда амалга оширилаётган медиа соҳасини эркинлаштириш, шаффофликни таъминлаш ва фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга қаратилган ислохотлар бу соҳанинг стратегик аҳамиятини янада оширди. Мамлакатда 2016 йилдан бошлаб, оммавий ахборот воситалари соҳасини эркинлаштириш, ахборотга бўлган талабни қондириш, жамоатчилик назоратини кучайтириш борасида изчил сиёсат юритилмоқда. Президент Ш.М.Мирзиёевнинг **“Халқ давлат органига эмас, давлат органлари халққа хизмат қилиши керак!”** деган тамойили

миллий медиамуҳитни янгилашда концептуал бурилиш ясади.

Бироқ ҳозирги вазиятдаги муаммолар – анъанавий ОАВнинг рақобатбардошликни йўқотиши, блогосферадаги ҳуқуқий номуносиблик, ахборот хавфсизлигининг заифлиги – ушбу соҳада чуқур ислохотлар, стратегик ёндашув ва янгича институционал моделларни талаб қилмоқда. Мазкур мақолада Ўзбекистон медиамуҳитини такомиллаштириш бўйича институционал, ташкилий ва ҳуқуқий йўналишлардаги тизимли чора-тадбирлар илмий-амалий асосланган ҳолда мушоҳада этилади.

1. ЎЗБЕКИСТОНДАГИ АХБОРОТ МУҲИТИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ

Анъанавий ОАВ ва рақобатбардошлик муаммоси

Бугун кенг сегментли Ўзбекистон медиамаконида кечаётган глобал ва минтақавий тенденциялар, такомиллашув ва интеграцион жараёнлар, объектив ва субъектив таъсир таомиллари, маҳаллий шарт-шароитлар ҳамда ўзига хос жиҳатлар силсиласида эволюцион ривожланишнинг универсал усуллари ҳам янада ойдинроқ намоён бўлаётганини айтиш жоиз. Албатта, ОАВлар фаолиятидаги бундай ўзгаришлар ўз-ўзидан, таъбир жоиз бўлса, изсиз ва енгил кечаётгани йўқ. Миллий ОАВларимиз аксарият ҳолларда ўз фаолиятини жўнроқ тарзда, кундалик ишини эса, замон талабига аллақачон жавоб бермай қолган – мумтоз-классик ёндашувлар асосида ташкил этмоқда. Тўғри, замона зайлини, чинакам рақобат муҳитини ўз вақтида англаган таҳририятларда аста-секин бўлса-да, кенвергенция усулида ишлашга ўтилган. Бироқ ҳали натижалар етарли даражада самара бераётгани йўқ. Анъанавий журналистиканинг айрим вакиллари, афсуски, медиамаконида тобора кўпайиб бора-

ётган янги иштирокчилар, субъектлар, тузилмалар ва ниҳоят блогосфера каби ижтимоий тармоқ вакиллари соҳадаги мутаносибликни тамомила ўзгартириб, баъзи ҳолларда вазият ва мавқени ўз қўлларига олишаётганини тан олишма-япти чоғи. Очиги, ушбу оғриқли масала хусусида мулоҳазалар бисёр...

Инчунун, гап парадигмалар хусусида бораркан, сўнгги 7-8 йил ичида миллий ахборот қўланкасида пайдо бўлиб, маълум муддат муваффақиятли иш олиб бораётган медиаплатформаларнинг (“Халқаро пресс клуб”, Ахборот-таҳлил медиамарказлари, ахборот хизматлари ва ҳ.к.), бугунги жараёнлардаги ўрни, вазифалари, сифатли контент яратишдаги дастлабки тажрибаларини мамнуният билан қайд этган ҳолда, бу каби тузилмалар аксарият ҳолларда ҳукумат ва хўжалик органларининг идоравий манфаатга йўғрилган минбарига айланиб улгурганини ҳам таъкидлаш лозим. Бу эса, табиийки, жамиятда уларга нисбатан нуфуз ва ишончнинг камайишига олиб келмоқда.

Масалага янада чуқур ёндашадиган бўлсак, ўй-фикрларимиз ўз-ўзидан Ўзбекистон масс-медиясининг энг катта муаммоларидан бири – мазкур қўланкада ҳали-ҳануз яхлит давлат ахборот сиёсати шаклланмаганига бориб тақалади. Бу эса, ўз навбатида, медиатузилмалар фаолиятида ноаниқлик ва бошбошдоқликни келтириб чиқармоқда. Мавжуд вазиятда сифатли миллий контентнинг камлиги, баъзи муҳим сиёсий ва халқаро йўналишларда эса, уларнинг деярли йўқлигида яққол намоён бўлмоқда. Журналистларимизнинг ушбу вазифани муносиб адо этишларида билим ва савиялари қониқарли эмаслиги, мавзуга доир маълумот ва далилларнинг нисбатан ёпиқлиги, шунингдек, юқори малакали мутахассислар ва мустақил экспертлар иштирокининг чекланганлиги ҳам бунга сабаб бўляпти.

Шу билан бирга, анъанавий оммавий ахборот воситаларимиз рақамли трансформация таъсирида глобал миқёсда кескин рақобат муҳитига дуч келмоқда. Интернет, ижтимоий тармоқлар ва мобил технологиялар орқали ахборот тарқатиш имкониятларининг кенгайиши натижасида, аудитория эътиборини сақлаб қолиш анъанавий медиа учун тобора мураккаб масалага айланган. Бир пайтлар жамиятда ягона ахборот манбаи сифатида эътироф этилган босма нашрлар, радио ва телевидение каби мумтоз ОАВлари ҳозирда блогерлар, контент яратувчилар, ахборот платформалари ва глобал медиа-гигантлар билан очиқ рақобатга дош беролмай қолмоқда.

Бу муаммо, аввало, анъанавий ОАВнинг рақамлашув жараёнига сушт мослашаётгани ва инновацияга нисбатан эҳтиёткор муносабати билан боғлиқ. Ижтимоий тармоқлардаги тезкорлик, интерактивлик ва инфотейнмент элементлари билан бойитилган янги форматлар анъанавий ОАВнинг маълум бир қолипда қолиб кетиши фонида ёш аудиторияни ўзига тамомила жалб қилиб бўлди. Шунингдек, ахборот истеъмолчиларининг одатлари ҳам ўзгарган: у ёки бу хабарни кечиккан ҳолда кундалик газетадан ўқиш эмас, балки “real time” режимида, мобил ускуна орқали олиш – оддий стандартга айланди.

Рақобатбардошлик муаммоси, шунингдек, молиявий барқарорлик, реклама бозоридаги улуш, контент сифатининг даражаси ва кадрлар салоҳияти билан чамбарчас боғлиқ. Тўғри, бугунги кунда ахборот оқимида саралаш, таҳлил қилиш ва текширилган маълумотни етказиш анъанавий ОАВнинг энг муҳим устунликларидан бири саналади. Аммо бу афзалликни сақлаб қолиш учун улар конвергент усулда контентни янгилаш, мультимедиа платформаларга чиқиш, аудитория билан интерактив алоқа

ўрнатиш каби стратегик қадамларни амалга оширишлари зарур.

Шу билан бирга, анъанавий ОАВ ҳукумат ва жамият ўртасида ахборот кўприги сифатидаги функциясини сақлаб қолиши, фақат расмий манбаларга таяниб қолмасдан, журналистик суриштирув, таҳлилий репортаж ва мустақил фикр билдириш имкониятларини кенгайтириши лозим. Акс ҳолда, улар нафақат рақобатда ютилади, балки жамият ва медиамуҳитдаги таъсирини ҳам йўқотади. Мухтасар айтганда, анъанавий ОАВ рақобатбардошликка муносиб равишда дош бериш учун фақат рақамли платформага ўтиш эмас, балки коммуникация стратегиясини тубдан қайта кўриб чиқиши, контент сифати, шакли ва тарқатиш каналларини комплекс равишда такомиллаштириши орқали замонавий медиамуҳитида ўз ўрнини мустаҳкамлаши мумкин.

Шу боис, кўплаб давлат телеканаллари, газеталар ва ахборот агентликлари анъанавий форматдан узоқлашмаган ҳолда, жамиятнинг тез ўзгарувчан ахборот эҳтиёжларига жавоб бера олмаяпти. Таҳлилий ва мустақил контент етишмовчилиги, кадрлар тайёрлашда замонавий ёндашувнинг мавжуд эмаслиги уларни кескин рақобат шароитида ортида қолдирмоқда.

Блогосфера ва рақамли медиа

Блогерлар ва ижтимоий тармоқ фаоллари тобора кучли таъсир кучига эга бўлиши баробарида, уларнинг фаолияти қонуний асосда эмас, фактчекинг маданияти заиф, ахборот манбалари ҳаққонийлигига нисбатан эътибор паст бўлган аснода кечмоқда. Кўп ҳолларда фейк ва манипулятив ахборотлар тарқалиши ҳам кузатилмоқда.

Блогосфера ва рақамли медиа замонавий ахборот муҳитининг энг таъсирчан ва динамик сегментлари сифатида анъанавий ОАВдан фарқли равишда,

ахборот тарқатишни марказлаштирилмаган, эркин ва интерактив шаклда амалга ошириш имконига эга. Мазкур тенденция ахборот истеъмоли маданиятини, жамоатчилик фаоллиги ва сўз эркинлигининг кўламини тубдан ўзгартириб юборди.

Масалан, Ўзбекистонда ҳуқуқбузарлик ҳолатларини фаол ёритувчи блогерлар аллақачон кенг жамоатчилик эътиборини қозонишга эришган. Ёки экологик масалаларни ёритувчи мустақил видеоблогерлар ҳам жамоатчиликни фаол ҳаракатга ундаётгани рақамли медиа қай даражада амалий таъсир ўтказишининг ёрқин мисolidир. Бу каби фаолиятлар анъанавий ОАВда етарли даражада ёритилмаган мавзуларни кенг муҳокама даражасига олиб чиқиш имконини бермоқда.

Рақамли медиаплатформалар: YouTube, Telegram, Instagram, Facebook, TikTok ва бошқалар – ахборот тарқатишнинг бош каналига айланди. Улар орқали хабарни нафақат тарқатиш, балки визуал, аудио ва матнли форматда бойитиб, турли аудиторияларга мослаштириш мумкин. Масалан, баъзи ихтисослашган Telegram-каналлар орқали ҳуқуқий саводхонликни ошириш борасида кўплаб фойдаланувчилар ўзлари учун муҳим маълумотларни олмоқдалар. Бу рақамли медиавоситаларининг маърифий ва тарбиявий функциясини ҳам юзага чиқармоқда.

Шу билан бирга, рақамли медиа ва блогосферадаги контентни назорат қилиш муаммоси ҳам кескин даражада мавжуд. Мақсадсиз кликбейтлар, асоссиз маълумотлар ёки манипулятив таҳлилларнинг тарқалиши жамоатчилик фикрини тескари буришга сабаб бўлмоқда. Шу боис, рақамли майдонда масъулиятли блогерлик ва медиасаводхонлик даражасини ошириш жуда муҳим.

Блогосфера ва рақамли медиа на-

фақат ахборот тарқатиш, балки фуқаролик жамиятини шакллантириш, жамоатчилик назоратини амалга ошириш, мустақил фикрни қўллаб-қувватлаш воситаси бўлгани боис, улар келажакда ҳам ахборот муҳитида устувор роль ўйнаши учун ҳуқуқий, технологик ва этика асослари мукамал бўлиши тақозо этилади.

Давлатнинг стратегик йўналтирувчи сифатидаги ўрни

Дастлаб, ахборот ва оммавий коммуникациялар соҳасини такомиллаштиришда давлатнинг энг муҳим вазифаси – миллий медиасиёсатини белгилаш ва уни стратегик йўналиш сифатида амалга оширишдан иборат. Бу борада Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда 2021-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасида ахборот соҳасини ривожлантириш стратегияси муҳим қомусий ва дастурий асос бўлиб хизмат қилмоқда. Бу ҳужжатларда ахборот олиш эркинлигини таъминлаш, оммавий ахборот воситаларининг иқтисодий мустақиллигини ошириш, медиа соҳасидаги профессионалликни кучайтириш каби устувор йўналишлар белгиланган.

Шу билан бирга, давлат бошқаруви субъектлари – Вазирлар Маҳкамаси, Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги, МТРК, “ЎзА”, ММА каби органлар медиасиёсатнинг асосий ташаббускори ва ижрочилари сифатида фаолият олиб бормоқда. Ушбу институционал тузилмалар нафақат ҳуқуқий-ташкилий майдон яратиш, балки ахборот соҳасини инновацион шаклда трансформация қилишда ҳам етакчи ўрин тутишлари лозим.

Ўзбекистонда сўз эркинлиги ва ахборотга олиш ҳуқуқининг кафолатларини таъминлаш давлат бошқаруви органлари олдидаги асосий вазифалардан бирига айланган. Ўзбекистон

Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги, “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги қонунлар медиамуҳитнинг эркин ва очиқ бўлишига хизмат қилмоқда. Аммо, айти пайтда, бу қонунлар амалиётга тўлиқ татбиқ этилиши учун давлат органлари томонидан самарали янги институционал механизмлар ишлаб чиқилиши талаб этилади.

Хусусан, ахборот соҳасидаги лицензиялаш ва рўйхатдан ўтказиш жараёнларини соддалаштириш, хусусий ва мустақил ОАВлар фаолиятини ҳимоя қилиш, интернет журналистикасининг ҳуқуқий мақомини тегишли тарзда белгилаш – бугунги куннинг долзарб вазифаларидан. Давлат эса, бу жараёнларда нафақат назоратчи, балки ислохотларни амалда қўллаб-қувватловчи, эркин рақобатга реал имкон яратувчи тузилма сифатида иштирок этиши зарур.

Ахборот муҳитини такомиллаштиришда давлат бошқарувининг яна бир муҳим вазифаси – тегишли инфратузилмани яратиш ва ривожлантиришдир. Хусусий телерадиоканаллар, интернет-нашрлар ва блогосфера субъектлари ўз кундалик фаолиятида замонавий студиялар, серверлар, контент платформалар ва рақамли технологияларга кескин эҳтиёж сезмоқда. Давлат томонидан ажратилаётган грантлар, субсидиялар, миллий платформалар, медиатехнопарклар ва контент-марказлар бу эҳтиёжларни қондиришга хизмат қилади.

Шу нуқтаи назардан, қатор вазирлик ва идоралар қошида ташкил этилган медиамарказлар, вилоятларда очилган матбуот хизматлари ва контент студиялари, шунингдек, журналистлар малакасини ошириш курслари соҳа ривожига сезиларли ҳисса қўшмоқда. Давлат шундай инфратузилмавий мажмуаларни кўпроқ қўллаб-қувватлаш

орқали медиа бозорида соғлом рақобатни ошириши, юқори савияли профессионал муҳит яратиш, бу орқали миллий ахборот маҳсулотини улушини кўпайтиришга эришиши мумкин.

Ахборот муҳитида давлат фаолияти фақат юқоридан бошқариш эмас, балки пастдан юқорига қараб шаклланадиган инклюзив механизмларга ҳам асосланиши лозим. Шу боис давлат органлари ОАВ, ННТ, фуқаролик жамияти институтлари, фриланс журналистлар ва блогерлар билан доимий мулоқот ва шериклик орқали ахборот сиёсатида иштирок этувчи барча томонларнинг фикрини инобатга олиши, аниқлаш, фойдали.

Жамоатчилик назоратини таъминлаш, очиқ маълумотлар портали, давлат органларининг медиага доимий ҳеч қандай тўсиқларсиз ахборот бериш мажбурияти, тадрижий равишда матбуот анжуманлари ва брифинглар ўтказиш – ана шундай ўзаро фойдали ҳамкорлик механизмлари саналади. Давлат медиамуҳитни ривожлантиришда фақат топшириқ берувчи эмас, балки унинг иштирокчиси, масъул шериги сифатида қаралиши керак.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Ўзбекистонда ахборот-оммавий коммуникация муҳитини такомиллаштириш жараёнида давлат бошқаруви муҳим ва кўп қиррали бўлиб, у соҳани ҳуқуқий, иқтисодий, инфратузилмавий ва институционал жиҳатдан қўллаб-қувватлаш билан бирга, медиа эркинлигини таъминлаш ва жамоатчилик билан ҳамкорликда фаол мулоқотга киришиш заруратини намоён этади. Ана шундагина медиа соҳаси барқарор, эркин ва жавобгар муҳит сифатида бекаму кўст шаклланади.

Давлат-ахборот муносабатлари

Блогосфера ва рақамли медиа замонавий ахборот муҳитининг энг таъсирчан ва мобил сегментларидан бирига

айланганини тан олиш баробарида, улар анъанавий ОАВдан фарқли равишда, ахборот тарқатишни марказлаштирилмаган, эркин ва интерактив шаклда амалга оширишини алоҳида қайд этиш лозим. Эндиликда, блогерлар, видеоблогерлар, инфлюенсерлар, подкастерлар, вайнерлар, тиктокерлар, ютуберлар, стримерлар, рилсмейкерлар, троллар, хейтерлар ва бошқа мустақил рақамли контент яратувчилар ҳозирда жамоатчилик фикрини шакллантиришда муҳим ўрин эгаллашмоқда. Инчунун гап, “давлат-ахборот муносабатлари” тушунчаси ҳақида кетганда, шуни таъкидлаш жоизки, бу давлат ҳокимияти органлари билан жамоатчилик ўртасида ахборот алмашинуви, ошкоралик, жавобгарлик ва таъсирлашувни тартибга солувчи тизимли муносабатлар мажмуаси сифатида баҳоланишини таъкидлаш жоиз. Бу муносабатлар демократик жамиятда давлат фаолиятининг очиқлиги, аҳоли хабардорлиги ва фикр алмашинуви учун асосий шартлардан бири ҳисобланади. Уларга самарали амал қилиниши, пировардида, давлатга нисбатан ишонч даражасини ошириш, сиёсий барқарорликни таъминлаш ва жамоатчилик назоратини кучайтириш имконини беради.

Ўзбекистонда охириги йилларда давлат-ахборот муносабатларини такомиллаштиришга қаратилган муҳим қадамлар қўйилди. Масалан, “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги ва “Оммавий ахборот воситалари фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш концепцияси” давлатнинг медиа билан алоқаларини ҳуқуқий асосда шакллантиришга хизмат қилди.

2020 йилдан буён давлат органларининг матбуот котиблари институти кенг жорий этилди. Президент Фармонига мувофиқ, барча вазирлик ва идораларда ахборот хизмати фаолияти кучайтирилди. Аниқса, 2021 йилда Президент матбуот котибининг фаолияти давлат

ахборот сиёсатида янги босқични бошлаб берди – ҳар ҳафталик брифинглар, жамоатчиликка очиқ изоҳлар ва тезкор муносабатлар анъанаси шаклланди.

Яна бир мисол сифатида, 2022 йилда Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан ишга туширилган “e-ombudsman.uz” ахборот майдончасини келтириш мумкин. Бу платформадан фуқаролар давлат органларининг ахборот бериш мажбуриятини бажариши юзасидан шикоят қилишлари мумкин. Ушбу механизм ахборот шаффофлиги ва давлат ҳисобдорлигини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Шу билан бирга, муаммолар ҳам мавжуд. Масалан, баъзи давлат органлари ахборот сўровларига ўз вақтида жавоб бермаслик ёки юзаки жавоблар орқали фуқаролар ва журналистларнинг ахборот олиш ҳуқуқини чеклаши ҳолатлари қайд этилмоқда. “Очиқ бюджет”, “E-qaror”, “Mu.gov.uz” каби электрон платформалар фаолият кўрсатса-да, улардан фойдаланишда ҳали ҳам мураккаб интерфейс, маълумотларнинг ўз вақтида янгиланмаслиги, ёки мурожаатлар жавобсиз қолиши каби ҳолатлар учраб туради.

Хулоса қилиб айтганда, давлат-ахборот муносабатларининг самарали бўлиши фақат расмий каналларнинг мавжудлигига эмас, балки улар орқали амалий очиқлик, жавобгарлик ва ишончли мулоқотнинг йўлга қўйилгани билан боғлиқ. Ахборот муҳитида давлатнинг роли – фақат маълумот тарқатувчи эмас, балки жамият билан икки томонлама, тенг муносабатлар ўрнатувчи субъект сифатида намоён бўлиши лозим. Давлат идоралари сўнгги йилларда Telegram, веб-сайт ва пресс-конференция форматларини бирмунча ривожлантирмоқда. Аммо ижтимоий мулоқотнинг реал шакллари, фуқароларнинг саволларига аниқ ва тезкор жавоб бериш механизмлари ҳанузгача мукамал эмас.

2. ГЛОБАЛ ТЕНДЕНЦИЯЛАР ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

Ахборот-коммуникация технологиялари жадал ривожланаётган ҳозирги даврда медиа соҳасидаги глобал тенденциялар ва хорижий мамлакатлар тажрибаси миллий ахборот сиёсати ва медиатизимини ислоҳ қилишда муҳим манбадир. XXI аср ахборот инқилоби, рақамли трансформация ва коммуникация платформаларининг диверсификацияси билан характерлидир. Бундай шароитда ҳар бир давлат ахборот майдонида ўз рақобатбардошлигини сақлаб қолиш, медиа мустақиллиги ва таъсирчанлигини ошириш, аудитория эҳтиёжларига мослашиш учун янги ёндашувларни ишлаб чиқмоқда.

Дунё тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, муваффақиятли медиаислохотлар натижадорлиги, аввало, сўз эркинлигини таъминлаш, ахборотни эркин олиш ва тарқатиш ҳуқуқини амалда кафолатлаш, жамоатчилик манфаатларига хизмат қилувчи мустақил ва касбий оммавий ахборот воситаларини қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ. Масалан, Европа мамлакатларида жамоат телерадиокомпанияларининг шаффоф бошқаруви ва молиявий мустақиллиги уларнинг холис ахборот тарқатишини таъминлаётган бўлса, Осиёдаги қатор давлатлар рақамли платформаларни миллий медиа стратегиясига интеграция қилишга алоҳида эътибор қаратмоқда.

Шу нуқтаи назардан қараганда, хорижий тажриба таҳлили нафақат амалиётда синаб кўрилган моделларни ўрганиш, балки ўз миллий шароитимизга мос келадиган, барқарор ва самарали медиа-сиёсатини ишлаб чиқишда муҳим роль ўйнайди. Жумладан, қатор ривожланган давлатлардаги медиа-холдинглар фаолияти мисолида жамоат хизмати журналистикаси, ахборот шаффофлиги ва медиа соҳасининг ҳуқуқий кафолатлари мустаҳкамланганини кўриш мумкин.

Бу каби тажрибаларни ҳар томонлама таҳлил қилиш орқали Ўзбекистон ахборот-медиамуҳитини ривожлантиришда илғор ёндашувлардан унумли фойдаланиш имкони пайдо бўлади.

Дунёда BBC (Буюк Британия), NHK (Япония), ZDF (Германия), TRT (Туркия) каби давлат медиа-холдинглари фаолияти мисолида қуйидаги ютуқлар кузатилади: улар ахборот тарқатишда мувозанат, мустақиллик ва жамоатчилик манфаатларини ҳисобга олган ҳолда юксак журналистика стандартларига таянган ҳолда иш юритади. Бу давлат медиа-ташкilotлари ўз мамлакатларининг ахборот сиёсатида асосий роль ўйнабгина қолмай, халқаро медиамаконда ҳам рақобатбардош ва таъсирли омилга айланган.

BBC (British Broadcasting Corporation) – Буюк Британиядаги энг йирик ва энг нуфузли жамоат телерадиокомпанияси бўлиб, у “жамоат хизмати журналистики” концепциясини амалиётда татбиқ этувчи намунали институт сифатида дунё миқёсида тан олинган. BBCнинг асосий ютуғи – ахборотни холис, тўлиқ ва турли нуқтаи назардан ёритишга қатъий амал қилишида. Масалан, сиёсий масалаларда ҳукумат ва мухолифат нуқтаи назарлари баробар ёритилади, ижтимоий муаммолар танқидий таҳлил қилинади. BBC фаолияти давлат томонидан молиялаштирилса-да, унинг мустақиллиги қонун билан кафолатланган. Бюджети, асосан, лицензия тўловлари ҳисобига шаклланади. Бу модель ахборотда манфаатлар тўқнашувидан холи ҳолатни сақлашга хизмат қилмоқда.

NHK (Nippon Hōsō Kyōkai) – Япониянинг жамоат телерадиокомпанияси мамлакатдаги ягона нодавлат тузилма сифатида расмий мақомга эга бўлган медиа-институт ҳисобланади. NHKнинг энг катта ютуғи – юқори технологияларга асосланган иш услуги, жамоатчилик эҳтиёжларига мослашувчан контент

сиёсати ва ахборотни етказишда нейтраллик ва холисликни таъминлашда кўринади. NHK ҳам тўлиқ давлат томонидан молиялаштирилмасдан, лицензия йиғимлари орқали ўз бюджетини шакллантиради ва давлатдан мустақил фаолият юритади. Уни танқидий журналистикани қўллаб-қувватлаган ҳолда, миллий қадриятларни сақлаш ва ташқи медиа-бозорда Япония имижини илгари суриш вазифаларини муваффақиятли бажариб келаётган платформа сифатида ҳам таърифлаш мумкин.

ZDF (Zweites Deutsches Fernsehen) – Германиянинг федератив жамоат телевиденияси немис жамиятида ахборот олиш, танқидий фикр юритиш ва фуқаролар фаоллигини қўллаб-қувватловчи энг ишончли ахборот манбаларидан бири саналади. ZDF орқали “Heute journal”, “Frontal”, “Maybrit Illner” каби аналитик, суриштирувчи ва жамоатчилик фикрини шакллантирувчи дастурлар эфирга узатилади.

TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) – Туркиянинг давлат телерадиокомпанияси сифатида 1964 йилда ташкил этилган. Охириги ўн йилликда TRT фаолияти сезиларли даражада модернизация қилинди. Айниқса, TRT World телеканали орқали халқаро аудиторияга Туркия нуқтаи назарини етказиш, минтақавий масалаларга боғлиқ позицияларни глобал медиа риторикасида илгари суриш самарали тарзда амалга оширилмоқда.

Бу платформа фақат ахборот тарқатувчи эмас, балки маданият, таълим ва тил орқали Туркиянинг “софт-пауэр”, яъни “юмшоқ куч” сиёсатини мустаҳкамловчи воситага айланмоқда.

Мухтасар айтганда, мазкур давлатлардаги медиа-холдинглар фаолияти мисолида жамоат хизматини амалга оширувчи, ахборотни холис ва масъулиятли тарқатувчи, миллий манфаатлар билан глобал медиа-ривожланишни уй-

ғунлаштирувчи модел яратилгани намоён бўлади. Улардаги тажриба – бошқа мамлакатлар, жумладан, Ўзбекистон учун ҳам давлат медиасини ислоҳ қилиш, холис ва шаффоф ахборот муҳитини шакллантиришда ўрганишга арзийдиган намуна ҳисобланади.

3. СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАР: УМУМИЙ ЁНДАШУВ ВА ИСЛОХОТЛАР

Ўзбекистонда ахборот-медиамуҳитини такомиллаштиришдан кўзланган асосий мақсад – бу майдонни эркин, масъулиятли ва рақобатбардош экотизимга айлантиришдир. Бунинг учун 4 та устувор йўналиш белгиланади.

Институционал ислохотлар

“Медиа тараққиёт кенгаши”ни ташкил этиш ғояси ахборот ва медиа соҳасидаги институционал ислохотларни чуқурлаштириш, соҳанинг барқарор, шаффоф ва самарали ривожини таъминлаш мақсадида илгари сурилади. Бундай кенгашнинг давлат, нодавлат, фуқаролик жамияти ва экспертлар ўртасидаги мулоқот майдони сифатида медиа сиёсатига стратегик ёндашув, мониторинг ва таҳлил функцияларини зиммасига олган ҳолда фаолият юритиши кўзда тутилади.

Кенгаш медиа соҳасидаги давлат сиёсатини ишлаб чиқишда бош маслаҳатчи ва таҳлилий марказ функциясини бажариши мумкин. Масалан, Германиядаги *Rundfunkrat* ёки Британиядаги *Ofcom* каби органлар медиа соҳасидаги сиёсатнинг жамоатчилик манфаатларига мослиги, журналистика эркинлиги ва контент сифатини таъминлашга қаратилган мониторингни олиб боради. Медиа тараққиёт кенгаши ҳам худди шундай вазифани ўз зиммасига олиши, яъни янги медиамуҳитдаги ўзгаришларга тезкор ва илмий асосланган муносабат билдиради, қонунчилик

ташаббуслари бўйича хулосалар тайёрлайди ва ҳ.к.

Шунингдек, Кенгаш мустақил экспертлар, журналистлар, блогерлар, муҳаррирлар, оммавий ахборот воситалари вакиллари ва ихтисослашган ҳуқуқшунослардан иборат бўлган плюралистик тузилма сифатида шакллантирилади. Бу унинг қарорларини холис ва фуқаролик жамияти талабларига мослаштирилган ҳолда қабул қилиш имконини беради. Масалан, Франциядаги *Conseil supérieur de l’audiovisuel* (CSA) аудиовизуал медиа фаолиятини кузатиш ва тартибга солишда жамоатчилик иштирокини таъминлаётган орган ҳисобланади.

Шу билан бирга, Медиа тараққиёт кенгаши медиасаводхонлик, оммавий ахборот воситаларида касбий малакани ошириш, янги формат ва технологияларни жорий этиш бўйича тадқиқот ва лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш орқали соҳадаги салоҳиятни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Масалан, у ОАВ вакиллари учун малака ошириш дастурлари, тадқиқотлар, миллий ва халқаро медиа мутахассислари иштирокида форумлар ташкил қилиши мумкин. Бу соҳада Канададаги *Canadian Media Fund* ёки Туркиядаги *RTÜK Akademisi* каби тажрибалар ўрнатилган бўлади.

Умуман, Кенгашнинг вазифаси назорат ёки маслаҳат билангина чекланмасдан, оммавий ахборот соҳасидаги барча манфаатдор томонлар учун ҳамкорлик ва ҳамжиҳатлик кўланкасига айланишдан иборат бўлиши керак. Бу унинг сиёсий эмас, балки ижтимоий ва касбий этика моҳиятига эга мустақил ва холис институт сифатида фаолият юритишини таъминлайди.

Шундай қилиб, Медиа тараққиёт кенгашини ташкил этиш медиа соҳасидаги давлат сиёсатини янгича, инклюзив ва тизимли форматда юритишга, оммавий ахборот воситаларининг эркин, масъу-

лиятли ва рақобатбардош ривожланишига асос яратадиган муҳим институционал ислоҳот сифатида қаралиши лозим.

Бу тузилмани жорий этиш билан параллел равишда (*ҳар беш йилда янгиланиб турувчи*) Миллий медиа стратегиясини қабул қилиш – ахборот соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, унинг институционал асосларини мустаҳкамлаш ва миллий ҳамда глобал медиамуҳитда Ўзбекистоннинг рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилган стратегик ҳужжат бўлиши лозим. Бундай стратегия, аввало, медиа соҳасидаги давлат сиёсатини узоқ муддатга мўлжалланган мақсад ҳамда вазифалар асосида мувофиқлаштиришга хизмат қилади.

Стратегияда соҳани қонуний, иқтисодий, технологик ва кадрлар жиҳатидан ривожлантиришнинг аниқ йўналишлари белгиланади. Масалан, 2030 йилгача Ўзбекистонда оммавий ахборот воситалари фаолияти учун қулай ҳуқуқий муҳит яратиш, сўз эркинлигини таъминлаш, журналистларни ҳимоя қилиш, медиасаводхонликни ошириш ва рақамли инфратузилмани мустаҳкамлаш каби устувор йўналишлар акс этиши мумкин.

Агар жаҳон тажрибасига назар ташласак, кўплаб давлатлар медиа сиёсати айнан стратегик режалаштириш асосида кўзланган муваффақиятга эришган. Масалан, Эстония “Digital Estonia 2030” дастури орқали ўз рақамли медиамуҳитини тўлиқ трансформация қилди. Жанубий Кореяда медиа ва ижтимоий тармоқлар фаолияти “Smart Media Strategy” асосида бошқарилади.

Миллий медиа стратегияси доирасида, шунингдек, қуйидаги вазифалар долзарб ҳисобланади: давлат медиа муассасаларини ислоҳ қилиш, жамоатчилик асосидаги медиа моделларини жорий этиш, медиа соҳасида соғлом рақобатни рағбатлантириш, мустақил таҳлил ва суриштирув журналистика-

сини қўллаб-қувватлаш. Масалан, айна жабҳада мустақил медиа тадқиқот марказларини ташкил этиш, контент сифатини баҳолаш тизимини жорий қилиш орқали самарали ички мониторинг механизми яратилиши мумкин.

Шунингдек, стратегияда кадрлар салоҳиятини ошириш, медиа таълими ва фанини замонавий стандартлар асосида қайта кўриб чиқиш, халқаро ҳамкорликни кенгайтириш ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Бу борада Ўзбекистон журналистикасини халқаро медиамаконга чиқариш, миллий медиа маҳсулотларини экспорт қилиш ва хорижий аудиторияга мўлжалланган махсус контент яратиш устувор вазифа сифатида белгиланиши кўзда тутилади.

Хулоса қилиб айтганда, беш йилга тадрижий тарзда мўлжалланган миллий медиа стратегиясини амалиётга жорий қилиш – Ўзбекистон ахборот сиёсатидаги институционал ислоҳотларни тизимли асосга солиш, соҳани рақамли трансформация, очиқлик ва халқаро стандартларга монанд равишда ривожлантириш учун мустаҳкам пойдевор яратиш имконини беради.

Мазкур йўналишда амалга оширилиши лозим бўлган яна бир йирик ташкилий чора – давлат медиа-холдинги моделининг жорий этилиши – давлатга тегишли оммавий ахборот воситаларини ягона стратегик платформа атрофида бирлаштириб, уларнинг самарадорлигини ошириш, рақобатбардошлигини таъминлаш ва ахборот сиёсатида яхлитликка эришиш мақсадида амалга ошириладиган институционал ислоҳотдир. Бундай модель халқаро тажрибада ўзини оқлаган бўлиб, BBC (Буюк Британия), TRT (Туркия), NHK (Япония) ва KBS (Корея) каби давлат медиа-холдинглари мисолида самарали ишлаб келмоқда.

Янги медиа-холдинг таркибида ҳозирда турли идораларга бўйсунадиган давлат медиа ташкилотларини (теле-

радиоканаллар, ахборот агентликлари, даврий нашрлар ва интернет ресурслари) бирлаштириш орқали ахборот сиёсатида институционал яхлитлик ва оқилона бошқарув самарадорлигига эришилади. Бу эса, мавжуд ресурслардан жўяли фойдаланиш, миллий контент сифатини ошириш ва аудитория эҳтиёжларига тезкор жавоб бериш имкониятини яратади.

Шу билан бирга, ушбу йирик тузилма замонавий рақамли технологияларга асосланган медиа инфратузилмасини шакллантириш, мультимедиа контент ишлаб чиқариш марказлари ва рақамли архивлар манбаларини яратиш, ахборот хавфсизлиги ва миллий манфаатларни ҳимоя қилиш каби муҳим вазифаларни муваффақиятли адо этиши мумкин.

Яна бир муҳим жиҳат – мазкур ҳолдинг фаолиятида жамоатчилик ишончини сақлаш ва ҳолисликни таъминлаш учун самарали ички назорат меха-

низмларини, эътиқодли ва касбий журналистик талабларга жавоб берадиган таҳририят сиёсатининг мақбул андозаларини жорий этиш зарур. Шу маънода, унинг бошқарув тузилмасига фуқаролик жамияти вакиллари, медиа-экспертлар ва сиёсатшунослар ҳам жалб этилиши мақсадга мувофиқдир.

Хулоса. Ўзбекистон ахборот сиёсати янги босқичга ўтиш арафасида. Медиамуҳитни мустаҳкам институционал асосларга эга, ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинган, рақамли имкониятлардан унумли фойдаланувчи ва халқаро талабларга мос ҳолда ривожлантириш орқали жамиятда ижтимоий адолат, очиқлик ва фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш мумкин. Ушбу мақолада таклиф этилган стратегик йўл харитаси Ўзбекистон медиамаконида тизимли ва барқарор ривожланиш учун амалий асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: Ўзбекистон. – 2021.
2. UNESCO. Media Development Indicators. – Paris, 2018.
3. Hallin D., Mancini P. Comparing Media Systems. – Cambridge, 2004.
4. BBC Annual Report 2023. – London, 2023.
5. “TRT World: Public Media Strategy in Turkey” – Istanbul Policy Center, 2022.
6. АИМК расмий таҳлилий маълумотлари. – Т., 2024.
7. Ўзбекистон Журналистика ва ОАВ агентлиги – 2023 йил ҳисоботи.
8. МУТР – Ахборот хавфсизлиги бўйича йиллик таҳлил, 2023.

НАРХЛАРНИ МОНОПОЛИЯГА ҚАРШИ ТАРТИБГА СОЛИШ СТРАТЕГИЯСИ ВА ТАКТИКАСИ

Асқар МИНГБОЕВ,

Ўзбекистон Республикаси Рақобатни ривожлантириш
ва истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қўмитаси,
мустақил тадқиқотчи (PhD)

Аннотация: мақолада миллий иқтисодиётда нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси ва тактикаси ўрганилган, нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегиясининг асосий тамойиллари кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, тармоқлар кесимида нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегиялари кўрсаткичлари таҳлили берилиб, Ўзбекистонда нархларни монополияга қарши тартибга солиш тизимини такомиллаштириш бўйича хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: нархлар динамикаси, статистик таҳлил, стратегия ва тактика, узоқ муддатли мақсадлар, умумий йўналишлар, монополия, миллий иқтисодиёт, халқаро интеграция жараёнлари, стратегик мақсадлар.

Стратегия и тактика антимонопольного регулирования цен

Асқар Мингбоев,

Комитет по развитию конкуренции и защите прав потребителей Республики Узбекистан,
самостоятельный исследователь (PhD)

Аннотация: в статье исследуются стратегия и тактика антимонопольного регулирования цен в национальной экономике. Изложены основные принципы стратегии антимонопольного регулирования цен. Приведен анализ показателей стратегии антимонопольного регулирования цен по отраслям. Разработаны выводы и предложения по совершенствованию системы антимонопольного регулирования цен в Узбекистане.

Ключевые слова: динамика цен, статистический анализ, стратегия и тактика, долгосрочные цели, общие направления, монополия, национальная экономика, международные интеграционные процессы, стратегические цели.

Strategy and tactics of anti-monopoly price regulation

Asqar Mingboev,

Competition Promotion and Consumer Protection Committee of the Republic of Uzbekistan,
Independent researcher (PhD)

Abstract: the article examines the strategy and tactics of antimonopoly regulation of prices in the national economy. The basic principles of the strategy of antimonopoly regulation of prices are presented. The analysis of the indicators of the strategy of antimonopoly regulation of prices by industries is given. Conclusions and proposals for improving the system of antimonopoly regulation of prices in Uzbekistan are developed.

Keywords: price dynamics, statistical analysis, strategy and tactics, long-term goals, general directions, monopoly, national economy, international integration processes, strategic goals.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2025 йил 16 июнь куни мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар натижадорлиги юзасидан бўлиб ўтган видеоселектор йиғилишида нархларни тартибга солиш муҳимлигига эътибор қаратилиб: “Ўшт, сут, парранда ғўшти ва тухум нархи кескин ошмаслиги, корхоналар “соя”дан чиқиб ишлаши учун ҚҚСнинг ярмини кэшбек қилиб қайтариш тартиби ўтган ҳафта тасдиқланганлигини” ҳамда “...янги механизм асосида ғўшт, сут, парранда ғўшти ва тухум нархи барқарор бўлиши шарт”лиги таъкидланди [1].

Муҳтарам Президентимиз томонидан таъкидланган нархларни тартибга солиш бўйича янги механизм, хусусан, нархларни монополияга қарши тартибга солишда стратегик режалаштириш ва самарали тактик чораларни мувофиқлаштиришни тақозо этади.

Замонавий иқтисодий назарияда стратегия ва тактика ўртасидаги боғлиқлик нархларни монополияга қарши тартибга солиш жараёнининг самарадорлигини белгилловчи асосий омил ҳисобланади. Стратегик режалаштириш узоқ муддатли мақсадлар ва йўналишларни белгиласа, тактик ёндашув эса, бу мақсадларга эришиш учун зарур бўлган аниқ, ўлчанадиган ва амалга ошириш мумкин бўлган чоралар мажмуини ишлаб чиқади. Икки даража ўртасидаги мувофиқлик ва кетма-кетлик таъминланмаган ҳолда энг илғор стратегия ҳам кутилган натижалар бермаслиги мумкин. Шунингдек, стратегик мақсадларсиз амалга оширилган тактик чоралар ҳам самарасиз бўлиб қолади ва баъзан зиддиятли натижаларни келтириб чиқаради. Бу ҳолат, айниқса, монополияга қарши тартибга солиш каби мураккаб ва кўп омилли соҳаларда ўзини яққол намоён этади, чунки бу соҳада қабул қилинадиган ҳар бир қарор кўплаб иқтисодий субъектларга таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ривожланиш босқичи ва миллий хусусиятлари стратегия ва тактикани ишлаб чиқишда алоҳида ҳисобга олиниши лозим бўлган муҳим омиллардир. Мамлакатнинг ўтиш даври иқтисодиётига эга бўлиши, давлат секторининг анъанавий равишда юқори салмоққа эга бўлиши ва халқаро иқтисодий интеграция жараёнларининг интенсивлашиши нархларни тартибга солиш механизмларига хос талабларни қўяди. Регионал хусусиятлар, демографик омиллар, табиий ресурслар билан таъминланганлик даражаси ва геосиёсий вазият стратегик режалаштириш жараёнида ҳисобга олиниши зарур бўлган қўшимча параметрлардир. Мамлакатда амалга оширилаётган кенг қўламли иқтисодий ислохотлар контекстида нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси ва тактикаси бошқа ислохотлар билан уйғунлаштирилиши ва умумий ривожланиш мақсадларига хизмат қилиши зарур.

Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши учун стратегик аҳамият касб этади. Стратегия ва тактика ўртасидаги фарқ шундаки, стратегия узоқ муддатли мақсадлар ва умумий йўналишларни белгиласа, тактика эса, қисқа ва ўрта муддатли аниқ чоралар мажмуини назарда тутаяди. Майкл Портер ўзининг “Рақобатбардош стратегия” асарида таъкидлаганидек, самарали стратегия нафақат мақсадларни белгилаш, балки уларни амалга ошириш усуллари ва воситаларини ҳам аниқ кўрсатиши керак.

Jovo Ateljević ва бошқалар ўзининг “Бизнес стратегияси ва рақобат устунлиги: Майкл Портернинг ишларига қайта талқин” (Business Strategy and Competitive Advantage: A Reinterpretation of Michael Porter’s Work) асарида Майкл

Портернинг асосий сиёсий-иқтисодий моделларини замонавий контекста қайта талқин қилган. Уларнинг таъкидлашича, “Портернинг иккита умумқамровли (generic) стратегияси: харажатларни камайтириш ва диверсификация анъанавий микроиқтисодий теорияда рақобатчанликнинг муҳим асослари ҳисобланади. Портер эса, бундан ташқари, “қиймат занжири” тушунчасини яратиб, унга назарий қиммат қўшди” [2].

Ўзбекистон контекстида нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси миллий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятларини, тарихий ривожланиш босқичини ва халқаро интеграция жараёнларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқиши зарур.

Ўзбекистон Республикасида нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегиясининг асосий мақсади рақобатбардош бозор муҳитини яратиш, монополистик амалиётларни чеклаш ва истеъмолчилар фаровонлигини таъминлашдан иборат. Ушбу стратегиянинг ишлаб чиқиши бир неча асосий тамойилларга асосланади:

биринчидан, иқтисодий самарадорлик ва ижтимоий мақсадлар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш;

иккинчидан, давлат аралашуви ва бозор эркинлиги ўртасидаги оптимал нисбатни яратиш;

учинчидан, қисқа муддатли натижалар ва узоқ муддатли ривожланиш ўртасидаги уйғунликни сақлаб қолиш.

Alfred Kahn ўзининг “Иқтисодиётни тартибга солиш: сиёсат ва жараёнлар” асарида таъкидлаганидек, муваффақиятли тартибга солиш стратегияси турли манфаатдор томонларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олиш ва уларни мувозанатлаш асосида қурилиши керак.

Thomas Philipponнинг “Катта кескин бурилиш: Америка эркин бозорлардан қандай воз кечди” (“The Great Reversal: How America Gave Up on Free Markets”) асарида: “Оддий америкаликларнинг

манфаати учун давлат ўзининг энг яхши вазифаси – рақобат учун тенг майдонни таъминлашга қайтиши зарур”, яъни давлат бозор кучлари билан эмас, манфаатдор томонларнинг талаблари ва ижтимоий эҳтиёжларини баланслаштириш асосида ҳаракат қилиши кераклиги таъкидланган [3].

Адабиётда рақобатдан бош тортиб, рақобатчилар томонидан нархларни ўзаро келишган ҳолда белгилаш, ошириш ва мувофиқлаштириш бўйича келишувлар картель келишуви (тил бириктириш) деб номланади. Рақобатчиларнинг нархларни белгилашдаги бундай ҳамкорлиги уларга “яшин” монополия каби ҳаракатланиш имконини беради, чунки монополия исталган вақтда нархларни кўтариши ҳамда сунъий танқисликни келтириб чиқариш мақсадида ишлаб чиқариш ҳажмини қисқартиришга қодир [4].

Стратегик даражада Ўзбекистонда нархларни монополияга қарши тартибга солиш бир нечта асосий йўналишни ўз ичига олади.

Биринчи йўналиш – институционал базани такомиллаштириш ва ривожлантириш стратегияси. Ушбу йўналиш давлат тартибга солиш органларининг салоҳиятини кучайтириш, регулятор органларнинг ваколати ва мустақиллигини таъминлаш ҳамда замонавий бошқарув усуллари жорий этишни назарда тутди [5]. Ўзбекистон шароитида Рақобатни ривожлантириш ва истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлат қўмитасининг ваколати ва имкониятларини кенгайтириш, унинг тўлиқ институционал-ҳуқуқий мустақиллигини амалда таъминлаш ҳамда халқаро стандартлар асосида фаолият юритиш механизмларини яратиш, мустақил регуляторлар ташкил этиш муҳим стратегик вазифа ҳисобланади.

Иккинчи стратегик йўналиш – қонунчилик базасини такомиллаштириш ва замонавийлаштириш. Ҳозирги вақтда

амалдаги “Рақобат тўғрисида”ги Қонун ва тегишли норматив ҳужжатлар замонавий иқтисодий шароитлар ва халқаро стандартларга тўлиқ мос келмайди. Стратегик жиҳатдан Ўзбекистонда бозор устунлигини суиистеъмол қилиш мезонларини аниқлаштириш, жарималар тизимини соддалаштириш ва табиий монополияларни тартибга солиш учун ҳуқуқий базани такомиллаштириш зарур. Халқаро амалиётдан келиб чиққан ҳолда, ҳўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги келишиб олинган ҳаракатлар (картеллашув)ни аниқлаш ва уларни бартараф этиш механизмларини такомиллаштириш долзарб аҳамият касб этади. Шу мақсадда, амалга оширилаётган ислохотлар доирасида рақобатга оид қонунчилик базасини халқаро

стандартларга мувофиқ равишда қайта кўриб чиқиш, мавжуд норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш мақсадга мувофиқ.

Учинчи стратегик йўналиш – рақобат муҳитини ривожлантириш ва бозорга кириш тўсиқларини камайтириш. Бу йўналиш янги иштирокчиларнинг бозорга киришини осонлаштириш, административ тўсиқларни камайтириш ва тадбиркорлик муҳитини яхшилашни ўз ичига олади. William Baumol ўзининг “Эркин кириш имконига эга бозорлар ва тармоқ тузилиши назарияси” асарида бозорга киришнинг рақобат муҳитини шакллантиришдаги муҳим ролини таҳлил қилган. Peter J. Buckley ва Peter W. Liesch’ларнинг “Глобал қиймат занжирларидаги ташқи таъсирлар: Тартибга

1-жадвал

Ўзбекистонда нархларни монополияга қарши тартибга солишнинг стратегик йўналишлари ва тактик чоралари

Стратегик йўналиш	Асосий мақсадлар	Тактик чоралар	Амалга ошириш муддати	Жавобгар орган
Институтларни ривожлантириш	Тартибга солиш самарадорлигини ошириш	Қўмита мустақиллигини таъминлаш, кадрлар тайёрлаш	2024-2027	Вазирлар Маҳкамаси
Қонунчилик ислоҳоти	Ҳуқуқий базани замонавийлаштириш	Янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиш, мавжудларини такомиллаштириш	2024-2028	Олий Мажлис ва манфаатдор ижро органлари
Рақобат муҳитини ривожлантириш	Бозорга кириш тўсиқларини камайтириш	Лицензиялашни соддалаштириш, start-up қўллаб-қувватлаш	2024-2028	Адлия вазирлиги ва Рақобат қўмитаси
Нархларни либераллаштириш	Бозор механизмларини кенгайтириш	Тартибга солинадиган нархлар рўйхатини қисқартириш	2024-2030	Иқтисодиёт ва молия вазирлиги
Мониторинг тизими	Доимий назорат ва баҳолаш	Fairtech рақамли платформа, статистик таҳлил, сунъий интеллект технологияларини татбиқ этиш	2025-2030	Рақобат қўмитаси

солиш муаммолари учун фирма ечимлари” (Externalities in Global Value Chains: Firm Solutions for Regulation Challenges) номли илмий ишида мамлакатлар маҳаллий корхоналарнинг иштирокини рағбатлантириш, тадбиркорлик муҳитини яхшилаш, малака ва таълимни кучайтириш каби сиёсатларни қабул қилаётганлигини таъкидлаган [6].

Жадвал таҳлили шуни кўрсатадики, стратегик йўналишлар комплекс ва кетма-кет амалга оширилиши зарур бўлиб, энг узоқ муддатли жараён нархларни либераллаштириш ҳисобланади.

Ўзбекистон шароитида лицензиялаш жараёнларини соддалаштириш, start-up компанияларни қўллаб-қувватлаш, молиявий ресурслар ва технологияларга киришни осонлаштириш, тадбиркорларнинг малакасини ошириш стратегик аҳамият касб этади.

Тактик даражада нархларни монополияга қарши тартибга солиш бир қатор аниқ ва ўлчанадиган чораларни ўз ичига олади.

Биринчи тактик йўналиш – нархларни белгилаш механизмларини замонавийлаштириш. Ҳозирда Ўзбекистонда, асосан, “харажатлар плюс фойда” (cost plus benefits) усули қўлланилаётгани монополист корхоналарга харажатларни камайтириш учун етарлича стимул бермайди. Paul Joskowнинг “Тартибга солиш иқтисодиёти” асарида замонавий нарх белгилаш механизмларининг афзалликлари таҳлил қилинган. Тактик жиҳатдан “нарх чегараси” (price cap) усулига босқичма-босқич ўтиш, даромадларни тартибга солиш механизмининг жорий этиш ва рақобатбардош бенчмарк нархлардан фойдаланиш тавсия этилади.

Paul Joskowнинг “АҚШда электр энергиясини тақсимлаш ва узатиш соҳасида самарадорликка асосланган тартибга солишнинг кенгайиши” (The Expansion of Incentive (Performance-Based) Regulation of Electricity Distribution and Transmission

in the United States) номли асарида PBR (Performance-Based Regulation) – анъанавий харажатлар асосида тариф белгилаш (Cost-of-SERVICE Regulation) ўрнига, натижа, сифат, самарадорлик ва инвестицион рағбатларга қараб тариф (ёки фойда) белгилаш механизми таклиф этилади [7].

Иккинчи тактик йўналиш – секторлар бўйича дифференциялашган ёндашув. Ҳар бир сектор ўз хусусиятларига эга бўлиб, улар учун алоҳида тактик чоралар ишлаб чиқилиши зарур.

Масалан: электр энергияси соҳасида тактик чоралар қаторига: ишлаб чиқариш, узатиш ва тақсимлаш сегментларининг амалда мустақиллигини таъминлаш, бозор оператори самарадорлигини ошириш ва босқичма-босқич рақобат элементларини жорий этиш киради.

Jean-Jacques Laffont ва Jean Tiroleларнинг “Рақобат ва давлат аралашуви” асарида тармоқ соҳаларини либераллаштириш стратегиялари батафсил таҳлил қилинган. Dan Andrews ва бошқалар “Тартибга солиш ва ўсиш: маҳсулот бозори ислохотларидан 50 йиллик тажриба” (Regulation and Growth: Lessons from Nearly 50 Years of Product Market Reforms) асарида OECD мамлакатлари учун 50 йиллик ислохотлар тажрибаси таҳлил қилинган. Хулосага кўра, тармоқларда босқичма-босқич либераллаштириш саноат, хизматлар соҳаларда меҳнат маҳсулдорлигини ўртача 5%га оширишга сабаб бўлган. Соҳада қўшимча қиймат яратилиши – 6%, бандлик – 2%, инвестиция – 4%дан кўпроқ ўсган [8].

Жадвал маълумотларига кўра, ҳар бир тармоқ учун индивидуал ёндашув зарур бўлиб, электр энергияси ва транспорт соҳаларида чуқур ислохотлар талаб этилади.

Учинчи тактик йўналиш – замонавий технологиялардан фойдаланиш. Рақамли технологиялар, сунъий интеллект ва биг дата таҳлили нархларни мониторинг

қилиш ва тартибга солиш самарадорлигини сезиларли даражада ошириши мумкин. Ariel Ezrachi ва Maurice Stucke ўзларининг “Сунъий интеллект ва рақобат” асарида рақамли технологияларнинг антимонополия назоратдаги ролини таҳлил қилганлар. Ўзбекистонда FAIR TECH ягона ахборот тизими мавжуд бўлса-да, унинг имкониятларини янада кенгайтириш ва сунъий интеллект алгоритмларини жорий этиш зарур.

Тўртинчи тактик йўналиш – халқаро ҳамкорлик ва тажриба алмашиш. Ўзбекистон OECD, ICN (International Competition Network) ва бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни кенгайтириш орқали энг илғор усул ва механизмларни ўрганиши мумкин. Eleanor Fox ўзининг “Антимонополия глобализацияси” мақоласида халқаро ҳамкорлик-

нинг зарурлиги ва унинг самарали механизмларини таҳлил қилган.

Бешинчи тактик йўналиш – истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларнинг онгини ошириш. Истеъмолчилар фаол ва хабардор бўлганда, улар монополистик амалиётларга қарши самарали курашиш воситасига айланади. Тадбиркорлик фаолияти субъектлари ва истеъмолчилар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш, шикоятлар билан ишлаш тизимини такомиллаштириш ва истеъмолчилар ҳуқуқлари бўйича маълумот тарқатиш муҳим тактик чоралар ҳисобланади.

Нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси ва тактикасининг самарадорлигини баҳолаш учун доимий мониторинг ва баҳолаш тизими зарур.

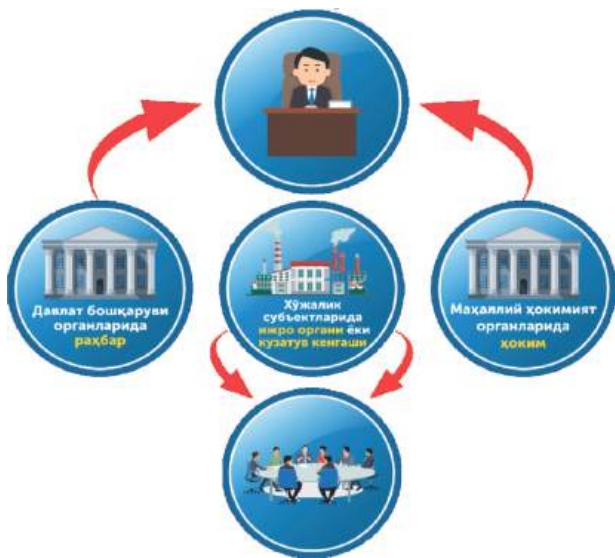
2-жадвал

Тармоқлар кесимида нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегиялари

Тармоқ	Ҳозирги ҳолат	Стратегик мақсад	Тактик чоралар	Кутилган натижа
Электр энергияси	Тўлиқ давлат назорати	Рақобатли бозор яратиш	Сегментларни ажратиш, бозор оператори яратиш	Нархларнинг 15-20% камайиши
Табиий газ	Вертикал интеграция	Қисман либерализация	Йирик истеъмолчилар учун танлов	Самарадорликнинг 10-15% ошиши
Сув таъминоти	Маҳаллий монополиялар	Самарадорликни ошириш	Benchmark рақобат, инвестиция дастурлари	Хизмат сифатининг 25-30% яхшиланиши
Телекоммуникация	Рақобат муҳити	Рақобатни мустаҳкамлаш	Янги технологиялар, 5G кўламини кенгайтириш	Инновациялар даражасининг ошиши
Транспорт	Темир йўл монополияси	Мультимодал рақобат	Интермодал терминаллар, янги операторлар	Транспорт харажатларининг 10-12% камайиши

Профессор Н.Жумаев ва доцент Э.Хошимовларнинг “Монополияга қарши комплаенс тизимини жорий қилиш ва ривожлантиришнинг устувор жиҳатлари” илмий мақоласида рақобат муҳитини соғломлаштириш, монополияга қарши курашишдаги рискларни камайтириш ва олдиндан огоҳлантиришнинг муҳим институтларидан бири – монополияга қарши комплаенс тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш ҳисобла-нишини таъкидлаган [9].

Ўзбекистон Республикасининг “Рақобат тўғрисида”ги Қонуни 9-моддасига мувофиқ монополияга қарши комплаенс фаолияти рақобат тўғрисидаги қонунчилик талабларига мувофиқлигини таъминлаш, уларнинг бузилиши хатарларини барвақт аниқлаш ва мазкур хатарларнинг олдини олиш бўйича ички ташкилий тартиб-таомиллар тизимидан иборатдир.

1-расм. Комплаенс тизимини ташкил этиш ва унинг самарадорлигини баҳолаш

Монополияга қарши комплаенс монополияга қарши қонунчилик бузилиши ҳолатлари учун жавобгарликка тортиш бўйича хавф-хатарларни камайтиришга қаратилган бўлиб, унинг ёрдамида жарималар ёки асоссиз олинган даромадларни мусодара қилиш билан боғлиқ харажатларни қисқартириш мумкин [10].

Стратегия ва тактикани амалга оширишда бир қатор рисклар ва чекловлар мавжуд. Сиёсий рисклар, иқтисодий чекловлар, технологик тўсиқлар ва ижтимоий қаршилиқ стратегиянинг муваффақиятли амалга оширилишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли ҳар бир риск турига нисбатан махсус стратегиялар ишлаб чиқиш ва уларни доимий мониторинг қилиш зарур.

Макроиқтисодий жиҳатдан нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси инфляция назорати, иқтисодий ўсиш ва ижтимоий барқарорлик каби мақсадлар билан чамбарчас боғлиқ. Стратегиянинг амалга оширилиши жараёнида бу мақсадлар ўртасидаги мувозанатни сақлаб қолиш муҳим аҳамият касб этади. Баъзи ҳолларда қисқа муддатли ижтимоий мақсадлар узоқ муддатли иқтисодий самарадорлик билан зиддият туғдириши мумкин, бундай ҳолларда мувозанатли қарорлар қабул қилиш зарур.

Нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси ва тактикасининг амалга оширилиши Ўзбекистон иқтисодиёти учун кенг қамровли трансформация жараёнини назарда тутати ва унинг муваффақияти бир қатор ўзаро боғлиқ омилларнинг мужассамлашуви-га боғлиқ. Институтлар тизимини мустаҳкамлаш, қонунчилик базасини такомиллаштириш ва замонавий бошқарув механизмларини жорий этиш стратегиянинг асосий устунларини ташкил этади. Шу билан бирга, ҳар бир тармоқнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган дифференциялашган тактик ёндашув стратегик мақсадларга эришишнинг зарурий шартидир. Амалга ошириш жараёнида доимий мониторинг, баҳолаш ва мослашув механизмларини яратиш стратегия ва тактиканинг динамик табиати ва ўзгарувчан иқтисодий шароитларга мослашиш қобилиятини таъминлайди. Халқаро тажриба ва энг илғор

амалиётлардан фойдаланиш билан бирга, миллий иқтисодиётнинг ўзига хос эҳтиёжлари ва имкониятларини ҳисобга олиш мувозанатли ёндашувнинг асосини ташкил этади.

Минтақавий иқтисодий интеграция жараёнларининг чуқурлашиши ва глобал бозорлар билан интеграциянинг кучайиши миллий стратегия ва тактикани халқаро стандартлар ва талаблар билан уйғунлаштириш заруриятини янада оширади. Келажакда стратегик мақсадлар нафақат иқтисодий самарадорлик ва рақобатбардошликни таъминлаш, балки экологик барқарорлик, ижтимоий масъулият ва рақамли трансформация каби замонавий йўналишларни ҳам қамраб олиши кутилади. Нархларни монополияга қарши тартибга солиш тизимининг мукамаллиги ва самарадорлиги Ўзбекистоннинг узоқ муддатли иқтисодий ривожланиш мақсадларига эришиши ва минтақада етакчи рақобатбардош иқтисодиётга эга мамлакат сифатида ўз мавқеини мустаҳкамлаши учун муҳим омил бўлиб қолади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси ва тактикаси комплекс ва кўп қиррали ёндашув асосида ишлаб чиқилиши зарур. Стратегик даражада институтлар яратиш, қонунчилик базасини такомиллаштириш ва рақобат муҳитини ривожлантириш устувор вазифалар ҳисобланади. Тактик даражада нарх белгилаш механизмларини замонавийлаштириш, секторлар бўйича дифференциялашган ёндашув ва замонавий технологиялардан фойдаланиш муҳим йўналишлар ҳисобланади. Стратегия ва тактиканинг муваффақиятли амалга оширилиши Ўзбекистон иқтисодиётининг самарадорлигини ошириш ва халқаро рақобат-

бардошлигини таъминлаш учун зарурий шарт ҳисобланади.

Нархларни монополияга қарши тартибга солиш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқишда узоқ муддатли мақсадлар ва қисқа муддатли чоралар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш зарурияти аниқланди. Стратегик йўналишлар сифатида: институтлар яратиш, қонунчилик базасини такомиллаштириш, рақобат муҳитини ривожлантириш ва нархларни либераллаштириш белгиланди. Тактик чоралар эса, нарх белгилаш механизмларини замонавийлаштириш, секторлар бўйича дифференциялашган ёндашув ва замонавий технологиялардан фойдаланишни ўз ичига олади. Телекоммуникация соҳасида дастурий ёндашувнинг муваффақиятли амалга оширилиши ушбу стратегиянинг самарадорлигини тасдиқлайди.

Нархларни монополияга қарши тартибга солиш механизмни такомиллаштириш йўллари таҳлили натижа-сида асосий йўналишлар аниқланди: методологик базани мустаҳкамлаш, нарх белгилаш механизмларини замонавийлаштириш, ахборот тизимларини ривожлантириш, институционал базани такомиллаштириш, қонунчилик базасини такомиллаштириш, мониторинг тизимини яратиш, халқаро ҳамкорликни кенгайтириш ва рисклар бошқарувини жорий этиш. Умумий хулосада таъкидлаш керакки, Ўзбекистонда нархларни монополияга қарши тартибга солиш тизимини такомиллаштириш узоқ муддатли ва босқичма-босқич амалга оширилиши зарур бўлган мураккаб жараён ҳисобланади, аммо унинг муваффақиятли амалга оширилиши мамлакатда рақобатбардош бозор иқтисодиётини яратиш учун зарурий шартдир.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йилнинг 16 июнида бўлиб ўтган, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар натижадорлиги юзасидан видеоселектор йиғилишидаги нутқи. <https://president.uz/uz/lists/view/8225>, 2025.
2. Jovo Ateljević et al. Business Strategy and Competitive Advantage: A Reinterpretation of Michael Porter's Work. Routledge, 2023. 208 p.
3. Thomas Philippon. The Great Reversal: How America Gave Up on Free Markets. Belknap Press of Harvard University Press, 2022. 368 p.
4. Раджапов Х. Картеллар: Ўзбекистон бозорларидаги рақобат иллюзияси ёхуд яширин монополиялар ҳақида // <https://www.gazeta.uz>, 2021.
5. Тамбовцев В.Л. Теории государственного регулирования экономики. – М.: Изд. "Проспект", 2021. – С 160.
6. Peter J. Buckley ва Peter W. Liesch. Externalities in Global Value Chains: Firm Solutions for Regulation Challenges, Global Strategy Journal, Volume 13, Issue 2 2023. 420-439 p.
7. Joskow, P.L. The Expansion of Incentive Regulation of Electricity Distribution and Transmission in the United States. Review of Industrial Organization, 2024. 503 p.
8. Dan Andrews et al. Regulation and Growth: Lessons from Nearly 50 Years of Product Market Reforms. OECD Economics Department Working Papers, 2025. № 1835.
9. Жумаев Н. ва Хошимов Э. Монополияга қарши комплаенс тизимини жорий қилиш ва ривожлантиришнинг устувор жиҳатлари // "Молия ва банк иши" электрон илмий журнали, 2020. 3-сон. – 249-254 б.
10. Хамрахуджаев Н. ва Мингбоев А. Давлат томонидан монопол нархларни тартибга солишда замонавий бошқарув усулларида фойдаланиш // Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами, 2024. – 279-288 б.

ҲУДУДИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯЛАРИ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Динора ЮСУББОЕВА,
Урганч давлат университети
мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: мақолада минтақавий иқтисодиёт шароитида инсон капиталининг ривожланиш стратегиялари ва уларни тартибга солувчи ҳуқуқий асослар таҳлил қилинган. Инсон капиталининг иқтисодий ўсишдаги ўрни, уни самарали бошқариш йўллари ҳамда замонавий ёндашувлар асосида шаклланаётган инновацион жараёнлар ёритилган. Шунингдек, минтақавий даражадаги ижтимоий-иқтисодий тараққиётда инсон омилининг аҳамияти, мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инсон капитали, минтақавий иқтисодиёт, стратегик ривожланиш, ҳуқуқий асослар, меҳнат бозори, инновацион ёндашув, иқтисодий ўсиш, инсон ресурслари, ижтимоий ривожланиш.

Стратегии развития и правовые основы человеческого капитала в региональной экономике

Динора Юсуббоева,
независимый соискатель Ургенчского государственного университета

Аннотация: в статье проанализированы стратегии развития человеческого капитала в условиях региональной экономики и соответствующие правовые основы. Освещается значение человеческого капитала в экономическом росте, пути его эффективного управления, а также современные инновационные подходы к его формированию. Кроме того, рассматривается роль человеческого фактора в социально-экономическом развитии регионов, определены проблемы и предложены рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: человеческий капитал, региональная экономика, стратегическое развитие, правовые основы, рынок труда, инновационный подход, экономический рост, человеческие ресурсы, социальное развитие.

Development strategies and legal basis of human capital in the regional economy

Dinora Yusubboeva,
Independent Researcher at Urgench State University

Abstract: the article analyzes the development strategies of human capital within the context of regional economics and the legal frameworks governing them. It highlights the role of human capital in economic growth, methods for its effective management, and the formation of innovative processes based on modern approaches. The paper also addresses the importance of the human factor in the socio-economic development of regions, identifies key issues, and offers recommendations for improvement.

Keywords: human capital, regional economy, strategic development, legal framework, labor market, innovative approach, economic growth, human resources, social development.

Ҳозирги глобаллашув шароитида мамлакатларнинг иқтисодий ўсиши, жамият фаровонлиги ва рақобатбардошлигини таъминлашда инсон капитали алоҳида ўрин тутди. Айниқса, минтақалар даражасида барқарор тараққиётга эришишда юқори салоҳиятга эга инсон ресурсларини шакллантириш ва улардан унумли фойдаланиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу эса инсон капитали ривожланишининг самарали стратегияларини ишлаб чиқиш ва ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашни тақозо этади.

Инсон капиталини ривожлантириш стратегияси – бу аҳолининг билим, малака ва салоҳиятини ошириш орқали жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишига эришиш учун тузилган узоқ муддатли ва тизимли ҳаракатлар режасидир. Ушбу соҳаларни тартибга солувчи ҳуқуқий асослар инсон капиталини шакллантиришда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Инсон капиталининг ривожланиш стратегиясини мунтазам белгилаб бориш эса, ўз навбатида, минтақавий иқтисодий ўсиш ва жамият фаровонлигига таъсир кўрсатади. Шу боис, ушбу икки тушунча – стратегия ва ҳуқуқ ўзаро боғлиқ ҳолда ўрганилиши зарур.

Хоразм вилояти аҳолиси, айниқса, ёшлар – жисмонан бақувват, руҳан мустаҳкам, ақл-заковат ва билим билан қуролланган, илмий тафаккурга эга, миллий ва умуминсоний қадриятларни англайдиган, танқидий фикрлай оладиган, инновацион ғояларга очиқ ва ижтимоий масъулиятли шахслардир. Улар давлат ва жамият тараққиётида фаол иштирок этишга интилиб, ҳудудий ва миллий ривожланишга ўз салоҳиятини бахшида қилишни ўзининг ватанпарварлик бурчи деб биладилар. Минтақада олий маълумот олишга интилган ёшлар орасида сўров ўтказилганида, улар замонавий билим, тадқиқот қилиш қобилиятига эга, ахборотни таҳлил қилишни билади, ақлли, мантиқий фикрлайди, муаммога ечим топа олади, креатив

ва танқидий ёндашувга эгалиги, спорт билан шуғулланиши, соғлом турмуш тарзига амал қилиш, юксак қадриятли, ота-она, устоз ва Ватанга ҳурмат билан қараши, миллий ўзлигини англаш, замонавий технологияни яхши билиши, чет тилларини ўрганишга қизиқиши, глобал муаммоларга бефарқ эмаслиги, ижтимоий фаоллик, маҳалла ёки университет тадбирларида иштирок этишлари билан бошқа ҳудуд ва давлатларнинг ёшларидан кескин фарқ қилишларини айтганлар.

Шундай бўлса-да, таълим ва меҳнат бозоридаги баъзи муаммолар инсон капиталини тўлиқ ривожлантиришга ҳали ҳам тўсқинлик қилмоқда. Шунингдек, кадрларнинг ташқи миграцияси, маҳаллий имкониятлардан тўлиқ фойдаланмаслик, соҳага оид ҳуқуқий механизмларнинг етарлича самарали эмаслиги – ушбу соҳада тадқиқот ўтказиш заруратини келтириб чиқаради.

Академик Саидахор Ғуломовнинг фикрича, минтақа иқтисодиётида инсон капиталининг ривожланиш стратегиялари бу – аниқ бир ҳудуднинг аҳолиси билим, малака, соғлиқ, инновация ва меҳнат бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш учун давлат ва жамият томонидан амалга ошириладиган узоқ муддатли, мақсадли ва тизимли чоратадбирлар режаси бўлиб, инсон капиталини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари эса, бу – инсон капиталини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган фаолиятларни тартибга солувчи қонунлар, қарорлар, фармонлар, дастурлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўпламидир. Инсон капиталини ривожлантириш стратегиялари – бу амалий ҳаракатлар йўл харитаси бўлса, “ҳуқуқий асослар” – бу ушбу ҳаракатларнинг қонуний, давлат томонидан қафолатланган пойдеворидир [1]. Иқтисод фанлари доктори Дилмурод Насимовнинг фикрича, минтақа иқтисодиётида инсон капиталининг ривожланиш стра-

тегияларини ўз вақтида белгилаб бориш минтақа иқтисодий ўсишини тезлаштиради, инсон капитали сифатли бўлса, ҳудудда меҳнат унумдорлиги ошади. Билимли ва малакали ишчи кучига эга бўлган минтақада ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳалари ривожланади, бу эса ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ўсишига хизмат қилади [2]. Келтирилган фикрларга қўшилган ҳолда, Хоразм вилоятида АТ парк ва касб-ҳунар марказлари орқали ёшлар тайёрланса, келажақда ИТ, туризм ва саноат соҳаларида янги иш ўринлари ва экспорт имкониятлари яратилади. Интеллектуал миграцияни камайтириш, мақсадли стратегиялар орқали иқтидорли ёшларни ўз ҳудудида ўқитиш ва иш билан таъминлаш мумкин бўлади. Бу “интеллект оқими”нинг

ҳудуддан чиқиб кетишини тўхтатади ва минтақадаги билимли кадрлар салоҳияти сақлаб қолинади, инвестициявий жозибадорлик ошади, инвесторлар юқори малакали кадрлар мавжуд бўлган ҳудудларга сармоя киритишга тайёр бўлади. Чунки малакали кадр бор бўлган жойда – ишлаб чиқариш ва бизнес қилиш осон.

Минтақада ижтимоий барқарорлик мустаҳкамланса, билимли ва иш билан банд аҳоли ижтимоий хавфсизликни таъминлайди. Бандлик ошса, жиноятчилик, ижтимоий норозилик ва иқтисодий ноаниқликлар камаяди. Вилоятимизнинг ҳар бир ҳудуди ўз имкониятларига мос кадрлар тайёрлаши мумкин. Масалан, аграр ҳудудларда – агротехнология мутахассислари, туризм ҳудудларида

1-жадвал

ИКР стратегиясини ишлаб чиқиш босқичлари

1. Талаб ва таклиф таҳлили	
Меҳнат бозори таҳлили:	Қайси соҳаларда кўникмаларга талаб юқори эканлигини аниқлаш.
Кўникмаларни баҳолаш:	Аҳолининг мавжуд билим ва кўникмаларини баҳолаш.
2. Таълим сиёсатини ривожлантириш	
Таълим дастурларини янгилаш:	Меҳнат бозори талабларига мос равишда таълим дастурларини ишлаб чиқиш.
Касб-ҳунар таълими:	Амалий кўникмаларни ривожлантириш учун касб-ҳунар таълим марказларини ташкил этиш.
3. Соғлиқни сақлаш соҳасида инвестициялар	
Соғлиқни яхшилаш:	Аҳолининг умумий соғлиғини яхшилаш орқали ишчи кучи самарадорлигини ошириш.
4. Иш жойида малака ошириш	
Корхоналар билан ҳамкорлик:	Иш берувчилар билан ҳамкорликда малака ошириш дастурларини ташкил этиш.
Доимий таълим:	Ишчиларнинг доимий равишда малака оширишини таъминлаш.
5. Технологик ривожланишни қўллаб-қувватлаш	
Рақамли кўникмаларни ривожлантириш:	Ахборот технологиялари бўйича таълимни кучайтириш.
Инновацияларни рағбатлантириш:	Янги технологияларни жорий этиш ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш.

– гидлар, саноат ҳудудларида муҳандислар тайёрлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Минтақавий даражада инсон капиталини ривожлантириш стратегияларини белгилаш – бу ҳудуднинг меҳнат ресурсларини узоқ муддатли асосда шакллантириш, иқтисодий ўсишни таъминлаш, ижтимоий тенгликни мустаҳкамлаш ва рақобатбардошликни оширишга қаратилган тизимли ёндашувдир.

Warwick университети олими Федерико Росси ўз тадқиқотларида инсон капиталини ривожлантириш стратегиялари иқтисодий ўсиш ва тараққиётнинг асосий омили ҳисобланишини қайд этиб [3], инсон капиталига инвестиция қилишнинг турли жиҳатларини ёритади. ИКР стратегиясини ишлаб чиқишда меҳнат бозори талабларини ҳисобга олиш, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларига инвестиция қилиш, шунингдек, технологик ривожланишни қўллаб-қувватлаш муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайди. У ИКР стратегиясини ишлаб чиқиш босқичларини қуйидаги жадвал асосида тушунтиришга ҳаракат қилган.

Россиялик иқтисодчи олим Валерий Смирновнинг фикрича, Россия иқтисодиёти ҳозирги ҳолатда инсон капитали ресурсларининг етишмаслиги туфайли ўсиш чегарасига етиб келган. Жаҳон банки индекси орқали таълим ва соғлиқни сақлаш орқали инсон капитали салоҳиятини баҳолаш, Россияда соғлиқни сақлаш ва таълим тизими сифатининг пастлиги сабабли кўрсаткичлар паст. Аёллар сони таълим тизимида эркакларга нисбатан устун (феминизация) – бу жамият ва оиланинг шаклланиш тизимида таъсир қилмоқда, мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиши ва таълим олиш имкониятлари сусайган. Россияда ҳукуматнинг устувор сиёсати 5 ёшгача бўлган ўғил болаларни соғломлаштириш масалаларига эътибор қаратилиб, кейинги пайтларда бу соҳа эъти-

бордан четда қолдирилмоқда [4]. Шунингдек, В.Смирновнинг фикрича, ИКР стратегиялари учун муҳим хулосалар шуки, инсон капиталига давлат сиёсатида устуворлик бериш керак, таълим ва соғлиққа сармоя етарли даражада бўлмаслиги – инсон капитали ўсишида асосий тўсиқдир, гендер тенгсизлик (феминизация) таълим сифатини ва жамиятдаги барқарорликни издан чиқаради. Ёшларнинг олий таълимга кириш имконияти ва ижтимоийлашуви – келажақда иқтисодий ўсишнинг асосий базасидир.

Россияда инсон капитали ва унинг ривожланиши стратегиялари бўйича олиб борилган тадқиқотлар натижа-сида инсон капиталини баҳолаш учун махсус индекслар ва моделлар ишлаб чиқилган. Жумладан, индекс таркибига: ИКИ таълим даражаси, соғлиқ ҳолати ва меҳнат бозоридаги фаоллик каби кўрсаткичлар киради. Ҳисоблаш усули эса, ҳар бир кўрсаткич бўйича маълумотлар йиғилиб, улар белгиланган вазнлар асосида, умумий индексга бирлаштирилади.

Формула:

$$(ИКИ = ш1 \times Таълим + ш2 \times Соғлиқ + ш3 \times Меҳнат)^n$$

$$ИКИ = w1 \times Ta'lim + w2 \times Sog'liq + w3 \times Mehnat^n$$

Бу ерда:

ш1, ш2, ш3 ш1, ш2, ш3 – тегишли вазн коэффициентлари.

Инсон капиталига киритилган инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш:

$$ROI = \frac{Foyda}{Sarmoya} \times 100\%$$

Россиялик иқтисодчи олимлар томонидан инсон капиталини баҳолаш ва ривожлантириш бўйича ишлаб чиқилган моделлар ва индекслар инсон капитали стратегияларини аниқлаш ва уларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда муҳим аҳамиятга эга. Бу индекслар ва моделлар ИКР стратегияла-

рини ишлаб чиқишда асосий воситалардан бири бўлиб хизмат қилади.

Демак, инсон капиталини ривожлантириш стратегиялари минтақа тараққиётда “тенглаштирувчи омил” сифатида ҳам намоён бўлиши мумкин: яъни агар кам ривожланган минтақалар таълим ва соғлиқни сақлашга кўпроқ инвестиция жалб қила олса, у ҳолда уларнинг ўсиш суръати тезлашиб, бошқа минтақалар билан иқтисодий фарқни қисқартириши мумкин.

Минтақада ИКР бўйича тузилган тўғри стратегиялар ишлаб чиқариш кучларини ҳудудда сақлаб қолиш ва янги, юқори қўшимча қиймат яратувчи тармоқларни ривожлантиришга ҳам имкон беради. Масалан, агар маълум бир минтақада ёки шаҳарда юқори маалаки мутахассислар тайёрланса, инвесторлар ўша ерда юқори технологияли корхоналар очишга интилади, чунки уларга керакли кадрлар шу ернинг ўзида мавжуд бўлади. Бу эса, ўз навбатида, янги иш ўринлари яратилиши ва маҳаллий бюджетга солиқ тушумларининг ошишига олиб келади. Шу маънода, инсон капиталини ривожлантириш минтақавий инвестиция муҳитини яхшилайдиган, маҳаллий ва хорижий инвесторларни жалб этади. Жаҳон банкининг маълумотларига кўра, инсон капиталининг юксак даражаси мамлакатнинг глобал рақобатбардошлигига ҳам ижобий таъсир кўрсатади, масалан, инсон капиталига ҳар томонлама инвестиция қилган давлатлар жаҳон бозорида юқори қўшимча қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга муваффақ бўлганлар.

ИКРСнинг самараси, албатта, уларнинг қанчалик пухта режалаштирилгани ва амалга оширилишига боғлиқ. Тўғри белгиланган ва изчиллик билан бажарилган инсон капитали самардорлигини ошириш стратегиялари минтақавий иқтисодий ўсишни ривожлантиришига оид кўплаб амалий мисолларни келтириш мумкин. Масалан,

Шимолий Европадаги айрим кичик давлатлар – Финляндия, Эстония ва бошқалар инсон капиталини ривожлантириш йўлида мукаммал сиёсатини юритгани учун қисқа муддат ичида инновацион иқтисодиётга айланиб, катта иқтисодий ютуқларга эришгани маълум. Хусусан, Финляндияда таълим тизими тубдан ислоҳ қилиниб, ўқитувчи касбининг нуфузи оширилди ва умумий саводхонлик даражаси дунёдаги энг юқори поғоналарга олиб чиқилиб, натижада, бу мамлакат ахборот технологиялари ва телекоммуникация соҳаларида етакчи минтақавий марказга айланди. Шу каби мисоллардан хулоса қилиш мумкинки, минтақа шароитларига мос ва узоқни кўзлаб белгиланган инсон капиталини ривожлантириш стратегиялари иқтисодиётнинг тармоқларини модернизация қилиш, меҳнат унумдорлигини ошириш ва инновацияларни татбиқ этиш учун мустаҳкам пойдевор яратади.

Аксинча ҳолатда, яъни инсон капиталига етарлича эътибор берилмаган минтақаларда ривожланиш суръати сусайиши, интеллектуал салоҳиятнинг, одамларнинг яхши таълим ва иш излаб йирик шаҳарлар ва хорижга кўчиб кетиши кузатилади. Бу эса минтақавий номутаносибликни кучайтиради ҳамда мамлакатнинг умумий иқтисодий барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади. Шу боис, ҳар бир ҳудуд учун инсон капиталини ривожлантириш бўйича стратегик режаларни ишлаб чиқиш ва уларни молиялаштиришни таъминлаш давлатнинг муҳим вазифаларидан бирига айланиши зарур.

Минтақада инсон капиталини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосларига тўхталадиган бўлсак, инсон капиталини изчил ривожлантириш фақат иқтисодий сиёсат томонидан эмас, балки тегишли ҳуқуқий асослар томонидан ҳам мустаҳкамланиши лозим. Чунки қонун ва меъёрий ҳужжатлар стратегияларни амалга ошириш, ресурсларни сафарбар

этиш ва масъулиятни белгилашда ҳал қилувчи ўрин тутади.

Юридик фанлари доктори Қудрат Садуллаевнинг фикрича, минтақавий иқтисодиётда инсон капиталини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосини мукамал шакллантириш барқарор ва тизимли сиёсатнинг юритилишига замин яратади, мукамал ҳуқуқий база инсон капиталини ривожлантиришга оид давлат сиёсатини қонуний, узоқ муддатли ва тизимли шаклга келтиради. Бу бирор соҳада ислохотлар фақат шахсий ташаббусга эмас, балки қонун билан таъминланган сиёсатга айланади. Ушбу фикрга қўшилган ҳолда янги таҳрирдаги Конституциямиз, “Таълим тўғрисида”ги Қонун, Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш, бу борада жамоатчилик назоратини кучайтириш ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги Президент фармонлари ҳуқуқий асослар орқали ҳудудда кадрлар тайёрлаш, таълим муассасаларини қуриш, соғлиқни сақлаш ва бандлик соҳаларини молиялаштиришни давлат бюджети, маҳаллий бюджет ёки хусусий шериклик асосида амалга ошириши учун катта замин яратади. Соҳани тартибга солувчи қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали вазирликлар, маҳаллий ҳокимиятлар, таълим муассасалари, иш берувчиларнинг инсон капиталига оид аниқ функция ва жавобгарлиги белгилаб берилади.

Бу эса, бошқарувда шаффофликни таъминлайди, қонун олдида ҳисобдорлик ва назорат имкониятини яратади, ижро интизоми кучаяди. Аҳолининг таълим, соғлиқни сақлаш ва меҳнат қилиш билан боғлиқ ҳуқуқларини кафолатлайди. Айниқса, кам таъминланган, чекка ҳудудлардаги аҳоли учун жуда муҳимдир.

Конституциянинг 142-моддасида: ҳар ким муносиб меҳнат қилиш, касб ва фаолият турини эркин танлаш, хавф-

сизлик ва гигиена талабларига жавоб берадиган қулай меҳнат шароитларида ишлаш, меҳнати учун ҳеч қандай камситишларсиз ҳамда меҳнатга ҳақ тўлашнинг белгиланган энг кам миқдоридан кам бўлмаган тарзда адолатли ҳақ олиш, шунингдек ишсизликдан қонунда белгиланган тартибда ҳимояланиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланган бўлса, 44-модда билан мажбурий меҳнат тақиқланган, 45-моддада дам олиш ҳуқуқи кафолатланган бўлса, 46-моддада ҳар ким қариганда, меҳнат қобилятини йўқотганда, ишсизликда, шунингдек, боқувчисини йўқотганда ижтимоий таъминот ҳуқуқига эга эканлиги кафолатлаб қўйилган.

Юқоридагилардан кўринадики, сиёсий ўзгаришларга қарамай, ислохотлар барқарор бўлади, инсон капитали ривожланишига оид давлат сиёсати қонун даражасида мустаҳкамланган бўлса, улар ҳар қандай сиёсий ёки маъмурий ўзгаришларда ҳам давомийликка эга бўлади. Бу ислохотларнинг тўхтаб қолмаслигини таъминлайди.

Бир сўз билан айтганда, инсон капиталини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари – бу таълим, соғлиқни сақлаш, меҳнат ва инновация соҳаларида инсон салоҳиятини оширишни тартибга солувчи қонунлар, фармонлар, қарорлар ва давлат томонидан ишлаб чиқилган дастурлар мажмуасидир. Улар инсон капиталини шакллантиришни ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлайди ва ижро этилишида масъулиятни белгилайди.

Минтақа иқтисодиётида инсон капиталининг ривожланиш стратегияси “Қайси йўналишда ҳаракат қилиш керак?” деган саволга жавоб берса, ҳуқуқий асослар – “Бу ҳаракатни қонунан қандай амалга оширамиз?” деган саволга жавоб беради. Шунинг учун иккаласи ҳам мукамал бўлса, ҳудуд ривожланади, одамлар фаровон бўлади, иқтисодиёт барқарор бўлади.

Халқаро ҳуқуқий манбаларни таҳлил этадиган бўлсак, БМТ тараққиёт дастурида (УНДП): “Инсон тараққиёти – бу инсонларнинг танлаш имкониятларини кенгайтириш жараёни бўлиб, узоқ ва соғлом ҳаёт кечириш, билим олиш ва муносиб турмуш даражасига эга бўлиш каби асосий танловларни ўз ичига олади”, деб кўрсатилган бўлса, ОЕСД – Халқаро иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг хулосасида: “Инсон капитали – бу инсонларда мужассамлашган билим, кўникма ва бошқа шахсий хусусиятлар бўлиб, улар ишлаб чиқаришда самарадорликни оширишга ёрдам беради”, деб кўрсатилган. Жаҳон банки мутахассисларининг хулосаларига кўра, “Инсон капитали – бу инсонлар ҳаёти давомида тўплайдиган билим, кўникма ва соғлиқ жиҳатларидир, улар жамиятнинг иқтисодий ўсиши ва камбағалликни камайтиришда муҳим аҳамиятга эга”лиги қайд этилган.

Деярли барча давлатларда асосий қонун ҳужжатлари сифатида таълим тўғрисидаги ва соғлиқни сақлаш тўғрисидаги қонунлар қабул қилинган бўлиб, улар соҳанинг умумий талаб ва стандартларини белгилайди. Масалан, кўплаб мамлакатлар конституцияси ва қонунчилигида бепул ва мажбурий умумий таълим ҳуқуқи кафолатланган. БМТнинг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси 26-моддасида ҳам: “Ҳар бир шахс таълим олиш ҳуқуқига эга”, дея белгиланган.

Бу каби нормалар барча минтақаларда болаларнинг мактаб таълими олишини таъминлаб, инсон капиталига энг асосий босқичда пойдевор қўяди. Шунингдек, соғлиқни сақлашни тартибга солувчи қонунлар тиббий хизматларнинг минимал стандартларини белгилаш, эпидемия ва болалар вакцинацияси каби муҳим масалаларда давлат мажбуриятларини мустаҳкамлаб қўяди – натижада, ҳатто иқтисодий имкониятлари чекланган ҳудудларда ҳам

аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш ҳуқуқий кафолатланади.

Инсон капиталининг бозорда самара бериши учун меҳнат муносабатларини адолатли тартибга солувчи ҳуқуқий асос муҳим. Меҳнат кодекси ва бандлик тўғрисидаги қонунлар орқали давлат корхоналарни ходимлар малакасини оширишга рағбатлантиради, иш жойларида хавфсизлик ва соғлиқни сақлаш талабларини жорий этади. Масалан, қонунчиликда иш берувчининг ходимларни қайта тайёрлаш ёки малакасини оширишга сарфлаган харажатларини солиқ имтиёзлари орқали қоплаш механизми бўлиши мумкин – бу ҳуқуқий чора ҳам инсон капиталига инвестицияни рағбатлантиради. Шунингдек, меҳнат қонунчилигида камситишга йўл қўймаслик, тенг меҳнатга тенг ҳақ тўлаш тамойилларининг мустаҳкамланиши ҳам аҳолининг барча қатламлари (аёллар, ногиронлар ва ҳ.к.) учун ўз салоҳиятини ишлаб чиқаришда қўллаш имкониятини беради.

Минтақа ривожланиш дастурлари ва молиялаштириш масалаларида дунё тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳар бир ҳудуд бўйича алоҳида ривожланиш дастурлари қабул қилинган бўлиб, уларда вазифалар соҳалар кесимида белгиланади. Инсон капиталини ривожлантириш масалалари ҳам бундай дастурларда ўз аксини топиши керак. Масалан, вилоят ёки шаҳар ривожини бўйича дастурда муайян муддат ичида мактаблар қуриш, касб-ҳунар марказлари очиш, тиббиёт инфратузилмасини янгилаш каби бандлар киритилади ва уларни амалга ошириш учун зарур молиявий манбалар ажратилади. Бу дастурлар, қоида тариқасида, ваколатли органлар қарори (масалан, президент фармони ёки ҳукумат қарори) билан тасдиқланиб, ҳуқуқий кучга эга бўлади. Шу тариқа, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида инсон капиталига доир тармоқлар (таълим, соғлиқ, меҳнат)ни молиялаштириш мажбурия-

ти қонуний даражада мустақамланади ва бу ишлар учун масъул идоралар белгиланади.

Маҳаллий бошқарув ва децентрализация, минтақада давлат дастурларини самарали амалга ошириш учун маҳаллий ҳокимиятларнинг ваколат ва ресурсларга эгаллиги жуда муҳим. Шу боис, децентрализацияга оид қонунлар ("Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги Қонун ва ҳ.к.) орқали вилоят, туман ва шаҳарларга маълум даражада молиявий мустақиллик ва ташаббус ҳуқуқи берилса, улар ўз ҳудудида инсон капиталини оширишга қаратилган лойиҳаларни тезроқ амалга ошира оладилар. Масалан, маҳаллий бюджетдан таълим ёки соғлиқни сақлашга қўшимча маблағ ажратиш имконияти, хусусий секторни жалб қилиш учун жойлардаги солиқ имтиёзларини бериш ваколати ва шу кабилар қонунан рухсат этилса, бу ҳудудий даражадаги фаолиятни кучайтиради. Ҳар бир минтақа шу тариқа ўз хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда кадрлар салоҳиятини ошириш сиёсатини олиб бориши мумкин бўлади.

Халқаро стандартлар ва рейтингларни ўрганиш, ҳуқуқий базалар нафақат миллий, балки халқаро мажбуриятларни ҳам ўз ичига олади. Масалан, мамлакатларнинг билим ва инсон капитали бўйича халқаро рейтинглардаги ўрни (Жаҳон банкининг Инсон капитали индекси, БМТнинг Инсон тараққиёти индекси, ОЕСДнинг таълим сифат баҳолари ва ҳ.к.) давлат учун маълум маънода "ҳаракатлантирувчи ҳуқуқий туртки" вазифасини ўтайди. Чунки бундай индексларда орқада қолиш ҳукуматларни янада фаол сиёсат юритишга ундайди, шунингдек, халқаро ташкилотлар (Жаҳон банки, ОЕСД ва бошқалар) томонидан тегишли тавсиялар берилишига сабаб бўлади. Масалан, ОЕСД ҳар йили таълим ва малака ошириш сиёсати бўйича давомат чиқаради ва унда

ҳар бир мамлакатга ислохотлар бўйича тавсиялар беради.

Бундай тавсияларни инобатга олиш учун мамлакатлар ҳуқуқий базани такомиллаштиради – янги қонунларни қабул қилади ёки мавжудларига ўзгартиш киритади. Шу жиҳатдан олганда, халқаро ташкилотлар ҳисоботлари инсон капиталини ривожлантириш соҳасида илғор тажриба ва стандартларни тарқатадиган ҳуқуқий ахборот манбаи сифатида ҳам хизмат қилади.

Юқорида келтирилганлардан кўрииб турибдики, инсон капиталини ривожлантириш фақат иқтисодий масала эмас, балки ҳуқуқий-институционал масала ҳамдир. Қатъий ва аниқ ҳуқуқий асослар мавжуд бўлсагина, минтақалар даражасидаги стратегиялар изчиллик билан амалга оширилади ва ўз самарасини беради. Масалан, миллий қонунчилигимизда ҳар бир бола 11 йиллик мажбурий мактаб таълимини тугатиши шарт этиб белгилангани учун, унинг устидан қатъий назорат ўрнатилган, ҳатто олис қишлоқларда ҳам мактабга бориш назорат остида, натижада, бутун ҳудуднинг саводхонлик ва малака базаси ошиб бормоқда. Яна бир мисол, агар давлат кадрлар тайёрлаш дастурларини қонун ижроси билан боғлаб, ҳар бир корхонани йил давомида ходимларга ўз малакасини оширишни мажбур қилса ёки рағбатлантирса, у ҳолда иш жойларида, доимий равишда, инсон капиталига инвестиция қилиш маданияти юзага келади.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, ҳуқуқий асосларни такомиллаштириш доимий жараён бўлиб, у янги замон талаблари ва стратегияларига мос равишда янгиланиб бориши керак. Ҳар бир янги стратегик дастур ёки ислохот учун, аввало, тегишли ҳуқуқий мақом бериш зарур. Бу, бир томондан, стратегиянинг давомийлигини таъминласа (яъни сиёсий ёки бошқа ўзгаришларга қарамай, қонун кучида қоладиган мажбурият-

лар), иккинчи томондан, уларни амалга ошириш учун масъулликни юклайди ва жавобгарликни белгилайди. Ҳуқуқий база кучли бўлган жойдагина инсон капиталига доир узоқ муддатли лойиҳалар самарасига ишонч ортади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки, инсон капитали ривожланишининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш инсон капиталини ривожлантиришда сиёсий барқарорлик ва давлат кафолатини таъминлайди. Минтақа даражасида инсон капиталига оид сиёсатлар самарали бўлиши учун уларни қонунлар, фармонлар, қарорлар ва давлат дастурлари орқали ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш зарур. Бу қадам

стратегияларнинг давомийлиги ва институционал барқарорлигини кафолатлайди.

Инсон капиталини ривожлантириш стратегиялари илмий асосланган индикаторлар ва миқдорий баҳолаш воситалари билан таъминланиши зарур. ҲСҚИ каби индекслар, ёшлар бандлиги, рақамли саводхонлик, таълим қамрови ва аҳоли саломатлиги каби кўрсаткичлар орқали ҳар бир ҳудудда инсон капиталининг реал салоҳиятини аниқлаш ва унинг ривожланиш йўналишини белгилаш муҳим ҳисобланади. Бундай асосда маҳаллий бюджет, инвестиция сиёсатлари ва кадрлар тайёрлаш дастурлари аниқ йўналтирилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ғуломов С. Соғлом овқатланмасликнинг (яширин очликнинг) инсон ақлий капиталига таъсири. // Иқтисод, менежмент ва пул. 2-сон. – 2024. – 84 б.
2. Насимов Д. “Рақамли иқтисодиёт шароитида бандликнинг замонавий шакллари жорий этиш методологик-услубий асосларини такомиллаштириш” мавзусидаги иқтисодиёт фанлари доктори (ДСс) диссертацияси. 2024 й. <https://oak.uz/pages/5689>
3. Federico Rossi. The Accumulation and Utilization of Human Capital over the Development Spectrum People Practice Group../ Human Capital Project September 2024.
4. Valeriy Smirnov. /Analysis of the Russian Human Capital Index.../ SHS Web of Conferences 93, 03023 (2021). <https://doi.org/10.1051/shsconf/>

ЖАМИЯТДА ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ФАОЛЛИКНИ ОШИРИШДА ЁШЛАР ПРОАКТИВЛИГИНИНГ ЎРНИ

Шахриёр НУРУЛЛОЕВ,

Ўзбекистон Республикаси
Стратегик таҳлил ва истиқболни белгилаш
олий мактаби мустақил изланувчиси

Аннотация: ушбу мақолада ёшлар ўртасида проактив хулқ-атвори шакллантиришнинг ижтимоий-психологик омиллари таҳлил қилинган. Проактивлик – бу шахснинг мунтазам ва барқарор фаоллиги, мустақил қарор қабул қилиш, ташаббускорлик кўрсатиш ва ўз ҳаётини такомиллаштиришга бўлган интилиши, фаол таъсир кўрсата олиш қобилияти сифатида талқин этилади. Ёшлар учун бу фазилат шахсий ривожланиш, касбий ўсиш ва ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этишнинг асосий шarti ҳисобланади. Мақолада проактив хулқни шакллантиришга таъсир қилувчи омиллар ёритилган. Шунингдек, Бейтман ва Крант, А. Бандура, Р. Шварцер ва бошқа олимларнинг назарий қарашлари асосида ёшларда проактивлик ривожини таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ёшлар, проактивлик, ташаббускорлик, ижтимоий фаоллик, реактив, антиципатор, превентив, ижтимоий капитал, ўзини англаш, мотивация.

Роль проактивности молодежи в повышении социально-политической активности в обществе

Шахриер Нуруллаев,

независимый исследователь Высшей школы стратегического анализа и прогнозирования

Аннотация: в данной статье анализируются социально-психологические факторы формирования проактивного поведения у молодежи. Проактивность трактуется как способность человека принимать самостоятельные решения, проявлять инициативу и активно влиять на собственную жизнь. Для молодежи это качество является главным условием личностного развития, профессионального роста и активного участия в общественной жизни. В статье рассматриваются факторы, влияющие на формирование проактивного поведения. Также анализируется развитие проактивности у молодежи с опорой на теоретические взгляды Бейтмана и Кранта, А. Бандуры, Р. Шварцера и других ученых.

Ключевые слова: молодежь, проактивность, инициативность, социальная активность, реактивный, антиципаторный, превентивный, социальный капитал, самосознание, мотивация.

The Role of Youth Proactivity in Increasing Socio-Political Activity in Society

Shakhriyar Nurullayev,

Independent Researcher, Higher School of
Strategic Analysis and Forecasting

Abstract: this article analyzes the socio-psychological factors of the formation of proactive behavior in young people. Proactivity is interpreted as a person's ability to make independent

decisions, show initiative and actively influence their own lives. For young people, this quality is the main condition for personal development, professional growth and active participation in public life. The article examines the factors influencing the formation of proactive behavior. It also analyzes the development of proactivity in young people based on the theoretical views of Bateman and Krant, A. Bandura, R. Schwarzer and other scientists.

Keywords: *young people, proactivity, initiative, social activity, reactive, anticipatory, preventive, social capital, self-awareness, motivation.*

Бугунги кунда дунё ҳамжамиятидаги глобаллашув ҳамда замонавий ахборот технологияларининг тараққиёти даврида мамлакатнинг энг муҳим ресурси бу ёшлар қатлами саналади. Шу боисдан бугунги кунда ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларни турли таҳдидлардан ҳимоялаган ҳолда миллий ўзлигини сақлаш ҳамда жамият ҳаётидаги фаол ёшларни тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Зеро, дунё аҳолисининг қарийб 25 фоизини ёшлар ташкил этиб, уларнинг аксарияти ривожланаётган мамлакатлар ва Марказий Осиё ҳиссасига тўғри келмоқда.

Ёшларни қўллаб-қувватлаш бўйича мамлакатимизда қатор ислохотлар амалга ошириб келмоқда. Ушбу ислохотларнинг негизида давлат раҳбарининг: “Ёш авлоднинг фуқаролик позицияси ва фаоллигини кучайтириш, фарзандларимизни мустақил фикрлайдиган, замонавий билим ва касб-хунарларни пухта эгаллаб, халқаро майдонда рақобатга кириша оладиган баркамол шахслар, етук мутахассислар этиб тарбиялаш бўйича кенг қўламли ишларни олиб бормоқдамиз” [1], деган даъватлари дастуруламал бўлиб хизмат қилмоқда.

Юқорида таъкидлаганимиздек, бугуни кундаги энг муҳим ресурсимиз бу ёшлар қатлами бўлиб, уларнинг фаоллиги, ташаббускорлиги жамиятнинг ривожланишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шу нуқтаи назардан, ёшлар проактивлиги долзарб ва муҳим тадқиқот мавзуси бўлиб қолмоқда. Ушбу мақолада “проактивлик” тушунчасига назарий ёндашувлар, ёшлардаги проактивликка таъсир этувчи омиллар ҳамда улар-

ни ўрганиш усуллари таҳлил қилинади. Шунингдек, ёшларда проактивликни ривожлантириш йўллари ва муаммоларини таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз.

“Проактивлик” тушунчаси биринчи бор 1993 йили Американинг “Journal of Personality and Social Psychology” илмий тадқиқотлар журналича Т.Бейтман ҳамда М.Крантлар томонидан нашр этилган “Проактив шахс: диспозицион ёндашув” (The proactive personality: Toward a dispositional approach) номли мақолада тилга олинган. Т.Бейтман ва М.Крант “проактивлик” тушунчасига қуйидагича таъриф берадилар: “Муаммоларни олдиндан кўра билиш, ташаббус кўрсата олиш ва ўзгаришларга фаол жавоб бериш қобилиятидир” [2]. Яъни шахсда атроф-муҳитни фаол равишда ўзгартиришга бўлган интилиш, ушбу ўзгаришларга таъсир этувчи омилларни олдиндан башорат қила олиш ҳамда уларни бартараф этиш бўйича ҳаракатлар режасини шакллантириш каби сифатларнинг ривожланганлиги билан ифодаланади.

Т.Бейтман ҳамда М.Крантнинг фикрига кўра, проактивлик бу шахснинг табиий хусусияти сифатида эмас, балки ривожлантирилаётган психологик сифати деб қаралади. Яъни ушбу сифат билан шахс туғилмайди, балки у таълим, тарбия жараёнида шакллантириб борилади.

Шунингдек, ёшларнинг проактивлигини ривожлантириш борасида олиб борилган тадқиқотлар орасида Р.Шварцер ва С.Таубертнинг илмий изланишлари алоҳида эътиборга лойиқ. Улар томонидан ёшлар гуруҳларини ўрганиш

ҳамда ёшларнинг хулқ-атвор турларини таҳлил қилишга қаратилган тадқиқотлар натижасига кўра, 4 турдаги хулқ-атвор шакллантирилган. Булар:

- реактив хулқ-атвор (Reactive behavior), ушбу хулқ-атворга эга шахслар ташқи таъсирларга ёки вазиятларга жавоб реакциясини тез ҳамда эмоционал кўрсатиш билан ажралиб турадилар. Улар, асосан, ташқи омиллар асосида ҳаракат қиладилар ва муаммолар ҳамда стрессга тез бериладилар. Ушбу хулқ-атвор вакиллари учун ички ташаббус ва фаоллик даражаси пассив, мақсадларга эришиш даражаси кўп ҳолларда ташқи омилларга боғлиқ бўлади. Бу борада машҳур психолог С.Л.Франку: “Реактив хулқ-атворга эга шахслар кучли беҳаловатлик, тушкунлик, келажакка негатив билан қараш, ўзгаришларга мослаша олмаслик” сифатлари билан ажралиб туришларини таъкидлаган. Бундай шахслар турли босимли вазиятларда самарали фаолият юритишлари қийин саналади [3];

- антиципатор хулқ-атвор (Anticipatory behavior) турига эга шахснинг таҳлилий фикрлаши ривожланган бўлиб, ҳар қандай вазиятнинг ривожланиш жараёни-

ни олдиндан прогнозлаш, содир бўлиши мумкин бўлган вазиятлар ёки муаммоларни баҳолаш ва уларга тайёргарлик кўриш билан ифодаланади. Реактив хулқ-атвор туридан фарқли равишда, ушбу хулқ-атворга эга шахслар, асосан, ҳар бир хатти-ҳаракатини олдиндан режалаштириш, мулоқот жараёнида фикр билдириш кетма-кетлигини ҳам олдиндан белгилай олиш ҳамда суҳбатдошни ўзи тўғри деб билган томонга йўналтириши билан ажралиб туради. Аммо антиципатор хулқ-атвор турига эга шахсларда атрофдагилар учун масъулиятни ўз зиммасига олиш, умумий мақсадларни шакллантириш каби сифатлар ривожланмаган. Турли босимли вазиятларда ўз мустақил қарорлари билан ҳаракатланмайдилар;

- превентив хулқ-атвор (Preventive behavior) турига эга шахслар, асосан, муаммоли вазиятларнинг салбий натижаларини олдиндан бартараф этишга ҳаракат қиладилар. Антиципатор хулқ-атвор туридан фарқли равишда, ушбу хулқ-атвор тури, асосан, тажрибага асосланган ҳолда шаклланади. Бунда шахс юз бериши мумкин бўлган турли ҳолатларда масъулият билан ҳаракатланади;

1-жадвал

Хулқ-атвор турлари

Хулқ-атвор тури	Ҳаракатланиш вақти	Ҳаракат хусусиятлари	Мақсад
Реактив	Бирор ҳодиса ёки воқеа содир бўлганидан кейин	Кечиктирилган, пассив ҳаракат	Вазиятга жавоб бериш
Антиципато	Муаммоли вазият юзага келишидан олдин	Олдиндан баҳолаш	Тайёргарлик бўйича таклиф бериш
Превентив	Муаммоли вазият юзага келишидан олдин	Муаммоли вазият натижасида юзага келиши мумкин бўлган хавфларни камайтиришга қаратилган ҳаракат	Муаммонинг олдини олиш
Проактив	Олдиндан ва доимий	Фаоллик ва ташаббускорлик, қарорлар учун масъулиятни олиш	Ўзгаришларни яратиш, янги имкониятларни татбиқ этиш ва назорат қилиш

- проактив хулқ-атвор (Proactive behavior) турига эга шахслар ўз ҳаёти ҳамда ўзи яшаётган муҳитига фаол таъсир кўрсата олиш, нафақат ўз мақсадлари, балки жамоавий мақсадларга ҳам эришиш йўлида ташаббус кўрсата оладиган, жамоадаги муносабатлар ва фаолият учун масъулиятдан қочмайдиган, индивидуалликдан жамоавийликка йўналтирадиган сифатлар билан изоҳланади [4]. Р.Шварцер ва С.Тауберт томонидан олиб борилган тадқиқотларга кўра, ёшлар қатлами турли хулқ-атворга эга бўлиб, ҳар бир хулқ-атвор тури ўзига хос хусусиятлари билан бир-биридан фарқланади.

Юқоридаги жадвалда келтирилганидек, проактивлик бу бирор ҳодиса ёки жараённи олдиндан прогнозлаш ҳамда ушбу жараёнларни ўзгартириш кириштиш бўйича фаоллик билдириш ва ушбу фаоллик учун масъулиятни олиш билан ифодаланади. Юқорида келтирилган назариялар ёшларнинг проактивлигини шакллантирувчи ва ривожлантиришга мойилликни ифодаласа, Джулиан Роттер ушбу масалага бошқа томондан ёндашади. Унинг “Ички назорат” (Internal locus of control) назариясига кўра: “Шахснинг ҳаётидаги воқеалар натижалари унинг ҳаракатлари, қобилиятлари ва қарорлари билан боғлиқ ҳиссини ифодалайди. Яъни шахснинг ҳаётида юз бераётган жараёнлар унинг ички ёки ташқи омиллари билан ифодаланиши назарда тутилади. Д.Роттернинг фикрига кўра, икки турдаги шахслар мавжуд бўлиб, бири ички назоратга эга бўлган шахслар, иккинчиси, ташқи назоратга эга бўлган шахсларга бўлинади” [5].

Ички назоратга эга шахслар, ҳаёти учун масъулиятни ўз зиммаларига оладиган, ҳар бир қарори ва ҳаракати натижаси қандай бўлишидан қатъи назар ҳаракатдан тўхтамайдиган, қийинчилик, муаммоларга қарамасдан мақсад сари интилувчи шахслардир.

Ташқи назоратга эга бўлган шахс-

лар, ҳаётдаги турли ўзгаришлар воқеалар, қийинчиликларда ташқи омиллар, омад, “таниш билиш” ва бошқалар томонидан бошқарилади, менга ҳеч нарса боғлиқ эмас деган муҳим фикрга эга бўладилар. Шу сабабли кўпроқ пассив бўлиб қолишади.

Ички назоратга эга бўлган шахслар проактив бўлиб, нафақат ўз вазиятларини яхшилашга, балки атрофдагилар билан боғлиқ масалаларни яхшилашда ўзларига масъулият олишга ҳаракат қиладилар. Ҳар қандай вазиятда ҳам янги имкониятларни излайдилар, қўйилган мақсадларга эришиш учун доимий ҳаракат қиладилар. Ушбу назариянинг эътиборли жиҳати – ички ва ташқи назорат аксар ҳолларда туғма бўлиб, уни шакллантириш учун бирор ҳаракат талаб этилмайди. Яъни, Д.Роттер фикрига кўра, шахснинг проактивлиги унинг ўзининг ички назоратга эгаллиги билан ифодаланиди. Ушбу сифат шахснинг ички эҳтиёжлари ҳамда интилишлари орқали юзага келади.

Юқорида келтирилган назарияларга асосланиб, шуни таъкидлашимиз мумкин, проактивлик бу шахснинг туғма қобилиятидан кўра, ижтимоий таъсирлар орқали шакллантирилувчи жиҳат сифатида талқин этилади. Ушбу фикрни П. Бурдые ва Р. Патнэмнинг “Ижтимоий капитал” назарияси орқали ҳам ифодалаш мумкин. Зеро, П. Бурдые ва Р. Патнэмнинг фикрига кўра, “ёшларнинг проактивлигига таъсир этувчи асосий омиллардан бири бу ижтимоий капитал саналади” [6]. Олимлар фикрича, ижтимоий капитал ёшлар проактивлигига қуйидагича таъсир кўрсатади:

- ижтимоий капитал ёшларнинг ўзларига бўлган ишончини оширишга, уларни тўғри йўналтира оладиган устозлар орқали ривожланишларига имкон яратади;

- позитив жамоавийлик руҳиятини шакллантиради. Ёшлар орасида фаол, ташаббускор шахсларнинг доимий бў-

лиши уларга ҳам таъсир кўрсатишни бошлайди;

- ёшлардаги позитив мотивацияни оширади;

- жамиятда олиб борилаётган ислохотлар моҳиятини тушуниши ҳамда уларни таҳлил қилишга имконият яратади [7].

П.Бурдые ва Р. Патнэмнинг “Ижтимоий капитал” назариясидан радикал фарқ қилувчи назария Шарқ алломалари асарларида асослаб берилган. Хусусан, ал-Форобий, Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур проактивлик генетик негиздан ҳам куч олишини таъкидлайдилар. Хусусан, Амир Темурнинг раҳбар шахсига доир 12 та фазилатининг биринчиси номзоднинг насл-насаби бўлиб, бу жиҳат раҳбар карьерасининг ибтидосидан интиҳосигача амал қилиши, яъни проактив намоён бўлиши айтилган [8].

Мовароуннаҳрда давлат ва жамиятни социологик жиҳатни ўрганиш бўйича мутафаккир ал-Форобий ўз асарларида бошқарувчи шахсидаги проактивлик сифатига қуйидагича таъриф беради: “Зеҳни ўткир, зукко бўлиб, ҳар қандай нарсанинг аломатларини сезган заҳоти, у нимадан дарак бераётганлигини англаши” [9] лозим.

Шунингдек, ўрта асрнинг улуғ мутафаккири Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб” асарида эса, муаллиф ўз давридаги деярли барча ижтимоий гуруҳ ва табақаларга тавсиф беради ва уларнинг қайси бири яхши ёки ёмон, қайси бири инсонийликка, халққа, мамлакатга фойдали ёки зарарли эканлигини баён этади. Алишер Навоий жамиятнинг миқдор ва сифат жиҳатидан ижтимоий бўлинганлиги, умуман олганда, ижобий ҳодиса эканлиги, бу таснифланиш доирасининг қанчалик кенглиги мамлакат фаровонлик даражасининг ифодаси эканлиги хусусида эътиборга сазовор социологик қарашни асослаб беради. Улуғ мутафаккир жамиятдаги юздан ор-

тиқ ижтимоий табақа хусусиятларини аниқлаб, уларнинг мамлакат ижтимоий тизимидаги ўрни ва фаолият имкониятларини равшан ифодалаб беради. Мазкур социологик таснифлашдан мақсад, уларнинг ижтимоий фойдалилик даражаларини ошириш эканлиги асар мазмунини ташкил этади.

Зеро, жамиятдаги таснифнинг қандай эканлигини билиш уларнинг мазмунини яхшилашга йўл очади. “Шу жиҳатдан, – деб ёзади Алишер Навоий, – ҳамсухбатларни ва дўст-ёронларни бу ҳоллардан огоҳ ва хабардор қилмоқ, вожиб кўриндики, токи уларда ҳар тоифанинг хислати ҳақида билимлар ва ҳар табақанинг аҳволи ҳақида тушунчалари бўлгай” [10].

Ёшларнинг проактивлигига таъсир этувчи омиллардан яна бири бугунги кундаги авлодлар алмашинуви саналади. Хусусан, “Н.Хоу ва У.Штраусслар томонидан турли ёшдаги шахсларнинг умумий фалсафасини ўрганишга қаратилган тадқиқотлари натижасида ҳар 20-25 йилда умумий дунёқараши, қадриятлари, урф-одатлари ўхшаш бўлган авлодлар алмашинуви юз бериши исботланган” [11]. Ушбу авлодлар алмашинуви ҳам, ўз навбатида, ёшларнинг проактивлигига таъсир кўрсатади.

Хусусан, бугунги кунда шаклланиб келаётган “Зет авлод”нинг (“Generation Z”) интернет технологияларига бутунлай қарамлиги ўзининг ҳам ижобий, ҳам салбий томонларига эга бўлиб, ушбу давр ёшларининг турли ёш даври инқирозларига чидамсизлиги, берилган вазифаларни узоқ ва самарали бажаришларига тўсқинлик қилиши, интернет технологиялари таъсирида миллий ўзликдан узоқлашув, ёшлар орасидаги бегоналашув каби ҳолатлар ёшларнинг проактивлик сифатини ривожлантиришга қаршилик қилиши билан изоҳлаш мумкин.

Ёшларнинг проактивлигини ривожлантиришда хорижий мамлакатлар

кўпроқ ижтимоий омилларга эътибор қаратадилар. Бу борада Америкада ёшлар орасида проактивлик сифатини ривожлантириш мақсадида, “Youthbuild Global” дастури йўлга қўйилган бўлиб, ушбу дастурнинг асосий мақсади турли ижтимоий қатламдан бўлган ёшларда проактивлик сифатини ривожлантиришга қаратилган. Ушбу дастур 1990 йилда йўлга қўйилган бўлиб, 16 ёшдан 24 ёшгача бўлган, иқтисодий қийин аҳволда бўлган оилаларнинг фарзандларига билим бериш ҳамда ижтимоий лойиҳалар орқали меҳнат тарбиясини шакллантириш, лидерлик сифатини ривожлантиришга қаратилган. Дастур иштирокчилари “ўрта мактаб шаҳодатномасига тенглаштирилган диплом оладилар (General Educational Development), дастурда ўқиш жараёнида ёшларни турли ижтимоий лойиҳаларга жалб этиладилар, булар, кўпинча, уй қурилиши, таъмирлаш ишлари, шаҳарчаларни ривожлантириш. Ушбу лойиҳаларда қатнашиш жараёнида ёшларда атроф-муҳитга бўлган масъулият ошиши билан бир қаторда, улар реал кейслар билан ишлаб борадилар. Шунингдек, дастур доирасида ёшларда лидерлик сифатини ривожлантиришга қаратилган ўқув дастурлари, тренинглар ташкил этилади. Ушбу дастурлар орқали ёшлар ўз ҳаёт мақсадларини шакллантириб, уларга эришиш режаларини тузиб боришади” [12].

“Youthbuild Global” дастурининг асосий мақсадларидан бири ёшларни улар учун зарарли бўлган ижтимоий ҳолатдан ривожлантириш муҳитига ўтказишдан иборат. Зеро, ёшларнинг фаоллиги ёки пассивлигида, асосан, уларнинг ижтимоий аҳволлари (оила, ижтимоий гуруҳлари, ҳудуд ва бошқалар) муҳим аҳамият касб этади. Бу, ўз навбатида, уларнинг таълим олишига ҳамда мамлакат ривожига учун хизмат қилишига тўсқинлик қилувчи омиллардан бири саналади.

“Youthbuild Global” дастурида ёшларни бир мақсад сари бирлаштириб, таъ-

лим билан бирга, амалий лойиҳаларда фаолият юритиши орқали уларда проактивлик сифатини ривожлантириб бориш мумкинлиги амалий исботланган. Бу амалиёт бугунги кунда дунёнинг 20дан ортиқ мамлакатида татбиқ этилган.

Ёшларнинг проактивлик сифатини ривожлантириш, ўз навбатида, Европа мамлакатлари учун ҳам долзабр масала бўлиб қолмоқда. Хусусан, Яқин Шарқ мамлакатларидан мигрантлар сонини ортиши Европа мамлакатлари фуқаролари, хусусан, ёшлари билан мослашиш жараёнларини енгиллаштириш мақсадида, 2018 йили “Европа бирдамлик корпуси” (European Solidarity Corps) ташкил этилди. Ушбу “лойиҳанинг асосий мақсади ёшларни 16-24 ёшгача бўлган ёшлар орасида фуқаролик масъулиятини ҳамда жамият ҳаётида фаол позицияни шакллантиришга қаратилган. Ёшлар, асосан, атроф-муҳит, ижтимоий ҳимоя, мигрантларга ёрдам, маданий, спорт билан боғлиқ лойиҳаларда иштирок этадилар. Улар Европа мамлакатлари бўйлаб ўзлари учун қулай ва қизиқарли лойиҳаларни танлаши ва 2 ҳафтадан 2 ойга қадар лойиҳада иштирок этишлари мумкин. Лойиҳа Европа Иттифоқи томонидан молиялаштирилиб, унда истаган ёш қатнашиши мумкин” [13].

Европа мамлакатларида ёшларни бугунги кундаги авлодлар алмашинуви натижасида жамият ҳаётида пассив позицияга ўтиб қолишларининг олдини олиш ва уларда проактивлик сифатини ривожлантириш мақсадида, ушбу дастур ёшларнинг ижтимоий лойиҳаларини ҳам қўллаб-қувватлайди.

Шунингдек, ёшлар проактивлик сифатини ривожлантириш бўйича лойиҳа “Россияда ҳам кенг йўлга қўйилган бўлиб, Стратегик ташаббуслар агентлигининг (Агентство стратегических инициатив) Ёшлар корпуси томонидан ёшлар орасида проактивлик сифатини ривожлантириш бўйича бир нечта лойиҳалар ишлаб чиқилган, булардан бири

“Кейс-чемпионаты 20.35” бўлиб, бунда ёшларга турли муаммоли вазиятлар тақдим этиш орқали улар томонидан келаётган ечим вариантлари таҳлил қилиб чиқилади. Олинган натижалар асосида ёшлар Стратегик ташаббуслар агентлигининг турли лойиҳаларига таклиф этилади. Бу орқали ёшларнинг бугунги кундаги жамият ҳаётидаги турли вазиятлар юзасидан муносабатлари таҳлил этилиши ҳамда уларнинг жамият олдидаги фуқаролик масъулиятини ҳам ривожлантиришга имкон яратилади” [14].

Юқорида келтирилган назарий ёндашувларга асосан, қуйидаги хулосалар олинди. Биринчидан, ёшлар проактивлиги – бу уларнинг ижтимоий аҳволи, ички назорат даражаси, мотивацияси ва ўзини англаши билан узвий боғлиқ сифатдир.

Иккинчидан, ёшларнинг проактивлигини ривожлантиришда уларнинг ижти-

моий ҳолати, оилавий аҳволи ҳамда ижтимоий капиталига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Зеро, ёшларнинг проактивлиги ижтимоий таъсирлар орқали шакллантирилувчи сифат ҳисобланади.

Учинчидан, ёшларнинг проактивлигини ривожлантиришда авлодлар алмашинувига эътибор қаратиш ўз самарасини беради. Зеро, юқорида таъкидлаганимиздек, авлодлар алмашинувига интернет технологияларининг таъсири сезиларли даражага чиқди. Шунини ишонч билан айта оламизки, бугунги кунда ёш авлоднинг ҳаётий қарашлари, миллий қадриятларга бўлган муносабат, асрлар давомида авлоддан авлодга ўтиб келаётган маълум анъаналардан ҳам интернет оламидаги турли таъсирлар оқибатида узоқлашиш юз бермоқда. Хусусан, “зет авлод” вакиллари бунга ёрқин мисол бўла олади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston”, – 2021. – 54-55 б.
2. Bateman, T. S., & Crant, J. M. (1993). The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14(2), 103-118.
3. Лазурский А. (2017) Теория личности: 100 лет забвения и развития [Theory of personality: 100 years of oblivion and development]. – СПб.: Невский Архетип, 220-223стр.
4. Bindl, U. K., & Parker, S. K. (2011). Proactive work behavior: Forward-thinking and change-oriented action in organizations. In S. Zedeck (Ed.), *APA handbook of industrial and organizational psychology*, Vol. 2. Selecting and developing members for the organization (pp. 567-598). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12170-019>
5. Rotter, J. B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American psychologist*, 45(4), 489.
6. Portes A. Social capital: Its origins and applications in modern sociology // *Annual Review of Sociology*[англ.]. – 1998. No 1.
7. Zwingenberger M. Social Capital. Communities and the importance of social networks in the US: Dissertation, München, 2003. Available at: http://edoc.ub.uni-muenchen.de/6028/1/Zwingenberger_Meike.pdf. (accessed: 05.05.2015).
8. Темур тузуклари. – Тошкент: “O‘zbekiston”. – 2013. – 90-94 б.
9. Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”. – 2018. – 97 b.
10. Бекмуродов М. Замонавий бошқарув социологияси. Монография. – Тошкент: “Yoshlar nashriyoti”. – 2020. – 294 б.
11. Афанасьева А.Н. Исторический процесс и смена поколений. Преимущество поколений как социологическая проблема. – М.: Мысль, 2003. – С. 20-24.
12. Youthbuild Global <https://youthbuild.org/our-programs/>
13. European Solidarity Corps https://youth.europa.eu/solidarity/mission_en
14. Агентство стратегических инициатив <https://asi.ru/>

ДАВЛАТ ИДОРАЛАРИДА ОДОБ-АХЛОҚ ҚОИДАЛАРИГА РИОЯ ЭТИЛИШНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ – КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ОМИЛИ

Аслиддин СУЛТОНОВ,

Тошкент кимё-технология институти тадқиқотчиси,
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Аннотация: мақолада давлат ташкилотлари ва идораларида одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиш коррупциянинг олдини олишнинг инструменти эканлиги, бу борадаги халқаро тажриба, Ўзбекистонда одоб-ахлоқ қоидаларининг қонуний асослари, давлат ташкилотларидаги одоб-ахлоқ комиссиялари фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари, коррупцияга қарши “ҳалоллик вакцинаси” билан боғлиқ масалалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: коррупция, бошқарув ҳалоллиги, одоб-ахлоқ қоидалари, одоб-ахлоқ комиссиялари, “ҳалоллик вакцинаси”, шаффофлик.

Контроль соблюдения этических норм в государственных учреждениях – фактор предотвращения коррупции

Аслиддин Султонов,

исследователь Ташкентского химико-технологического института,
доктор философии по философским наукам, доцент

Аннотация: в статье рассматриваются соблюдение этических норм в государственных организациях и учреждениях как инструмент предупреждения коррупции, международный опыт в этой сфере, правовые основы установления этических норм в Узбекистане, а также особенности работы этических комиссий в государственных учреждениях, вопросы “вакцины честности” против коррупции.

Ключевые слова: коррупция, честность в управлении, этические нормы, этические комиссии, “вакцина честности”, прозрачность.

Control of compliance with ethical norms in state institutions – a factor in preventing corruption

Asliddin Sultonov,

researcher at the Tashkent Chemical-Technological Institute,
PhD (in Philosophy), Associate Professor

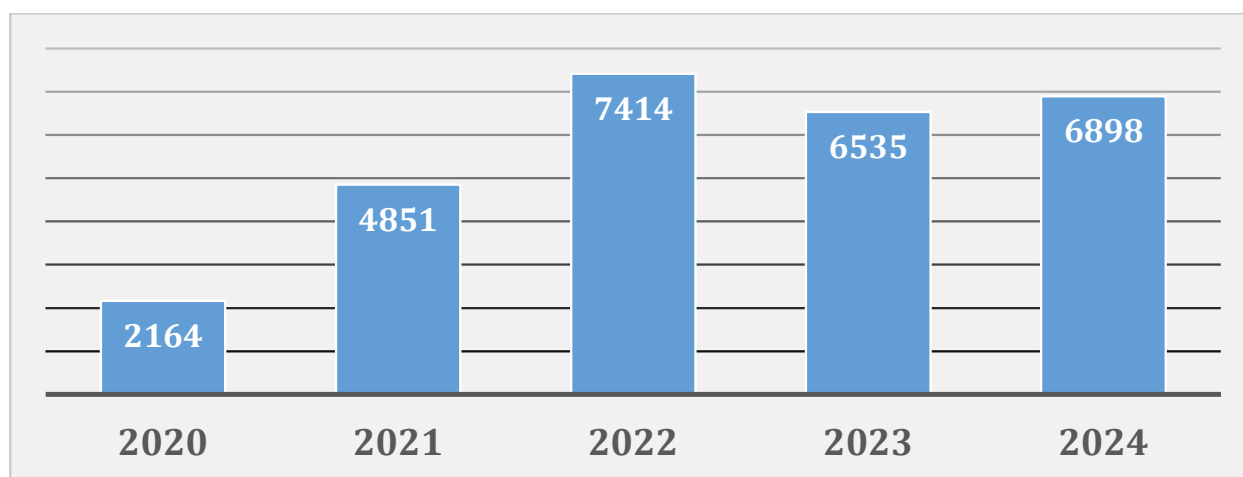
Abstract: the article discusses the adherence to ethical norms in government organizations and institutions as a tool for preventing corruption, international experience in this area, the legal foundations that underpin the establishment of ethical norms in Uzbekistan, as well as the characteristics of the work of ethical commissions in government institutions related to the issue of the “vaccine of integrity” against corruption.

Keywords: corruption, honesty in management, ethical norms, ethical commissions, “vaccine of integrity”, transparency.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунига кўра, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларида коррупция де-ганда, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, давлат унитар корхоналари ва муассасалари, давлат улуши 50 фоиздан юқори ташкилотлар раҳбар ва ходимла-рининг мансаб ёки хизмат мавқеидан қо-нунга хилоф равишда фойдаланган ҳол-да ўзи ёки бошқа шахсларнинг моддий

Статистик маълумотларга кўра, рес-публикада сўнгги беш йил ичида кор-рупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этган шахслар сони кўпайган. Хусусан, коррупцияга оид жиноятлар содир этган шахслар: 2020 йилда – 2164 нафарни, 2021 йилда – 4851 нафарни, 2022 йил-да – 7414 нафарни, 2023 йилда – 6535 нафарни, 2024 йилда – 6898 нафарни ташкил қилган [1] (1-диаграмма).

2023 йилда коррупцияга оид жиноят

1-диаграмма. Республикада сўнгги беш йилда коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этган шахслар сони динамикаси

ёки номоддий наф олишига қаратилган хатти-ҳаракатлари тушунилади.

Янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида давлат органларидаги коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш зарурати қуйидаги-лар билан изоҳланади:

биринчидан, мазкур иллат ишончсиз-лик ва норозиликка, ижтимоий-иқтисо-дий ва сиёсий тизим барқарорлигини издан чиқаришга олиб келувчи таҳдид-лардан бири ҳисобланади;

иккинчидан, давлат манфаатларини рўёбга чиқаришга, хусусан, мамлакат-нинг халқаро имижини ошириш ва инвестицияларни фаол жалб этишга салбий таъсир кўрсатади.

Шу боис, давлат идораларидаги кор-рупцияга қарши курашиш давлат сиёса-тининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

ишлари бўйича соҳалар кесимида: мак-табча ва мактаб таълимида – 474 на-фар, банк соҳасида – 323 нафар, соғ-лиқни сақлашда – 299 нафар, маҳаллий ҳокимликларда – 250 нафар, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларда – 211 на-фар, газ таъминоти соҳасида – 148 на-фар, электр тармоқларида – 116 нафар, олий таълимда – 112 нафар, кадастр-да – 86 нафар, бандлик соҳасида – 66 на-фар, сув таъминоти соҳасида – 59 на-фар, қишлоқ хўжалигида – 46 нафар, ННТларда – 35 нафар, хўжалик юритув-чи субъектларда – 210 нафар шахслар судланган [2].

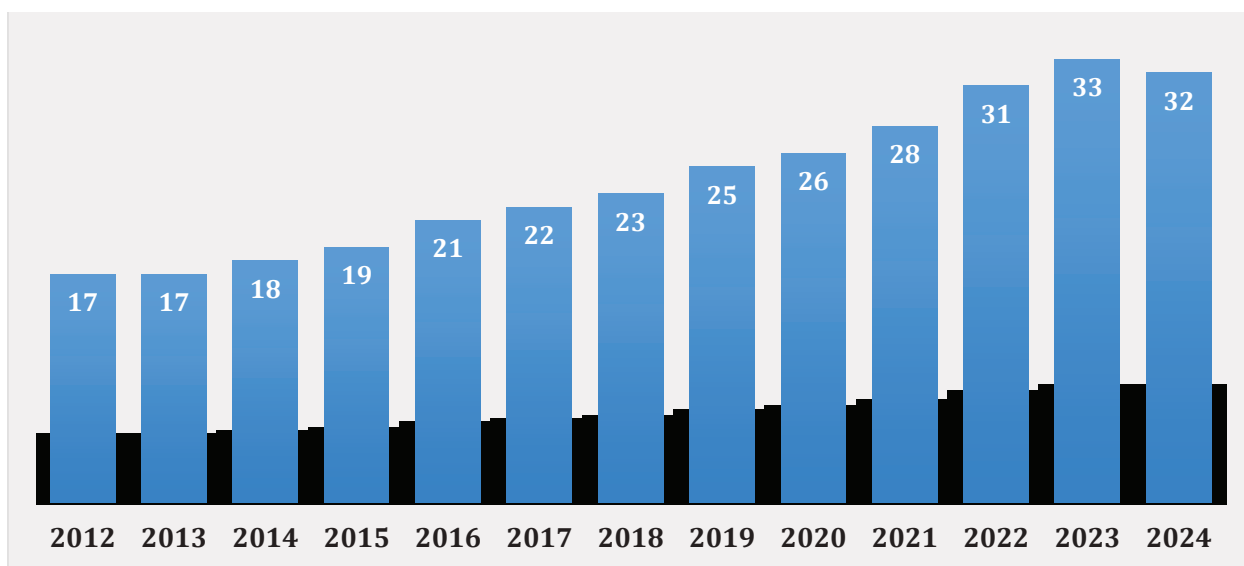
Сўнгги йилларда коррупция билан боғлиқ халқаро индекслардаги кўрсат-кичларда ижобий ўзгариш кузатилаёт-ган бўлса-да, Ўзбекистон бўйича ҳолатни салбий деб қайд этиш давом этмоқда.

Хусусан, 1993 йилда Жаҳон банки-

нинг собиқ директори Петер Айген томонидан ташкил этилган, коррупцияни қабул қилиш индекслари (*Corruption Perception Index*) бўйича тадқиқотлар олиб бориш билан шуғулланувчи *Transparency International* халқаро ноҳумат ташкилотининг таҳлилларига кўра, 2024 йилда Ўзбекистон мазкур индекс бўйича 100 балли тизимдан 32 балл билан 180 та давлат орасидан 121 – ўринни эгаллаган [3] (2-диаграмма).

борсиз қолаётгани, коррупциянинг олдини олиш – давлат хизматида профессионал ва фидойи кадрларни танлаш ҳамда уларни “ҳалоллик вакцинаси” билан эмлашдан бошланиши таъкидлаб ўтилди [4].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 19 июндаги “Давлат фуқаролик хизматини янги ёндашувлар асосида ташкил этиш ҳамда профессионал ва натижадорликка йўналтирилган давлат хизматчилари корпу-

2-диаграмма. Ўзбекистоннинг коррупцияга мойиллик кўрсаткичлари

Кўринадики, сўнгги йилларда Ўзбекистоннинг Халқаро коррупцияни қабул қилиш индексидаги кўрсаткичлари нисбатан яхшиланиб бораётган бўлса-да, умумий ҳолатни ижобий деб бўлмайди. Мазкур ҳолат давлат органлари ва ташкилотларида коррупцияга қарши курашиш фаолиятининг натижадорлиги қониқарли даражада эмаслигини, айти пайтда, унинг олдини олиш билан боғлиқ чора-тадбирларни янада кучайтириш зарурлигини кўрсатади.

Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев иштирокида Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгашининг 2025 йил 5 март куни бўлиб ўтган йиғилишида коррупциявий омилларни таг-томири билан йўқотадиган превентив чоралар эъти-

сини шакллантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-95-сон Фармонида ҳам давлат хизматчиларида коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни сингдириш бўйича қадриятлар тизимини шакллантириш юзасидан тадқиқотлар олиб бориш асосида таъсирчан чора-тадбирларни жорий этишга оид таклифларни ишлаб чиқиш вазифаси белгиланди [5].

Мазкур мақолада давлат хизмати тизимида тегишли одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилишни назорат қилиш масалалари ана шундай чора-тадбирлардан бири сифатида таҳлил қилинади.

Қайд этиш керакки, республикада қабул қилинган бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда коррупцияга қарши курашиш принциплари, асосий

йўналишлари, шу жумладан, унинг олдини олишда одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишига доир чора-тадбирлар белгиланган.

Коррупциянинг олдини олишда ахлоқий принциплар, меъёрларга қатъий риоя этилишини самарали таъминлаш ҳамда назорат қилиш муҳим аҳамият касб этади. Бунинг асосий механизми эса, жамоатчилик назоратининг ички шакли сифатида давлат ташкилотларида Одоб-ахлоқ қоидаларини жорий этиш ва уларга риоя этилишини назорат қилиш ҳисобланади. Ўзбекистон давлат ташкилотларида ҳам Одоб-ахлоқ қоидаларини белгилаш ва уларга риоя этишга коррупциянинг олдини олиш инструментларидан бири сифатида ёндашилмоқда.

“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар устуворлиги унга қарши курашишнинг асосий принципларидан (4-модда), давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида унинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш мазкур соҳадаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири (5-модда) ҳисобланади.

Мазкур Қонунда коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар сифатида давлат бошқаруви соҳасида одоб-ахлоқ қоидаларига доир меъёрлар, шунингдек, давлат органлари ходимларининг касбий ҳамда хизматдан ташқари фаолиятдаги одоб-ахлоқининг ягона принциплари ва меъёрларини белгиловчи қоидаларни самарали амалга ошириш (19-модда) белгиланган.

Илғор давлатларнинг коррупцияга қарши курашиш бўйича тажрибасида давлат тузилмаларида одоб-ахлоқ қоидаларини белгилаш ва уларга риоя этилишини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилади.

Хусусан, хорижий мамлакатлар амалиётида давлат хизматчилари хулқ-

атвор стандартларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш давлат хизматини ислоҳ қилишнинг мажбурий таркибий қисми ҳисобланади. Халқаро ташкилотлар (масалан, БМТ, ИХТТ, Жаҳон банки ва бошқалар) давлатларнинг миллий қонунчилигида давлат хизматчилари одоб-ахлоқи ҳақидаги нормалар мавжудлигига жиддий эътибор қаратади ва уларни янада такомиллаштириш бўйича амалий тавсиялар бериб боради [6].

Европа Иттифоқи мамлакатларида коррупциянинг олдини олишда давлат ташкилотида сиёсий бошқарув ҳалоллиги, қонун устуворлигини тўлиқ таъминлаш, маҳаллий коррупциянинг олдини олишга қаратилган ўқитишлар, шунингдек, давлат хизматида ҳалолликни (public integrity) жорий этишга доир чора-тадбирлар амалга оширилмоқда [7].

Америка Қўшма Штатларида коррупцияга қарши курашишда мол-мулк ва даромадларни декларациялаш, очиқлик ва шаффофликни оширишга қаратилган чора-тадбирлар билан бир қаторда, давлат бошқарувида коррупция ва одоб-ахлоқ қоидалари бўйича жамоатчиликни хабардор қилиш дастурлари амал қилади. Бу борада, давлат хизматчилари фаолиятида ахлоқий ва интизомий нормалардан иборат “маъмурий ахлоқ” жорий этиб борилиб, Давлат этикаси идораси (OGE), штатларда Ахлоқ комиссиялари фаолият юритади [8].

Японияда коррупция “ифлос иш” сифатида баҳоланади. Коррупцияда айбланиш нафақат айбдор шахс, балки унинг оиласига тушадиган энг катта шармандалик ҳисобланади. Коррупцияга қарши курашишда ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашга, давлат хизматини ислоҳ қилишга (муносиб иш ҳақи, рағбатлантириш тизими, меритократия принципи), шунингдек, сиёсатчилар ва ходимларнинг ўз хизмат мажбуриятларини бажаришда уларнинг

ахлоқий хатти-ҳаракатларига катта эътибор берилади. Жумладан, “Парламент тўғрисида”ги Қонуннинг касбий этикага бағишланган бобида, “Давлат хизматчиларининг ахлоқи тўғрисида”ги Қонунда ходимларнинг ахлоқ қоидалари, касбий фаолияти билан боғлиқ совғалар олишга ва кўрсатилган хизматлар натижаларини қабул қилишга тақиқ ва чекловлар, ахлоққа зид хатти-ҳаракатларнинг рўйхати мавжуд бўлиб, ушбу қоидалар ва меъёрларга риоя этилиши устидан назорат қилишнинг қатъий тартиби белгиланган. Мутахассислар фикрича, коррупцион ҳаракатларнинг олдини олишга қаратилган чоралар, кенг жамоатчиликнинг босими ҳамда самарали жамоат назоратининг амал қилаётгани ушбу салбий иллатга қарши курашишда ўз натижасини бермоқда [9].

Сингапурда коррупцияга қарши курашишда: махсус Бюронинг ташкил этилиши, қонун устуворлигининг мустаҳкамланиши, шахсий манфаатлар чекланиши, жавобгарлик муқаррарлиги, раҳбарлар шахсий намуна кўрсатиши, лавозимга тайинланишда ҳалоллик, мулк ва даромадларни декларация қилиш ҳамда жамоатчилик иззаси каби омиллар муҳим ўрин тутди. Сингапур Миллий университети қошидаги Осиё тадқиқотлари институти илмий ходими К. Махбубани бу борадаги муваффақият сабабини давлат бошқарувида меритократия, прагматизм ва ҳалоллик тамойилларининг қўлланилгани билан изоҳлайди [10].

Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонунида ҳам давлат фуқаролик хизмати соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир бошқа чора-тадбирлар билан бир қаторда, давлат фуқаролик хизматчиларининг одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш белгиланган.

Кўринадики, концептуал жиҳатдан давлат хизматчиларининг одоб-ахлоқ

қоидаларига риоя этилишини таъминлаш коррупциянинг олдини олиш мақсадида белгиланган.

Ушбу икки омилнинг ўзаро алоқадорлигини кенг жамоатчилик, хусусан, олимлар ҳам эътироф этадилар. Масалан, иқтисодчи олим, профессор А. Бекмуродов: “Мамлакатнинг халқаро рейтинглардаги ўрни яхшиланиб бораётгани, фуқароларда давлатга бўлган ишончнинг мустаҳкамлангани ва коррупция даражасининг пасайгани давлат хизматчиларини ватанпарварлик руҳида тарбиялаш жараёни муваффақиятли кечаётганидан далолат беради”, дея коррупциянинг олдини олишда одоб-ахлоқ қоидалари катта ўрин тутишини қайд этади [11].

Юқоридаги қонунларга мувофиқ, 2022 йил 14 октябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 595-сон қарори қабул қилинган.

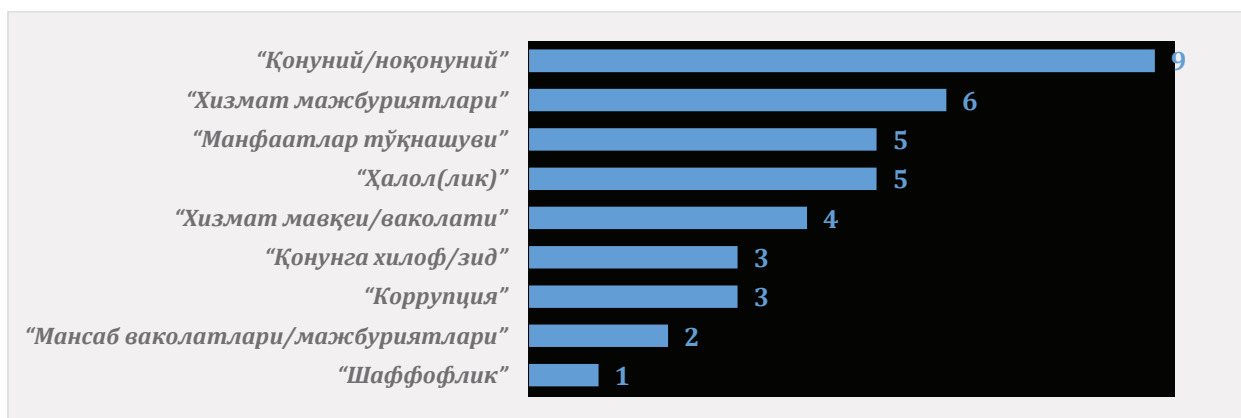
Қарор билан давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидалари (*Намунавий қоидалар*) ва одоб-ахлоқ комиссияси (*Комиссия*) тўғрисидаги намунавий низом (*Намунавий низом*) тасдиқланган.

“Намунавий қоидалар” коррупциянинг олдини олишга қаратилган бўлса-да, контент таҳлил натижаларига кўра, Одоб-ахлоқ қоидаларида бевосита коррупциянинг олдини олишга тегишли нормалар матннинг 1/3 қисмини ҳам ташкил этмайди.

Хусусан, 2061 сўздан иборат “Намунавий қоидалар”да бевосита коррупцион хатти-ҳаракатларнинг олдини олишга тааллуқли жами 38 та сўз (1,8 фоиз), шу жумладан, “қонуний/ноқонуний” сўзлари – 9 та, “хизмат мажбуриятлари” – 6 та, “манфаатлар тўқнашуви” – 5 та, “ҳалол(лик)” – 5 та, “хизмат мавқеи/ваколати” – 4 та, “қонунга хилоф/зид” – 3

та, “коррупция” – 3 та, “мансаб ваколатлари/мажбуриятлари” – 2 та, “шаффофлик” сўзи 1 та ўринда баён келтирилган (3-диаграмма).

“Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 8-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривож-

3-диаграмма. Намунавий қоидаларда коррупциянинг олдини олишга оид сўзлар (сони)

Мазмунан, “Намунавий қоидалар”-нинг жами 128 та хатбошисидан 41 та-сида (32 фоиз) коррупцияга қарши курашишга доир нормалар белгиланган. Мазкур ҳолат “Намунавий қоидалар”-нинг ишлаб чиқилишига асос бўлган ҳужжатлар концепциясига мос мазмунда уни қайта ишлаб чиқиш лозимлигини кўрсатади.

Тадқиқот давомида давлат ташкилотларида одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини назорат қилиб бориш фаолияти, бунда коррупцион хатти-ҳаракатларнинг олдини олишга эътибор даражасини ўрганишга ҳаракат қилинди.

Маълумки, давлат ташкилотларида одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш ваколати ва механизмлари тегишли ҳужжатларда белгиланган. Масалан, “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 17-моддасига мувофиқ, давлат фуқаролик хизматчиларининг одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилиши устидан назорат давлат органларининг кадрлар бўлинмалари ёки одоб-ахлоқ комиссиялари, шунингдек, махсус ваколатли давлат органи томонидан амалга оширилиши белгиланган.

лантириш агентлиги (ДХРА) давлат фуқаролик хизмати соҳасидаги махсус ваколатли давлат органи ҳисобланади.

“Намунавий қоидалар”да давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш, уларнинг ахлоқ нормаларига зид бўлган хатти-ҳаракатларининг олдини олиш ва одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиш билан боғлиқ низоларни кўриб чиқиш мақсадида, Одоб-ахлоқ комиссиялари тузилиши; шунингдек, “Намунавий низом”да давлат хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилиши устидан давлат органлари ва ташкилотларининг инсон ресурсларини бошқариш бўлинмалари ёки Одоб-ахлоқ комиссиялари, шунингдек, махсус ваколатли давлат органи томонидан назорат амалга оширилиши белгиланган.

ДХРА маълумотларига кўра, давлат органлари ва ҳокимликларда ташкил этилган тегишли комиссияларнинг 2023 йилдаги фаолияти ўрганилганда, республика ижро этувчи ҳокимият органларида комиссиялар томонидан – 224 та, ҳокимликларда 171 та ишлар кўрилган, 193 нафар давлат хизматчи-

сига тегишли жавобгарлик чоралари қўлланилган, шундан 3 нафари билан меҳнат шартномаси бекор қилинган, 119 нафари – интизомий жавобгарликка тортилган, 71 нафари – огоҳлантирилган. Давлат органларининг аксариятида комиссиялар фаолияти талаб даражасида йўлга қўйилмаган, баъзиларида эса, фаолияти давомида бирорта ҳам иш муҳокама қилинмаган ва ҳатто айримларида, умуман, Комиссия ташкил этилмаган.

Хусусан, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва Кинематография агентлигида ОАКлар тузилмаган, “Манфаатлар тўқнашуви тўғрисида”ги Қонун татбиқ этиладиган давлат органлари ва ташкилотлари рўйхатидаги 71 та республика ижро этувчи ҳокимият органидан – 31 тасида, 14 та – тизим ташкилотларида, 462 та – ҳудудий бўлимларида, мавжуд 14 та маъмурий-ҳудудий бирликлардан 4 тасида, 208 та туман (шаҳар) ҳокимликларидан 134 тасида Одоб-ахлоқ комиссиялари томонидан бирор маротаба комиссия йиғилиши ўтказилмаган ва ишлар кўрилмаган.

Комиссиялар томонидан 202 та ҳолатда одоб-ахлоқ қоидалари бузилганлиги ҳолати қайд этилган бўлса-да, бирорта чора қўлланилмаган (жами кўрилган ишларнинг 52 фоизи) [12].

Ваҳоланки, Вазирлар Маҳкамасининг 595-сон қарори 2-бандига мувофиқ, давлат органлари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари ва бошқа ташкилотлар 2022 йил 25 октябрга қадар ўз фаолияти хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ушбу қарор билан тасдиқланган Намунавий низом асосида Комиссия тўғрисидаги низомни ва унинг таркибини тасдиқлаши ҳамда 2022 йил 1 ноябрга қадар ушбу банднинг ижроси бўйича амалга оширилган ишлар натижаси тўғрисида батафсил ахборотни тасдиқланган ҳужжатларни илова қилган ҳолда, Вазир-

лар Маҳкамаси аппаратининг тегишли таркибий бўлинмаларига тақдим этиши белгиланган.

Юқорида келтирилган таҳлилий маълумотлар, асосан, комиссиялар фаолиятининг ташкил этилганлиги билан боғлиқ бўлиб, уларда кўриб чиқилган масалалар алоҳида кесимда ўрганилмаган. Яъни кўриб чиқилган масалалар таҳлилида одоб-ахлоқ қоидаларидан нечтасида коррупцион хатти-ҳаракатлар ва бошқа қоидаларнинг бузилиши ҳолатлари ҳақида аниқ маълумотлар мавжуд эмаслигини қайд этиб ўтиш лозим.

Эътибор берилса, 2023 йилда комиссиялар томонидан кўриб чиқилган ишлар сони (395) тегишли даврдаги коррупцияга оид жиноятлар содир этган шахслар сонига (6535) нисбатан жуда кам даражада. Яъни 2023 йилда вазирлик ва идораларнинг марказий аппарати ҳамда ҳудудий бўлинмалари, шунингдек, маҳаллий давлат ижроия органларида комиссиялар томонидан жами 395 (224/171) та иш кўриб ўтилган бўлса, коррупцияга оид жиноятлар содир этган деб топилган шахслар сони эса, 6535 нафарни ташкил этмоқда.

Ҳолбуки, мазкур комиссиялар фаолиятидан кўзланган асосий мақсад коррупцион хулқ-атворнинг олдини олиш ва унга қарши курашишга кўмаклашиш ҳисобланади.

Шартли равишда, кўриб чиқилган ишларнинг барчаси коррупцион хатти-ҳаракатлар муҳокамасига бағишланган (комиссияларда бошқа масалалар ҳам кўриб чиқилади) ҳамда уларда ўртача 3 нафар (коррупцион схемада олувчи, берувчи ёки воситачи сифатида қатнашган) давлат хизматчисининг қилмишлари муҳокама этилган деб ҳисобланса, ўртача 2178 та (6535/3) иш кўриб чиқилиши орқали коррупцияга оид жиноятлар содир этилишининг олдини олиш мумкин бўларди.

Мазкур ҳолат давлат идораларида коррупцион ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олишга ички имкониятлар тўлиқ сафарбар этилмаётганини ёхуд бу ижтимоий инструментга деярли эътибор қаратилмаётганини англатади.

Бизнингча, ҳар бир давлат идорасида раҳбарларнинг бошқаларга ўрناк бўлишга ҳаракат қилаётгани, муҳим лавозимларга ҳалол, виждонли ходимларни тайинлаш, қўл остидаги раҳбар ва ходимларни ҳалол бўлишга чақириш, коррупциянинг келиб чиқиш хавфини минималлаштиришга қаратилган маъмурий тартиб-таомилларни жорий этиш ва уларнинг ишлашини назорат қилиш орқали давлат хизматчиларини “ҳалоллик вакцинаси” билан кенг эмлаш муҳим аҳамият касб этади.

Шуни ҳам қайд этиш зарурки, давлат органлари ва ташкилотларида коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлиги рейтингини аниқлаш индикаторлари орасида Одоб-ахлоқ комиссияларининг фаолияти назарда тутилмаган.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 12 январдаги ПҚ-81-сон қарорига мувофиқ, давлат ташкилотларида коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларнинг самарадорлигини таҳлил қилиш, баҳолаш ва камчиликларни бартараф этишга қаратилган Коррупцияга қарши курашиш ишлари самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизими жорий этилган.

Мазкур рейтинг баҳолашда қўлланилаётган индикаторларнинг 3.1-бандида Одоб-ахлоқ комиссиялари томонидан кўриб чиқилган ишлар ҳам назарда тутилган бўлса-да, тегишли баҳолашда айнан Одоб-ахлоқ комиссияларининг йиғилишлари инобатга олинмай қолмоқда.

Яъни тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда Одоб-ахлоқ қоидалари ва комиссиялари коррупциянинг олдини олиш йўналишида фаолият олиб бори-

ши лозимлиги белгиланган бўлишига қарамасдан, давлат ташкилотларида мазкур йўналишдаги фаолият деярли эътиборсиз қолдирилмоқда.

Фикримизча, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан махсус мувофиқлаштирувчи орган сифатида мазкур комиссияларнинг фаолияти ҳақида ўрганишлар олиб бориш, уларнинг имкониятидан фойдаланган ҳолда тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқишга ёки такомиллаштиришга эътибор қаратилиши давлат идораларида коррупциянинг олдини олишда муҳим ўрин тутати.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, давлат тузилмаларида коррупциянинг олдини олишда одоб-ахлоқ қоидалари инструментидан самарали фойдаланиш мақсадида **қуйидагиларни амалга ошириш таклиф этилади:**

1. Вазирлар Маҳкамаси қарори билан тасдиқланган “Одоб-ахлоқ намунавий қоидалари”ни тегишли концептуал асосларга (“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги ва “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги қонунларга) мос равишда, коррупцияга қарши курашиш мазмунини бойитган ҳолда қайта ишлаб чиқиш.

2. Одоб-ахлоқ комиссиялари томонидан ўтказилган хизмат текширувлари натижаларини таҳлил қилиш ва ташкилий чоралар кўриш учун Коррупцияга қарши курашиш агентлигига тақдим этиш тартибини жорий этиш.

3. Мазкур Агентлик томонидан давлат органларидаги Одоб-ахлоқ комиссиялари фаолияти юзасидан жамоатчиликка ахборот беришини ташкил этиш.

Мазкур таклифларнинг амалиётга жорий этилиши давлат ташкилотларида коррупцияга қарши муросасиз муносабатни шакллантиришга, коррупциянинг олдини олиш имкониятларини кенгайтиришга ва энг муҳими, аҳоли ўртасида давлат ташкилотларининг ижобий имижини оширишга хизмат қилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тўғрисида миллий маъруза. Ахборот таҳлилий маълумот. Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, 2024. – 12 б. [www.anticorruption.uz](http://www anticorruption.uz)
2. Ўша манба. – 15 б.
3. Transparency International ташкилотининг расмий веб-сайти маълумотлари // <https://www.transparency.org/en/countries/uzbekistan> (мурожаат санаси 2025 йил 20 февраль).
4. Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий кенгаш йиғилиши бўлиб ўтди. 05.03.2025. // <https://president.uz/uz/lists/view/7924> (2025.16.05)
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 19 июндаги “Давлат фуқаролик хизматини янги ёндашувлар асосида ташкил этиш ҳамда профессионал ва натижадорликка йўналтирилган давлат хизматчилари корпусини шакллантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-95-сонли Фармони. // <https://lex.uz/ru/docs/7587464>
6. Коррупцияга қарши курашиш. Дарслик. – Т.: “Akademiya”. – 2022. – 37 б.
7. Political integrity – Our priorities. // www.transparency.org/en/our-priorities/political-integrity; Public integrity indicators // <https://www.oecd.org/en/topics/public-integrity.html> (2025.20.03)
8. Коррупцияга қарши курашиш бўйича АҚШ тажрибаси ўрганилди | Anticorruption.uz // <https://aca.uz/uz/article/korrupsiyaga-qarshi-kurashish-boyicha-aqsh-tajribasi-organildi> (2023.10.10)
9. Жуманов З. Коррупцияга қарши кураш борасида Япония тажрибаси. // <https://uza.uz/posts/17826> (2019.09.12)
10. Kishore Mahbubani on Singapore’s ‘secrets’ to success and why he annoyed Lee Kuan Yew | South China Morning Post // <https://www.scmp.com/> (Published: 3:30pm, 11 Aug 2024 Updated: 3:41pm, 11 Aug 2024)
11. Бекмуродов А. Давлат хизмати – бу шунчаки касб эмас, балки инсонни виждон ва садоқат бошқарадиган улуғ чақириқдир // “Жамият ва бошқарув” журнали. 2025 йил 1-сон. – 11 б.
12. Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тўғрисида миллий маъруза. Ахборот таҳлилий маълумот. Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, 2024. – 26 б.

РАҲБАР АЁЛЛАР БОШҚАРУВ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ СОЦИОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Жавоҳира ХАЙДАРОВА,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
таянч докторанти

Аннотация: бугунги кунда гендер тенгликни таъминлаш ва аёлларни раҳбарлик лавозимларига жалб этиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантириш орқали уларнинг касбий ўсишини таъминлаш, ижтимоий тўсиқларни бартараф этиш ҳамда юқори раҳбарлик лавозимларига тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мақолада раҳбар аёллар бошқарув компетенцияларининг ривожланишига таъсир этувчи ижтимоий нормалар, гендер роллари, ижтимоий алоқалар ва иш-ҳаёт мувозанати муаммолари таҳлил қилинади. Давлат хизматларида хотин-қизларнинг иштирокини ошириш, уларнинг салоҳиятини комплекс баҳолаш ва гендер инклюзивликни таъминлаш бўйича амалий таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: раҳбар аёллар, бошқарув компетенциялари, ижтимоий нормалар, гендер роллари, ижтимоий тўсиқлар, лидерлик қобилияти, иш ва оила мувозанати, инсон капитали, ижтимоий муносабатлар, аёлларнинг раҳбарлик салоҳияти.

Социологические аспекты развития управленческих компетенций женщин-руководителей

Джавахира Хайдарова,

базовый докторант Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в настоящее время обеспечение гендерного равенства и активное привлечение женщин к руководящим должностям является одним из приоритетных направлений государственной политики. Развитие управленческих компетенций женщин-руководителей играет важную роль в их профессиональном росте, устранении социальных барьеров и подготовке к высшим управленческим позициям. В статье анализируются социальные нормы, гендерные роли, социальные связи и проблемы баланса между работой и личной жизнью, влияющие на развитие управленческих компетенций женщин. Предлагаются практические меры по повышению участия женщин в государственной службе, комплексной оценке их потенциала и обеспечению гендерной инклюзивности.

Ключевые слова: женщины-лидеры, управленческие компетенции, социальные нормы, гендерные роли, социальные барьеры, лидерские навыки, баланс между работой и личной жизнью, человеческий капитал, социальные отношения, потенциал женского лидерства.

Sociological aspects of developing managerial competencies of women leaders

Javohira Khaidarova,

PhD student of the Academy of Public Policy and Administration
under of the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: today, ensuring gender equality and actively involving women in leadership positions are among the key priorities of state policy. Developing the managerial competencies of women leaders plays a crucial role in supporting their professional growth, eliminating social barriers, and preparing them for higher leadership positions. This article analyzes the influence of social norms, gender roles, social relationships, and work-life balance challenges on the development of women's managerial competencies. Practical measures are proposed to increase women's participation in public service, comprehensively assess their potential, and promote gender inclusivity.

Keywords: women leaders, management competencies, social norms, gender roles, social barriers, leadership skills, work-life balance, human capital, social relationships, women's leadership potential.

Кириш. Раҳбар аёллар бошқарув компетенцияларини ривожлантиришнинг социологик жиҳатларини таҳлил қилиш асосида улар олдида турган ижтимоий тўсиқларни аниқлаш ва мавжуд тўсиқларни бартараф этиш бўйича тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Бугун дунёда гендер тенглигини таъминлаш, аёлларнинг бошқарув фаолиятига фаол жалб этиш, бошқарувнинг қуйи бўғинида фаолият кўрсатаётган раҳбар аёлларни ўрта ва юқори бўғинларда раҳбарлик лавозимларига тайёрлаш учун уларнинг салоҳиятини комплекс баҳолаш муҳим аҳамият касб этади. Раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияларини мунтазам баҳолаш асосида уларнинг касбий ўсишини таъминлаш имконияти ошади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 19 июндаги “Давлат фуқаролик хизматини янги ёндашувлар асосида ташкил этиш ҳамда профессионал ва натижадорликка йўналтирилган давлат хизматчилари корпусини шакллантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-95-сон Фармонининг 1-бандининг “г” кичик бандида: “Давлат хизматида хотин-қизларни кенг жалб қилиш учун уларнинг соҳага бўлган қизиқиши, манфаатдорлиги ва ишончини ошириш” ва-

зифаси белгиланган. Жумладан, давлат фуқаролик хизматида инклюзивликни ошириш ва гендер тенгликни таъминлаш йўналишида қуйидагилар амалга оширилади:

- давлат фуқаролик хизматида инклюзивликни ошириш;
- давлат фуқаролик хизматида хотин-қизлар улушини 2030 йилгача 40 фоизга етказиш;
- Миллий кадрлар захирасида хотин-қизлар улушини 40 фоизга етказиш;
- юқори лавозимларга хотин-қизларни мақсадли тайёрлашни амалга ошириш [1].

Юқоридаги вазифаларни амалга оширишда, раҳбар аёлларни, жумладан, хотин-қизларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантириш бўйича махсус чора-тадбирларни амалга ошириш лозим. Шунингдек, раҳбар аёлларни бошқарув фаолиятига барқарор ишлашини таъминлаш учун уларнинг касбий ва бошқарув компетенцияларини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи қуйидаги омилларни ҳисобга олиш муҳим:

биринчидан, раҳбар аёлларнинг юқори поғоналарга ўсишига таъсир кўрсатувчи жамиятда мавжуд бўлган ижтимоий нормалар (урф-одатлар, сте-

реотиплар, гендер роллари ҳақидаги тасаввурлар)ни таҳлил қилиш орқали, уларнинг раҳбар аёлларни бошқарув компетенциялари ривожланишига таъсирини баҳолаш муҳим аҳамият касб этади;

иккинчидан, мавжуд ижтимоий муносабатлар (ижтимоий алоқалар ва қўллаб-қувватлашга эга бўлиш)ни раҳбар аёлларнинг бошқарув салоҳиятига таъсири, уларнинг раҳбарлик лавозимларига кўтарилишидаги ижтимоий тўсиқларни аниқлаш лозим;

учинчидан, раҳбар аёлларнинг иш ва оилавий мажбуриятларини уйғунлаштиришдаги муаммолар уларнинг ўз салоҳиятига бўлган ишончини пасайтиради;

тўртинчидан, аёл раҳбарлар бошқарув компетенцияларини ривожлантириш фақат шахсий эмас, балки ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлашда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунда таълим, ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва маданий онгни ўзгартириш орқали ижобий натижаларга эришиш мумкин.

Мақсад ва уни асослаш. Раҳбар аёллар бошқарув компетенцияларини ривожлантиришнинг социологик жиҳатларини ўрганишдан асосий мақсад: аёлларнинг раҳбарлик салоҳиятини кучайтиришга тўсқинлик қилаётган ижтимоий омилларни аниқлаш, уларни бартараф этиш йўллари ишлаб чиқиш ва жамиятда гендер тенглигини таъминлашга доир илмий-амалий таклифларни ишлаб чиқиш лозим.

Мазкур мавзунинг тадқиқи қилиш асосида раҳбар аёлларнинг раҳбарлик лавозимларига интилишига таъсир этувчи “ижтимоий ролларни” таҳлил қилиш, уларда бошқарув компетенцияларини ривожлантиришга таъсир этувчи институционал тўсиқлар (ижтимоий адолатсизлик, номувофиқлик ва тенг имкониятлар етишмаслиги)ни аниқлаш орқали аёлларнинг бошқарув салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқаришга имконият яра-

тиш. Шунингдек, раҳбар аёлларнинг ўз салоҳиятини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи социомаданий тўсиқларни бартараф этиш ва корпоратив алоқалар (social capital)ни ривожлантиришнинг илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиш, уларни ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан фаол бўлишини таъминлаш масалаларини танқидий таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур тадқиқотнинг асосий мақсади республикамиз ҳудудларида социологик тадқиқот ўтказиш орқали ёш раҳбар кадрларда давлат бошқаруви соҳасида муваффақиятли фаолият юритиш имконини берувчи билим ва малакаларни, ёш раҳбарларнинг ўз профессионал ривожланиш йўлини таҳлил қилиш ва мақсадли равишда бошқариш малакаларини шакллантириш, шунингдек, уларнинг бошқарувга тайёргарлик даражасини аниқлаш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Илмий муаммонинг тавсифи ва унинг ечими. Раҳбар аёллар бошқарув компетенцияларини ривожлантиришнинг социологик жиҳатларини таҳлил қилиш асосида: уларнинг бошқарув салоҳиятини юксалтириш, тажрибали раҳбарлар томонидан ёш аёл раҳбарларга маслаҳатлар бериш (менторлик) тизимини жорий этиш борасида фундаментал, амалий ва инновацион лойиҳаларни амалга ошириш, бу борада раҳбар аёллар ўртасида махсус интервью ва социологик сўровномалар ўтказилди.

Сўровнома давлат бошқарувининг турли бўғинида фаолият кўрсатаётган 300дан ортиқ раҳбар аёллар ўртасида ўтказилди. Сўровномада қатнашган раҳбар аёллар (кейинги ўринларда – респондент)ларнинг 7%и – “18-25” ёш оралиғида, 22%и – “26-35” ёш оралиғида, 51%и – “36-45” ёш оралиғида, 17%и – “46-55” ёш оралиғида ва 3%и – “55 ва ундан катта” ёш оралиғида эканлиги аниқланди. Демак, бугун Ўзбекистонда давлат бошқарувининг турли бўғинида

фаолият кўрсатаётган раҳбар аёлларнинг аксарияти **“36-45”** ёш оралиғида, деган хулосага келишимиз мумкин.

Ўзбекистонда миллий менталитет ва бошқарув қадриятларига асосланган бўлсак, ўрта ёшдаги аёлларни раҳбарликка тавсия этиш устуворлик касб этади. Мисол учун, “Мамлакатимиз олимларининг қарийб ярми (**48 фоиз**), магистратурада таҳсил олаётганларнинг **60 фоиз**дан ортиғи, давлат бошқарувидаги раҳбарларнинг **35 фоиз**ини хотин-қизлар ташкил қилади. Шунингдек, хотин-қизлар қонун чиқарувчи, ижро тизими ва суд ҳокимияти тизимидаги турли ташкилотларда фаол иш олиб бормоқда. Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги тизимида деярли бир миллион ходим фаолият олиб боради ва уларнинг **72 фоиз**и хотин-қизлардан, тизим раҳбарларининг деярли 50 фоизи аёллардан иборат” [2].

Сўровномадан кўриниб турибдики, раҳбар аёлларнинг **3%**ини 55 ва ундан катта ёшдагилар ташкил этишган. Бунинг сабаби, раҳбар аёлларнинг физиологик имкониятлари билан бирга, оиладаги масъулиятининг ошиши (фарзандларини турмушга бериш, ўқитиш, ишхонага қатнаш логистикаси ва ҳоказо) билан уларни бошқарув фаолиятида иштирок этиши сустрашади. Шунинг учун ёши катта раҳбар аёллар учун ҳам махсус дастурлар асосида уларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантириш, уларни бошқарув фаолиятига жалб этиш орқали бой ҳаётий тажрибаларидан фойдаланиш юқори натижадорликни таъминлайди.

Сўровномада қатнашган респондентларнинг **62%**и – ўрта бўғин раҳбарлари, **30%**и – қуйи бўғин раҳбарлари ва **8%**и бошқа лавозимларда ишлашларини кўришимиз мумкин. Ҳозирги кунда давлат бошқарувининг барча бўғинида хотин-қизлар иштирокини ошириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Респуб-

ликаси Президентининг 2022 йил 7 мартдаги “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-87-сонли Фармонида раҳбарлик лавозимларига Миллий кадрлар захирасидан номзодларни тавсия этишда хотин-қизлар номзодини инобатга олиш тизимини жорий этиш вазифаси белгиланган. Фармон билан тасдиқланган Комплекс чора-тадбирлар дастурининг 42-бандида “Раҳбар аёллар мактаби” ўқув дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш белгиланган.

Сўровномада қатнашган респондентларнинг фаолияти ўрганилганда, уларнинг **42%**и – давлат бошқаруви, **37%**и – таълим, **5%**и – тиббиёт, **1%**и – бизнес соҳада ишлашини қайд этган бўлса, **4%**и – нодавлат-нотижорат ташкилотларида ва **11%**и бошқа соҳаларда фаолият кўрсатаётганлигини қайд этишган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги томонидан давлат бошқарувининг турли соҳаларида фаолият олиб бораётган юқори касбий салоҳиятга эга, ташаббускор ва ислохотларни амалга оширишда фаол иштирок этаётган ёш раҳбар аёллар сараланиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат сиёсати ва бошқаруви академиясида ташаббускор аёлларнинг раҳбарлик кўникмаларини ривожлантириш ва уларни давлат хизматига тайёрлаш учун ташкил этилган “Раҳбар аёллар” дастури бўйича ўқишади. Лекин мазкур дастурда ўқиётганлар сони чекланганлиги боис, давлат бошқарувининг барча бўғинида фаолият кўрсатаётган раҳбар аёллар учун махсус онлайн платформалар (<https://lifelearning.uz/>)ни жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Испаниянинг Валенсия университети профессор-ўқитувчилари – Ампаро Рамос, Фелиса Латорре, Инес Томас ва Хосе Рамослар томонидан ўтказилган тадқиқотга кўра, раҳбар аёлларнинг

бошқарув фаолиятида самарали ишлаши ва юқори поғоналарда ўсишига гендер тўсиқлар билан бирга, ташкилий адолат[3]нинг мавжудлиги ҳам таъсир кўрсатади. Улар ўз тадқиқотларида ташкилот ва идораларда гендер тўсиқлари ва иш натижалари ўртасидаги боғлиқликни таҳлил қилиш орқали адолатни таъминлашда қуйидаги гипотезаларни илгари суришади:

1-гипотеза (H1). Ходимларнинг аёлларнинг лавозимга кўтарилишидаги тўсиқлар ҳақидаги тасаввурлари “ташкилий адолат” тушунчаси билан салбий боғлиқ.

1-гипотеза (H1a). Тенг бўлмаган иш фаолиятини баҳолаш натижасида юзага келган тўсиқлар “ташкилий адолат” тушунчаси билан салбий боғлиқ.

1-гипотеза (H1b). Нуфузли ва куч тармоқларига кириш билан боғлиқ тўсиқлар “ташкилий адолат” тушунчаси билан салбий боғлиқ.

1-гипотеза (H1c). Иш ва ҳаёт мувозанати билан боғлиқ тўсиқлар “ташкилий адолат” тушунчаси билан салбий боғлиқ.

1-гипотеза (H1d). Тенг бўлмаган HR амалиётлари натижасида юзага келган тўсиқлар ва сиёсатлар “ташкилий адолат” тушунчаси билан салбий боғлиқ.

2-гипотеза (H2). Ходимларнинг ташкилий адолат ҳақидаги тасаввурлари ташкилотнинг садоқат ҳақидаги тасаввурлари билан ижобий боғлиқ.

3-гипотеза (H3). Ходимларнинг ташкилий садоқат ҳақидаги тасаввурлари ўз-ўзини англаган самарадорлик билан ижобий боғлиқдир.

4-гипотеза (H4). Аёлларнинг лавозимда кўтарилишидаги тўсиқлар ҳақидаги тасаввурлар ва ўз-ўзини баҳолаш орқали иш самарадорлиги ўртасидаги боғлиқлик ташкилот адолати ва ташкилотга садоқат занжири орқали воситачилик қилади ва бу билвосита салбий таъсирни намоён этади.

5-гипотеза (H5). Аёлларнинг лаво-

зимда кўтарилишидаги тўсиқлар ҳақидаги тасаввурлар ва ташкилот адолати ўртасидаги салбий боғлиқлик ходимларнинг жинси орқали модерация қилинади. Шу тариқа, бу муносабат аёлларда кучлироқ, эркакларда эса, заифроқ бўлади.

6-гипотеза (H6). Ходимларнинг жинси аёлларнинг лавозимга кўтарилиши йўлидаги тўсиқларнинг ташкилий адолат ва мажбурият орқали ўзини ўзи идрок этиш самарадорлигига билвосита таъсирини юмшатади, шунинг учун ўз-ўзини англаш самарадорлигига билвосита салбий таъсир аёлларда кучлироқ ва эркакларда заифроқ бўлади [4].

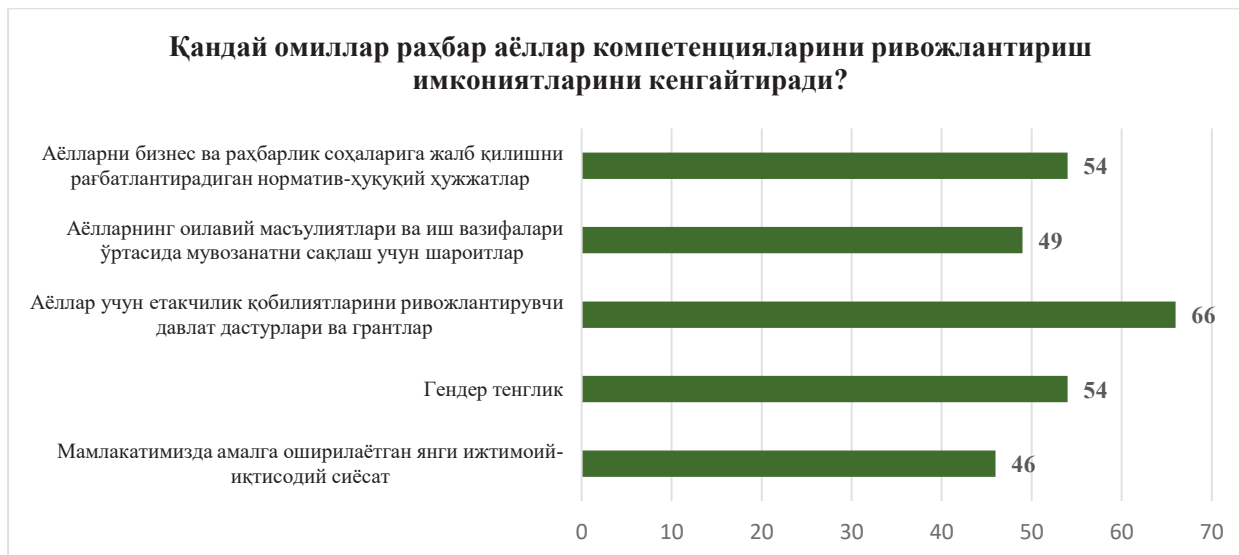
Сўнгги йилларда Ўзбекистонда хотин-қизларни бошқарув фаолиятига жалб этишга доир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Шунингдек, 2022 йил 21 июнда, бугун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт дастури Ўзбекистон Республикаси Сенати билан ҳамкорликда аёлларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш, гендер тенглиги, аёлларнинг етакчилик маҳоратини ошириш, эркаклар ва аёллар ўртасидаги тенглик масалалари бўйича жамоатчиликни ҳабардор қилиш, Ўзбекистон Республикаси Гендер тенглиги миллий стратегияси доирасида амалга оширилаётган илоҳотларга бағишланган кенг жамоатчилик муҳокамасини ўтказиш мақсадида, “Ўзбекистон етакчи аёллар гуруҳи” ишга туширилди [5].

Сўровномада **“Қандай омиллар раҳбар аёллар компетенцияларини ривожлантириш имкониятларини кенгайтиради? (бир нечта жавобни белгилашингиз мумкин)”** деган саволга респондентларнинг: **54%и** – “Аёлларни бизнес ва раҳбарлик соҳаларига жалб қилишни рағбатлантирадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар”, **49%и** – “Аёлларнинг оилавий масъулиятлари ва иш вазифалари ўртасида мувозанатни сақлаш учун шароитлар яратиш”, **66%и** – “Аёллар учун

етакчилик қобилиятларини ривожлантирувчи давлат дастурлари ва грантлар ажратиш”, **46%**и – “Мамлакатимизда амалга оширилаётган янги ижтимоий-иқтисодий сиёсат” ва **54%**и – “Гендер тенглик” деб жавоб берган (1-расм).

дерлик, самарали мулоқот, низоларни бошқариш ва ҳаказо)ни ривожлантиришга эътибор қаратиш керак.

Социология фанлари доктори, профессор Мансур Бекмуродов “Замонавий бошқарув социологияси” номли

1-расм. Раҳбар аёллар компетенцияларини ривожлантириш имкониятлари

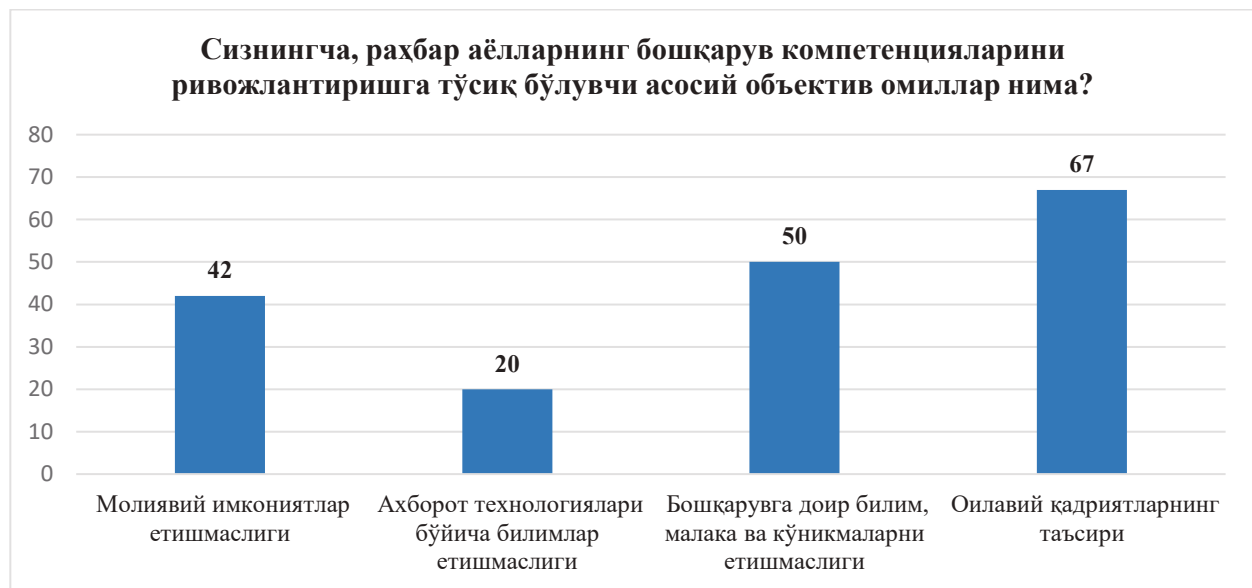
Бугунги кунда раҳбар аёлларнинг бошқарувга тайёрлик даражасини аниқлаш долзарб аҳамиятга эга. Ушбу йўналишдаги фаолиятни тартибга солиш, раҳбар аёлларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш давр талаби ҳисобланади. Раҳбар аёллар компетенцияларини ривожлантириш имкониятлари таҳлили натижаларига (1-расм) кўра, **66%** респондентнинг “Аёллар учун етакчилик қобилиятларини ривожлантирувчи давлат дастурлари ва грантлар ажратиш” деган жавоблари барча соҳа ва тармоқлар кесимида “раҳбар аёллар” учун махсус дастурлар ишлаб чиқиб, икки қисмдан иборат ўқув-семинарлар ташкил этишни тақозо этади. Ўқув семинарнинг 1-қисми раҳбар аёлларнинг касбий компетенциялари (функционал (ихтисослик) билимлари, амалий кўникмалари (hard skills)ни ривожлантиришга қаратилса, ўқув семинарнинг 2-қисмида бошқарув компетенциялари (шахсий компетенциялар (soft skills), стратегик ва ташкилий қарорлар қабул қилиш, ли-

монографиясида аёлларда лидерлик қобилиятларини шакллантиришда бошқарув ва ўз-ўзини бошқаришни чуқур ўрганиш муҳим экани, бу эса шахсда бошқарув психологияси вазифаларини (муаммони ечиш, жамоани шакллантириш) мустақил тарзда ҳал қилишга йўл очади, деб таъкидлайди. Яъни лидерлик чекланган соҳа билимидан кўра, кенг кўламли касбий компетенциялар билан боғлиқ: билимлилик, янги технологиялар ва танқидий фикрлаш кабиларнинг бирлашмаси, бу эса, етакчилик ролига тайёрлайди деган хулосага келади [6].

Сўровномада: **“Сизнингча, раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантиришга тўсиқ бўлувчи асосий объектив омиллар нима? (бир нечта жавобни белгилашингиз мумкин)”** деган саволга респондентларнинг: 42%и – “Молиявий имкониятлар етишмаслиги”, 20%и – “Ахборот технологиялари бўйича билимлар етишмаслиги”, 50%и – “Бошқарувга доир билим, малака ва кўникмаларнинг етишмаслиги” ва 67%и

– “Оилавий қадриятларнинг таъсири”,
деб жавоб берган (2-расм).

Сингапур Менежмент университе-
ти иқтисодчи олимлари Жиа Сонг ва

**2-расм. Раҳбар аёллар бошқарув компетенцияларини ривожлантиришга
тўсиқ бўлувчи асосий объектив омиллар**

Раҳбар аёллар бошқарув компетенцияларини ривожлантиришга тўсиқ бўлувчи асосий объектив омиллар таҳлилга кўра шуни хулоса қилиш мумкинки, раҳбар аёлларнинг бошқарув фаолиятида барқарор ишлаши ва ўзини ўзи ривожлантиришга бўлган ҳаракатига оилавий қадриятларнинг таъсири юқори эканлигини кўришимиз мумкин (2-расм).

Оилавий қадриятларнинг асосий компонентлардан бири – оилавий масъулият – аёллар учун муҳим ҳисобланади, чунки улар болалар парвариши ва уй-рўзғор ишлари соҳаларида катта масъулиятни ўз зиммасига олишади. Баъзан оилавий масъулият ходимнинг яшаш жойини ўзгартириш ёки фаолиятига боғлиқ бошқа ҳар қандай кўчиш жараёнини амалга оширишга тўсқинлик қилиши мумкин. Бундай ҳолат шундан келиб чиқадики, ходимлар ўз оилаларини биринчи ўринга қўядилар ва бу уларнинг касбий фаолиятига салбий таъсир кўрсатади. Шу тариқа, оилавий масъулият ходимларнинг компаниядаги ишчанлик барқарорлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин [7].

Теренс Чай Ченглар томонидан ўтказилган тадқиқотда тиббиёт ходимлари ўртасида оилавий масъулиятнинг таъсиридаги гендер фарқлари ўрганилган. Унда 73 663 нафар шифокор ўртасида ўтказилган сўров натижалари шуни кўрсатдики, болаларга бўлган масъулият аёл шифокорларга кўпроқ таъсир қилган. Аёл шифокорлар ўз иш соатларини анча қисқартирган бўлсалар, эркак шифокорлар ўз иш соатларини ўзгаришсиз қолдирган. Шу туфайли, аёл шифокорларнинг иш фаолиятига тўсқинлик қилинган ва уларнинг раҳбарликка интилишлари камайган [8]. Демак, оилавий масъулият аёлларнинг раҳбарликка эришиш имкониятларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Аёллар ташкилотда карьера қуришдан кўра ўз оилалари фаровонлигини устун қўйишни танлайдилар. Баъзида оилавий масъулият шахснинг касбий ривожланиши учун тўсиқ ёки ғов ҳисобланади.

Ўзбекистонда ментал характердан келиб чиқиб, раҳбар аёлларнинг оилавий қадриятларга эътибор қаратиши ўзига хос тарихга эга. Бу ҳақида социо-

логия фанлари доктори, профессор Шохиди Содиқованинг: “Инсон учун муқаддас ҳисобланган оила – кишилиқ жамиятининг ижтимоий пойдевори. Оилавий қадриятлар ва фарзанд тарбиясига эътиборсизлик, оилавий ажримларнинг ижтимоий салбий оқибатларига етарлича ва объектив баҳо бермаслик энг хавфли маънавий-мафкуравий таҳдид ҳисобланади. Қолаверса, оилавий қадриятлар ва ёшлар тарбиясига эътиборсизлик маълум даражада бу муаммога нисбатан назоратсизлик, уқувсизлик ва билимсизликнинг авж олиши билан изоҳланиши мумкин” [9], деган фикрларини алоҳида қайд этиш муҳим.

рини ривожлантиришга тўсиқ бўлувчи субъектив омиллар нима? (бир нечта жавобни белгилашингиз мумкин)” деган саволга респондентларнинг: 20%и – “Ўз-ўзига ишончнинг пастлиги”, 44%и – “Оила, ҳамкасблар ёки жамият томонидан қўллаб-қувватланмаслик”, 35%и – “Миллий анъаналарда аёлларнинг асосий роли оила деб қаралиши”, 43%и – “Оилавий вазифалар ва иш ўртасидаги мувозанатни сақлаш қийинлиги”, 45%и – “Ўз-ўзини ривожлантиришга вақт етишмаслиги”, 56%и – “Жамиятдаги стереотиплар ва ижтимоий таъсирлар” ва 41%и – “Оилавий ва шахсий тўсиқлар”, деб жавоб берган (3-расм).

3-расм. Раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантиришга тўсиқ бўлувчи субъектив омиллар

Раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантиришга тўсиқ бўлувчи асосий объектив омиллардан бири уларда бошқарувга доир билим, малака ва кўникмаларнинг етишмаслиги ҳисобланади, мазкур муаммони ҳал этиш учун хотин-қизларни тажрибали раҳбар аёлларга менторлик тизими орқали бириктириш, уларда бошқарувга доир малакаларни шакллантириш бўйича қисқа муддатли мобил ўқувларни ташкил этиш муҳим ҳисобланади.

Сўровномада: **“Сизнингча, раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияла-**

Раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантиришга тўсиқ бўлувчи субъектив омиллар ўрганилганда (3-расм) энг асосий омил сифатида респондентлар жамиятда мавжуд стереотиплар ва ижтимоий таъсирлар эканлигига урғу беришган.

Америкадаги Бизнес ва касб соҳаларида гендер тенглигини илгари сурадиган етакчи тадқиқот ва маслаҳат ташкилоти (Catalyst) томонидан ўтказилган “Раҳбарликдаги аёллар учун икки томонлама дилемма” номли тадқиқотда раҳбар аёллар дуч келадиган икки то-

монлама босим ва стереотиплар чуқур таҳлил қилинади. Асарда таъкидланишича, аёллар раҳбарлик лавозимига кўтарилганда, жамият улардан бир вақтнинг ўзида ҳам меҳрибон, мулойим (анъанавий аёл образи), ҳам қатъиятли ва тажовузкор (анъанавий раҳбар образи) бўлишни кутган ҳолда қарама-қарши талаблар қўяди. Бундай ҳолатда аёллар “double-bind”, яъни қайси йўлни танламасин, ижобий баҳоланмайдиган мураккаб вазиятга тушиб қолишади. Агар аёл раҳбар қатъий бўлса, уни “шўх” ёки “агрессив” деб баҳолашлари мумкин, агар мулойим бўлса – “қобилиятсиз” деб қабул қилиш эҳтимоли бор. Бундай муаммолар аёлларнинг бошқарувдаги салоҳиятини тўлиқ намоён этишларига тўсиқ бўлиб, ташкилот ичидаги муҳитга салбий таъсир кўрсатади. Catalyst мазкур таҳлили орқали шундай хулоса бердики, аёллар учун раҳбарликда тенгликка эришиш фақат сиёсат ва тизим эмас, ижтимоий онг ва муносабатларни ҳам ўзгартиришни талаб этади [10].

Бизнинг назаримизда, бугунги кунда оилавий вазифалар ва иш ўртасидаги мувозанатни сақлаш қийинлиги ҳам раҳбар аёлларни ўз устида ишламаслиги ва юқори раҳбарлик лавозимларига интилмаслигига сабаб бўлади. Бунинг учун қуйи ва ўрта бўғинда фаолият кўрсатаётган раҳбар аёллар учун ишхоналарда махсус имконият яратиш, уларга оила ва иш мувозанатини таъминлашга кўмаклашувчи замонавий механизмларини жорий этиш ҳам мақсадга мувофиқ. Шунингдек, ҳар бир раҳбар аёл ўз-ўзини ривожлантиришга вақт ажратиш орқали бошқарув компетенцияларини ривожлантириб бориш, бошқарув соҳасида гендер мувозанатни сақлаш имкониятини кенгайтиради.

Социология фанлари доктори, профессор Бобир Каримовнинг таъкидлашича, “замонавий раҳбар кадрларнинг касбий бошқарув кўникмалари қаторида меҳр муҳитини яратиш ва мустаҳкам-

лаш фазилатини шакллантириш ижтимоий зарурат ҳисобланади” [11]. Раҳбар аёллар ҳаётида меҳр муҳитининг яратилиши ва мустаҳкамланиши уларни карьера траекторияси бўйича ўсишидаги оилавий ва шахсий тўсиқлар мавжудлигини минималлаштиради.

Сўровномадаги: **“Аёлларнинг бошқарувда фаол иштирокини нималар кўпроқ чегаралайди? (бир нечта жавобни белгилашингиз мумкин)”** деган саволга респондентларнинг: **58%**и – “Гендер стереотиплари”, **17%**и – “Тажриба етишмаслиги”, **52%**и – “Ижтимоий қўллаб-қувватлаш камлиги”, **46%**и – “Оилавий мажбуриятлар”, **31%**и – “Таълим ва малака ошириш имкониятлари етарли эмаслиги”, **24%**и – “Молиявий қийинчиликлар” ва **33%**и – “Жамоа томонидан тан олинмаслик”, деб жавоб берган (4-расм).

Аёлларнинг бошқарувда фаол иштирокини чекловчи омиллар қаторида респондентлар гендер стереотиплари таъсирини юқори баҳолашган. Россиялик тадқиқотчи олима Г. С. Никифорова эркаклар ва аёлларнинг тегишли ролларига нисбатан гендер роли ва эътиқодлари касбий имкониятларга ва ҳар бир жинс бошидан кечирадиган тўсиқларни енгиб ўтишга катта таъсир кўрсатади. Аёлларнинг иши учун нисбатан кам ҳақ тўланиши кам таъминланган қатламларнинг феминизацияси кучайиб бораётганининг асосий омили сифатида қаралади. Аёллар меҳнат субъекти сифатидаги кенг тарқалган стереотипик ғоялар сифатида қуйидагиларни таъкидлайди:

1) аёллар иқтисодий муаммоларни ҳал қилмайди;

2) аёллар иқтисодий эҳтиёж туфайли ишламайди;

3) аёллар эркакларга қараганда тез-тез иш ўзгартирадилар;

4) аёллар иш ва масъулиятнинг айрим турлари учун ҳаддан ташқари эмоционал;

5) аёллар яхши хўжайин бўла олмайди;

6) аёллар монотон ижро этувчи ишларга кўпроқ мойил [12].

4-расм. Аёлларнинг бошқарувда фаол иштирокини чегараловчи омиллар

Бугунги кунда давлат органлари ва идораларида хотин-қизларни раҳбарлик лавозимларига қўйишда юқоридаги стереотипларга эътибор қаратилиши, иш берувчининг ушбу омилларга ишониш даражаси унинг касбий жиҳатдан аёлларга бўлган муносабатини белгилайди.

Ушбу ғоялар расмий ва норасмий равишда кўплаб профессионал меҳнат тузилмаларига киритилган (институционаллаштирилган). Ўзбекистонда ҳам Конституция ва қонунлар билан меҳнат фаолиятида жинси бўйича камситиш тақиқланганига қарамай, бундай амалиётлар очиқ ва яширин тарзда мавжуд. Умуман олганда, раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантиришнинг социологик жиҳатларини тадқиқ этиш жамиятда хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишда маданий ва институционал стереотипларнинг таъсирини аниқлаш орқали мазкур соҳада самарали ва тизимли ислохотларни амалга ошириш имконини беради.

Хулоса. Раҳбар аёлларнинг бошқарув компетенцияларини ривожлантириш масаласи – фақат шахсий қобилиятларни шакллантириш эмас, балки жамиятдаги гендер муносабатлар, стереотиплар, маданий қадриятлар ва институционал тўсиқлар билан боғлиқ мураккаб ижтимоий масаладир. Социологик ёндашув ушбу жараённи кенг ижти-

моий контекстда таҳлил қилишга имкон беради: аёлларнинг раҳбарликка интилишдаги мотивацияси, уларга нисбатан мавжуд ижтимоий кутилмалар, жамиятдаги стереотип ва ижтимоий нормаларнинг таъсири ўрганилади.

Социологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, раҳбар аёлларнинг компетенцияси нафақат таълим ва тажриба орқали шаклланади, балки унинг атрофидаги ижтимоий муҳит, маданий қарашлар, меҳнат тақсимооти ва гендер роллари орқали ҳам таъсирланади. Демак, раҳбар аёллар салоҳиятини тўлиқ намоён этиш учун фақат шахсий ривожланиш эмас, балки жамиятдаги социомаданий шароитни ҳам ўзгартириш лозим.

Раҳбар аёллар бошқарув компетенцияларини ривожлантиришнинг социологик жиҳатларини илмий ва амалий жиҳатдан тадқиқ этиш асосида қуйидаги хулосаларга келинди:

биринчидан, гендер тенглиги мамлакат тараққиётига хизмат қилиб, аёлларнинг ташкилот фаолиятида фаол иштирок этишини таъминлайди. Уларнинг раҳбарлик поғонасида кўтарилишида ижтимоий механизмларни ва стереотипларни очиб беради;

иккинчидан, раҳбар аёлларнинг бошқарувдаги компетенцияларининг социологик хусусиятларини ўрганиш орқали уларнинг компетенциялари ижтимоий

муҳитда қандай шаклланишини таҳлил қилиш мумкин;

учинчидан, раҳбар аёлларнинг бошқарувдаги самарадорлиги, фаоллиги ва таъсирчанлигини баҳолаш учун индикаторлар (етакчилик стили, қарор қабул қилиш тезлиги, жамоа билан ўзаро муносабат, стратегик фикрлаш ва ҳоказо)ни яратиш, келгусида уларни қайси модулар бўйича махсус ўқитиш кераклиги аниқланади;

тўртинчидан, тадқиқот асосида аниқланган эҳтиёж ва муаммоларга қараб, раҳбар аёллар учун махсус ўқув курслари, менторлик дастурлари, психологик тайёргарлик семинарларини ҳудудларда ва онлайн форматда ташкил этиш;

бешинчидан, раҳбар аёлларни тайёрлаш, уларнинг мансабда ўсиши ва фао-

лиятини рағбатлантиришга қаратилган норматив-ҳуқуқий ва ташкилий чора-тадбирларни қабул қилиш мақсадга мувофиқ;

олтинчидан, раҳбар аёлларнинг бошқарувдаги компетенцияларини аниқлаш ва уларнинг шаклланишида соціо-маданий омиллар, меҳнат муҳити, давлат сиёсати, таълим имкониятлари ва гендер стереотипларининг таъсирини комплекс социологик таҳлил қилиш зарур;

еттинчидан, раҳбар аёлларнинг бошқарув қобилияти, фаолият самарадорлиги, KPI кўрсаткичлари ва жамоа муносабати асосида комплекс социологик диагностика индикаторлари (масалан, “Бошқарувчи Аёллар Индекси”)ни ишлаб чиқиш ва жорий этиш керак.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 19 июндаги “Давлат фуқаролик хизматини янги ёндашувлар асосида ташкил этиш ҳамда профессионал ва натижадорликка йўналтирилган давлат хизматчилари корпусини шакллантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-95-сонли Фармони. // <https://www.lex.uz/docs/7587464>
2. “Раҳбар аёллар мактаби” ўқув дастури доирасида таҳсил олаётган хотин-қизлар учун ўқув соати. // <https://www.facebook.com/deputatlarminbari/posts/1189998679362557/>
3. Ходимнинг иш берувчининг адолат ёки адолат нуқтаи назаридан муносабатини идрок этиши ва баҳолаши.
4. Ramos, A., Latorre, F., Tomás, I., & Ramos, J. (2022). Women's Promotion to Management and Unfairness Perceptions – A Challenge to the Social Sustainability of the Organizations and Beyond. *Sustainability*, 14 (2), 788. <https://doi.org/10.3390/su14020788>
5. “O‘zbekiston yetakchi ayollari” komissiyasi ish boshladi. // https://www.undp.org/uzbekistan/press-releases/uzbekistan-women-leaders-caucus-launched?utm_source=chatgpt.com
6. Бекмуродов М. Замонавий бошқарув социологияси. – Тошкент: Ёшлар нашриёт уйи (2020). – 42 б.
7. “The Role of Family Responsibility, Assertiveness, and Networking in Building Female Leadership Aspirations” The Free Library. 2024 MDPI AG 07 Jul. 2025. <https://www.thefreelibrary.com/The+Role+of+Family+Responsibility%2c+Assertiveness%2c+and+Networking+in...-a0799652200>
8. J. Song; T.C. Cheng How do gender differences in family responsibilities affect doctors' labour supply? Evidence from Australian panel data., 2020, 265, p. 113475. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113475>. PMID: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/33257176>
9. Содиқова Ш. Оила ажримлари сабаб ва омилларини ўрганиш оила мустаҳкамлигини таъминлашнинг омилларидан бири сифатида. // Ижтимоий тадқиқотлар журнали, №SI-1 | 2023. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.15183150>
10. Catalyst. (2007). The Double-Bind Dilemma for Women in Leadership: Damned if You Do, Doomed if You Don't. Catalyst Publication. Retrieved from: <https://www.catalyst.org/research/the-double-bind-dilemma-for-women-in-leadership/>
11. Каримов Б. Шахслараро меҳрлилик даражасини тизимли социологик ассессментлаш орқали оптималлаштириш. // Социология фанлари бўйича фан доктори (DSc) илмий даражаси учун тайёрланган диссертация. – Т., 2021. – 210 б.
12. Психология менеджмента. Учебник для вузов / Под ред. Г. С. Никифорова. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2024. – 639 с: ил. – (Серия “Учебник для вузов”).

ИЖТИМОЙ КАПИТАЛ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

Ўлмасхон БОЗОРОВА,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
таянч докторанти

Аннотация: мазкур мақолада “ижтимоий капитал” тушунчаси, унинг тарихи, ижтимоий капиталнинг давлат бошқаруви самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи омиллари, ижтимоий капиталнинг бошқарув самарадорлигига таъсири ва тузилмавий таҳлили, ижтимоий капиталнинг ўрганилгани, раҳбар кадрларда қайси сифатлар бўлиши кераклиги ҳақида сўз боради. Жамиятдаги ижтимоий муносабатлар, ўзаро ҳамкорлик, ишонч давлат ва жамоат бошқарувининг самарадорлигини белгилайдиган муҳим омил сифатида ўрганилади.

Калит сўзлар: бошқарув, давлат, жамият, самарадорлик, тузилмавий таҳлил, ижтимоий капитал, мулоқот, жамоавий иш, ҳамкорлик, ишонч.

Социальный капитал как фактор совершенствования системы государственного управления

Ўлмасхон Бозорова,

базовый докторант Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье рассматриваются понятие социального капитала, его история, факторы, способствующие повышению эффективности государственного управления социальным капиталом, влияние социального капитала на эффективность управления и его структурный анализ, изучение социального капитала, а также качества, которыми должны обладать руководящие кадры. Социальные отношения в обществе, взаимное сотрудничество, доверие изучаются как важные факторы, определяющие эффективность государственного и общественного управления.

Ключевые слова: управление, государство, общество, эффективность, структурный анализ, социальный капитал, коммуникация, коллективная работа, сотрудничество, доверие.

Social capital as a factor in the public administration system

Ulmaskhon Bozorova,

PhD student of the Academy of Public Policy and Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: this article examines the concept of social capital, its history, factors contributing to improving the effectiveness of state management of social capital, the impact of social capital on management efficiency and its structural analysis, the study of social capital, and the qualities that managerial personnel must possess. Social relations in society, mutual cooperation, trust are studied as important factors determining the effectiveness of state and public administration.

Keywords: management, state, society, efficiency, structural analysis, social capital, communication, collective work, cooperation, trust.

Бугунги кунда сиёсий, маданий ва ижтимоий-иқтисодий глобаллашув жараёнлари кечаётган бир даврда жаҳон ҳамжамиятида бошқарув соҳасига алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Бошқарув тизимини шакллантиришда нафақат моддий ва иқтисодий ресурслар, балки ижтимоий капитал – яъни жамиятдаги ижтимоийлашув, ижтимоий алоқалар, ўзаро ишонч ва миллий қадриятлар мавжудлиги муҳим ўрин тутди. Ижтимоий капитал орқали шахслар ва ташкилотлар ўртасида ҳамкорлик даражаси ортади, бу эса бошқарув жараёнини тезлаштиради ва оптималлаштиради.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан амалга оширилаётган бир қатор ислохотлар мамлакатимиз равнақи ва халқимиз фаровонлиги йўлида хизмат қилади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “Мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислохотлар устидан жамоатчилик назорати самарадорлигини, шунингдек, фуқароларнинг демократик ўзгартиришлардаги фаоллигини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори[1]-да фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институти фаолиятини тубдан такомиллаштириш ва институт томонидан фуқаролик жамияти ривожланишини, жамият институтларининг давлат органлари ва ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлик даражасини, шунингдек, уларнинг мамлакатни социал-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан ривожлантиришга оид чора-тадбирлари ҳам бошқарув соҳасида давлат органларининг бирдамликда иш олиб боришлари ва фуқаролар иштирокини ошириш масалаларини эътироф этишимиз мумкин.

Давлатимиз раҳбари: “аҳолини жамоат ва давлат ишларини бошқаришга фаол жалб этиш фуқароларнинг ҳуқуқий маданияти ва юридик саводхонли-

гини ошириш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, тегишли соҳаларда давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда самарали қарорлар қабул қилишнинг ғоят муҳим шарти ҳисобланади” [2], дея таъкидлади.

Шу ўринда мамлакатимиз раҳбари томонидан кадрлар интеллектуал салоҳияти ва аҳоли билан самарали ишлаш қобилиятини мақсадли ривожлантиришга алоҳида аҳамият қаратилмоқда. “Янгича фикрлайдиган, инновацион билим ва тафаккурга эга бўлган, хорижий мамлакатларда таълим олган ёш, иқтидорли кадрларни давлат бошқаруви органларига, корхона ва ташкилотларга, таълим муассасаларига раҳбар этиб тайинлаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Чунки шиддат билан ўзгариб бораётган замон бошқарув кадрларининг жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги ўрни ва ролига мутлақ бошқача талабларни қўймоқда” [3].

Хусусан, бошқарув соҳасида мамлакатимизнинг ривожланган давлатлар: Корея, Хитой, Сингапур, Малайзия, Германия билан бошқарув соҳасида ва раҳбар кадрлар фаолиятини ошириш бўйича олиб бораётган ҳамкорликлари бунга мисол бўла олади.

Буюк давлатчиликни бунёд этган соҳибқирон Амир Темур бобомиз ўз тузукларида шундай дейди: “Тажрибамда кўрилганким, ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби, азми қатъий, тадбиркор ва ҳушёр бир киши минг-минглаб тадбирсиз, лоқайд кишилардан яхшидур. Чунки тажрибали бир киши минг кишига иш буюради” [4]. Яъни ҳар қандай раҳбар тажрибали, билимли ва салоҳиятли, ҳар қандай вазиятда ҳам тўғри қарор қабул қила олади. Бу каби кўникмаларга эга бўлган раҳбаргина ўз жамоасидаги ходимлар ресурсларини бошқариши воситасида кучли жамоани ташкил

этган ҳолда, мақсадли натижаларни қўлга киритиш имконига эга бўлади.

Шунинг учун ҳам, энг аввало, бошқарув соҳаси кадрлари ижтимоий капитални кенг қамровли бўлиши лозим.

Ижтимоий капитал – бу жамиятда ижтимоий алоқалар, тармоқлар ва ишончни ўз ичига олган ресурслар тўплами. У одамларга ўзаро ҳамкорлик қилиш, маълумот алмашиш ва умумий манфаатлар учун бирлашишга ёрдам беради. Ижтимоий капиталнинг асосий элементлари қуйидагилардан иборат бўлиб, улар:

ижтимоий тармоқлар – одамлар ўртасидаги алоқалар ва муносабатлар;

ишонч – жамоа ўртасида ишонч ва ўзаро ёрдамга тайёрлик;

ҳамкорлик – жамият аъзолари ўртасида биргаликда ишлаш ва мақсадларни амалга ошириш.

Ижтимоий капитал, шунингдек, иқтисодий ўсиш, ижтимоий барқарорлик ва умумий фаровонликни таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Хусусан, ижтимоий капитал бошқарувга бир қанча жиҳатдан таъсир қилади. Масалан, ижтимоий капитал юқори бўлса, ташкилот ичида ишонч ва ҳамкорлик кучаяди. Бу бошқарув жараёнларини соддалаштиради ва ходимлар ўртасида самарали мулоқотни таъминлайди. Одамлар ўртасида яхши алоқалар мавжуд бўлганда, маълумот ва тажриба алмашиш осонлашади. Бу бошқарув қарорларини қабул қилишда муҳим аҳамиятга эга. Ижтимоий капитал юқори бўлган муҳитда ходимлар ўз ишларига кўпроқ мотивация билан иштирок этадилар. Бу эса, бошқарувнинг самарадорлигини оширади. Очиқ ва ишончли муҳит янги ғояларнинг пайдо бўлишини осонлаштириб, бошқарувда инновацион ёндашувларнинг қўллаб-қувватланишига олиб келиши мумкин. Ижтимоий капитал, шунингдек, муаммоларни ҳал қилишда ёрдам беради, чунки одамлар биргаликда ишлашга тайёр бўлишади

ва бир-бирларига ёрдам беришади. Умуман олганда, ижтимоий капитал бошқарув жараёнларини янада самарали ва натижали қилишда муҳим роль ўйнайди [5]. Бу ижтимоий капиталнинг бошқарув самарадорлигини ривожлантиришдаги аҳамияти жуда юқори эканлигидан далолат беради. Демак, раҳбар кадрлар касбий кўникмаларида ижтимоий капитални, яъни кенг фикрлаш, интеллектуал салоҳиятини ошириш, жамоа, ташкилот ва ижтимоий муҳит билан ўзаро муносабатларида ишонч даражаси ва ҳамкорлик қобилиятини шакллантириши ташкилотнинг ривожига, албатта, таъсир этади. Бундай бошқарув усули билан корхона ва умуман, ташкилот нафақат мамлакатда, балки жаҳонда етакчилиқни қўлга кирита олади, десак хато бўлмайди.

Жаҳон банки мутахассислари томонидан таклиф қилинган ижтимоий капитални тушуниш концепциясига асосланиб, учта асосий компонентни ажратиб кўрсатиш мумкин: боғловчи, горизонтал интеграция ва вертикал интеграция.

Биринчи компонент – бу нисбатан ёпиқ тузилмада шаклланадиган ва унинг чегараларидаги шахсларнинг ўзаро таъсири характерини белгилайдиган мустаҳкам ижтимоий алоқалар ва тегишли меъёрий қадриятлар тизими.

Иккинчиси – заиф, асосан, горизонтал алоқалар тўплами ва турли алоҳида гуруҳларга мансуб шахсларни бирлаштирган, мос келадиган қиймат-меъёрий тизим.

Учинчиси – ижтимоий, иқтисодий ва ҳокимият иерархиясининг турли даражаларини қамраб олувчи ва ўзаро боғланган субъектлар учун умумий бўлган меъёрий қадриятлар тизими томонидан қувватланадиган заиф ижтимоий алоқалар тўплами [6].

Демакки, бирлашма ёки ташкилот ҳар қандай бўлимдан иборат бўлмасин, албатта, унда ходимлар ҳамжиҳатликда фаолият юритиши лозим. Бундай вази-

ятда, ижтимоий капиталнинг асосий ибтидоси бу алоҳида шахслар фаолиятини умумий мақсадларга йўналтириш, уларнинг гуруҳий ҳаракатларини шакллантириш ҳамда турли ташкилий тузилмаларининг ўзаро интеграциясини таъминлашга хизмат қилувчи меъёрий-ахлоқий қоидалар тизимидир. Мазкур мақсад ташкилот ходимлари ўртасида умумэтироф этилган қимматбаҳо қадриятлар асосида шаклланади. Шунингдек, ташкилотнинг ижтимоий капитали жуда мураккаб жараён бўлиб, унинг хусусияти турли даражадаги омиллар таъсирида намоён бўлади.

Шу билан бирга, ташкилотнинг ижтимоий капиталини ходимлар ва жамоалар ўртасидаги ижтимоий потенциални ходимларнинг меҳнат потенциалига айлантириш бўйича норасмий муносабатлар деб ҳисоблаш мумкин, бу эса, ўз навбатида, инсон капиталига айланади ва қўшилган маблағларнинг кўпайишини таъминлайди. Ижтимоий тармоқнинг табиати ижтимоий алоқалар иштирокчилари (ходимлар), уларнинг фаолияти, бошқарув услуги, корпоратив маданият ва бошқаларга боғлиқ [7].

Ижтимоий капитал меҳнат потенциалини ошириш орқали ишнинг иқтисодий самарадорлигига билвосита таъсир қилади, бу эса, ўз навбатида, рақобатдош устунликларни таъминлаши ва ижтимоий фаолият орқали ташкилотнинг фойдасини ошириши мумкин. Бу самарадорликлар, албатта, жамият ва умуман, мамлакат ижтимоий барқарорлигини таъминловчи асосий омил сифатида қаралади.

Ҳозирги кунда “ижтимоий капитал” иқтисодиёт, сиёсат ва ижтимоий фанларда муҳим тушунча сифатида қабул қилинади. У ижтимоий алоқалар, ишонч, ҳамкорлик ва жамоавий ресурсларни бошқариш билан боғлиқ масалаларни ўз ичига олади. Ижтимоий капиталнинг ривожланиши жамиятнинг ижтимоий

ва иқтисодий барқарорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Шундай экан, замон талаби “ижтимоий капитал” тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти ҳамда тарихий илдизларини ўрганишни тақозо этади. Ижтимоий капитал тарихан анча қадимий, лекин унинг замонавий талқини XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларида кенг тарқалди.

Ижтимоий алоқалар ва ҳамкорлик қадим замонлардан бери мавжуд бўлган. Қадимий жамиятларда ижтимоий тармоқлар ва алоқалар ҳаётий муҳим аҳамиятга эга эди. “Ижтимоий капитал” тушунчаси илк бор XIX асрда, айниқса, **Карл Маркс**нинг ижтимоий алоқалар ва иқтисодий тизимлар ҳақидаги фикрлари орқали ривожлана бошлади. Айнан шу даврда бу тушунчага ўхшаш ғоялар француз мутафаккири ва сиёсатшуноси **Алексис де Токвил**нинг Америка жамияти таҳлил қилинган “**Democracy in America**” номли машҳур асарида учрайди. У жамиятдаги ихтиёрий уюшмалар, фуқаролик фаоллиги ва ўз-ўзини бошқариш анъаналари, одамлар ўртасида ишонч ва ўзаро ёрдам каби омиллар демократик институтларнинг ривожига ва барқарорлигида муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди [8]. Унинг фикрлари кейинчалик ижтимоий капитал назариясининг асосий ғояларидан бири сифатида – яъни фуқаролик жамияти ва тармоқлар ижтимоий ҳамкорлигини мустаҳкамлайди. Англиялик файласуф ва иқтисодчи **Джон Стюарт Милл** ҳам XIX асрда фуқаролар фаоллиги, жамоавий ҳаракатлар ва жамиятдаги ўзаро боғлиқлик масалаларига тўхталиб ўтган. Унга кўра, демократик жамият фақатгина ҳуқуқий эркинликлар эмас, балки фуқароларнинг фаол иштироки орқали барқарор бўлиши мумкин [9]. Мазкур фикрлар, ўз навбатида, “ижтимоий капитал” тушунчасига яқинлашадими, бу инсонларнинг мамлакатдаги

ўрни ва қадрини юксалтирувчи мезон ҳисобланади.

Социология илмининг асосчиларидан бири бўлган **Эмиль Дюркгейм** ҳам жамиятдаги ҳамжиҳатлик ва ижтимоий боғланиш масалаларига эътибор қаратади. Унинг **“The Division of Labour in Societ”** (1893) асарида механик ва органик ҳамжиҳатлик тушунчалари, жамият аъзолари ўртасида ўзаро боғлиқлик ва ишонч кабилар ижтимоий тартиб ҳамда барқарорликнинг асоси сифатида кўрсатилган [10]. Бу ғоялар эса, кейинчалик ижтимоий капитални шакллантирувчи назарий йўналтирувчи омил сифатида хизмат қилди.

Жеймс Коулман – ижтимоий капитални ижтимоий структуралар доирасида инсонлар фаолиятини енгиллаштирувчи ресурс сифатида қарайди. У ижтимоий капитални таълим, оила ва ижтимоий тизимлар контекстида ўрганади. Шунингдек, ижтимоий алоқаларнинг таълим жараёнидаги аҳамияти устувор деб ҳисоблайди [11].

Фрэнсис Фукуяма: ижтимоий капитал бу ижтимоий институтлар, ишонч, нормалар ва тармоқлардан иборат бўлиб, улар жамиятдаги ҳамкорликни самарали амалга оширишга ёрдам беради [12], дея таъриф берган. У ижтимоий капиталнинг иқтисодий ривожланишдаги роли ва сиёсий барқарорликка таъсирини таҳлил қилади. Фукуяма **“Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity”** (1995) номли китобида турли мамлакатлардаги ижтимоий капитал даражаси ва унинг иқтисодий тараққиётга таъсирини таҳлил қилар экан, ишонч даражаси юқори бўлган жамиятларда иқтисодий институтлар тез ва самаралироқ ривожланишини таъкидлайди. Ваҳоланки, унинг асосий ғоялари: ишонч – ижтимоий капиталнинг асосий элементи. У фақат шахсий муносабатларда эмас, балки бизнес ва сиёсатда ҳам ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Хусусан, Германия ва Япония каби “ишончли

жамиятлар” иқтисодий ривожланишда юқори натижаларга эришган, чунки одамлар орасида ўзаро ишонч мустаҳкам ва корпоратив маданият кучли [13]; Нормалар ва қадриятлар – жамиятдаги умумий ахлоқий меъёрлар ижтимоий тартиб ва ҳамкорликни мустаҳкамлайди. Ижтимоий институтлар – оила, таълим, диний ташкилотлар ижтимоий капитални ривожлантиришда асосий роль ўйнайди, деб ҳисоблайди. Бундан хулоса қилиш мумкинки, ижтимоий капитал самарали жамият қуришда таълим, иқтисодиёт ва сиёсий тизим ривожини қўллаб-қувватлайди. Шунингдек, асосий ҳаракатлантирувчи куч вазифасини бажаради, чунки инсонлар ўртасида ишонч, ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлайди.

Элинор Остром – ижтимоий капитални жамоавий ресурсларни бошқариш контекстида ўрганади ва ижтимоий алоқалар орқали ресурслардан самарали фойдаланишни таъкидлайди [14]. Унинг тадқиқотларига кўра, одамлар ўртасидаги ишонч, умумий қоидалар, ўзаро масъулият ва ҳамкорлик механизмлари жамоавий ресурсларни адолатли ва барқарор бошқаришга имкон яратади.

Ушбу олимлар ижтимоий капитални турли жиҳатдан, жумладан, иқтисодиёт, сиёсат ва жамиятшунослик нуқтаи назаридан таҳлил қилганлар.

Роберт Патнэм XX асрнинг 1990 йилларида ўзининг **“Bowling Alone”** асарида ижтимоий капитални янада чуқур ўрганиб, ижтимоий капиталнинг аҳамияти ва унинг жамиятдаги таъсирини ўрганади [15]. У ижтимоий алоқалар, фуқаролар ташаббускорлиги ва жамоатчилик ташкилоти фаолиятининг пасайишига доир муаммоларни ўрганган. Мазкур асар орқали ижтимоий капитал амалий бошқарув ва сиёсат даражасига кўтарилган. Натижада, АҚШда ва бошқа мамлакатларда жамоатчилик сиёсатларини шакллантиришда назарий асос бўлди.

Пьер Бурдьё – ижтимоий капитални ижтимоий тармоқ ва куч динамикалари билан боғлиқ равишда таҳлил қилади. У ижтимоий капитални иқтисодий ва маданий капитал билан бирга кўрган [16] олимлардан саналади.

Шу билан бир қаторда, ижтимоий капитал бўйича дунёда турли қонун ҳужжатлари ва сиёсатларни ўз ичига олувчи бир нечта йўналиш мавжуд. Булар, асосан, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий контекстларда ижтимоий капитални ривожлантиришга қаратилган. БМТ томонидан белгиланган 2030 йилгача барқарор тараққиёт мақсадлари (СДГ) ижтимоий капитални ривожлантиришга йўналтирилган. Ушбу мақсадлар ижтимоий адолат, таълим, соғлиқни сақлаш ва гендер тенглиги каби соҳаларни ўз ичига олади. Европа Иттифоқи ижтимоий капитални ошириш учун турли дастурлар ва сиёсатларни ишлаб чиқади. Мисол учун, Европа Ижтимоий Фонди (ЕСФ) орқали ижтимоий инклюзивлик ва бандликни рағбатлантиришга қаратилган ташаббуслар. АҚШда ижтимоий капитални оширишга қаратилган турли федерал ва штат қонунлари мавжуд, масалан, “Community Development Block Grant” дастури маҳаллий жамоаларни қўллаб-қувватлашга мўлжалланган. Австралияда ижтимоий капитални ривожлантириш учун “Social Capital Strategy” дастури мавжуд бўлиб, у жамоаларни мустаҳкамлаш ва ижтимоий алоқаларни оширишга қаратилган.

Баъзи мамлакатлар – Норвегия ва Данияда ижтимоий капитални оширишга қаратилган қонунлар ва тартиб-қоидалар ишлаб чиққан. Бу қонунлар ижтимоий хизматлар, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларида ижтимоий алоқаларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Кўплаб мамлакатларда маҳаллий даражада ҳам ижтимоий капитални оширишга қаратилган қонунлар мавжуд. Ушбу қонунлар маҳаллий жамоа-

ларнинг эҳтиёжларига мос равишда ишлаб чиқилади.

Ўзбекистонда инсон капитали, ижтимоий капитал масалаларининг миллий менталитет доирасидаги этносоциологик жиҳатлари: М. Бекмуродов, Р. Убайдуллаева, О. Ата-Мирзаев, Н. Алиқориев, К. Калонов, Т. Матибаев, ижтимоий-маданий омиллари: А. Умаров, А. Холбеков, қадриятли муносабатлар тизими Ш. Содиқова [17], социал капиталнинг аҳоли турмуш сифатини оширишдаги аҳамияти Х. Акрамов [18] каби олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Ўзбекистонда ижтимоий капитални ривожлантиришга қаратилган бир қатор қонун ҳужжатлари ва дастурлар мавжуд. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, асосан, ижтимоий адолат, таълим, соғлиқни сақлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган ҳамда халқаро алоқаларни ривожлантиришга қаратилган асосий ҳужжатдир [19]; ижтимоий ҳимоя тўғрисидаги қонунлар ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий хизматларни ривожлантиришга қаратилган қонунлар, масалан, ногиронлар, кексалар ва бошқа ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларга ёрдам бериш учун мўлжалланган [20]; таълим тизимини ривожлантириш ва таълим сифатини оширишга қаратилган қонунлар орқали ёш авлоднинг ижтимоий капиталини шакллантириш мақсад қилинади [21]; соғлиқни сақлаш тўғрисидаги қонун – соғлиқни сақлаш тизимини яхшилаш ва жамоатчилик саломатлигини оширишга қаратилган қонун. Маҳаллий бошқарув тўғрисидаги қонун эса, маҳаллий жамоаларнинг мустақиллигини ошириш ва уларнинг ижтимоий капиталини ривожлантиришга қаратилган қонунлар. Ёшлар сиёсати тўғрисидаги қонун – ёшларни ижтимоий ҳаётга жалб қилиш ва уларнинг ижтимоий фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган ташаббуслар [22]. Ижтимоий тадбиркорликни

ривожлантириш тўғрисидаги қонун – ижтимоий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришга қаратилган қонун [23], бу орқали ижтимоий муаммоларни ҳал этишга ёрдам бериш мақсад қилинади.

Хулоса. Давлат томонидан ижтимоий капиталнинг бошқарув самарадорлигини ошириш учун комплекс ёндашув зарур. Бу жараёнда жамоатчилик, давлат идоралари ва бошқа манфаатдор томонлар ўртасидаги ҳамкорлик муҳим аҳамият талаб этади.

Шундай қилиб, ижтимоий капитал бугунги кунда жамиятнинг ҳар бир соҳасида муҳим ўрин тутади. У иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий жараёнларга таъсир кўрсатади ҳамда барқарор ривожланиш учун зарур шарт-шароитларни яратади. Ижтимоий капитални ривожлантиришга қаратилган қонун

ҳужжатлари ва дастурлар дунё бўйлаб турлича бўлиши мумкин. Улар жамоаларнинг ижтимоий алоқаларини мустаҳкамлаш, иқтисодий барқарорликни таъминлаш ва ижтимоий адолатни оширишга қаратилган. Ўзбекистонда ҳам, ижтимоий капитални ривожлантиришга қаратилган қонун ҳужжатлари ва дастурлар кўп, улар жамоавий алоқаларни мустаҳкамлаш, ижтимоий адолатни таъминлаш ва иқтисодий барқарорликни оширишга йўналтирилган. Бу соҳада янгиликлар ва ўзгаришлар доимий равишда амалга оширилмоқда. Ижтимоий капиталга эга бўлган бошқарувчи сифатлари жамоанинг муваффақиятини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу сифатлар раҳбар кадрларнинг жамоани қандай бошқариши ва ривожлантиришига таъсир қилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “Мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислохотлар устидан жамоатчилик назорати самарадорлигини, шунингдек, фуқароларнинг демократик ўзгартиришлардаги фаоллигини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4473-сонли қарори. <http://lex.uz/docs/4538242>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “Мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислохотлар устидан жамоатчилик назорати самарадорлигини, шунингдек, фуқароларнинг демократик ўзгартиришлардаги фаоллигини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4473-сонли қарори. <http://lex.uz/docs/4538242>
3. Юлдашев А. “Бошқарув” феноменини ўрганишнинг назарий-методологик жиҳатлари. // “Жамият ва бошқарув”. 2024/2 [104-сон]. – 15 б.
4. Амир Темур Кўрагоний. “Темур тузуклари”. – Тошкент: Янги нашр. – 2019. – 4 б.
5. Болотова В.О., Болотова В.А. Социальный капитал организации: теоретични засади дослідження операціональні параметри вимірювання, [в:] http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/5842/1/2012_Bolotova_Social_capital.pdf [27.06.2017]
6. Мишенин Е.В., Олейник Н.В. Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания // “Механизм регулирования экономики”, 2008, № 3, Т. 2, с. 84-91.
7. Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital, “The American Journal of Sociology” 1988, no. 101, p. 95.
8. Alexis de Tocqueville, Democracy in America, translated by Harvey C. Mansfield and Delba Winthrop, University of Chicago Press, 2000.
9. John Stuart Mill. Considerations on representative government. London: Parker, Son, and Bourn, 1861.
10. Durkheim Emili. The Division of Labour in Society. Translated by W.D.Halls, Free Press, 1997 (original work published 1893).

11. J.S. Coleman, "Social Capital in the Creation of Human Capital", „The American Journal of Sociology" vol. 94, Supplement, 1988, pp. S95-S120.
12. Fukuyama, Francis. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press, 1995, p. 10.
13. Fukuyama Francis. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press, 1995, pp. 26-27.
14. Ostrom, Elinor. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press, 1990.
15. Мазина Н.Е. Социальный капитал организации: структура, анализ, пидходи до ви-миру //“Сучасни Суспильни Проблеми у Вимири Социологии Управління” 2013, Т. 14, Вип. 276, с. 55-64.
16. Bourdieu, Pierre. The Forms of Capital. In Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by John G. Richardson, Greenwood, 1986, pp. 241-258.
17. Бекмуродов М. Социология асослари. – Тошкент: Фан. – 1994. – 180 б.; Ўша му-аллиф: Замонавий бошқарув социологияси. Монография. – Тошкент: Янги аср авлоди. – 2020. – 436 б.; Ўша муаллиф: Ўзбек менталитети. – Тошкент: Янги аср авлоди. – 2004.; Убайдуллаева Р, Ата-Мирзаев О. Ўзбекистан в зеркале общественного мнения. Моногра-фия. – Ташкент: IQTISOD-MOLIYA. – 2016. – 351 с.; Алиқориев Н. Ўзбекистонда социологик тадқиқотлар ва илмий мактаблар / Республика илмий-амалий анжумани материаллари. 1-китоб. – Тошкент, 2010.; Калонов К. Марказий Осиё ҳудудидаги ижтимоий-диний табақа-лар (диний-экологик ва социоантропологик таҳлил). – Тошкент, 2006. – 92 б.; Матибаев Т. Ўзбекистонда давлат ва жамият ҳаётининг демократлашуви жараёнида ижтимоий ҳам-корлик тизимини ривожлантириш омиллари. Социология фанлари доктори (DSc) дисс. – Тошкент: ЎзМУ. – 2018; Умаров А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Социология фан. докт. дисс. – Тош-кент: ЎзМУ. – 2005; Холбеков А. Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг социологик таълимо-ти. – Тошкент: Университет. – 1996. – 30 б.; Ўша муаллиф: Маънавий қадриятларни тиклаш ва мустақиллик мафкурасини яратишда миллий кутубхоналарнинг ўрни ҳамда аҳамияти / Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент, 2015. – 363 б.; Содикова Ш. Ўзбекистонда ижтимоий соҳадаги ўзгаришлар // Ижтимоий тадқиқотлар (www.tadqiqot.uz/soci) электрон журнали. – 2019. № 2. – 16 б.
18. Акрамов Х. Социал капитал аҳоли турмуш сифатини оширишнинг омили сифатида. Социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тош-кент, 2021.
19. <https://lex.uz/docs/6445145>
20. <https://lex.uz/docs/6720230>
21. <https://lex.uz/docs/7513052>
22. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги “Ёшларга оид давлат сиё-сати тўғрисида”ги ЎРҚ-406-сонли Қонуни. <https://lex.uz/docs/3026246>
23. <https://xs.uz/uzkr/post/ijtimoiy-tadbirkorlik-to'g'risidagi-qonun-loyihasi-u-haqida-siyosiy-partiyalar-fraktsiyalarining-fikrlari-qanday>

БЕҲБУДИЙ: РАҲБАРЛИК ВА ЛИДЕРЛИК КОДИ МАЪРИФАТПАРВАР МЕРОСИДА ЯШИРИНГАН МОҲИЯТ

Алишер УМАРОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси проректори,
педагогика фанлари доктори, доцент,

Мансур ЮНУСОВ,

“Маънавият ва маърифат” кафедраси мудири

Аннотация: мазкур мақолада миллий маърифатпарвар жадидчи Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг раҳбарлик ва лидерлик ҳақидаги қарашлари ҳамда мактаб таълимини ривожлантириш, матбуотни тараққий эттиришга қўшган ҳиссаси, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Беҳбудий бобомиз 150 йиллигини мамлакатимизда кенг нишонлаш бўйича ташаббуслари ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: Ватан, жадид, таълим, тарбия, мактаб, ғоя, газета, журнал, раҳбар, лидер, одоб-ахлоқ, образ, хулқ, жамият, маърифат, тараққиёт.

Бехбуди: управление и кодекс лидерства – суть, скрытая в наследии просветителя

Алишер Умаров,

проректор Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан,

Мансур Юнусов,

заведующий кафедрой “Духовность и просвещение”

Аннотация: в данной статье рассматриваются взгляды на лидерство и управление в творчестве народного просветителя и джадиди Махмудходжи Бехбуди, а также его вклад в развитие школьного образования и печати, а также инициативы Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева по широкому празднованию в нашей стране 150-летнего юбилея Бехбуди.

Ключевые слова: Родина, прошлое, образование, воспитание, школа, идея, газета, журнал, лидер, вождь, манеры, образ, поведение, общество, просвещение, развитие.

Behbudi: leadership and leadership code. The essence hidden in the legacy of the Enlightenment

Alisher Umarov,

Vice-Rector of the Academy of Public Policy and Administration under the President
of the Republic of Uzbekistan, DSc (in Pedagogical Sciences), Associate Professor,

Mansur Yunusov,

Head of the “Spirituality and Enlightenment” department

Abstract: this article discusses the views on leadership and management in the work of the national enlightener and Jadidist Mahmudkhodja Behbudi, as well as his contribution to the development of school education and the press, as well as the initiatives of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to widely celebrate the 150th anniversary of our grandfather Behbudi in our country.

Keywords: Homeland, Jadid, education, upbringing, school, idea, newspaper, magazine, manager, leader, manners, image, behavior, society, enlightenment, development.

Маҳмудхўжа Беҳбудий номини эшитганимизда, “маърифатпарвар”, “жадид”, “ватанпарвар” деган тушунчалар кўз ўнгимизда намоён бўлади. Аммо ушбу тушунчалар остида энг муҳим нарса – Беҳбудийнинг ижод ва ҳаёт йўлида яширинган “лидерлик коди” назардан четда қолиб кетади. Агар мазкур код аниқланса, у мамлакатимиз олдида турган кўплаб замонавий муаммолар ечимининг калитига айланиши эҳтимолдан холи эмас.

Беҳбудийни тарихий шахс сифатида ардоқлашга кўникиб қолганмиз, лекин унинг ғоялари бугунги кун учун нақадар долзарб эканлиги ҳақида кам бош қотирамиз. Нега унинг таълим-тарбия, бирдамлик ва фидойиликка оид даъватлари ҳамон муҳим аҳамият касб этмоқда? Ушбу даъватларнинг одамлар онги ва қалбига таъсирининг сири нимада? Ҳар ҳолда ўзимиз ва келажак авлод учун қандай сабоқлар чиқаришимиз зарурлигини англашда Беҳбудийнинг меросига янгича назар билан боқиш вақти келди.

Маълумки, аср бошида Туркистон қарама-қаршиликларнинг қайнаб турган қозони эди. Бир томондан, Чор Россиясининг руслаштириш ва чекловлар сиёсати таъсири, бошқа томондан, халқда ўзини англаш, билим ва тараққиётга ташналик туйғусининг уйғониши мураккаб вазиятни юзага келтирган эди. Ана шундай оғир муҳитда ўз даврининг дарди ва умидларини ўзига сингдирган шахс – Беҳбудий сиймоси дунёга келди.

Беҳбудий реал ҳаётдан ажралган, тўрт девор ичида ўтирадиган “кресло” (курси) олими эмас эди. Адолатсизлик, қашшоқлик ва жаҳолат билан йўғрилган ҳаёт унинг учун олийгоҳ вазифасини ўтади. У ўз ватандошларининг жаҳолатга фарқ бўлаётганини, ёт қадриятлар ўз она маданиятини сиқиб чиқараётганини кўрди. Айнан шу нарса унда маърифат алангасини ёққан учқунга айланди.

Унинг дунёқарашининг шаклланишига ислом анъаналари ва Европа илм-фани ютуқлари синтези асосида таълим ва маданиятни модернизация қилишга даъват этган жадидчилик ғоялари жуда катта таъсир кўрсатди. Беҳбудий бошқа жадидлар сингари мустамлака зулмига фақат билимли жамиятгина қарши тура олади, муносиб келажак қура олади, деб ҳисобларди. У илғор мутафаккирлар ижодини жонбозлик билан ўрганди, дунё кездди, бошқа мамлакатлар тажрибасини ўзлаштирди, ўз билимларини ватандошлари билан ўртоқлашди.

Муҳими, у назария билан чекланиб қолмади. Беҳбудий чин маънодаги етакчи эди. Янги турдаги мактаблар яратиб, жаҳолатни қораловчи, илм-маърифатга даъват этувчи пьесалар ёзди, газета ва журналлар чиқариб, ўз ғояларини кенг оммага етказди. У бутун бир авлоднинг маънавият пешвосига айланди. Шу ўринда, ҳақли савол туғилади: Биз бу меросдан нимани ўргандик? Жадидчиликнинг нотинч давридан қандай сабоқлар чиқардик ва бугун янги, ўзига хос мураккаб муаммолар билан йўғрилган замонамизда ушбу сабоқлардан қандай фойдаланишимиз мумкин?

Беҳбудий ўзгаришлар даврида яшар экан, уни англашга, тўғри йўналтиришга ҳаракат қилди. Мазкур жараённинг марказида эса, унинг фикрича, раҳбар ҳам, ҳукмдор ҳам эмас, балки маърифатли, маънавиятли, фидокор халқ хизматчиси бўла оладиган етакчи туриши керак. Хўш, Беҳбудийга кўра, бундай идеалнинг асосини нима ташкил қилган?

Энг аввало, билим. Беҳбудий: “Энг катта бойлик бу – ақл, энг катта мерос эса, таълимдир”, деган. У фақат билимли одамгина онгли қарорлар қабул қилиши, келажакни кўра олиши ва бошқаларни етаклаб бориши мумкинлигига ишонган. Шунинг учун ҳам у болалар замонавий дунёда яшаш учун зарур бўлган нафақат диний, балки дунёвий билимларни ҳам олишлари мумкин бўл-

ган янги турдаги мактабларни яратишга катта эътибор қаратди.

Иккинчиси, ватанпарварлик – кўркўрона садоқат эмас, балки ўз халқига бўлган чин маънодаги муҳаббат. “Тили, маданияти, анъаналари барҳаёт экан, миллат барҳаётдир”, деб ёзган эди Беҳбудий. Шунинг учун ҳам у ўз она тили ва маданиятини ёт таъсирлардан ғайрат билан ҳимоя қилган, миллий ўзликни сақлашга чақирган. Унинг ватанпарварлиги дунё халқлари ва турфа маданиятлар учун очиқ бўлишга ҳеч ҳам ҳалақит бермаган. Беҳбудий ватанпарварликни тараққиёт ва фаровонлик гарови деб билиш баробарида, барчани бошқа халқлар билан мулоқотга ва ҳамкорликка чорлади.

Ва ниҳоят, учинчиси – ахлоқ. Беҳбудий етакчида ҳалоллик, адолат ва ҳаёнамунаси бўлиши керак, деб ҳисоблаган. Етакчи жамиятга хизмат қилиши, халқ манфаати учун ўзини қурбон қилишга тайёр бўлиши зарур, деган ғояга эргашган. Беҳбудийнинг ўзи айнан шундай етакчи эди. У ҳақиқатни айтишдан қўрқмас, шахсий манфаат ва бойиб кетиш учун интизмасди. Беҳбудий ўз ғояси учун яшашга ва у учун жонини берган буюк сиймодир.

Беҳбудий ижодкор ва мутафаккир сифатида ўз ғояларини тарғиб қилибгина қолмай, уларни ёрқин ва эсда қоларли образларда гавдалантирди. Унинг пьесалари, публицистик мақолалари жамият иллатлари, миллат орзу-умидларини акс эттирувчи ўзига хос кўзгуга айланди, қаҳрамонлари ўрнатилган бўлиб, фаровон келажак учун курашга руҳлантирди.

“Падаркуш” спектаклида Беҳбудий оила бошлиғининг тарбиясизлиги, нафақат ўзи, балки ўғлининг ўлимига ҳам сабаб бўлган аянчли оқибатларни кўрсатган. Асарнинг моҳиятида, аслида, боланинг отага бўлган ёмон муносабатига отанинг ўзи сабабчи эканлигини, икки образ бир-бирига мутаносиб

эканини идрок этамиз. Ота дунёнинг жамики иззатини фақат бойликда деб тушунади. У одамлар ўқимишли мулладан кўра, ўқимаган бўлса ҳам пули кўп бойни ҳурмат қилади, деб ҳисоблайди. Унинг илмсизлиги охир-оқибат оиласида катта фожиа юз беришига олиб келади. Беҳбудий ушбу асар орқали илмсиз жамият разолатга юз тутишини башорат қилган.

Беҳбудий нафақат драматург, балки ажойиб публицист ҳам эди. У ўз мақолаларида таълим, маданият, дин ва сиёсатга оид энг долзарб масалаларни кўтарди. У бирдамлик ва ҳамжиҳатликка чақирди, пассивлик ва лоқайдликни танқид қилди, коррупция ва ҳокимиятни суиистеъмол қилишни қоралади. Унинг сўзлари хавотир қўнғироғига ўхшаб, халқни уйқудан уйғотиб, ҳаракатга чорларди.

Беҳбудий ўз мақолаларида тараққиётга эришиш учун миллий бирликнинг муҳимлигини доимо таъкидлаб келди. У: “Ўз ичида бирлашган халқ кучли тошга ўхшайди, уни ҳеч қандай бўрон йўқ қила олмайди”, деб ёзган эди. Бу бирдамликка даъват умумий манфаат йўлида шахсий амбицияларни унута оладиган жамият етакчиларига қаратилган эди.

Унинг асарларида турли типдаги етакчилар тез-тез тўқнашади. Масалан, маърифатли ва жоҳил, ватанпарвар ва хоин, ҳалол ва бузуқ хулқ эгалари. Бунга мисол тариқасида Беҳбудийнинг биргина “Падаркуш” номли пьесасини келтиришимиз мумкин. “Падаркуш” шунчаки таъсирчан пьеса эмас, балки драма кўринишидаги чуқур фалсафий асардир. Бир оиланинг аянчли тақдири призмаси орқали Беҳбудий маърифатпарварлик ғоялари билан йўғрилган ўзининг “лидерлик коди”ни очиб беради. Муаллиф турли типдаги етакчиларни тасвирлаганига қолмай, балки бузғунчи моделларни маърифий идеалларга қарама-қарши қўйиб, мураккаб қадриятлар тизимини қуради.

Кўр-кўроналикка асосланган авторитаризмни рад этиш – лидерлик коднинг марказий қисми. Бой, аммо нодон ота қиёфаси – ҳокимияти донолик ва бошқаларнинг ғамхўрлигига эмас, балки бойлик ва нуфузга асосланган етакчининг ёрқин образи. Беҳбудий тарбия ва ахлоқни менсимайдиган лидерлик жамиятни таназзулга, фожиага олиб келишини кўрсатади ва бу рационализм, маърифат ҳамда жамият фаровонлигини биринчи ўринга қўювчи маърифатпарварлик ғояларига мутлақо зид эканлигини ифодалаб беради.

“Падаркуш” асарида Тангриқул – жиний гуруҳнинг етакчиси сифатида маърифатпарварлик ғояларига қарама-қарши образ сифатида талқин этилган. Унинг зўравонлик ва манипуляцияга асосланган харизмаси Тошмуродни ўзига тортади, демагогия ва мақсадлари жамият манфаатларига зид бўлган лидерларга кўр-кўрона эргашиш хавфини кўрсатади.

Бироқ Беҳбудий мазкур асарида Домулла ва Зиёли образлари орқали маърифатпарварлар сиймосини яратишга ҳаракат қилади. Домулла, гарчи дарҳол муваффақиятга эришмаса ҳам, жамиятни эзгуликка ва ўз-ўзини такомиллаштиришга йўналтиришга интиладиган ахлоқий етакчи идеалини ифодалайди. Унинг ҳатти-ҳаракати “Таълим – шахс ва жамият ривожланишининг асоси” ғоясига мос келади. Асардаги Зиёли номли қаҳрамон ижтимоий муаммоларни бартараф этиш ва жамият тараққиётига эришиш учун аниқ чоратадбирларни таклиф этиб, оқил, прагматик етакчи образини ифода этади.

Беҳбудий жамиятда маърифатли етакчилар етишмаслиги ҳалокатли оқибатларга олиб келишини тасвирлаш учун драматик сюжетдан фойдаланади. У тарбиясизлик, ахлоқий тамойилларни билмаслик, бузғунчи одатларга кўр-кўрона амал қилиш зўравонлик, адолатсизлик ва фожиага олиб келиши-

ни кўрсатади. “Падаркуш” спектакли бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган, у ижтимоий фаровонликка эришиш учун маърифатли етакчилар зарурлигини эслатувчи кучли бадий баёндир.

Маҳмудхўжа Беҳбудий шунчаки тарбиячи эмас, у миллий ўзликни англаш меъмори эди. Унинг ижоди ва ҳаётида акс этган ғоялар ўзбек халқининг уйғониши, истиқлол ва тараққиётга интилишида улкан ўрин тутган жадидчилик ҳаракатининг ривожланишига асос бўлди.

У билимли ва эркин жамиятгина муносиб келажак қуриши мумкинлигига ишонган. Ва ушбу мақсадига эришиш учун бор куч ва истеъдодини ишга солган. У мактаблар яратди, китоблар ёзди, асарларни саҳналаштирди, газета ва журналлар чиқарди, юртдошларини ўз ҳуқуқ ва эркинликлари учун курашга руҳлантирди.

Беҳбудий яратган лидер сиймоси ўзбек зиёлиларининг кўплаб авлодлари учун намуна бўлди. Унинг жасорати, ҳалоллиги ва фидойилиги бизни бугунги кунда ҳам илҳомлантирмоқда. У ҳақиқий етакчи ҳокимият ва бойликка эга эмас, балки халққа хизмат қиладиган, ўз идеаллари учун жонини беришга тайёр бўлган шахс эканлигини кўрсатди.

Шунинг учун ҳам Беҳбудий меросидан илҳом ва ҳикмат олиш, замонавий муаммоларни ҳал қилиш учун уни ўрганиш ва англаш жуда муҳим. Унинг таълим-тарбия, миллий ўзликни англаш ва асраш, ахлоқий тамойилларнинг аҳамияти ҳақидаги ғоялари бугунги кунда ҳам долзарблигича қолмоқда.

Аммо, энг муҳими, Беҳбудий ҳам барча каби оддий бир инсон бўлган, у ҳам ўзига хос фазилатлари ҳамда камчиликлардан холи бўлмаган. Унинг шахсидаги куч ва жозибадорлик айнан шу нуқтада тўқнашади. У келажак авлодга етакчи супермен эмас, балки ўз саъй-ҳаракати ва истеъдоди туфайли халқ тараққиётига улкан ҳисса қўша оладиган оддий инсон эканлигини кўрсатди.

Маҳмудхўжа Беҳбудий бизга нафақат ғоялар мажмуасини, балки миллий тараққиётнинг мураккаб масалаларини ҳал қилиш имконини берувчи бутун бир координаталар тизимини қолдирди. Унинг мероси ўтмишнинг музлаб қолган ёдгорлиги эмас, балки доимо қайта кўриб чиқилиши ва замонавий воқеликка мослаштириб борилиши керак бўлган жонли илҳом ва ҳикмат манбаидир. Айнан мана шу нарса унинг қолдирган меросидан узоқ вақтдан бери изланилаётган “лидерлик коди”дир.

Шу ўринда, ҳақли фикрларни баён қилиш мақсадга мувофиқ. Одатда, Беҳбудий ва бошқа жадидлар хотирасини доимо эъзозлаймиз, лекин кўпинча, уларнинг ғоялари мазмун-моҳиятига кириб бормаган ҳолда, уларнинг хизматларини расмий тан олиш билан чекланамиз. Биз уларнинг ахлоқий фазилатларига қойил қоламиз, аммо замонавий ҳаётда бундай мисолларни камдан-кам учратамиз. Биз уларнинг маданий мероси билан фахрланамиз, лекин уни бегона таъсирлардан ҳимоя қилишга доим ҳам тайёр эмасмиз.

Беҳбудий ижоди нафақат муаммолар баёни, балки ҳаракатга чорловчи маёқдир. Масалан, таълим-тарбия муаммосини олайлик. Беҳбудий янги типдаги мактаблар барпо этиб, уларда

болаларнинг замонавий билимлар олиши, ватанпарварлик, одоб-ахлоқ руҳида тарбияланиши зарурлигини таъкидлаган. Бугунги кунда таълим тизимимиз глобаллашув ва рақамлаштириш муаммолари билан тўқнаш келган бир пайтда, биз ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялашда янгича ёндашувларни излаш учун Беҳбудий ғояларига мурожаат қилишимиз мумкин.

Беҳбудийнинг ижоди замирида: “Тараққиёт ўз-ўзидан бўлмайдиган, у куч ва фидойиликни талаб қилади”, деган ғоя ётади. Демак, Беҳбудий бизга ташаббускор бўлиш, қийинчиликлардан қўрқмаслик, умумий манфаатлар учун яқдиллик кераклигини эслатиб туради.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, Маҳмудхўжа Беҳбудий бизга ўз асарлари орқали бебаҳо мерос қолдирибгина қолмай, балки биз учун ибрат ва намуна бўлувчи етакчилар образининг бутун бир тизимини яратди. Бу образларни таҳлил қилиш орқали биз чинакам лидер қандай фазилатларга эга бўлиши, ахлоқий тамойиллардан четга чиқиб, ўз халқи манфаатларига хиёнат қилаётганларни қандай хавф-хатарлар кутаётганини яхши тушуна оламиз. Айнан мана шу Беҳбудийнинг асосий сабоқларидир ва улар бугунги кунда ҳар доимгиданда долзарбдир.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Маҳмудхўжа Беҳбудий. “Танланган асарлар”. – Тошкент: Маънавият. – 2006.
2. Бекмуродов М. “Маданият социологияси”, дарслик. – Т., 2010.
3. Хуршид Дўстмуҳаммад “Журналист бўлмоқчимисиз?”.

ИБН СИНОНИНГ “СИЁСАТ” РИСОЛАСИ БОШҚАРУВ МАҲОРАТИ СОҲАСИДАГИ МУҲИМ ТАДҚИҚОТ

Мансур БЕКМУРОДОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
“Бошқарув социологияси ва психологияси кафедраси”
муdiri, соц.ф.д. профессор,

Райхона АДИЛОВА,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
“Бошқарув социологияси ва психологияси кафедраси”
таянч докторанти

Аннотация: мақолада буюк Шарқ мутафаккири, энциклопедист олим, давлат арбоби Ибн Синонинг ўзбек китобхонлари учун янги нодир манба бўлган ва тадқиқотчилар томонидан етарлича ўрганилмаган “Сиёсат” рисоласи ҳақида қимматли маълумотлар берилган. Шунингдек, ушбу мақолада Ибн Синонинг сиёсатга оид қарашлари ҳамда олимнинг сиёсат атамасига берган таърифи ва ёндашуви ҳозирги замондаги китоб ва манбаларда берилган таърифлардан тубдан фарқ қилиши асосланган. Мақола “Сиёсат” рисоласининг араб тилидаги нодир қўлёзмасидан муаллифлар томонидан таржима қилинган маълумотлар билан бойитилган.

Калит сўзлар: Ибн Сино, “Сиёсат” рисоласи, “Ан-нажот”, “Ал-Ахлоқ”, “Аш-Шифо”, сиёсат, адолат, ақл, фаҳм-фаросат, бошқарув.

Трактат “Политика” Ибн Сино – важное исследование в области мастерства управления

Мансур Бекмуродов,

заведующий кафедры “Социология и психология управления” Академии государственной
политики и управления при Президенте Республики Узбекистан, д.соц.н, профессор,

Райхона Адилова,

базовый докторант Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в статье представлена ценная информация о трактате “Политика”, редком источнике, который стал новым для узбекских читателей источником о великом восточном мыслителе, ученом-энциклопедисте, государственном деятеле Ибн Сино, который недостаточно изучен исследователями. Статья также опирается на взгляды Ибн Сины на политику, а также на тот факт, что определение и подход, данные Ибн Синой термину “основанная политика”, принципиально отличаются от тех, которые приводятся в современных книгах и источниках. Статья дополнена информацией, переведенной авторами из редкой арабской рукописи трактата “Политика”.

Ключевые слова: Ибн Сино, трактаты “Политика”, “Ан-наджат”, “Аль-Ахляк”, “Аш-Шифа”, политика, справедливость, разум, понимание, управление.

Ibn Sino's treatise "Politics" is important study in the field of management skill

Mansur Bekmurodov,

*Head of Department "Sociology and Psychology of Management",
Academy of Public Policy and Administration under the President of the
Republic of Uzbekistan, DSc (in Sociology), Professor,*

Raihona Adilova,

*PhD student of the Academy of Public Policy and Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan.*

Abstract: *The article provides valuable information about the treatise "Politics" by the great Eastern thinker, encyclopedist scientist, and statesman Ibn Sina, which is a new and rare source for Uzbek readers and has not been sufficiently studied by researchers. This article also argues that Ibn Sina's views on politics and the scientist's definition and approach to the term politics are fundamentally different from the definitions given in modern books and sources. The article is enriched with information translated by the authors from a rare Arabic manuscript of the treatise "Politics".*

Keywords: *Ibn Sina, treatise "Politics", "An-Najat", "Al-Akhlaq", "Ash-Shifa", politics, justice, reason, understanding, management.*

Ҳозирги кунда буюк бобокалонларимиз қолдирган маърифий-маданий манбалар, нодир қўлёзмалар ҳамда бебаҳо асарларни ўрганиш ва тарғиб қилишга катта эътибор қаратилмоқда. Айниқса, Янги Ўзбекистонда буюк мутафаккирларнинг меросини ўрганиш бўйича кўплаб тадқиқотлар олиб борилиб, экспедициялар ва турли мавзудаги халқаро анжуманлар ташкил қилинмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон "Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ҳамда 2022 йил 10 февралдаги ПҚ-126-сон "Қадимий ёзма манбаларни сақлаш ва тадқиқ этиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги қарорлари катта эътиборга лойиқ.

Бизнинг заминимизда туғилиб, ижод этган ва бизгача нодир асарлари етиб келган улуғ алломаларимизнинг асарлари инсониятнинг тарихий тараққиёти, цивилизация марказларини ўзида ифода этади. Замонавий интеллектуал-маърифий дунёнинг пойдеворини қур-

ган 1-Ренессанс ўрта бўғин авлодининг улуғ вакиллари: Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Маҳмуд Замаҳшарий, Масихий сингари буюк ватандошларимизнинг бебаҳо мероси муҳим ўрин тутди. Улар орасида буюк математик, файласуф ва тиб илмининг улуғ дарғаси бўлган Ибн Сино шахси алоҳида ўрин тутди.

Ибн Сино (980-1037) – буюк ўзбек аристотелчи-файласуф, машҳур табиб, мутафаккир ва энциклопедист олим сифатида нафақат аниқ фанлар, тиббиёт ва фалсафада, балки давлат ва жамият бошқаруви соҳасида ҳам тенги йўқ бўлган ғоятда муҳим концептуал назария ва қарашларни илгари сурган.

Мазкур мақолада Ибн Синонинг давлат ва жамият бошқаруви хусусидаги асарларини таҳлил этамиз.

Даставвал, унинг "Аш-Шифо" (Шифо китоби) деб номланган йирик фалсафий энциклопедиясига муносабат билдирамиз. Бу асар, 4 қисмдан иборат бўлиб, ўз ичига мантиқ, табиий фанлар, математика ва метафизика соҳасидаги муаммолар ҳамда уларнинг назарий, эмпирик ечимларини қамраган.

Унда ахлоқ, сиёсат ва жамият тузилиши тўғрисидаги фикрлар ривожлан-

тирилиб, илк дафъа давлат бошқаруви инсоннинг камолоти ва ахлоқий тайёрлик даражасига боғлаган.

Ибн Сино мазкур асарида барча даражадаги бошқарувчиларни ақл ва одоб соҳиби, адолатли ва билимли инсон бўлиши лозимлигини таъкидлаган. Ибн Синонинг яна бир асари, яъни “Ал-Ахлоқ” (Этика) ёки “Ахлоқий рисо-лалар” китоби ҳам инсон ахлоқи, адолат ва раҳбарнинг маънавий масъулиятига бағишланган.

Ибн Сино давлатни инсон танасига қиёслаб, раҳбарни – ақл, хизматчиларни қўл ва оёқлар деб ҳисобланган. Буюк мутафаккир қатъий: Агар “ақл” яхши ишламаса, бутун “тан” касал бўлади, дея таъкидлаган.

Шунингдек, Ибн Синонинг “Ишорот ва танбеҳот” (Ишоралар ва огоҳликлар) китоби тўлалигича раҳбарнинг ақли, фаҳм-фаросати, сиёсий ва ахлоқий тарбияси, бир сўз билан айтганда, бошқарув жараёнларининг ички моҳиятига эътибор қаратилгани билан эътиборлидир.

Ибн Синонинг фикрига кўра, ҳар томонлама фозил жамият – илм ва маърифат асосига қурилган, инсофли ва таълим даражаси юқори бўлган шахслар томонидан бошқариладиган мамлакатдир.

Унинг фикрига кўра, ақл ва илмга асосланган бошқарув одамлар ҳаётини тинч, фаровон ва маърифатли қилади. Ақл устуворлиги ўрнатилган давлатда зиёлилар, илмли раҳбарлар ва мутахассислар алоҳида эъзоз ва эҳтиромга молик бўлишлари шарт.

Шунингдек, Ибн Сино давлат ва жамиятни бошқаришда адолат тамойили устувор мавқега эга бўлиши лозим деб ҳисоблайди. Адолат – давлатнинг таянчи бўлиб, адолат йўқ жойда золимлик авж олади, жамият заифлашади.

Дунёнинг маданий тараққиётига улкан ҳисса қўшган буюк мутафаккир, қомусий олим, астроном, физик, тиб-

биёт соҳасининг отаси, социолог ҳамда донишманд давлат арбоби Ибн Синонинг ҳаёти, илмий ҳамда бошқарув соҳаларидаги фаолиятини тадқиқ этар эканмиз, унинг давлат бошқарувидаги нуфузининг ўша давр жамоатчилиги томонидан жуда юқори даражада баҳолангани, саройда Ибн Синодек донишманд инсоннинг бўлиши ҳар бир ҳукмдорга катта обрў келтирганига амин бўламиз. Шу боисдан ҳам Ибн Синонинг муайян бир мамлакатда барқарор ва муқим қолмаганлиги сабаблари ҳамда унинг давлат бошқаруви борасидаги ижтимоий, маънавий ва сиёсий қарашларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Ибн Синонинг ҳаёти турли зиддиятлар, мураккаб ижтимоий ва сиёсий воқеаларга тўла бўлган. У ўзининг жуда таҳликали, айна вақтда, серқирра ҳамда ғоятда самарали ҳаёти давомида ўзи яшаган даврдаги турли давлатлардаги бошқарув тартиблари, ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва давлат тўнтаришлари билан боғлиқ муаммоларга дуч келиб яшади. Шу боисдан ҳам, у ҳаёт ва сиёсатнинг зайли билан бир юртдан иккинчисига, бир ҳукмдорнинг саройидан иккинчисига кўчиб, фаолият юритишга мажбур бўлиб яшаган.

Собиқ шўролар даврида Ибн Сино мероси бир ёқлама, яъни фақат тиббиётга бағишланган асарларигина ўрганилди. Лекин мутафаккирнинг давлат сиёсатига оид асарлари ҳақида жуда оз маълумотга эгамиз. Чунки унинг кўплаб асарлари ҳали ҳам ўзбек тилида таржима қилинмаган.

Ибн Синонинг ижтимоий бошқарув ҳамда давлат сиёсатига доир бир қатор асарлари мавжуд бўлиб, олим бунда ўзининг илмий кузатишлари ҳамда ҳаёт тажрибасидан келиб чиққан ҳолда теран асослаб берилган концептуал ёндашувларни илгари сурган. Улар қуйидагилар:

1. “Сиёсат ҳақида рисола”.
2. “Пайғамбарлик далиллари”.

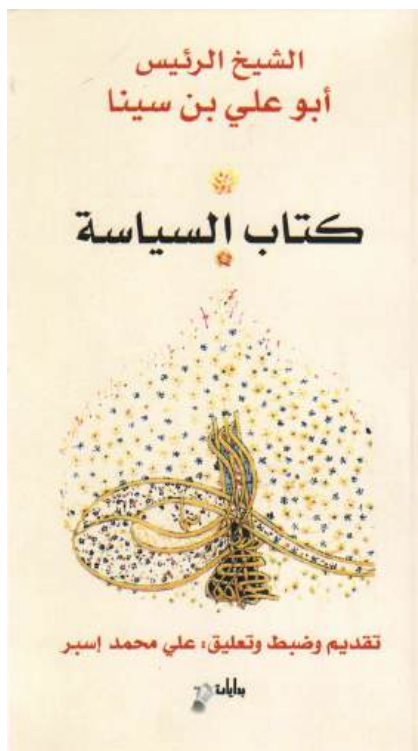
3. “Ўлпон йиғиш, қулликни ташкил қилиш ва қулларни сақлаш”.

4. “Тадбир манзил ал-аскарий”.

5. “Шоҳлик адолати ҳақида рисола”.

6. “Ан-нажот” [1].

Ибн Синонинг “Сиёсат” рисоласи араб тилида ёзилган бўлиб, беш бобдан иборат. Асарга суриялик тадқиқотчи Муҳаммад Али Исбир (1915-2008) илк дафъа мукаммал шарҳ ёзган. Мазкур тадқиқотчи Шайх Абу Али ибн Синонинг “Сиёсат” рисоласини чуқур тадқиқ этган ва шарҳлаб берган. Бу китобнинг биринчи нашри 2007 йилда Сурияда чоп этилган.

Муҳаммад Али Исбир томонидан шарҳланган Ибн Синонинг “Сиёсат” китоби

Ибн Синонинг сиёсат атамасига берган таърифи ва ёндашуви ҳозирги замондаги китоб ва манбаларда берилган таърифлардан тубдан фарқ қилади. У сиёсатни реал борлиқ субъектлари (инсон, ҳайвонлар, ўсимликлар)га қиёслайди, яъни сиёсат мавҳум ва англаш қийин бўлган нарсаси эмас, балки реал воқелиқдир. Ибн Сино “сиёсат” сўзи-

нинг луғавий маъносини тадқиқ этиб, унинг арабча маъносидан келиб чиққани ва “бошқариш санъати” деган маънони англатишини таъкидлайди. Сиёсатни ўрганганда, уни инсондан узиб эмас, балки инсон табиати, феъл-атвори, орзу-интилишлари, уларнинг ахлоқий даражаси нуқтаи назаридан ёндашиш зарурлигини таъкидлаган. У сиёсатни инсоннинг ўзига бевосита тегишли ҳолатлар ҳамда унинг атрофидаги нарсалар, қоидалар ва одамлар билан боғлаган. Ҳукмдор ва мулозимлар томонидан юргизилаётган сиёсат раҳбарнинг шахсий ҳаёти билан бевосита боғлиқ ва детерминант хусусиятга эга бўлади, деган нуқтаи назарни илгари суради [2].

Ибн Синонинг “Сиёсат” рисоласидаги беш бобдан иборат қуйидаги мундарижага эътибор қилинг:

1. Инсоннинг ўзи билан боғлиқ сиёсати.

2. Бошқарув (сиёсатда)да инсоннинг хулқи ва одобининг ўрни.

3. Эркак ҳукмдор ва унинг оиласига бўлган сиёсати.

4. Эркак ҳукмдор ва давлат хизматчисининг ўз ўғлига бўлган сиёсати.

5. Бўйсунувчи инсонлар (фуқаролар)га бўлган сиёсати.

Рисоланинг **биринчи боби** инсоннинг ўзига нисбатан олиб борадиган сиёсати ҳақида бўлиб, буни мутафаккир инсон учун энг яхши тартиб ва энг фойдали деб билади. Чунки ўз-ўзини такомиллаштириш ва юксалтириш барча инсоний эзгуликларнинг асоси ҳисобланади. Бу бобда Ибн Сино шундай дейди: “Инсоннинг ўзи ақли бузуқ, руҳи ёмонликка мойил ва кўп нуқсонларга эга эканлигини билиши, унинг табиатидаги нуқсонлар ва феъл-атворининг асли ўзига хослиги – ҳар бир киши буларни ислоҳ қилишни исташи лозим” [3].

Бу ерда аллома ҳар бир киши ўз-ўзини тарбиялаши, ўзида бўлган ёмон хислатларни кўра билиши ва ўзини назорат қила олиши лозимлигини уқтиради. Ибн

Сино феъл-атворда бўлган нуқсонларни тузатиш борасида қуйидаги жумлаларни айтиб ўтади: “Кимки ўз манфаатини кўзлаб, унга амал қилмоқчи, ўзидаги камчиликларни ислоҳ этмоқчи бўлса, токи ҳар томонлама илм билан ўз нафсининг барча нуқсонларини билмагунча, буни бошлаши жоиз эмас!”.

Рисоланинг **иккинчи бобида** инсоннинг даромади ва харажатларига нисбатан сиёсати ҳақида сўз боради. Ибн Сино одамларни куч-қудратга бўлган эҳтиёжи ва ҳаётий эҳтиёжларини уни ризқ излашга интилишга чақиради. Аллома тирикчилик нуқтаи назаридан одамларни икки гуруҳга бўлади:

1. Даромади ўз эҳтиёжларини қондиришга етадиган аҳоли қатламлари вакиллари.

2. Даромади харажатиغا етмайдиган одамлар тоифаси.

Ибн Сино касбларни ҳам таснифлаган ва уларни уч гуруҳга бўлиб ўрганган:

1. Инсон ақл-заковатини тақозо этадиган, фаҳм-фаросат билан боғлиқ касблар (давлат раҳбарлари, амирлар, вазирлар, беклар, элчилар, қозилар ва ҳ.к.).

2. Илм фан, адабиёт, мусиқа, наққошлик, рассомлик ва санъат билан боғлиқ касблар.

3. Жасорат, куч-қувват, жанговарлик, ҳарбий соҳа билан боғлиқ касблар [4].

Ибн Сино бу бобда заруратдан ортиқ даромадларнинг сарфланиши ҳақида тўхталиб, бу даромад садақа ва закотда, қисман, хайрли ишларга ҳамда муҳтожлик пайтлари учун захира сифатида сарфланиши кераклиги ҳақида тўхталиб ўтади.

Ибн Сино “Сиёсат” рисоласининг **учинчи бобида** эркак ва унинг оиласига бўлган сиёсати ҳақида фикр юритиб, аёлнинг оиладаги роли ҳақида тўхталади. У аёлни салтанатга шерик, молдунёнинг қўриқчиси, эркакнинг ноибидеб билади. Ибн Сино қўрқув, қадр-қиммат ҳамда мартабани эркакнинг оила-

сига нисбатан сиёсатининг уч асосий омили сифатида тасвирлайди.

Рисоланинг **тўртинчи бобида** инсоннинг ўз фарзандларига бўлган сиёсати ҳақида сўз боради. Биз биламизки, давлат бошқарувида таълим-тарбия муҳим роль ўйнайди. Шу сабаб, ушбу бобда Ибн Сино таълим-тарбияни боланинг туғилишидан бошлаш кераклигига ишора қилиб, фарзандларнинг ота-оналари устидаги ҳуқуқларига: яъни гўзал исм танлаш, унга сут бериш учун оқила канизак, яъни аёлни танлаш, бола сутдан ажратилгандан сўнг унда яхши ва ёмон ахлоқлар шаклланмасидан олдин уни тарбиялашни уқтиради. Болани тарбиялаш босқичларида, биринчи навбатда, уларни рағбатлантириш, ёмонликларга нисбатан танбеҳ бериш, агар бу етарли бўлмаса, жазо бериш айтилади. Агар бу босқичлар тугалланиб, бола нисбатан яхши ривожланган бўлса, муқаддас китобимиз бўлган Қуръонни ўргатиш ота-оналарнинг энг муҳим вазифаларидан бири деб ҳисоблайди. Мазкур бобда болаларга таълим-тарбия бериш, болаларнинг таълим муҳитига мослашиши, бошқа болалар билан қандай муносабатда бўлиши кабилар синчковлик билан кўриб чиқилади. Аллома фарзандларга ҳунар ўргатиш билан бирга, жамиятда ўз ўрнини топишни ўргатиш лозимлиги ҳақида алоҳида маълумотлар беради. Ниҳоят охирги босқичда, турмуш қуриш учун зарур бўлган воситалар билан таъминлаш ота-оналарнинг фарзандлари олдидagi бурчи деб билади.

“Сиёсат” рисоласининг охирги, **бешинчи бобида**, инсоннинг қўл остидагилари, хизматкорларига бўлган сиёсати ҳақида. Ибн Сино шундай дейди:

“Тобеларнинг одамларга муносабати тана аъзоларининг танага муносабатидир. Инсоннинг юзи унинг ниқоби, котиби унинг қалами, элчиси эса унинг тилидир. Инсоннинг хизматкорлари унинг қўли ва оёғидир”, деб таъриф беради [5].

Мазкур бобда кўриб чиқилган биринчи масала – бу хизматчиларни қандай танлаш кераклиги ҳақида. Унинг таъкидлашича, раҳбар қўл остида ишлайдиганлар ёки хизматкорларни ишга тайинлашда фаҳм-фаросат билан, сезги орқали уларни идрок қила олиш керак. Кейинги масала эса, танловдан кейинги босқичдир. Ибн Синонинг фикрича, ҳар бир хизматкорни қандай қилиб ўзига тегишли иш жойига қўйиш масаласи қўл остидаги ишчилар билан олиб бориладиган сиёсатнинг энг муҳим босқичи саналади. Раҳбар ўз хизматчиларига нисбатан қандай муносабатда бўлиши керак, уларга қандай ишонч билдириш кераклиги ушбу бобнинг сўнгги қисмида муҳокама қилинади. Инсоннинг ишчиларига тўғри муносабатда бўлиши ишнинг ривожланиши ва фаровонлигида асосий роль ўйнайди. Ибн Сино хизматчиларнинг ҳар бир ишини текшириб боришни ва уларни эътибордан четга қолдирмасликни ҳамда уларга нисбатан меҳрибон, раҳм-шафқатли бўлишни маслаҳат беради.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ибн Сино давлат бошқаруви концепциясида инсон ўзига нисбатан тўғри сиёсат

олиб боргандан сўнг оиласи сиёсатига ўтади. Унда давлат бошқарувида оила тинчлигининг роли, ундаги аёлнинг роли нечоғлик муҳимлигини уқтиради. Шундан сўнг эса, оиладаги фарзандларнинг тарбиясида ота-онанинг роли ҳақида сўз юритади.

Аллома келажагимиз ёшлар қўлида эканлигига ишора қилиб, ҳар бир оилада соғлом муҳитда тарбияланган бола келажақда жамиятга соғлом муҳитни олиб кириши ҳақида ишора қилади. Шу босқичлардан ўтган комил инсонгина давлатни бошқаришга лойиқ бўлиб, охирги босқич, қўл остидагиларнинг сиёсати, уларни бошқаришга доир кўрсатмалар бериб борилади.

Шу босқичлардан ўтган инсонгина идеал давлат хизматчиси бўла олишини китобхон Абу Али ибн Синонинг “Сиёсат” рисоласи билан танишгандан кейингина яққол тасаввурга эга бўлади. Шу сабаб биз буюк даҳоларимиз ёзиб қолдирган китобларни ўқиб, таржима қилиб, кейинги авлодларга етказа олсак, буюк мутафаккирларимиз олдидаги маънавий бурчимизни тўла адо этган бўламиз.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Pajoobe.ir Саид Муҳаммад Зулфиқорий мақоласидан.
2. 5 ص 2007: قتب تاي ادب رشان لل ظوف حل لم قوق حل ا ربس ا دم حم ىل ع
3. Абу Али ибн Сино “Сиёсат” рисоласи. – 65 б.
4. Pajoobe.ir Саид Муҳаммад Зулфиқорий мақоласидан.
5. https://fa.wikifeqh.ir/بانتك_قساىسل_بانتك
6. Ибн Сино. “Аш-Шифо” (араб тилида, баъзи қисмлари русча ва ўзбекчага таржима қилинган).
7. Юнусхўжаев А. Ибн Сино фалсафаси ва давлат тузилиши (монография).
8. “Ислом сиёсий фикри тарихи”, М. Ашрафи таржимаси.
9. Ибн Синонинг сиёсий фалсафаси ҳақида мақолалар тўплами. – Тошкент ислом институти нашрлари.

ЎЗБЕКИСТОН ВА МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШУВИ ШАРОИТИДАГИ АҲАМИЯТИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Анвар ЮЛДАШЕВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
“Бошқарувда АКТ” кафедраси профессори,
тарих фанлари доктори, профессор

Аннотация: мазкур мақолада Ўзбекистон ва Марказий Осиё давлатларининг халқаро муносабатлар тизими трансформациялашуви шароитидаги аҳамиятини айрим жиҳатларини ўрганишга бағишланган маҳаллий ва хорижий олимларнинг илмий асарлари таҳлил этилган. Мақолада шунингдек, дунёнинг етакчи давлатлари ташқи сиёсатида мазкур минтақага бўлган муносабатларга оид ОАВда чоп этилган (илмий бўлмаса-да) сиёсий аҳамиятга эга айрим материаллар ҳам таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Марказий Осиё, Европа Иттифоқи, АҚШ, Хитой, Россия, ШХТ, иқтисодий экспансия, “юмшоқ куч” сиёсати, ҳамкорлик, инвестиция, хавфсизлик.

Некоторые аспекты значения Узбекистана и государств Центральной Азии в условиях трансформации системы международных отношений

Анвар Юлдашев,

профессор кафедры “ИКТ в управлении” Академии государственной политики и управления при Президенте Республики Узбекистан, доктор исторических наук, профессор

Аннотация: в данной статье анализируются научные работы отечественных и зарубежных учёных по вопросам генезиса интеграционного процесса стран Центральной Азии. В статье также рассмотрены научные работы, посвященные взаимоотношениям этого региона во внешней политике ведущих стран мира, обзор политически значимых материалов, опубликованных в некоторых средствах массовой информации (хотя и не научных), и источников, посвященных проблеме Афганистана.

Ключевые слова: Центральная Азия, Евросоюз, США, Китай, Россия, СНГ, экономическая экспансия, политика “мягкой силы”, сотрудничество, инвестиции, безопасность.

Some aspects of the importance of uzbekistan and the central asian states in the conditions of transformation of the system of international relations

Anvar Yuldashev,

Professor of the Department of “ICT in Management” of the Academy of Public Policy and Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, DSc (in Historical Sciences), Professor

Abstract: this article analyzes the scientific works of domestic and foreign scientists on the issues of genesis of the integration process of the Central Asian countries. The article also examines scientific works devoted to the relationship of this region in the foreign policy of the

leading countries of the world, a review of politically significant materials published in some media (although not scientific), and sources devoted to the problem of Afghanistan.

Keywords: *Central Asia, European Union, USA, China, Russia, CIS, economic expansion, soft power policy, cooperation, investments, security.*

Кириш. Маълумки, Совет Иттифоқининг парчаланиши натижасида Осиёнинг марказий қисмида ташкил топган янги мустақил давлатлар жойлашган ҳудуд Марказий Осиё деган умумий номни олди. Замонавий Марказий Осиё бешта мустақил давлат – Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Тожикистон ва Туркменистон ҳудудлари билан белгиланади. Геосиёсий жиҳатдан Марказий Осиёнинг барча давлатлари бир хил даражада ноқулай шароитда жойлашган, чунки уларнинг бирортаси ҳам денгиз коммуникацияларидан тўғридан-тўғри фойдаланиш имкониятига эга эмас (Эътибор учун, улар орасида фақат Ўзбекистон денгизга чиқиш учун иккита давлатдан ўтиши керак).

Бироқ, минтақанинг яқин келажакдаги геосиёсий аҳамияти шундаки, агар “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон”, “Термиз-Мозори-Шариф-Қобул-Пешовар” темир йўллари қурилиши, минтақада бошқа мультимодал транспорт коридорларининг ишга туширилиши, хусусан, Хитойдан Афғонистоннинг Вохан коридори орқали Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Озарбайжон орқали Туркияга чиқиш йўлаги, Ўзбекистоннинг Ҳиндистон билан биргаликда режалаштирган Туркменистон орқали Эроннинг Чобаҳор портига чиқиш йўлаги бўйича лойиҳалар амалга оширилса, Марказий Осиё Ғарб, Шарқ ва Жануб мамлакатлари ўртасида ҳақиқий транспорт кўпригига айланиши мумкин. Албатта, бу Марказий Осиё давлатларида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва интеграция жараёнларининг муҳим шарти сифатида барқарорлик ва хавфсизлик зонасини яратиш, мавжуд чегаралар доирасида давлатларнинг

ҳудудий яхлитлигини таъминлаш бўйича саъй-ҳаракатларни бирлаштиришни тақозо этади.

Минтақанинг стратегик аҳамияти эса, унинг Ғарб ва Шарқ, Осиё ва Европа маданиятлари, яҳудий, мусулмон ва насроний динлари ўртасида кўприк вазифасини ўташи ва энг муҳими, кучли табиий, иқтисодий ва меҳнат салоҳиятига эга эканлигидадир.

Иқтисодий жиҳатдан минтақа табиий қазилмаларга ва инсон ресурсларига бой, жаҳон иқтисодиёт тизимига интеграция бўлаётган ҳудуд ҳисобланади. Марказий Осиё минтақасининг иқтисодий имкониятлари ривожланган мамлакатлар эътиборини ўзига тортиб келмоқда, чунки бу ер – дунёнинг йирик пахта етиштирувчиси ва уран рудаси етказиб берувчи, жаҳонда тасдиқланган олтин захираларининг учдан бир қисмига эга, нефть, табиий газ ва бошқа фойдали қазилмалар, шунингдек, энергия ва инсон ресурсларига бой ҳудуд.

Марказий Осиё минтақасининг халқаро аҳамияти унинг иқтисодий ва демографик салоҳияти, географик муҳити ва жойлашуви, табиий ресурслари, минтақа давлатлари ва қўшни давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг табиати ҳамда етакчи халқаро ташкилотлар ва минтақавий институтларда тутган ўрни билан боғлиқ. Минтақа Россия, Хитой, АҚШ ва Европа Иттифоқи геостратегияси нуқтаи назаридан ноёб ҳудуд ҳисобланиб, унга эгалик қилиш мисли кўрилмаган стратегик ютуқларни беради. Марказий Осиё минтақаси энди аввалгидай фақат Россиянинг таъсир доирасида эмас, балки бошқа геосиёсий ўйинчиларнинг ҳам ҳаётий манфа-

атлари доирасига кириб қолаётганини эътиборга олмаслик мумкин эмас.

Мазкур тадқиқот мавзуси ва унда кўтарилган муаммолар мазмунидан келиб чиққан ҳолда, мавзуга оид илмий манбалар қуйидаги беш гуруҳга бўлиб ўрганилди:

1-гуруҳ. Ўзбекистон ва Марказий Осиё давлатларининг мустақилликка эришганидан кейин дунё ҳамжамиятидаги аҳамияти ва глобал сиёсатдаги ўрни, минтақа мамлакатларининг интеграциялашув жараёнларига бағишланган тадқиқотлар.

2-гуруҳ. АҚШ ва Европа Иттифоқининг Марказий Осиё бўйича стратегиялари ва уларнинг амалиётга татбиқ этилиши натижаларини ўрганишга бағишланган изланишлар.

3-гуруҳ. Хитойнинг Марказий Осиё бўйича сиёсий ва иқтисодий сиёсати йўналишида тайёрланган асарлар.

4-гуруҳ. Россия-Украина уруши фонида Марказий Осиё давлатлари билан муносабатларга бағишланган тадқиқотлар.

5-гуруҳ. Ўзбекистон ва Марказий Осиё давлатлари ташқи сиёсатида Афғонистон омилини ўрганиш билан боғлиқ изланишлар.

Шунингдек, замонавий халқаро шароитда содир бўлаётган тезкор ўзгаришларни инобатга олиш учун мавзу бўйича нафақат илмий асарлар, балки ОАВ, хусусан, халқаро интернет тармоқларида эълон қилинган материаллардан ҳам фойдаланилди.

Асосий қисм

1. Ўзбекистон ва Марказий Осиё давлатларининг мустақилликка эришганидан кейин дунё ҳамжамиятидаги аҳамияти ва глобал сиёсатдаги ўрни, минтақа мамлакатларининг интеграциялашув жараёнлари

Марказий Осиё давлатларининг геостратегик жиҳатдан ҳам Ғарб, ҳам Шарқ мамлакатлари учун муҳим бўлган минтақада жойлашган геосиёсий ўрни улар

учун Европа (ЕХХТ, НАТО), Осиё (ИИХТ, ШХТ, ТДТ ва бошқалар), шунингдек, глобал даражада БМТнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида иштирок этишлари учун қулай имконият яратади.

Марказий Осиё давлатларини ягона геосиёсий минтақага бирлаштиришнинг муҳим омили бўлиб хизмат қиладиган бир нечта жиҳатлар мавжуд, улар:

минтақавий нуқтаи назардан қулай жойлашув;

тиллар ва ижтимоий-маданий анъаналарнинг яқинлиги;

диний жиҳатдан ислом цивилизациясига мансублиги;

собиқ Совет иттифоқи таркибидаги тарихий ўтмишнинг бирлиги;

ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан етарли даражада ривожлангани;

турмуш тарзи, психологияси ва жамиятни ижтимоий тартибга солиш механизмларининг ўхшашлиги.

Юқоридаги фикрлар, минтақа давлатларининг мустақилликка эришиб, қайта тикланиши, ХХI аср бошидаги энг муҳим геосиёсий воқеалардан бирига айланганидан далолат беради. Марказий Осиё давлатлари жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинган ва фаол иштирок этаётган мустақил суверен давлатлардир. Улар тарихда биринчи марта давлатчиликка эришгач, мустақил равишда халқаро майдонга чиқиб, ислохотлар ўтказиш ҳуқуқига эга бўлдилар. Мазкур давлатларнинг мустақиллиги ва суверенитетининг шаклланиши ҳамда мустақамланиши, уларнинг дунёвий, демократик ва ҳуқуқий давлат сифатида шаклланиши, халқаро муносабатлар тизимида туб сиёсий, иқтисодий ўзгаришлар даврида рўй бермоқда.

Марказий Осиёнинг постсовет худудидаги воқеалар америкалик файласуф ва социолог Элвин Тоффлернинг ХХ асрнинг 80-йилларида яратган “учинчи тўлқин” ҳақидаги машҳур назариясига мос тушади. Олим сиёсий ҳокимият институтлари реформа қилинмаса, Совет

Иттифоқи парчаланиши мумкинлиги тўғрисида огоҳлантиради. Глобал дунё ва минтақада юз берган тарихий ўзгаришларда “учинчи тўлқин”нинг таъсири аниқ сезилиб, янги цивилизация яратиш жараёнининг ривожланаётганидан далолат беради [1]. Бошқа бир америкалик олим Самуил Хантингтон ўзининг “Тамаддунлар тўқнашуви” номли асарида вужудга келаётган янги дунё тартибини “бир ва кўп ўлчовли” деб таърифлайди. Бундан ташқари, у “кўп қутбли дунё” ва “регионализм тизими” тушунчаларини ҳам муомалага киритди. Хантингтоннинг фикрича, империяларнинг жозибадорлик зонасини тарк этиб, мустақил бўлган халқлар ўзларига “Ким билан биргамиз?” эмас, “Киммиз?”, деб савол беришади [2]. Келиб чиқиши Польшадан бўлган машҳур сиёсатшунос, АҚШ 39-президентининг миллий хавфсизлик бўйича маслаҳатчиси Збигнев Бжезинский ўзининг “Буюк шахмат тахтаси” номли китобида Қўшма Штатларнинг геосиёсий қудрати ва ХХI асрда амалга ошириш мумкин бўлган стратегиялари ҳақида фикр юритади. Бжезинский ўзининг асосий эътиборини Қўшма Штатларнинг Евроосиё, хусусан, Марказий Осиё давлатлари бўйича геосиёсий стратегиясига қаратади. Ўрта Осиёда мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши Россия жануби-шарқий чегарасининг шимолга минг қақиримгача сурилганини англатади, дейди муаллиф [3].

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Раисининг биринчи ўринбосари Содиқ Сафоев ўзининг “Марказий Осиёдаги геосиёсат” номли монографиясида Марказий Осиё минтақаси халқаро ҳамжамиятнинг мустақил субъекти сифатида қайта тикланиши, оламшумул ҳодиса бўлганлиги, Марказий Осиё доирасидаги интеграция ўзининг тарихи, амалга ошириш механизмлари, алоҳида хусусиятлари билан ажралиб туриши, Марказий Осиёнинг янги тарихида содир бўлган ушбу ташаб-

бусларнинг муҳим аҳамиятга эга эканлиги ҳақида ёзади [4]. Россия Халқлар дўстлиги университети илмий ходими Баров Сергей Андреевич томонидан “Марказий Осиё интеграциясининг сиёсий муаммолари” мавзусида тайёрланган диссертациянинг аҳамиятли жиҳати, унда регионал интеграциянинг назарий жиҳатлари билан бир қаторда, унинг амалий сиёсий жиҳатлари ҳам ўрганилганидир [5]. Мазкур илмий ишда интеграция жараёнларининг тарихий ва геосиёсий жиҳатлари ёритилган ҳамда ШХТ, МДХ, ЕОИХ (ЕврАзЭС), КХТ (ОДКБ) мисолларида интеграциялашув моделларининг қиёсий таҳлили амалга оширилган. Диссертацияда ҳамкорликнинг ижтимоий-гуманитар ва сиёсий-ғоявий муаммоларига ҳам урғу берилган. Қозғоғистонлик А.Кошанов ва Б.Хусаиновлар “Марказий Осиё ва Кавказ” журналидаги “Марказий Осиё давлатларининг интеграциялашув муаммолари” номли мақолаларида Марказий Осиё давлатларининг интеграциялашув жараёнлари, унда учрайдиган муаммолар, таъсир этувчи ижобий ва салбий жиҳатларини ўрганишган [6].

Санкт-Петербург давлат университети профессори, сиёсатшунос олима Наталья Еремина “Евразия Эксперт” илмий журналидаги “Ставка на отрыв от России: что стоит за активизацией США в Центральной Азии” (Россиядан қочиш: АҚШнинг Марказий Осиёда фаоллашиши ортида нима туради?) номли мақоласида Қўшма Штатлар кўп йиллар давомида Россияни энг яқин қўшниларидан узиб, уни яккалаб қўйишга ҳаракат қилаётганлиги кўрсатилган [7]. Н.Еремининг таъкидлашича, минтақа мамлакатлари ва Россия Федерациясини умумий тарих боғлайди, уларнинг бозорлари бир-бирига боғлиқ. Бундан ташқари, Россия минтақа мамлакатлари учун хавфсизлик кафолати ҳисобланади.

Тожикистонлик олимлар М.С.Содиқов ва Ф.Х.Фародовларнинг 2020

йилда Тожикистон давлат молия-иқтисод университетининг молиявий-иқтисодий бюллетенида чоп этилган “ШХТ интеграция бирлашмаси доирасида Марказий Осиё давлатларининг иқтисодий интеграцияси” номли мақоласида Шанхай ҳамкорлик ташкилоти интеграция бирлашмаси доирасида Марказий Осиё давлатларининг иқтисодий интеграциялашуви масалалари таҳлил қилинган. Мақоланинг эътиборга молик жиҳати шундаки, унда Марказий Осиё мамлакатлари макроиқтисодий кўрсаткичлари динамикасини таҳлил қилиш асосида ШХТ амалий фаолияти самардорлиги, шунингдек, ШХТ дастурлари доирасида Марказий Осиё давлатларининг бир-бири билан ўзаро алоқалар характери, ўзаро манфаатли ҳамкорлик ва минтақани янада ривожлантириш масалалари белгилаб берилганлиги акс этган [8]. Мақола якунида муаллифлар минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва ҳамкорликни ривожлантиришда замонавий чақириқ ва таҳдидларга қарши курашиш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратишган. Уларнинг фикрича, ШХТ янги турдаги минтақавий ҳамкорлик ташкилоти сифатида бутун жаҳон иқтисодиётини ривожлантиришнинг ҳаракатлантирувчи кучига айланиши мумкин.

Юқоридаги ижобий фикрлар билан бир қаторда, айрим мутахассислар томонидан Марказий Осиё давлатларининг интеграциялашуви жараёни пессимистик руҳда баҳоланмоқда. Хусусан, Россия Иқтисодиёт олий мактаби Миллий тадқиқот институти илмий ходими Дарья Рекеда яқин келажакда Марказий Осиёда интеграцион бирлашманинг барқарор форматини яратиш даргумон, деб ёзади [9]. Унинг айтишича, геосиёсий босим шароитида Марказий Осиё давлатлари ўзларини постсовет давлатлари уюшмаси сифатида эмас, балки ташқи дунё билан мустақил алоқа қилиш учун барқарор ва истиқболли

минтақа сифатида кўрсатишга интилади. Улар минтақавий ҳамкорликка интилмоқда, лекин интеграциянинг барқарор, институционал шаклларини яратишда сустлик қилишмоқда, бундай уринишлар 1990-2000 йилларда ҳам кузатилган. Бутун минтақанинг жаҳон ҳамжамиятидаги иштирокини оширишга қаратилган шарт-шароитларнинг қай даражада тайёрлигини келгуси йилларда кўришимиз мумкин, дея хулоса қилади у. Албатта, юқорида қайд қилинган материаллардан ташқари, манбалар талайгина. Уларнинг барчасини катта бўлмаган бир мақолада бирлаштириш илмий жиҳатдан мушкул ва мантиқий жиҳатдан ҳам жуда тўғри деб бўлмайди.

2. АҚШ ва Европа Иттифоқининг Марказий Осиё бўйича стратегиялари ва уларнинг амалиётга татбиқ этилиши натижаларини ўрганишга бағишланган изланишлар

Украинадаги уруш ва Россияга қарши санкциялар давом этаётган бир пайтда АҚШ ва Европа Иттифоқи томонидан илгари сурилаётган янги иқтисодий дастурлар Марказий Осиё давлатлари учун муҳим аҳамиятга эга. Агар барча масалаларни ҳисобга олсак, Марказий Осиёнинг аҳамияти сезиларли даражада ошади. Минтақавий давлатларнинг асосий мақсади ўз суверенитети, мустақиллиги, ҳудудий яхлитлиги ва унитар тузилмаларини ҳеч бир ўйинчининг ҳукмронлигисиз ҳимоя қилишдир. Шу боис Марказий Осиё республикалари куч марказлари ўртасидаги мувозанатни сақлаган ҳолда кўп векторли ва кўп қиррали ташқи сиёсатини давом эттиради, деб айтишимиз мумкин. Ушбу ёндашув доирасида АҚШ – Марказий Осиё муносабатлари ҳам яхшиланишда давом этади, десак бўлади. Бироқ, бу муносабатлар минтақани Вашингтон кутганидек, Россияга қарши ўйинчи сифатида шакллантиришда ўзини намоён қила олмайди, чунки минтақа давлатла-

рида ҳанузгача Россиянинг мавқеи кучлилигича қолмоқда.

Москва давлат университети тадқиқотчиси Р.А.Гумеровнинг “АҚШ, Хитой ва Россиянинг Марказий Осиёдаги геосиёсий манфаатлари” (“Геополитические интересы США, Китая и России в Центральной Азии”) мавзuidaги сиёсий фанлар доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси ўрганилаётган мавзу бўйича катта аҳамият касб этади, чунки мазкур асар Марказий Осиё минтақасининг геосиёсий муносабатлар тизимидаги ўрнини ўрганишга бағишланган бўлиб, унда АҚШ, Хитой ва Россиянинг минтақага бўлган қизиқишлари қиёсий таҳлил қилинган [10]. Иқтисодий жиҳатдан яна бир нарсани унутмаслик лозимки, АҚШнинг ташқи савдо айланмасида Марказий Осиё давлатларининг улуши 2018-2024 йилларда бор йўғи 0,1%ни, мазкур даврда Марказий Осиё давлатларининг ташқи савдо айланмасида АҚШнинг улуши эса, 2,1%ни ташкил этди [11]. Бу эса, минтақа АҚШ манфаатларидан биров йироқлигидан далолат беради.

Охирги пайтларгача Марказий Осиёга нисбатан энг нуфузли ўйинчилар Россия, АҚШ ва Хитой эди, лекин яқинда Европа Иттифоқи ҳам мазкур минтақага алоҳида қизиқиш кўрсата бошлади. Мавзуга оид адабиётлар таҳлили ўтган асрнинг 90-йилларидан Европа Иттифоқи ўзининг стратегик таъсирини Марказий Осиёнинг янги давлатларига кенгайтириш сиёсатини олиб бораётганидан далолат беради. Хусусан, Россия Фанлар академиясининг Европа институти директори муовини, профессор Михаил Носов ўзининг “Европа Иттифоқи ва Марказий Осиё” (“Евросоюз и Центральная Азия”) мақоласида Европа Иттифоқининг мустақилликка эришган Марказий Осиё давлатларига қизиқиши сабаблари, тарихи, ўзига хос жиҳатларини очиб берган. Носовнинг фикрича, бу қизиқишлар 2001 йил 11 сентябрь

воқеаларидан кейин кучайган. Европанинг Афғонистондаги урушга аралашуви, Марказий Осиё давлатлари ҳудудларининг НАТО кучлари томонидан фойдаланиши мазкур минтақада ЕИ пойдеворини мустаҳкамлашга асос бўлди. Носов ўз асарида Европа Комиссиясининг 1994 йилда қабул қилинган “Осиёда янги стратегия сари” ҳужжатида биринчи марта Европа Иттифоқи ва Осиё ўртасидаги муносабатлар муаммолари ҳар томонлама кўриб чиқилган эди, деган фикрни беради. 2001 йилда қабул қилинган ҳужжат “Европа ва Осиё: кенгайтирилган стратегик ҳамкорлик дастури” деб номланган. Олимнинг таъкидлашича, Совет Иттифоқининг қулаши, Москванинг минтақадаги иқтисодий ва сиёсий таъсирининг камайиши маълум даражада сиёсий бўшлиқни юзага келтирди, бу эса, Ғарб ва хусусан, Европа Иттифоқининг бу ерда ўз мавқеини мустаҳкамлаш сиёсатини кучайтирмасдан қолмади [12]. Бу жиҳатларни ЕИ ўзининг 2019 йилда Марказий Осиё бўйича қабул қилган янги стратегиясида инобатга олди, дейишимиз мумкин.

Неофункционализм ва Европа интеграцияси назариясининг асосчиси Эрнст Хаас ўзининг “The uniting of Europe” in “The EU. Readings on theory and practice of European integration” (“Европанинг бирлашуви, Европа Иттифоқи. Европа интеграцияси назарияси ва амалиёти”) номли китобида Марказий Осиё Европанинг интеграциялашув тажрибасидан фойдаланиш учун ноёб ҳудуд ҳисобланишини таъкидлаган эди. Унинг фикрига кўра, ҳозир Марказий Осиё Европанинг интеграция жараёнигача бўлган хусусиятларига эга [13].

2014-2019 йиллар Европа Иттифоқининг ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича Олий вакили – Федерика Могеринининг 2017 йил 9 ноябрь куни “Газета.uz” нашрига берган интервьюсида: “Европа Иттифоқининг Марказий Осиё мамлакатлари билан муносаба-

ти бошқа давлатлар ва кучлар билан рақобатлашиш учун қурилади, бизнинг ҳаракатларимиз минтақада яшовчи одамларнинг турмуш тарзини фақат яхшилашга йўналтирилган”, – дея таъкидлаган эди.

Юқорида номи қайд этилган Санкт-Петербург давлат университети профессори Наталья Ерёминанинг “ЕВРАЗИЯ-ЭКСПЕРТ” илмий журнаlining 2019 йил 15 июлида чоп этилган “Евроиттифоқ Марказий Осиёда: кириб бориш стратегияси” (“Евросоюз в Центральной Азии: стратегия проникновения”) номли мақоласида ЕИ Марказий Осиё давлатлари билан фаол ҳамкорликни 2001 йилдан, яъни Афғонистондаги аксилтеррористик ҳаракатларда қатнашишдан бошлаганлиги айtilган. Н.Ерёминанинг мақолада таъкидлашича, Марказий Осиё давлатлари билан муносабатлар ЕИнинг 2003 йилда тасдиқланган “Хавфсизлик стратегияси”, 2007 йилда тасдиқланган “ЕИ ва Марказий Осиё: янги ҳамкорлик стратегияси”, кейинчалик мазкур стратегиянинг 2015 ва 2019 йилларда яна янгиланган вариантлари асосида амалга оширилмоқда. ЕИнинг барча стратегияларида МО давлатлари билан хавфсизлик, энергетика, транспорт, рақамли технологиялар соҳалари бўйича ҳамкорликнинг умумий тамойилларини шакллантириш мақсад сифатида қабул қилинган [14]. Шу билан бирга, Ерёминанинг фикрича, янги стратегия минтақада Россия ва Хитойнинг ўрнини инobatга олмаган. Қозоғистон Республикаси биринчи Президенти фонди ҳузуридаги Жаҳон иқтисодиёти институти эксперти Гулсана Тулепбергеновнинг “Центральная Азия и Кавказ” (Маркзий Осиё ва Кавказ) илмий журнаlining 2009 йил 1-сонида чоп этилган “Катта Марказий Осиё лойиҳаси: вазият таҳлили ва эволюция” номли мақоласида 2005 йилда бошланган Катта Марказий Осиё (КМО) лойиҳаси Марказий Осиё республикаларининг АҚШ ташқи сиёса-

тининг устувор йўналишлари ва хавфсизлик сиёсати тизимидаги аҳамиятини тасдиқлайди [15]. Ушбу лойиҳанинг пайдо бўлиши, биринчи навбатда, Марказий Осиёда кучлар мувозанатининг Россия-Хитой фойдасига ўзгариши билан боғлиқ бўлиб, уларнинг геосиёсий муаммоларига адекват стратегик жавоб бериш зарурати билан боғлиқ. Шу билан бирга, Катта Марказий Осиё ғояси АҚШ ва Европа Иттифоқи томонидан минтақада амалга ошириладиган сиёсатнинг концептуал ва мафкуравий асоси бўлиб, унинг янги талқини бўлишига даъво қилади, гарчи у, шубҳасиз, Глобал Ғарбнинг минтақавий сиёсатининг аввалги барча ташқи сиёсат назарияси ва амалиётининг мантиқий давоми ҳисобланади. Г.Тулепбергеновнинг фикрини мантиқий давом эттирган ҳолда АҚШ томонидан геосиёсий, ҳарбий-сиёсий ва геоиқтисодий вазиятни керакли тарзда бошқариш учун Марказий Осиё, Каспий минтақаси ва Афғонистонга нисбатан қўлланиладиган стратегик матрица дейишимиз мумкин.

Россия Ташқи ишлар вазирлиги ҳузуридаги Москва давлат халқаро муносабатлар университети (МГИМО) аспиранти Г.И.Акказиевнинг МДХМУ – Университет солномасининг 2012 йил 3-сонида чоп этилган “Европа Иттифоқининг замонавий Марказий Осиё сиёсати: Марказий Осиёдаги ривожланиш тенденциялари” (“Современная центральноазиатская политика Европейского союза: тенденции развития”) номли мақоласида, хусусан, энергетика, транспорт ва хавфсизликка таҳдидларга қарши курашиш каби устувор сиёсат йўналишлари кўриб чиқилган [16]. Мақолада муаллиф Марказий Осиёда Европа Иттифоқининг энергетик манфаатларини таъминлаш, транспорт сиёсатини амалга ошириш масалаларига, шунингдек, Брюсселнинг Марказий Осиё мамлакатларида гиёҳванд моддалар савдоси ва терроризмга қарши

курашиш стратегиясига катта эътибор қаратилган.

Шу билан бир қаторда, россиялик олима Е.Г.Гарбузарованинг “Марказий Осиё жаҳон тартибининг ўзгариши шароитида” мавзuidaги сиёсий фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертация иши АҚШ ва Европа Иттифоқи, Хитой, Россия ва бошқа давлатларининг Марказий Осиё минтақасидаги сиёсий манфаатларини, шунингдек, ташқи ўйинчиларнинг мазкур ҳудудга нисбатан “юмшоқ куч” сиёсатини ўрганишга бағишланган [17]. Тадқиқотчи ўз ишида Вашингтон ва Брюссель минтақада бошқа давлатларининг манфаатларини пасайтиришга ҳаракат қилишини асослаган.

Фикримизча, Европа Иттифоқи Марказий Осиё мамлакатларига нисбатан доимо ўз стратегиясига эга бўлган, бу АҚШ манфаатларига бевосита мос келмаса ҳам (айниқса, охирги пайтлар). Буни ҳатто Вашингтон стратегияси билан рақобатлашувчи сифатида ҳам кўриш мумкин. Брюссель Европа Иттифоқининг СССРдан қолган маконга киришини Қўшма Штатлар томонидан тан олиниши ва тенг ҳуқуқли шериклик мақомига эришиш йўли деб ҳисоблайди. Чунки географик жиҳатдан ЕИ мамлакатлари постсовет давлатлари билан ҳамкорлик қилиш учун кўпроқ имкониятларга эга. Америка-Европа муносабатларининг кескинлашуви фонида Европа Иттифоқи Марказий Осиё мамлакатлари ҳудудида ўз позицияларини мустаҳкамлашга умид қилмоқда, чунки унинг ресурс ва транзит салоҳияти, энергетика ресурсларининг етишмаслиги, АҚШ билан транспорт-логистика соҳасидаги ҳозирги баҳсли ҳамкорликнинг ўрнини қоплаши мумкин. Бу вектор Брюсселнинг Украина инқирози бўйича позицияси контекстида янада муҳим бўлиб, бу Европа Иттифоқи дастурларининг Россияга қарши характерига таъсир қилади. Шу боис, ҳозирги

даврда Марказий Осиё минтақасида ЕИ давлатларининг ташаббуси ортиб бораётганини кузатишимиз мумкин. Қўшма Штатлар сиёсатида минтақа давлатлари билан ҳамкорликда, дастлаб, ҳарбий жиҳатларга эътибор қаратилди, айнқса, афғон омили контекстида. Европа Иттифоқи, айна дамда, транспорт, логистика ва энергетика лойиҳаларига эътибор қаратмоқда ҳамда яшил ва рақамли ўтиш ҳамда “демократизация”ни қўллаб-қувватламоқда. Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, барча лойиҳалар минтақа мамлакатлари ва Россия ўртасидаги ўзаро алоқаларни чеклашга қаратилган. 2025 йил 3-4 апрель кунлари Ўзбекистонда бўлиб ўтган “Европа Иттифоқи – Марказий Осиё давлатлари етакчилари саммити” Брюсселнинг ана шу мақсадлари мавжудлигини яна бир бор тасдиқлади.

Европа Иттифоқининг Марказий Осиё мамлакатларидаги фаолиятининг турли жабҳаларига эътибор қаратсак, у Россияни ушбу давлатлар учун муҳим ҳамкор сифатидаги ўрнидан сиқиб чиқаришга интилаётганини аниқ кўришимиз мумкин. Брюссель МО иқтисодиётини диверсификация қилиш орқали Россия ва Хитой таъсиридан халос бўлишларига ёрдам бера олишига ишонади (ёки ишонтиришга ҳаракат қилади), бунда минтақа давлатларининг барчаси МДХ ва ШХТ аъзоси, Қозоғистон ва Қирғизистон, шунингдек, ЕОИИ аъзоси эканлигини сезмаслик мумкин эмас. 2022 йилдан бошлаб, ЕИ минтақадаги иштирокини сезиларли даражада кучайтирди, турли даражадаги учрашувлар ўтказди ва ўтказмоқда. 2023 йилда ҳамкорликнинг йўл харитаси тақдим этилди, унинг мақсади Марказий Осиё давлатларининг Европа Иттифоқи турли дастурлари, биринчи навбатда, инфратузилма лойиҳалари билан барча турдаги алоқаларини ошириш, шунингдек, Брюсселнинг Марказий Осиё давлатларининг яшил ва рақамли энергетикага ўтиш жараё-

ни устидан назоратини таъминлашдан иборат. Ушбу дастурларнинг аксарияти “european global gateway”^{*} ташаббуси доирасида молиялаштирилмоқда.

Шунингдек, “Йўл харитаси”да томонлар ўртасидаги сиёсий мулоқотни кучайтириш, жумладан, инсон ҳуқуқлари ва бошқарув соҳасидаги муаммоларни ҳал этишга алоҳида эътибор қаратилган. Ҳужжатда айтилишича, Брюссель самарали бошқарувни тарғиб қилиш ва унинг меъёрлари ҳамда стандартларини мамлакатлар қонунчилигига жорий этиш вазифасини ўз зиммасига олади. Яъни, моҳиятан, устоз ёки ўқитувчи, айни пайтда, судья вазифасини ҳам бажаради, бу соҳадаги вазиятга ўз баҳосини беради. Ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва минтақа мамлакатларидаги сиёсий жараёнлар устидан назоратни сақлаб қолиш мақсадида, ЕИ кенгайтирилган шериклик ва ҳамкорлик тўғрисида битимлар тузади (Туркманистон ушбу келишувлар тизимига кирмаган). Бундан ташқари, Қирғизистон, Тожикистон ва Ўзбекистон Савдо имтиёзларининг умумий схемасида (GCP+) иштирок этиши туфайли Европа Иттифоқи бозорида товарлар учун қўшимча квоталар олади. Бу тизим Европа Иттифоқи билан ҳамкорлик қилаётган мамлакатлар иқтисодининг заифлигини аниқлайдиган, сиёсий ислохотлар ва стандартларни амалга оширишни талаб қилувчи ҳамда барқарор ривожланиш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришга мажбурлайдиган, квотани бекор қилиш орқали “рағбатлантирувчи” “демократизатор” сифатида ҳаракат қилиш имконини беради.

Брюсселнинг Россия ва Хитойни Марказий Осиё мамлакатлари учун асосий шериклар сифатидаги мавқеидан сиқиб чиқаришга интилишига қарамай, унинг ўзи билан умумий савдо айланмаси аҳамиятсизлигича қолмоқда ва Европа Иттифоқига аъзо давлатларнинг сармоялари Хитойниқидан анча

паст. Европа Иттифоқининг минтақа давлатлари учун иккинчи муҳим савдо шеригига айлангани ҳақидаги даъвоси ҳам ҳақиқатга тўғри келмайди. Бунинг исботи сифатида, Ўзбекистоннинг Хитой билан 2024 йилдаги савдо айланмаси – 12,49 миллиард долларни, Россия билан – 11,63 миллиард долларни, Европа Иттифоқининг 27 та мамлакатлари билан бор-йўғи 6,4 миллиард долларни ташкил этганини келтириш kifоя. Бундай шароитда Брюссель расмийлари Марказий Осиё давлатлари билан савдо айланмасини кучайтириш контекстида ҳамма нарсанинг четга сурилгани ҳақида гапириб, фактларга эътибор бермаётганини кўришимиз мумкин. Шу билан бирга, 2022 йилдан бошлаб, Европа Иттифоқидан минтақа мамлакатларига саноат товарлари етказиб бериш кўпайганини таъкидлаш жоиз, бу жиҳат икки томонлама муносабатларнинг мустаҳкамланиши билан эмас, балки кўпроқ Россияга қарши санкцияларни кўпайтириш билан изоҳланиши мумкин. Шунинг учун Брюссель олдида ҳозир мураккаб вазифа турибди: бир томондан, минтақа мамлакатларини Россияга қарши санкцияларга риоя қилишга мажбурлаш, иккинчи томондан, савдо-иқтисодий ҳамкорликнинг ўсиш суръатларини сақлаб қолиш.

3. Хитойнинг Марказий Осиё бўйича сиёсий ва иқтисодий сиёсати йўналишида тайёрланган асарлар таҳлили

Буюк британиялик Рафаэлло Пантуччи ва Александрос Петерсеннинг “Sinostan. China’s Inadvertent Empire” (“Синостон: Хитойнинг бехос империяси”) номли китобида Пекиннинг Марказий Осиёдаги стратегияси мисолида Хитойнинг империя сифатидаги кўтарилиши изоҳланган. Китобда муаллифлар Марказий Осиёнинг Хитой учун ҳам ички сиёсати, ҳам глобал мақсадлари нуқтаи назаридан қанчалик муҳим эканини

^{*} Европа Иттифоқининг глобал иқтисодий сиёсат лойиҳаси.

кўрсатиб беришган [18]. Ўзбекистонлик хитойшунос олим А.Хўжаевнинг “Марказий Осиёда Хитой омили” номли монографиясида Хитойнинг Ўрта Осиё билан қадим замонлардан, то Хитой Халқ Республикаси (ХХР) ташкил топгунича бўлган вақтдаги муносабатлари ўрганилган бўлиб, унда аксарият хитой манбалари асосида Хитой Халқ Республикасининг ривожланиши, Марказий Осиё минтақасидаги ҳолатга таъсири кўрсатилган. Монографияда Марказий Осиё минтақаси ривожига жиддий таъсир кўрсатувчи қатор омилларга алоҳида эътибор қаратилган [19]. Хитойлик Марказий Осиё бўйича мутахассис Син Гуанченнинг “Чжунго хэ синь дули дэ чжунъя гоцзя гуаньси” (“Хитойнинг Марказий Осиёнинг янги мустақил давлатлари билан алоқалари”) номли монографиясида собиқ СССР парчаланганидан кейинги Марказий Осиёдаги геосиёсий вазият таҳлил қилинган ва уларга нисбатан Хитойнинг янги сиёсатини шакллантиришда муаллифлик қарашлари ифодаланган [20].

Россиялик олимлар А.Р.Гончаренко ва А.В.Монойлонинг “Ҳозирги босқичда Хитойнинг Марказий Осиёдаги стратегияси” номли тадқиқот иши Хитой ва Марказий Осиё минтақаси давлатлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик стратегиясини ўрганиш масаласига бағишланган бўлиб, муаллифлар фикрича, “ҳозирги босқич – ХХРнинг минтақадаги мақсадлари ва уларга эришиш учун фойдаланиладиган воситаларни аниқлаш босқичи”, дейилади [21]. Натижада, Марказий Осиё республикалари уларнинг ресурсларидан фойдаланишга ва миллий элита устидан таъсир ўтказишга интилаётган, иқтисодий, ахборот-мафкуравий, кибермаконга таъсир ўтказувчи ташқи ўйинчилар учун рақобат майдони бўлиб қолади. Россия ҳукумати ҳузуридаги молиявий университет доценти Э.В.Махмутованинг “Хитойнинг Марказий Осиёдаги янги сиёсий механизми тўғрисида” номли мақоласида

халқаро кескинликнинг давом этиши ва Америка дипломатиясининг минтақада фаоллашуви фонида Хитой ва Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги муносабатларнинг янги босқичга кўтарилиши тахмин қилинади [22]. 2022 йил ХХР ва Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилганининг 30 йиллиги нишонланди ва 2023 йилнинг май ойида Хитой-Марказий Осиё биринчи саммити бўлиб ўтди. Илгари ХХР ва минтақа давлатлари ўртасидаги муносабатлар махсус форум доирасида институтлаштирилмаган эди, улар Хитойнинг “Бир камар, бир йўл” ташаббуси доирасида икки томонлама форматда ҳам, ШХТ доирасида ҳам ривожланиб келди. ШХТ доирасида Россия, Ҳиндистон, Покистон каби бошқа йирик минтақавий “ўйинчилар” мажудлигини ҳам унутмаслик лозим. Ушбу муаллифнинг яна бир мақоласи “Хитойнинг Марказий Осиёдаги юмшоқ кучи” деб номланган бўлиб, унда Хитой ташқи сиёсатини амалга оширишда қандай қилиб ажойиб натижаларга эришилгани ёритилган [23]. Сўнгги йилларда Хитой чет элларда Хитой таъсирини кенгайтиришга қаратилган барқарор институтлар тизимини яратди ва ривожлантирмоқда. Хитой нафақат у билан умумий чегарага эга, балки “Бир камар ва йўл” глобал лойиҳасининг бир қисми бўлган Марказий Осиёдаги “юмшоқ куч” сиёсати йўлида юқори фаолликни намойиш этмоқда.

Қозоғистонлик тадқиқотчилар Д.С. Раев ва А.Э. Илимхўжаларнинг “Хитойнинг Марказий Осиёдаги ўрни ва манфаатларининг таҳлили” номли мақоласида Хитойнинг Марказий Осиёдаги ташқи сиёсати ўрганилган. Тадқиқотда сиёсий, иқтисодий ва энергетика масалалари қамраб олинган. Муаллифларнинг фикрича, Хитой Марказий Осиёга асосий савдо майдони ва энергия ресурслари манбаи сифатида қарайди, бу эса, унинг иқтисодий ўси-

шини таъминлашда муҳим омил ҳисобланади [24]. Бунга қўшимча сифатида таъкидлаш мумкинки, Хитой Марказий Осиёда барқарорликни таъминлашга катта аҳамият беради, чунки минтақада юзага келиши мумкин бўлган ҳар қандай тартибсизлик унинг ички ишларига, жумладан, Шинжондаги вазиятга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шунинг учун Хитой минтақадаги таъсирини кучайтириш учун сиёсий воситалардан ҳам фойдаланади. Қозоғистонлик Даря Матяшева ўзининг “Хитой қандай ғояларни Марказий Осиёга олиб кирмоқчи” (“Какие идеи Китай пытается транспортировать в Центральную Азию”) номли мақоласида бугунги куннинг асосий муаммолардан бири бўлган Марказий Осиё давлатлари ҳудудида Хитой диаспорасининг тезлик билан ўсиши тўғрисида тўхтайди. Унинг сўзларига кўра, Тожикистон аҳолиси, асосан, Россияда ишлаб юрган бир вақтда, мамлакатдаги асосий ва катта-катта объектларни хитойликлар қурмоқда. Қозоғистонда ҳозир 500 мингдан ортиқ хитойликлар бор. 19 миллион аҳолига эга Қозоғистон учун бу ниҳоятда кўп. Агар диаспоранинг тезлик билан ўсишини инобатга олсак, 10 йилдан кейин улар сони 3 баробар кўп бўлади. 20 йилдан кейин эса, энг катта диаспорага айланади. 30 йилдан кейин қозоқларнинг ўзлари мамлакатнинг кичик диаспораси бўлиб қолиш эҳтимоли катта, албатта, агар вазият ўзгармаса [25]. Эътибор учун, бу ҳолат бугунги кунда Марказий Осиёнинг бошқа давлатлари учун ҳам долзарб.

4. Россия-Украина уруши фонида Марказий Осиё давлатлари билан муносабатларига бағишланган тадқиқотлар

Россиянинг Украинадаги махсус операцияси (босқини, уруши) бошлангандан кейин АҚШ, Европа Иттифоқи, Буюк Британия, Япония, Канада ва бошқа бир қатор давлатлар Россияга иқтисодий босим кампаниясини бошлади. Санкция чекловлари савдо, молия,

энергетика, транспорт тизимлари каби кўплаб соҳаларга, шунингдек, жисмоний шахсларга таъсир кўрсатди. Таъминот занжиридаги узилишлар, молиявий чекловлар ва активларнинг музлатилиши Россияга юк транзитини Марказий Осиё давлатлари орқали сезиларли даражада оширишга олиб келди.

2022 йил март ойидан бери минглаб россиялик ишбилармонлар, корхона ва компаниялар вакиллари ҳамкорлик бўйича музокаралар олиб бориш учун Марказий Осиёга сафар қилдилар. Минтақада ишбилармонлик фаоллиги бир неча бараварга ошди – Остона, Бишкек ва Тошкентда самолёт двигателлари, электроника, станоклар ва ҳоказо икки мақсадли маҳсулотлар етказиб бериш бўйича мунтазам музокаралар олиб борилмоқда.

Россия ва Ғарб давлатлари ўртасидаги зиддиятлар, шунингдек, халқаро муносабатлар тизимининг таназзулга учраши Марказий Осиё мамлакатларига дунёдаги ўз ролини қайта кўриб чиқиш, бир-бири билан ва ташқи дунё билан янги муносабатлар ўрнатиш ҳамда минтақанинг иқтисодий ривожланишига туртки бериш имкониятини яратди, дейди “Регнум” нашрининг эксперти Григорий Михайлов “Марказий Осиё: рақобат ё ҳамкорлик” номли мақоласида [26]. Эксперт ҳақ, аммо таъкидлаш жоизки, охириги уч-тўрт йил мобайнида минтақа давлатларининг ўзаро савдо айланмасида ўсиш кузатилаётгани йўқ. Бу эса, МО давлатларининг интеграциялашув жараёнида айрим муаммоли жиҳатларнинг мавжудлигидан далолат беради.

Берлиндаги Карнеги Россия-Евросиё маркази илмий ходими Темур Умаров, дастлаб, Россия Марказий Осиё учун керакмас ҳамкорга айланди, яъни у билан ҳамкорлик қилиш фойдали эмас, деган фикр ҳукмрон бўла бошлади, дейди. Бироқ, сўнгги бир-икки йилдаги уруш бошқа ҳақиқатни кўрсатди. Россия яккаланиб қолган ва мисли кўрилмаган

санкцияларга учраган давлат иқтисодий муаммоларига қарамай, минтақа учун муҳим ҳамкор бўлиб қолмоқда. Орадан уч йилдан кўпроқ муддат ўтиб, Москва Марказий Осиёдаги авторитар режимлар учун айрим соҳаларда қимматли ҳамкор бўлиб қолмоқда [27]. Бундай шароитда маълумотлар таҳлили Россия учун минтақанинг бешта давлатини ҳам санкциялардан холи ҳудуд сифатида кўриш мақсадга мувофиқ ва албатта, у бундан фойдаланади.

“Озодлик”нинг Олмаотадаги Марказий Осиё бўйича мухбири Крис Риклтоннинг фикрига кўра, Қозоғистон Украина шарқидаги Россия томонидан қўллаб-қувватланаётган янги ҳудудларни тан олишни рад этди. Қозоғистон президенти 2023 йилнинг сентябрь ойида Нью-Йоркдаги БМТ Бош Ассамблеяси чоғида АҚШ президенти ва унинг бешта марказий осиелик ҳамкасблари ўртасида бўлиб ўтган илк учрашувда Жо Байден билан бирга фахрли ўринни эгаллади. 2024 йили бешта давлат етакчилари ва Германия канцлери Олаф Шольц ўртасида 5+1 форматдаги музокаралар бўлиб ўтди, сўнгра Франция етакчиси Эммануэль Макрон Қозоғистон ва Ўзбекистонга ташриф буюрди. Токаев Туркия ва умуман, Яқин Шарқ каби давлатлар билан ҳам алоқаларни мустаҳкамлашдан қочмаяпти [28]. Бу эса, сиёсий шарҳловчи Крис Риклтон айтганидек, “Қозоғистоннинг икки стулда ўтиришига” муваффақ бўлаётганлигини кўрсатади.

Санкт-Петербург университети олимлари Е.Г. Пономарёва ва Г.А. Рудовлар Марказий Осиё минтақаси миллий ва диний туйғулар жаҳон тизимининг сиёсий ривожланишига таъсири даражаси бўйича Болқон ва Кавказ билан таққосланадиган мураккаб геосиёсий қарама-қаршиликлар ва этник-диний тугунни ифодалайди, деган фикрни билдиришган. Муаллифлар фикрича, Россия учун бу алоҳида манфаатлар соҳаси, шу жумладан, Марказий Осиё давлат-

ларида рус тилида сўзлашувчи аҳолининг кўплиги сабабли. Бироқ, Россия Марказий Осиё минтақасида ўз мавқеини секин-аста йўқотмоқда. Бу мамлакатларда етакчи ролини қайтариш ёки кучайтириш учун ўзаро ҳамкорликнинг янги ёндашувлари ва форматлари, биринчи навбатда, ижтимоий-гуманитар соҳалардаги ҳамкорликни кучайтириш зарур [29]. Мақолада минтақа давлатларининг дунёдаги сиёсий вазиятга таъсири сабаблари муаммо сифатида уч гуруҳга бўлиб кўриб чиқилган. Улар: иқтисодиёт, юмшоқ куч ресурслари ва дин каби омиллар.

Россия Фанлар академияси Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро муносабатлар институтининг (ИМЕМО РАН) Постсовет мамлакатлар муаммоларини ўрганиш маркази катта илмий ходими Станислав Притчин Валдай дискуссия клуби иккинчи конференцияси материаллари тўпламида [30]. Россия ташқи сиёсатининг Шарққа бурилиши, аввалроқ эълон қилинган, аммо бугунги кунда тобора долзарб бўлиб бораётган Марказий Осиёдаги стратегик шериклар билан муносабатларни тикламасдан мумкин эмас, бу Россия ва Жанубий Осиё мамлакатлари ўртасидаги асосий транзит майдон, боғловчи бўғинга айланиши кераклиги ҳақида ёзади.

Россия Фанлар академиясининг Жамиятшунослик фанлари илмий маълумотлар институти илмий ходимлари Д.Кудряшова, З.Рожкова ва М.Майороваларнинг “Россия и новые государства Евразии” журналининг 2023 йил 2-сонидан чоп этилган “Россия-Ўзбекистон муносабатлари: ҳозирги ҳолати ва истиқболлари” (Российско-узбекские отношения: состояние и перспективы) номли мақоласи Россия-Ўзбекистон муносабатларининг ҳозирги ҳолати таҳлиliga бағишланган. Мақолада асосий эътибор ҳамкорликнинг асосий йўналишлари: иқтисодий, сиёсий, ижтимоий-маданий, ҳарбий-техникавий соҳаларга

қаратилган. Айрим қийинчиликларга қарамай, ҳозирги босқичда Россия Федерацияси ва Ўзбекистон Республикаси ўртасидаги муносабатлар тобора изчил, барқарор ва прагматик руҳда ривожланиб бормоқда, ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари такомиллаштирилиб, ягона таълим, маданий ва технологик макон шакллантирилмоқда, логистика йўлаклари, минтақада хавфсизликка таҳдидларнинг олдини олиш ва бартараф этиш чора-тадбирлари фаол ишлаб чиқилмоқда, дейилади мақолада [31]. Бунга қўшимча сифатида таъкидлашимиз мумкинки, икки томонлама муносабатларда таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар асосида манфаатларнинг шаклланиши кўриб чиқилган, чунки ҳар бир давлатнинг мақсадлари, вазифалари ва позициясини тушунмасдан туриб, оптимал ташқи сиёсат йўналиши ва ҳамкорлик концепциясини ишлаб чиқиш мумкин эмас.

Европадаги Глазго университетининг Евроосиё тадқиқотлари маркази профессори Лука Анческининг фикрича, афтидан, Марказий Осиё республикалари Россиянинг Украинага бостириб кириши натижасида юзага келган қутбланган геосиёсий муҳитда анча муваффақиятли ҳаракат қилмоқда. Минтақанинг асосий ўйинчилари бўлмиш Қозоғистон ва Ўзбекистон Кремлдан масофани сақлаш позициясини эгаллашди. Улар давом этаётган босқинни жиддий танқид қилмасалар ҳам, Россиянинг тўла-тўқис тарафдорлари ҳисобланмайдилар [32]. Урушнинг иқтисодий жиҳатларига назар ташлайдиган бўлсак, босқиндан Марказий Осиё давлатлари ҳам фойда кўрди. Минтақанинг энг қашшоқ иқтисодлари, яъни Қирғизистон ва Тожикистон учун муҳим бўлган Россиядан пул ўтказмаларининг ўсиши Россия билан ўзаро савдо ҳажмининг ошиши билан бирга, минтақада иқтисодий ўсиш истиқболларини оширди. Европа тикланиш ва тараққиёт банкининг

ҳисоботида кўра, 2023 йилда Марказий Осиё мамлакатларида жадал ўсиш кузатилган. Бунда Тожикистон етакчи ўринни эгаллаб турибди, бу йил ЯИМ ўсиши 7,5 фоизни ташкил этди, иккинчи ўринда – Ўзбекистон (6,5 фоиз), Қозоғистон (5 фоиз) ва Қирғизистон (4,6 фоиз) [33].

Тбилисидаги Европа университети профессори Эмил Авдалианининг таъкидлашича, Украинадаги уруш Марказий Осиё давлатларини ташқи сиёсатда дадилроқ бўлишга мажбур қилди ва минтақанинг глобал савдо йўлаги сифатидаги аҳамиятини оширди. Унинг фикрига кўра, 2022 йил февралигача Европа Иттифоқи ҳам, Хитой ҳам Россияни, кенг қамровли темир йўл тармоғи ва юмшоқ божхона қоидалари сабаб, Осиё ва Европа ўртасидаги асосий савдо йўли деб ҳисобларди. Ўша пайтда Қора денгиздан Каспий денгизи орқали Марказий Осиёга чиқадиغان Ўрта йўлак (Транскаспий халқаро транспорт йўли деб ҳам аталади) сояда қолиб, йирик давлатларнинг эътиборини ўзига кам тортган эди [34]. Аммо Россия босқинидан кейин вазият ўзгарди. Ҳозирда Ғарб давлатлари, Хитой, Туркия ва йўл бўйлаб жойлашган Марказий Осиё давлатлари уни кенгайтиришга ҳаракат қилмоқда. Орадан бироз вақт ўтиб, бу йўлаklar Марказий Осиё давлатлари учун асосий логистикага айланиш эҳтимоли юқори. Бунга исбот сифатида шу йилнинг 3-4 март кунлари Самарқандда ўтказилган “Европа Иттифоқи – Марказий Осиё” саммити натижалари бўйича Европа Иттифоқи ва Марказий Осиё давлатлари “Транскаспий транспорт йўлаги”нинг Мувофиқлаштирувчи платформаси ва у бўйлаб муҳим инфратузилма лойиҳаларини қўллаб-қувватлашга келишиб олинганлигини таъкидлаш мумкин.

Пекиннинг “Бир камар, бир йўл” ташаббуси доирасида Хитойдан Россия орқали Европа Иттифоқига юк ташиш Шарқ-Ғарб логистикасининг муҳим қисмига айланган эди. Аммо Москва-

нинг Украинага бостириб кириши ва Ғарб санкциялари Хитойни муқобил йўл излашга мажбур қилмоқда. Уч йиллик урушдан сўнг савдо тўхтаб қолишидан зарар кўрган кўплаб экспедиторлар логистика муаммоларига қарамай, Хитой товарларини темир йўл орқали – Марказий Осиё, Кавказ ва Туркия орқали Европага олиб ўтиш учун жанубга интиломоқда. “Омон қолиш учун BRI (“Бир камар, бир йўл” – қисқартма) янги шароитларга мослашишдан бошқа иложи йўқ”. Бу ҳақда “Озодлик” радиостанциясига Руминиянинг Осиё-Тинч океани минтақасини ўрганиш институти вице-президенти Андреа Бринза маълум қилди [35]. Юқорида қайд қилинган “Транскаспий транспорт йўлаги” лойиҳаси бунга мисол бўлиши мумкин.

Умуман олганда, Украинадаги уруш ва унинг натижасида Москвага қўйилган Ғарб санкциялари Россияни АҚШ, Европа Иттифоқи, Туркия, Хитой ва Форс кўрфази давлатлари қаторида Марказий Осиёдаги асосий ўйинчилардан бири сифатидаги мавқеини кучайтирди. Шу билан бирга, мазкур уруш Россиянинг Марказий Осиёдаги ҳукмронлик даврини тугатган ҳам бўлиши мумкин, бу эса минтақа давлатлари учун янги ҳамкорлар топишга, Россияга муқобил савдо йўллари шакллантиришига асос бўлади. Марказий Осиё давлатлари учун бу кўпроқ имкониятларни билдиради. Ўзбекистон мисолида бу уруш бизга расмий иттифоқчи бўлган Москва ҳукмронлик қиладиган турли ташкилотларга аъзо бўлишимиз ва иқтисодиётимизда Россия улушининг нуфузли эканлигига қарамай, иқтисодий-сиёсий қарамликни қайта кўриб чиқиш ва камайитириш имкониятини беради.

5. Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг бошқа давлатлари ташқи сиёсатида Афғонистон омилини ўрганишга бағишланган изланишлар

Маълумки, ҳозир Украина ва Яқин Шарқдаги воқеалар дунёнинг бошқа

ҳудудларидаги муаммоларни, шулар қаторида Афғонистон масаласини ҳам жаҳон сиёсатида иккинчи даражага тушириб юборди. Ваҳоланки, айти пайтда, Афғонистонда оғир иқтисодий инқироз ва мураккаб гуманитар вазият кескинлигича қолмоқда, минтақавий хавфсизлик ва барқарорликка таҳдидлар ошиб бормоқда. Мамлакат узоқ йиллар давомида гегемон давлатларнинг ўйин майдони бўлиб келган бўлса, эндиликда, ички низолар ва уларнинг натижаси сифатида террористик ҳаракатлар домида қолди. Нотинчликлар сабаб эса, минглаб одамлар ҳаётдан кўз юмди, миллионлаб кишилар ўзга юртларда сарсон-саргардон бўлиб юрибди.

БМТ раҳбари Антонио Гутерриш томонидан 2023 йил 1-2 май кунлари Қатар пойтахти Доҳада Афғонистон бўйича йиғилишда, мамлакат айти дамда дунёдаги энг йирик гуманитар инқирозни бошидан кечираётгани – мамлакат аҳолисининг учдан икки қисми, 28 миллион киши фавқулодда ёрдамга муҳтож экани эслатилди. Афғонларнинг 97 фоизи қашшоқлик чегарасида яшашини, мамлакатнинг олти миллион аҳолиси “очликдан бир қадам нарида” эканлигини маълум қилди. Гутерришнинг сўзларига кўра, БМТ жорий йилда афғонларга ёрдам бериш учун сўралган 4,6 миллиард долларнинг атиги 6,4 фоизини олган. “Аммо молиялаштириш ягона муаммо эмас”, деб маълум қилган БМТ раҳбари. “Мамлакатда ҳаётий ёрдам кўрсатаётган ходимларимизнинг аксарияти Афғонистон фуқаролари, кўпчилиги аёллардир. Афғон аёлларининг БМТ ва халқаро ноҳукумат ташкилотлардаги фаолиятига қўйилган тақиқ қабул қилиниши мумкин эмас ва одамлар ҳаётини хавф остига қўяди”. Унинг таъкидлашича, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳеч қандай шароитда “қизлар ва аёллар ҳуқуқларига мисли кўрилмаган, тизимли ҳужумлар олдида бефарқ қараб турмайди” [36].

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (БМТ) 2023 йил учун ривожланиш Дастурида Афғонистонда вазият Толибон назоратига ўтиши билан сиёсий инқироз иқтисодий инқирозга айланганлиги, Толибон ҳукуматини тан олмаслик мазкур мамлакатга ташқи ёрдамнинг янада камайишига олиб келганлиги таъкидланади. Дастурда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига таяниб, 2021 йилда ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) 2020 йилга нисбатан 20,7 фоизга қисқариб, 14,3 млрд долларни ташкил этганлиги, бу эса, деярли 40 млн аҳолиси мавжуд бўлган Афғонистоннинг қарийб 85%и қашшоқлик чегарасидан паст даражада яшаётганлигидан далолат бераётгани, шулардан 3,5 миллиони беш ёшга етмаган гўдаклар эканлиги ёритилган [37].

БМТнинг 2022 йилги одам савдоси бўйича ҳисоботида Толибон ҳокимиятини эгаллаб олгандан кейин болаларда қийинчиликлар кучайиб бораётгани, жумладан, 5 ёшдан 17 ёшгача бўлган 9 фоиз вояга етмаган (1,06 миллион) болалар меҳнатга жалб қилингани ва ўғил болаларнинг қизларга қараганда, одам савдоси қурбони бўлиши хавфи кўпроқ эканлиги таъкидланган. Қарзларнинг юқори даражаси айрим оилаларни ўз фарзандларини хизматкор бўлиб ишлашлари учун сотишга ёки вояга етмаган қизларини маҳр эвазига турмушга беришга мажбур қилаётгани айтилган [38].

Шу билан бирга, МДХ ва Ғарбий Европанинг қатор олимлари замонавий шароитда Хитойнинг Марказий Осиёдаги, хусусан, Афғонистондаги ташқи сиёсий ва иқтисодий стратегиясига асосий эътибор қаратишган. Хусусан, россиялик олим А.Ф.Клименконинг “Хитойнинг Афғонистонга нисбатан замонавий сиёсатининг айрим хусусиятлари” номли мақоласида Хитой Халқ Республикасининг Афғонистонга нисбатан сиёсати таҳлил қилинган [39]. Муаллифнинг сўз-

ларига кўра, Пекинни бу мамлакатнинг бутун Катта Марказий Осиё минтақасидаги ҳарбий-сиёсий вазиятни назорат қилиш имкониятини таъминловчи қулай геостратегик мавқеи алоҳида қизиқтиради. Ҳарбий-сиёсий шароитлар билан бир қаторда, Хитойнинг Афғонистондаги замонавий сиёсатига таъсир этувчи муҳим омили иқтисод, тўғрироғи, ресурслар билан боғлиқ, яъни Афғонистон ҳудудининг ноёб ер ости бойликлар ва стратегик ресурсларга бойлигидир.

Қозоғистонлик тадқиқотчилар Д.С. Раев ва А.Э.Илимхўжалар ҳам Хитойнинг Афғонистонга асосий энергия ресурслари манбаи сифатида қарашини таъкидлаганлар, бу эса унинг иқтисодий ўсишини таъминлашда муҳим омил ҳисобланади. Бундан ташқари, Хитой Афғонистонда барқарорликни таъминлашга катта аҳамият беради, чунки минтақада юзага келиши мумкин бўлган ҳар қандай тартибсизлик унинг ички ишларига, жумладан, Шинжондаги вазиятга салбий таъсир кўрсатиши мумкин [24].

2022 йил 13 октябрдаги “www.bbc.com” нашрининг “*Мирзиёев Афғонистон борасида нима таклиф берди?*” номли мақоласида Қозоғистон пойтахти Остона шаҳрида Осиёда ҳамкорлик ва ишонч чоралари бўйича кенгашнинг VI саммитида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев Афғонистондаги вазият алоҳида эътибор талаб қилаётганига урғу берганлиги ёритилган [40].

2024 йил ноябрь ойида АҚШнинг “Миллий манфаатлар маркази” нашриётида Эндрю К. Качинс, Эльвира Айдарханова, Наджибулла Садид ва Зекрия Баракзайлар томонидан, Анна Химмельфарб муҳаррирлиги остида чоп этилган “Афғонистон Қўштепаси: Марказий Осиёда канал ва сув ресурслари хавфсизлиги” деб номланган тадқиқотда муаллифлар Афғонистонда Қўштепа каналининг қурилиши эҳтимолий ҳалокатли оқибатларга олиб келиши мумкинлигига эътибор қаратилган. Му-

тахассисларнинг фикрича, қурилишни тўхтатишнинг энди иложи йўқ. Қурилиш жараёнида бетонларнинг етишмаслиги сувнинг етарли даражада йўқотилишига олиб келади, юз минглаб куб метр сув ерга сингиб кетиб, тупроқнинг шўрланишига олиб келади. Бу Марказий Осиёдаги музликларнинг эриши билан бирга, минтақа учун экологик, иқтисодий ва ижтимоий хавфларни кучайтиради. Бунга исботан муаллифлар ЮНИСЕФ маълумотларига таяниб, Қўштепа канали қурилиши Амударёдан сув оқимининг 10-20 фоизини бошқа томонга буриб юборишини кўрсатишади [41]. Бунинг натижасида, Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида 250 мингта иш ўрнининг йўқолишига ва мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 0,7 фоизга қисқаришига олиб келиши мумкин.

Шунингдек, Афғонистон омили деганда, мазкур ҳудуддан минтақага салбий таъсир қилаётган диний экстремизм ва халқаро терроризм омилини ҳам қайд этиб ўтиш жоиз ва бу ҳақда материаллар етарли. Хусусан, Россия Федерациясининг “Независимая газета”сида чоп этилган “Россияни янги жанубий фронт очилиши бўйича огоҳлантиришмоқда” номли мақолада Афғонистоннинг Толибон ҳукумати жиҳодчиларнинг Тожикистонда иккинчи фронт очиш режаларига тўсқинлик қила олмаслиги таъкидланган. Бундан ташқари, “Толибон”нинг айрим нуфузли функционерлари “жиҳодни Афғонистондан ташқарига кўчириш” лойиҳасида иштирок этаётган баъзи террорчи гуруҳларга ёрдам бераётганини таъкидлаш учун асос борлигини маълум қилишган [42].

Хулоса. Ўзбекистон ва Марказий Осиё давлатларининг халқаро муносабатлар тизими трансформациялашуви шароитидаги аҳамиятининг айрим жиҳатлари бўйича ёзилган илмий асарлар ва бошқа материаллар таҳлили кўрсатишича, Марказий Осиё мамлакатлари интеграциясига асосий пойдевор

1990 йилда Олмаота шаҳрида қўйилган эди. 2017 йили Марказий Осиё давлатлари яқинлашувининг бошланиши бўлди. Ўзбекистон ташқи сиёсатида “Марказий Осиё – бош устувор йўналиш” тамойили амалда татбиқ этилди. Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида олиб борилаётган ташқи сиёсатимиз мамлакатимизнинг халқаро майдондаги образи ва имижини сезиларли даражада оширишга, кенг доирадаги давлатлар ҳамда халқаро ташкилотлар билан яқин алоқалар, очиқ мулоқот ва стратегик шериклик ўрнатиш ҳамда мустақамлашга катта ёрдам бермоқда.

Марказий Осиё минтақаси қадимдан Ғарб ва Шарқ давлатларининг диққат марказида бўлиб келган, чунки у муҳим геосиёсий ва геоиқтисодий мавқега эга Осиё ва Европа давлатларини боғловчи кўприк вазифасини бажарган. Бугун ҳам жаҳондаги йирик давлатларнинг Марказий Осиё минтақасига қизиқиши ортиб бормоқда. Чунки, биринчидан, бу ерда катта ҳажмдаги нефть ва газ захиралари жамланган. Иккинчидан, минтақа мамлакатлари Евроосиё қитъасида муҳим стратегик мавқега эга.

Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, АҚШ ва Европа Иттифоқининг Марказий Осиё давлатлари билан умумий савдоси пастлигича қолмоқда. ЕИ учун ўзаро товар айирбошлаш 2024 йилда 6,4 млрд еврога етди, АҚШнинг ташқи савдо айланмасида МО давлатларининг улуши атиги 0,1%ни ташкил этади. Келажакда мазкур давлатлар Марказий Осиё мамлакатлари билан тўлақонли мулоқот қилишга тўсқинлик қилаётган муаммоларни – қийинчилик ва тўсиқларни аниқлаши керак бўлади. Шунингдек, минтақада Россия ва Хитой билан рақобат қилиш мазкур давлатларнинг мавқеига фойдадан кўра кўпроқ зарар келтириши мумкинлигини ҳам англаш лозим. Бугун Вашингтон ҳам, Брюссель ҳам ҳамкорлик масалаларида ўз қарашларига устувор аҳамият бе-

ришда давом этиб, сиёсий жиҳатларни иқтисодий сабаблардан юқори мавқега қўяётгани ҳеч кимга сир эмас.

Шунингдек, таъкидлаш жоизки, юқорида қайд қилинганидек, Россия-Украина муносабатларидаги ҳозирги вазият ЕИнинг МОга бўлган сиёсатига ҳам таъсир этмай қўймайди. Бу эса алоҳида эътибор ва ўрганишни талаб этадиган масаладир.

АҚШ Марказий Осиёдаги сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва геосиёсий вазиятни таҳлил қилиб, Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистонни ўз ичига олган Марказий Осиё Конфедерациясини тузишни таклиф қилмоқда. Агар стратегия матнига яхшилаб эътибор берсак, АҚШнинг ҳозирги шароитдаги асосий мақсади Россия ва Хитой ҳукмронлигига қаршилик кўрсатиш ва Хитой таъсирини камайтириш эканлиги маълум бўлади.

Ҳозирда Хитой Марказий Осиёда ўз мавжудлигини мустақкамлашга қаратилган иқтисодий сиёсат олиб бормоқда. Мазкур сиёсат давлат корпорациялари, банклар, халқаро ва хорижий ташкилотлар иштирокида олиб борилиб, Хитойни нафақат ресурслар билан таъминламоқда, балки иқтисодий, геосиёсий ва геостратегик мақсадларига хизмат қилмоқда. Буларнинг бари Хитойнинг умумий ташқи сиёсий стратегиясининг элементлари десак бўлади.

Маълумки, АҚШ Марказий Осиёга бераётган ёрдам дастурларини бир неча баравар қисқартирган, Европа Иттифоқи эса, минтақани молиялаштириш масалаларини кўришга ошиқмаяпти. Россия эса, Украинадаги уруш билан овора. Бу ҳолат Марказий Осиё давлатларига деярли танлов қолдирмайди. Бундай вазиятда Хитой энг яхши танлов бўлиб қолмоқда.

Хитой мавзуси бўйича ёзилган материаллар таҳлили ХХР Марказий Осиёдаги янги геосиёсий вазиятни, янги ташкил этилган давлатларнинг хусуси-

ятларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганмоқда дейишига асос беради. Минтақа давлатларининг ташқи ва ички сиёсати, иқтисодиёти, этнодемографик ва диний ҳолати, улар ўртасидаги интеграция жараёнлари, яқин ва узоқ хорижий давлатлар билан алоқалари, минтақавий хавфсизлик ва барқарорлик муаммолари – Хитойнинг доимий эътиборидаги масалалардир.

Фикримизча, Россия бундан кейин ҳам Марказий Осиё давлатларига таъсирини, хусусан, Ўзбекистон бўйича ўзининг КХШТ ва ЕОИИга жалб қилиш ҳаракатларини тўхтатмайди. Республика қанча узоқ қаршилик кўрсатса, Москванинг босими шунчалик кучаяди ва бу ҳолатда Ўзбекистон қийин танловга дуч келади. Лекин, таъкидлаш жоизки, Шавкат Мирзиёев ҳокимият тепасига келганидан сўнг Ўзбекистоннинг ҳам ички, ҳам ташқи сиёсатида туб ислохотлар амалга оширилди, хорижий давлатлар билан яқинлашиш йўлга қўйилди. 2018 йилда қабул қилинган “Мудофаа доктринаси”га биноан Ўзбекистон бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмайди, ҳарбий-сиёсий блокларда иштирок этмайди, ҳар қандай давлатлараро тузилмадан, агар у ҳарбий-сиёсий блок этиб ўзгартирилса, чиқиб кетиш ҳуқуқини ўзида сақлаб қолади, ўз ҳудудида чет эл ҳарбий базалари ва объектларининг жойлаштирилишига йўл қўймайди, Ўзбекистон Қуролли Кучлари хориждаги тинчлик ўрнатиш билан боғлиқ операцияларда ва ҳарбий можароларда иштирок этмайди [43].

Умуман олганда, Украинадаги уруш ва унинг натижасида Москвага қўйилган Ғарбнинг санкциялари Россияни АҚШ, Европа Иттифоқи, Туркия, Хитой ва Форс кўрфази давлатлари қаторида Марказий Осиёдаги асосий ўйинчилардан бири сифатидаги мавқеини янада кучайтирди. Шу билан бирга, бу уруш Россиянинг Марказий Осиёдаги ҳукмронлик даврини тугатиши ҳам мум-

кин, бу эса минтақа давлатлари учун янги ҳамкорлар, Россияга муқобил савдо йўллари шаклланишига асос бўлади. Бунга исбот сифатида охирги пайтларда АҚШ, Ғарб ва Шарқ давлатлари томонидан 5+1 форматида ўтказилаётган тадбирларни айтишимиз мумкин. Ғарб давлатлари, Хитой, Туркия ва йўл бўйлаб жойлашган бошқа кичикроқ давлатлар Россияга муқобил бўлган йўлакларни кенгайтиришга ҳаракат қилмоқда.

Охирги пайтларда Яқин Шарқ ва Украинадаги воқеалар дунёнинг бошқа ҳудудларидаги муаммоларни, шулар қаторида Афғонистон масаласини жаҳон сиёсатида иккинчи даражага тушириб юборди. Ваҳоланки, айти пайтда, Афғонистонда оғир иқтисодий инқироз ва мураккаб гуманитар вазият кескинлигича қолмоқда, минтақавий хавфсизлик ва барқарорликка таҳдидлар сақланиб қолмоқда. Мамлакат аҳолисининг учдан икки қисми – 28 миллион киши жорий йилда фавқулодда ёрдамга муҳтож эканини эслатди. Афғонларнинг 97 фоизи қашшоқлик чегарасида яшабини, мамлакатнинг олти миллион аҳолиси “очликдан бир қадам нарида”, деб маълум қилди БМТ Бош котиби Антонио Гуттериш. Афғонистонда аёллар ва қиз-

ларнинг ҳуқуқлари поймол қилиниши давом этмоқда, жамиятда уларнинг “тўлиқ, тенг, мазмунли ва хавфсиз” иштирок этиши таъминланмаган.

Таъкидлаш жоизки, НАТО қўшинлари олиб чиқиб кетилганидан сўнг, “ИШИД” ва “Ал-Қоида”дан ташқари, Афғонистонда жойлашган йигирмадан ортиқ диний-экстремистик ва террористик гуруҳлар фаолиятининг фаоллашиш имконияти сақланиб қолмоқда.

Яна бир жиддий ва глобал муаммо бу Марказий Осиёдаги сув ресурслари учун курашнинг тобора шиддатли тус олишидир. Толибон томонидан Амударёдан сув олиш мақсадида қурилаётган Қўштепа канали келажакда Ўзбекистон ва Туркменистон учун жиддий муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

Демак, Афғонистон ва Амударё ҳавзасидаги бошқа давлатлар ўртасида ўзаро мулоқот бўлмаса, юзага келган ҳолат “Толибон”ни янада яқкалаб қўйиши ва минтақавий хавфсизлик муаммосини кучайтириши мумкин. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон томони “Толибон” ҳукумати билан ўзаро муроСага келиш бўйича ҳаракатларини фаоллаштириши лозим.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ. 2010. – 800 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций /С.Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – Москва: Международные отношения, 2009. – 280 с.
4. Сафоев С.С. Марказий Осиёдаги геосиёсат. Монография. – Тошкент: ЖИДУ. – 2005.
5. Баров С.А. Марказий Осиё интеграциясининг сиёсий муаммолари (Политические проблемы интеграции в Центральной Азии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук, Российский университет дружбы народов. – Москва. 2013 г.).
6. Кошанов А., Хусаинов Б. Проблемы интеграции государств Центральной Азии: Журнал “Центральная Азия и Кавказ”, № 1, 2002.
7. Еремина Н.В. Ставка на отрыв от России: что стоит за активизацией США в Центральной Азии. <https://eurasia.expert>
8. Содиков М.С., Фародов Ф.Х. Экономическая интеграция Центрально-азиатских стран в рамках интеграционного объединения ШОС//Финансово-экономический вестник ТГФЭУ. – Душанбе, 2020. – 47-50 с.

9. Резеда Д. Центрально-азиатская интеграция: нескладывающийся пазл? <https://ru.valdaiclub.com>
10. Гумеров Р.А. Геополитические интересы США, Китая и России в Центральной Азии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора полит. наук. – Москва МГУ. – 2009. – 29 с.
11. Туляков Э., Хакимов Ф. Марказий Осиё давлатлари билан дўстона ҳамкорлик – Ўзбекистон ташқи сиёсий фаолиятининг устувор йўналиши. <https://strategy.uz/index.php?news=1278>
12. Носов М.Г. Евросоюз и Центральная Азия // Современная Европа. 2006. № 4 (28). – С.10-21.
13. Haas E. “The uniting of Europe” in “The EU. Readings on theory and practice of European integration” edited by B. Nelsen and A.Stubb, Lynne Rienner 2003.
14. Еремина Н.В. Евросоюз в Центральной Азии: стратегия проникновения. <https://eurasia.expert>
15. Тулепбергенова Г.А. Проект большой Центральной Азии: анализ состояния и эволюция//Центральная Азия и Кавказ, № 1 (61). 2009.
16. Акказиева Г.И. Современная центрально-азиатская политика Европейского союза: тенденции развития// Вестник МГИМО, – Университета. – 2012. № 3.
17. Гарбузова Е.Г. Центральная Азия в условиях трансформации мирового порядка. Автореферат диссертации на соискание уч. степени доктора полит наук. <https://www.dissercat.com/content/tsentralnaya-aziya-v-usloviyakh-transformatsii-mirovogo-poryadka>
18. Raffaello Pantucci, Alexandros Petersen. Sinostan. China’s Inadvertent Empire.
19. Ходжаев А. Китайский фактор в Центральной Азии (история и современность) – Ташкент: “Фан”. – 2020. – 406 с.
20. Чженьпень Лян. Интересы Китая в Центральной Азии. //The Newman in Foreign policy, 2017, 39 (83) – p.11-18.
21. Гончаренко А. Р., Манойло А. В. Стратегия Китая в Центральной Азии на современном этапе // Каспийский регион: политика, экономика, культура. 2023. № 3 (76). – С.189-200.
22. Махмутова Э.В. О новом политическом механизме Китая в Центральной Азии. <https://unis.shpl.ru>
23. Махмутова Э.В. Китайская “мягкая сила” в Центральной Азии. <https://cyberleninka.ru/article/n/kitayskaya-myagkaya-sila-v-tsentralnoy-azii-perspektivy-i-ogranichiteli/viewer>
24. Раев Д.С., Илимкожа А.Э. Анализ роли и интересов Китая в Центральной Азии. <https://bulletin-irr.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/258>
25. Матяшова Д. Какие идеи Китай пытается транспортировать в Центральную Азию. Ia-Centr. <https://ia-centr.ru/experts/darya-matyashova/kakie-idei-kitay-pytaetsya-translirovat-v-tsentralnuyu-aziyu>
26. Михайлов Г. Центральная Азия: конкуренция или сотрудничество? <https://ru.valdaiclub.com/a>
27. Умаров Т. Поиск новой нормальности в отношениях с Россией. /Поиски равновесия. Как два года войны в Украине изменили Центральную Азию. [Электронный ресурс]
28. Риклтон Крис. Испытание казахской дипломатии на прочность /Поиски равновесия. Как два года войны в Украине изменили Центральную Азию. <https://rus.azattyq.org/a/ow-two-years-of-war-in-ukraine-have-changed-central-asia-/32832221.html>
29. Пономарева Е.Г., Рудов Г.А. Центральная Азия во внешней политике России: потери и возможности // Актуальные проблемы мировой политики. Вып. 10 / под ред. Т.С.Немчиновой. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2020. – С. 465-483. <https://doi.org/10.21638/11701/26868318.31>
30. Притчин С.А. Россия и Центральная Азия: поиски форматов взаимодействия в новых геополитических условиях. <https://ru.valdaiclub.com/a>
31. Кудряшова Д., Рожкова З., Майорова М. Российско-узбекские отношения: состояние и перспективы //Россия и новые государства Евразии. 2023, № II (LIX). – С.178-188.

32. Анчески Л. Использование новых возможностей /Поиски равновесия. Как два года войны в Украине изменили Центральную Азию. <https://rus.azattyq.org/a>
33. На фоне войны в Украине страны Центральной Азии переживают экономический бум. <https://ru.euronews.com/business/2023/10/05/ru-central-asian>
34. Авдалиани Э. Украинадаги уруш Марказий Осиё давлатларини ташқи сиёсатда дадилроқ бўлишга мажбур қилди. <https://www.ozodlik.org/a/ukraina-xitoy-bir-makon-bir-yo-l/31952243.html>
35. Бринза А. Украинадаги уруш Хитойнинг “Бир камар, бир йўл” лойиҳасини ўзгартириб юборди. <https://www.ozodlik.org/a/ukraina-xitoy-bir-makon-bir-yo-l/31952243.html>
36. Новости ООН. Глава ООН созвал встречу по Афганистану в Дохе. <https://news.un.org/ru/story/2023/05/1440532>
37. Экономика Афганистана на грани краха, 85% населения живет в бедности: ООН. <https://realtribune.ru/ekonomika-afganistana-na-grani-kraha-85-naseleniya-zhivet-v-bednosti-oon/?ysclid=m6gbub4qp6702569133>
38. 2022 Trafficking in Persons Report: Afghanistan. <https://www.state.gov/reports/2022-trafficking-in-persons-report/afghanistan/>
39. Новости ООН. Глава ООН созвал встречу по Афганистану в Дохе. <https://news.un.org/ru/story/2023/05/1440532>
40. Мирзиёев Афғонистон борасида нима таклиф берди? <https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-63243784>
41. Afghanistan’s Qoshtepa Canal and Water Security in Central Asia. <https://cftni.org/publications/afghanistans-qoshtepa-canal-and-water-security-in-central-asia>
42. “Независимая газета” “Россию предупреждают об угрозе появления нового, южно-го фронта”. <https://www.ng.ru/kartblansh>
43. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 9 январдаги “Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси тўғрисида”ги ЎРҚ-458-сонли Қонуни //Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2018 й., 03/18/458/0537-сон, 2019 й., 2-сон, 47-модда; 30.10.2019 й., 03/19/575/3972-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон.

Хурматли муаллифлар,
“Жамият ва бошқарув” журнали таҳририяти ҳамкорлик учун Сизга миннатдорлик билдиради ва Сиздан нашр қилиш учун илмий мақолаларни беришда қуйидаги талабларга риоя қилишингизни сўрайди:

Мақолаларнинг мавзулари:

давлат бошқаруви, давлат сиёсати, инсон ресурсларини бошқариш, давлат фуқаролик хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, давлат бошқаруви органларидаги ислох этилган ўзгаришлар, ушбу йўналишлардаги миллий ва жаҳон тажрибалари каби устувор йўналишлар билан боғлиқ масалалар.

Мақолаларга қўйиладиган талаблар:

- илмий ва амалий нуқтаи назардан долзарблиги ва муҳимлиги;
- мавзуси янги бўлиши ва уни ўрганишнинг янги ёндашув таҳлил этилганлиги;
- мавзуси фундаментал ишлаб чиқилган, аниқ ва равлон баён этилганлиги;
- тақдим этиладиган маълумотлар оригинал, олдин бошқа босма нашрларда эълон қилинмаган бўлиши;
- хулосалари асосланган бўлиши лозим.

Мақоланинг тузилиши (структураси) қуйидагича бўлиши лозим:

- муаллифлар тўғрисидаги маълумотлар: исми, отасининг исми, фамилияси, иш жойи (тўлиқ), лавозими, илмий унвони, илмий даражаси – барчаси уч тилда (ўзбек, рус, инглиз тилларида) берилиши ҳамда иш ва мобил телефон рақамлари, электрон почта манзили кўрсатилиши;
- аннотация 50-60 та сўз (ўзбек, рус ва инглиз тилларида), калит сўзлар (ўзбек, рус, инглиз тилларида 10 тагача), кириш, асосий қисм, хулоса, фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати;
- фойдаланилган адабиётларнинг манбалари мақола мавзусига қатъий мос келиши, 20 та номдан ошмаслиги, нашр муддати 5 йилдан ошмаган (фундаментал тадқиқотлар бўйича монографиялар бундан мустасно) бўлиши лозим.

Мақолалар халқаро IMRAD услубини қўллаган ҳолда ёзилиши ва қуйидаги саволларга жавоб бериши шарт.

Кириш (Introduction) – тадқиқот нима учун ўтказилди, унинг мақсади нима ва қандай фаразлар текшириб кўрилди?

Методлар (Methods) – тадқиқот қачон, қаерда, қай тарзда ўтказилди? Унда қайси материаллар иштирок этди ва улардан танловга қайсилари киритилди?

Натижа (Results) – якунда қандай жавоб топилди? Илгари сурилган фаразлар тўғри айтилганми?

Тавсия ва хулоса (Acknowledgements) – жавоб нимани билдиради? У қандай аҳамият касб этади?

Муҳокама (Discussion) – ушбу тадқиқот бошқа тадқиқотчилар топган илмга яна нималарни қўшади? Бўлажак тадқиқот тадқиқотлар учун қандай истиқболга эга?

**Тахририятга
тақдим этилган
мақолалар учун
техник талаблар:**

- мақоланинг матни Microsoft Word 2003 версиясида тайёрланиши;
- шрифт Times New Roman, 14 шрифт кегели (ҳажми) бўлиши;
- сатрлар орасидаги масофа 1,5 интервал бўлиши;
- умумий ҳажми А4 форматида кўпи билан жадваллар, расмлар ва рўйхатларини қўшганда 15 бетдан ошмаслиги;
- матнли саҳифа юқоридан ва пастдан 2 см. чапдан 3 см. ўнгдан 1,5 см. ҳошияга эга; хатбоши 1,27 см. га тенг ва бир хилда бўлиши;
- фотосуратлар (муаллиф фотоси шарт, расмлар) JPEG форматидаги алоҳида файлларда, кенглиги 150–300 dpi дан кам бўлмаслиги;
- Microsoft Word матн муҳаррирдаги расмлар, шунингдек, уларнинг ксеронусхаларини тақдим қилиш мумкин эмас. Барча (ўзида тадқиқотнинг умумлаштирилган материалларини ифодалаган) фотосуратлар, жадвал ва чизмаларга изоҳлар берилган бўлиши лозим: расмнинг номланиши / рақами берилган файл, унга берилган шарҳлар (ким, нима тасвирланган, қаерда ва ҳ.к.) каби маълумотлар бўлиши;
- рўйхатдаги файлларнинг номланиши / рақами фотосуратларнинг номланиши/ рақамига мос келиши;
- барча манбалар мақоланинг ички қисмида рақамланган ҳавола тарзида берилиши керак. Матндаги ҳаволалар квадрат қавс ичида (масалан, М.Баратов [7], [9]) келтирилиши шарт.

**Муаллифларга
эслатма:**

- “Жамият ва бошқарув” журнали йилига 4 марта чоп этилади;
- мақолалар тахририятга антиплагиат-ҳисобот билан биргаликда тақдим этилади;
- муаллифлар келтирилган маълумотлар, цитаталар, ҳаволалар ва библиографик ҳаволаларнинг аниқлиги учун тўлиқ жавобгар бўладилар;
- этика нуқтаи назардан тахририятга тақдим этилган материаллар илгари бошқа нашрларда чоп этилган ёки бошқа нашрларда кўриб чиқиладиган бўлмаслиги керак. Шунинг учун муаллиф тахририятга ушбу шаклда нашр этиш учун тақдим этган материални барча ҳаммуаллифлар ва иш бажарилган ташкилот номидан кафолатланиши керак;
- нашрга қабул қилинган мақолани журнал тахририятининг ёзма розилигисиз уларни бошқа тилларга таржима қилиб такроран чоп этмасликни кафолатлаши керак;
- илмий нашрнинг жорий сониде муаллифнинг фақат 1 та мақола-си чоп этилади ва унда муаллифлар уч нафардан ошмаслиги лозим;
- тахририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрир қилиш ҳуқуқига эга;
- журнал юқоридаги талабларга жавоб бермайдиган қўлёзмаларни қайтариш ҳуқуқига эга. Тахририятга тақдим этилган мақолаларнинг чоп этилиши ёки этилмаслиги ҳақидаги қарорни Таҳрир ҳайъати қабул қилади;
- тахририят муаллифни фақат нашр қилиш бўйича хулоса ҳақида хабардор қилади. Нашр қилиниши рад этилган ҳолларда тахририят назарий мунозараларга киришмайди.

**Мақолаларни jurnal95@mail.ru электрон почтаси орқали юбориш мумкин.
Мурожаат учун телефон: +998 71 232 60 76**

